

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-६०

२०७५ फागुन

अङ्क-११

२
०
७
५

फा
गु
न

अ
ङ्क

११

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२००७२८, ४२००७२९, ४२००७५० Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२००७४९, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, admin@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री नृपध्वज निरौला, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
रजिस्ट्रार श्री महेन्द्रनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन-	सदस्य
प्रा.डा.विजय सिंह सिजापति, डिन, त्रिभूवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद पौडेल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री मन्दिरा शाही
शाखा अधिकृत श्री देवीकुमारी चौधरी
शाखा अधिकृत श्री राजकुमार गुरुङ
कम्प्युटर अधिकृत श्री बिक्रम प्रधान
ना.सु. श्री यशोदा निरौला
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.क. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी
ना.सु.श्री अर्जुन चौधरी

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
सिनियर बुकबाइन्डर श्री विद्यानन्द पोखरेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७५... .., नि.नं., पृष्ठ ...

..... साल महिना

उदाहरणार्थ : नेकाप, २०७५, फागुन, नि.नं. १०१२७, पृष्ठ १९७९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन, २०७५, १ वा २, पृष्ठ ...

..... साल महिना

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७५, फागुन – १, पृष्ठ १

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाऽविशतु गच्छतु वा यथेष्टं ।
अद्यैव वा मरणं मस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥८४॥

- भर्तृहरि नीतिशतकम्

अर्थः निन्दा गरुन् वा प्रशंसा, लक्ष्मी आउन् वा जाउन्,
आजै मर्नुपरोस् वा कालान्तरमा,
यी कुनै कुराको कत्ति पनि चिन्ता नराखी
न्यायिक मार्गमा लाग्नेहरू कहिल्यै विचलित हुँदैनन् ।

सर्वोच्च अदालतको वेभसाइट

www.supremecourt.gov.np

मा गई दायॉतर्फ **प्रकाशनहरू** मा क्लिक गरी २०६५ सालदेखिका
नेपाल कानून पत्रिका तथा **सर्वोच्च अदालत बुलेटिन** मा
समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।
साथै, नेपाल कानून पत्रिका मा प्रकाशित भएका फैसलाहरू (२०१५
सालदेखि हालसम्म) हेर्न, पढ्न तथा सुरक्षित गर्न **www.nkp.gov.np** मा
जानुहोला ।

खोज्ने तरिका

सर्वप्रथम **www.nkp.gov.np** लगइन गरेपश्चात् गृहपृष्ठमा देखिने **शब्दबाट फैसला खोज्नुहोस**
भन्ने स्थानमा कुनै शब्द **नेपाली युनिकोड फन्ट**मा टाइप गरी खोज्न सक्नुहुन्छ । वेभसाइटको दोस्रो
शीर्षकमा रहेको **वृहत् खोजमा** गई विभिन्न किसिमले फैसला खोज्न सकिनेछ । त्यस अतिरिक्त
नेकाप प्रत्येक वर्ष र **हाम्रो बारेमा** समेत हेर्न सक्नुहुनेछ ।

मूल्य रु.४०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१०१२७ पूर्ण जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध कुमारप्रसाद	<ul style="list-style-type: none"> बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) को प्रावधानलाई दफा १२ को सापेक्षतामा हेर्दा सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले एक वर्ष नाघेपछि अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा पनि पहिले ठहर भएको कैद सजाय (स्थगित भई एक वर्षको अवधि नाघेपछि कसुर गरेको अवस्थामा) कार्यान्वयन गर्नु पर्दैन, पटके पनि कायम हुँदैन; त्यसप्रकारको कैदको लगत सदाका लागि कट्टा गर्नु पर्ने देखिने। 	१९७७
२.	१०१२८ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	डा. सुबोध कुमार कर्ण विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा स्वतः सृजना हुने का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद प्रधानन्यायाधीश उपस्थित भएपछि स्वतः निष्क्रिय हुने र कायम रही नरहने अस्थायी प्रकृतिको हुन्छ। यसप्रकार स्वतः सृजना हुने र स्वतः समाप्त हुने का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद अल्पकालीन प्रकृतिको संवैधानिक मान्यता प्राप्त पद हो। प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा सृजना हुने यो पदलाई संविधानको धारा १२९(६) ले मान्यता र भूमिका प्रदान गरेको देखिन्छ। आवश्यकताको आधारमा स्वतः सृजना हुने र स्वतः निष्क्रिय हुने अल्पकालीन प्रकृतिको पद भएकाले यस पदको लागि सपथ लिई रहनुपर्ने कल्पना स्वयम् संविधान निर्माताले गरेको देखिँदैन। संविधान निर्माताले नै सपथ लिनुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सृजना नगरी संवैधानिक मान्यता प्रदान गरेको अवस्थामा केवल सपथलाई आधार मानी प्रधानन्यायाधीश र का.मु. प्रधानन्यायाधीशको भूमिका फरक फरक हुने भनी जबरजस्ती व्याख्या गर्नु संविधानको मर्म र भावनाअनुरूपसमेत हुने नदेखिने। 	१९८६

३.	१०१२९ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता तुलसी सिंखडा विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८ मा दैनिक आठ घण्टाभन्दा बढी श्रम लिन निषेध गरिएको छ । उक्त कानूनी प्रावधानबाट समेत कुनै पनि सवारी चालकलाई सो अवधिभन्दा बढी काममा लगाउन नमिल्ने देखिन्छ । सवारी धनी र यातायात व्यवसायीहरूका बीच भइरहेको अस्वस्थकर प्रतिस्पर्धाले एकातर्फ सवारी चालकले कानूनले निर्धारण गरेको समयवधिभन्दा बढी काम गर्नु परिरहेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ लामो दुरीको सवारी साधनको यात्रा दिनानुदिन बढी जोखिमपूर्ण एवं लापरवाहीपूर्ण भइरहेकोले यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापक वा सवारी धनीले त्यसतर्फ विशेष रूपमा ध्यान दिनुपर्ने । 	२००९
४.	१०१३० संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता रामकुमार दीक्षित विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ वर्षात्को समयमा अविरल वर्षाका कारण राप्ती खोलामा आएको बाढीले गर्दा प्रभावित नदी आसपासका गाउँहरू र ती गाउँहरूमा बसोबास गर्ने आम नागरिकहरू भोक, रोग, अशिक्षा, गरिबी र उचित बासस्थानको सुविधाबाट वञ्चित हुने कुरामा राज्यका जिम्मेवार निकाय बेसरोकार रहने कार्य न्यायपूर्ण हुन सक्दैन । त्यस्ता प्रभावित इलाकाका व्यक्तिहरूको शिक्षा, खाद्यान्न र उचित बासस्थानलाई यथासमयमा व्यवस्थापन गरी मानवोचित जीवन जिउन पाउने कुराको प्रत्याभूति गरिनु पर्ने । 	२०१४
५.	१०१३१ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता पदमबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सडक यातायातका साधनले उत्सर्जन गर्ने धुवाँधुलोको वृद्धि तथा विभिन्न आयोजना परियोजना निर्माण एवं सम्पन्न गर्दा सडक भत्काउने र समयमै निर्माण सम्पन्न नभई सहर धुलाम्य भई जनस्वास्थ्यलाई प्रतिकूल असर पारिरहेको भन्ने विषयमा सम्बन्धित निकायले विभिन्न अध्ययन र वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणको उपायहरू अपनाए तापनि दैनिक जीवनयापनका क्रममा सवारी साधनहरूले उत्सर्जन गरेको धुवाँ धुलो, ईटा 	२०२६

			भट्टाका चिम्नीहरूबाट निस्किएका धुवाँ धुलो, खानेपानी तथा ढल निर्माणका क्रममा भत्काइएका सडक समयमै पुनर्स्थापना नगर्दा बढेको धुलोसमेतले वरपरका वातावरण असन्तुलित भई बटुवा, सवारी साधनका व्यक्तिहरू मात्र नभई घर पसलभित्रसमेत रहेका व्यक्तिहरूलाई पनि जीवनयापन गर्न कठिन बनाइरहेको यथार्थ हामीले दैनिक जीवनमा देखी भोगिरहेको तथ्यलाई भने बेवास्ता गर्न नसकिने ।	
६.	१०१३२ संयुक्त जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउद	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै व्यक्तिले आफू कुनै अपराधबाट पीडित भएको भनी जाहेरी दिन्छ र सोको आधारमा राज्यका जिम्मेवार निकायहरूबाट अनुसन्धान र अभियोजन भई सक्षम अदालतसमक्ष मुद्दासमेत दायर भइसकेको अवस्थामा अदालतमा जाहेरी दिने व्यक्ति वा पीडितले प्रतिकूल बकपत्र गर्छ भने सोको आधारमा मात्र उक्त अपराध घटेको थिएन भनी निष्कर्षमा पुग्न नमिल्ने । 	२०४६
७.	१०१३३ संयुक्त उत्प्रेषण	नारायणप्रसाद धिमिरेसमेत विरुद्ध नेपाल सरकारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को नियम ३५क र नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को (४) को व्यवस्था हेर्दा यी दुई व्यवस्थाहरू आफैँमा पृथक व्यवस्था रहेको देखिन्छ । पृथक व्यवस्था भएको कारण सो प्रावधानहरूको व्याख्यासमेत स्वतन्त्र रूपले मूल ऐनको समग्र उद्देश्य तथा विधायिकी मनसायअनुरूप समन्वयात्मक व्याख्या (harmonious interpretation) गरिनु पर्ने देखिन्छ । कानूनको व्याख्या गर्दा कुनै एक प्रावधानलाई मात्र यान्त्रिक तरिकाले व्याख्या गर्नु व्यावहारिक हुँदैन । समग्रमा कानूनको प्रस्तावनामा उल्लिखित उद्देश्यलाई समेत मध्यनजर गरी रचनात्मक तरिकाले ऐनकै उद्देश्य पूर्तिको लागि समन्वयात्मक व्याख्या गरिनु पर्ने । 	२०५३

८.	१०१३४ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	रणबहादुर शाह विरुद्ध नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ संविधानवादको प्रवर्द्धनको निम्ति संविधानको अक्षरशः पालना अत्यावश्यक हुन्छ र संविधानतः प्रत्याभूत गरिएका मौलिक हकहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रचलनका निम्ति अदालत अन्तिम व्याख्याता पनि हो । यसर्थ संविधानतः मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरिएको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको प्रचलनमा नागरिकले बाधा व्यवधान खेप्नु कानूनी शासनको मक्सदविपरीत हुन जाने । 	२०६०
९.	१०१३५ संयुक्त जालसाजी	नारायणी दाहाल विरुद्ध माधवप्रसाद दाहालसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ जालसाजी हुनका लागि जसका विरुद्ध जालसाज कार्य गरिन्छ, उसलाई थाहा नदिई वा नहुने गरी गरिने प्रक्रिया हो । तर प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी आफैँ स्वयमले आफ्नो नाममा रहेको जग्गालाई स्वतः स्फूर्तरूपमा आफ्नो इच्छानुसार नातिलाई सम्बन्धित मालपोत कार्यालयको रोहबरमा गई सनाखत भई रजिस्ट्रेसन पारित गरी दिएको तथ्यलाई हाल आएर मलाई झुक्याई बढी जग्गा र हालैको बकसपत्र पारित गरिलिए भन्ने मुख्य पुनरावेदक वादीको जिकिर भएको पाइन्छ, जुन तथ्य कित्ते कागजको ३ नं. अनुसार जालसाज भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिने । 	२०६७
१०.	१०१३६ संयुक्त उत्प्रेषण	छविलाल लामिछाने विरुद्ध बोमबहादुर सारूसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ विपक्षीहरू अलगअलग अंशियार रहेको अवस्थामा एकासगोलका अंशियारले गरेको फौजदारी कसुरको सम्बन्धमा पर्न आएको दायित्व अर्को अंशियारको सम्पत्तिबाट असुलउपर गर्दा अंश हकबाट नै वञ्चित हुन सक्ने अवस्थासमेत रहन सक्ने हुन्छ । त्यसमा पनि अंशियारहरूका बीचमा अंशबन्डा नहुँदैको अवस्थामा पनि निजी श्रम र सीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति पुष्टि भएमा त्यस्तो सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारहरूलाई बन्डा गर्नु नपर्ने भन्ने हाप्रो कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा कुनै अंशियारको फौजदारी दायित्व वहन गर्न गराउन निजी 	२०७२

			आर्जनको सम्पत्ति एकासगोलमै रहेको भन्ने आधारमा मात्र उपयोग गर्न सक्ने अवस्था नरहने ।	
११.	१०१३७ संयुक्त बैंकिङ कसुर	अर्जुनप्रसाद विडारी विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> बैंकिङ कसुर हुनको लागि आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै चेक काटिएको हुनुपर्ने र चेकमा उल्लिखित रकम निजको खातामा मौज्जात नभए पनि उक्त चेकअनुसारको रकमको भुक्तानी लिएको दिएकोसमेत हुनुपर्ने हुन्छ । चेक काटिएको रकमको भुक्तानी लिँदा दिँदा बैंकका कर्मचारीसमेत संलग्न हुने हुँदा बैंकका कर्मचारी संलग्न नभएको अवस्थामा एकतर्फी चेक काटिएको आधारमा मात्र बैंकिङ कसुर हुन सक्ने देखिँदैन । "भुक्तानी लिन दिन हुँदैन" भन्ने बेहोराले भुक्तानी लिने र दिने दुवै पक्षलाई जिम्मेवार बनाउन खोजेको देखिने । 	२०७८
१२.	१०१३८ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता देवेन्द्र प्रधान विरुद्ध पुनरावेदन अदालत पाटनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> पक्षहरूबीचमा मध्यस्थताको नियुक्ति र कार्यविधि सम्बन्धमा कुनै सहमति नै नभएको अवस्थामा एक पक्षले दिएको निवेदनका आधारमा Korean Commercial Arbitration Board ले मध्यस्थ नियुक्ति गरेको र मध्यस्थले आफ्नै किसिमको कार्यविधि अपनाएको अवस्थालाई आपसी सहमति हुनुपर्ने मध्यस्थताको सैद्धान्तिक आधार र कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा समेत मिलेको मान्न सकिने नदेखिने । 	२०८६
१३.	१०१३९ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	निमतेम्बा शेर्पा विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ज्यानसम्बन्धी मुद्दाहरूमा आवेशको अवस्थालाई अपराधको गाम्भीर्य घटाउने परिस्थितिको रूपमा लिइने हुँदा यस्तो हत्यालाई मनसायप्रेरित हत्याको वर्गमा राखेर हेरिएको पाइँदैन । यस्तो हत्यामा प्रतिवादीमा पीडितउपर आक्रमण गर्ने उत्तेजना भने तत्काल जागृत भएको हुन्छ । आवेशको उत्तेजनामा गरिने कार्यमा कर्ताले त्यसबाट उत्पन्न हुने परिणामको ख्याल नगर्ने र त्यस सम्बन्धमा कुनै सोच 	२१०२

			विचारसमेत नगर्ने हुँदा आवेशको अवस्थालाई तत्कालीन भावावेश र उत्तेजनाको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । यस्तो आवेश वा त्यस्तो उत्तेजना मृतकको क्रियाकलापबाट वा निजसँग अन्योन्याश्रित क्रियाकलापबाट प्रतिवादीको मानसिकतामा तत्काल सिर्जित गराउने ।	
१४.	१०१४० संयुक्त अंश चलन	पदम जोशीसमेत विरुद्ध माधवलाल जोशी	<ul style="list-style-type: none"> ■ ऋण लिई घर बनाएकोमा सगोलका अन्य अंशियारसमेतले उक्त ऋणको भार बेहोरेको कुनै प्रमाणबाट नदेखिई रहेको अवस्थामा सो घर सगोलको आर्जनको सम्पत्ति भनी बन्डा लाग्ने भनी अर्थ गर्न न्यायको रोहबाट उपयुक्त नदेखिने । 	२१०८
१५.	१०१४१ संयुक्त अंशचलन	प्रल्हादमान सिंह बस्न्यात विरुद्ध अनिता बस्न्यात	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै लिखतलाई अविभाज्य हो वा पृथकीय हो भनी छुट्याउनु परेको अवस्थामा सो लिखतको स्वरूप, त्यसबाट असर पर्ने पक्षहरूको संख्या र स्वीकार्यता जस्ता समग्र पक्षमा विचार गरिनु पर्दछ । यो केवल प्राविधिक वा यान्त्रिक विषय मात्रै होइन । खासगरी अंश भरपाई गरेको सन्दर्भमा हेर्दा एउटा अंशियारले निजका समान तहका अंशियारहरूसँग मिलेमतो गरी अन्य अंशियारको हक हितमा असर पुऱ्याउने गरी व्यवहार गरेको देखिन्छ भने त्यसबाट असर परेका र दाबी गर्न आएका पक्षहरूको हकमा सम्म लिखत बदर गर्न कानूनी बाधा नदेखिने । 	२११८
१६.	१०१४२ संयुक्त परीक्षाको परिणाम फेरबदर गरी भ्रष्टाचार गरेको	मथुरा ढकालसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुनका लागि आर्थिक लाभ वा हानि मात्र पर्याप्त आधार होइन । अवाञ्छित किसिमको दोषपूर्ण गतिविधि पनि भ्रष्टाचारजन्य कसुरको अर्को महत्त्वपूर्ण आधार हो । प्रतिवादीको गैरकानूनी र अवाञ्छित किसिमको दोषपूर्ण गतिविधिबाट कसैको हानि हुने र कसैले लाभ पाउने अवस्था हुन्छ भने सो कार्य पनि भ्रष्टाचारजन्य कसुरको दायराभित्र पर्ने नै 	२१२५

			हुन्छ । साथै प्रतिवादीले त्यस किसिमको गैरकानूनी र अवाञ्छित किसिमको गतिविधि केवल आर्थिक लाभ हानि पुऱ्याउने मनसायका साथ गरेको थिएन भन्ने आधारमा मात्र उक्त दोषपूर्ण कार्यबाट निजले उन्मुक्ति पाउने अवस्था नरहने ।	
१७.	१०१४३ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध तारानाथ न्यौपानेसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ मृतकको पोष्टमार्टम रिपोर्ट हेर्दा, एउटा मात्र चोट भई Sharp margins and tailing भनी घाउको प्रकृतिमा उल्लेख गरेको छ । यस प्रकृतिको घटनामा Dead body tells the tale अर्थात् मृत शरीर आफैले कथा भन्छ भन्नेसमेत अवधारणा रहेको छ । सबै प्रकृतिको Cut injury हत्याको अकाट्य प्रमाण होइन । आत्महत्या गर्दाको मानसिक अवस्था फरक फरक हुने हुँदा त्यसमा एकरूपता खोज्न न्यायोचित हुँदैन । हत्यामा Foresightedness of consequence तथा Desire of consequence हुनु पनि आवश्यक हुने । 	२१३९
१८.	१०१४४ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध विष्णु काप्रीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ हिरासतमा रहेका व्यक्तिको मृत्यु भएको र फितलो तथा कमजोर अनुसन्धानको कारण कसुरदारले उन्मुक्ति पाएकै आधारमा पीडितले क्षतिपूर्तिसहितको पूर्ण न्याय पाउने हकबाट वञ्चित हुनु न्यायोचित मान्न सकिँदैन । पीडितलाई न्यायको अनुभूति गराउन राज्यले केही जिम्मेवारी लिनै पर्ने हुन्छ । प्रतिवादीले सजाय भोग्ने विषय पीडकको अनिवार्य दायित्व हो भने पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने विषय पीडितलाई न्यायको अनुभूति गराउने परिपूरणको एउटा माध्यम हो । क्षतिपूर्ति पीडकबाट भराउन नसकिने अवस्थामा त्यसको दायित्व राज्यले लिनुपर्ने कुरा लोक कल्याणकारी राज्य तथा नागरिकप्रति उत्तरदायी सरकारको दायित्व पनि हो । यसबाट नागरिकले राज्य हाम्रो अभिभावक हो भन्ने महसुस गर्न सक्ने । 	२१५०

१९.	१०१४५ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	रमाशंकर त्रिपाठी विरुद्ध जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रूपन्देहीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> रिट क्षेत्रमा यति समयपछि नै विलम्ब सुरु हुने भनेर हदम्याद र म्याद जस्तो संवेदनशील बुँदाको विषयलाई अति कठोर भएर सीमाङ्कन गर्ने विषय पनि होइन । रिट निवेदन दिने पने म्याद र विलम्ब हुने समय दिन गन्तीको हिसाबले निर्धारण गर्न पनि सकिँदैन । तेस्रो पक्षको हक सिर्जना भई नसकेको अवस्थामा मुद्दाको तथ्यको पृष्ठभूमिबाट नै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समय अति विलम्ब भए नभएबारे सूक्ष्म रूपले अति संवेदनशील भएर निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ । जो कोहीलाई पनि नोकरीबाट अवकाश दिनुपूर्वको कारबाहीमा निजलाई आफ्नो बनाइ राख्ने सुनुवाइको पर्याप्त मौका र अवसर दिनु पर्ने भन्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई युक्तियुक्त आधार र कारणसहितको विलम्बले निस्तेज गर्न सक्दैन । यसर्थ प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गतको सुनुवाइको मौकाको अवसरलाई अनिवार्य रूपमा अवलम्बन नगरी भएका काम कारबाहीमा विलम्बको सिद्धान्तलाई गौण रूपमा नै स्थान दिनु पर्ने । 	२१५७
-----	--	--	--	------

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १०१२७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७४।४।२६
०७३-CF-०००९

मुद्दा: जबरजस्ती करणी उद्योग

पुनरावेदक / वादी : बारा जिल्ला फत्तेपुर गा.वि.स. वडा
नं. ८ बस्ने "रामु" को जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : बारा जिल्ला गा.वि.स. फत्तेपुर
वडा नं. ८ बस्ने "कुमारप्रसाद"

- बाल न्याय प्रणालीमा परम्परागत फौजदारी न्याय प्रणालीभन्दा फरक र विशिष्ट प्रकारका सिद्धान्तहरू छन् । बाल न्यायका आधारभूत मान्यताहरूलाई नजरअन्दाज गरेर फौजदारी न्यायका सामान्य मान्यताहरूकै मापदण्डअनुसार हेर्ने गरियो भने बाल न्यायका उद्देश्य, मान्यता र हासिल गर्न खोजिएका अभिष्ट पूरा हुन सक्दैनन् । सजाय स्थगनको सन्दर्भमा समेत यो कुरा विचारणीय बन्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) को प्रावधानलाई दफा १२ को सापेक्षतामा हेर्दा सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले एक वर्ष नाघेपछि अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी

कैदको सजाय पाएमा पनि पहिले ठहर भएको कैद सजाय (स्थगित भई एक वर्षको अवधि नाघेपछि कसुर गरेको अवस्थामा) कार्यान्वयन गर्नु पर्दैन, पटके पनि कायम हुँदैन; त्यसप्रकारको कैदको लगत सदाका लागि कट्टा गर्नु पर्ने देखिने ।

(प्रकरण नं.५)

- कैद स्थगित भई एक वर्षको अवधि नाघिसकेको देखिँदा निज प्रतिवादीको अहिले उमेर पुगेको (अहिले बालिग भएको) कारणबाट सो सजाय असुल गर्नुपर्छ भन्नु बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ तथा दफा ५० को उपदफा (२) समेतको प्रतिकूल हुन जान्छ । त्यसैले स्थगित गरिएको सजाय अब असुल (कार्यान्वयन) गर्ने सम्बन्धमा कुनै बेहोरा उल्लेख नगरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानून एवम् बाल न्यायका मान्यताअनुकूल नै देखिन आउने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री नारायणबहादुर थापा

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री
सविता भण्डारी बराल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८

सुरू फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री पवनकुमार शर्मा
बारा जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री केशरीराज पण्डित
मा.न्या.श्री भरतप्रसाद अधिकारी
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६७।६।५ को फैसलाउपर निवेदक वादी नेपाल सरकारबाट परेको निवेदनमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भई संयुक्त इजलाससमक्ष पेस हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम यस पूर्ण इजलासमा पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारबाहीमा पक्षहरूको गोपनीयता कायम राख्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०६४ बमोजिम यस फैसलामा सम्बन्धित पक्षको नाम परिवर्तन गरी पीडितको नाम "विपना", पीडितका बाबुको नाम "रामु", पीडितको आमाको नाम "रमिता" पीडितका दाजुको नाम "श्यामु" र अभियुक्तको नाम "कुमारप्रसाद" उल्लेख गरिएको छ।

मिति २०६२।३।२८ मा मेरो छोरा "श्यामु" बाखा हेर्न र छोरी वर्ष ६ की "विपना" मुज काट्न गएको अवस्थामा विपक्षी "कुमारप्रसाद" सो ठाउँमा गई मेरो छोरीलाई ललाई फकाई भुइँमा सुताई करणी गर्न लागेको अवस्थामा छोरा "श्यामु" आइपुगेकाले विपक्षी भागी गएको हुँदा निजलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने बेहोराको "रामु" को जाहेरी दर्खास्त।

२०६२।३।२८ गते म नदी छेउमा मुज काट्न गएको थिएँ। सो ठाउँमा "कुमारप्रसाद" पनि घाँस काट्दै थिए। मेरो दाजु "श्यामु" केही पर बाखा चराउँदै थिए। घाँस काट्ने क्रममा "कुमारप्रसाद" ले

मलाई जिस्काई जबरजस्ती करणी गर्न खोज्दा मेरो पिसाब फेर्ने ठाउँमा दुखेकोले म कराउँदा दाजुले थाहा पाई निज "कुमारप्रसाद" भागी गएका हुन् भनी पीडित बालिका "विपना" ले गरेको कागज।

बारा जिल्ला फत्तेपुर गा.वि.स. वडा नं.८ स्थित दिनेश्वर दासको बाँसघारीदेखि उत्तर कठो खोलामा रहेको जमिनमा "कुमारप्रसाद" ले पीडित बालिका "विपना" लाई जबरजस्ती करणी गर्ने प्रयास गरेको भन्ने बेहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचल्का।

पीडित बालिकालाई करणी भए नभएको यकिन भन्न नसकिने भन्ने बेहोराको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन।

मिति २०६२।३।२८ गते बेलुका मैले पीडित "विपना" लाई जबरजस्ती करणी गर्ने प्रयास गरेको होइन। हामी दुवैजना एकै ठाउँमा घाँस काटी बेलुका घर फर्की आएका हौं भन्ने बेहोराको "कुमारप्रसाद" को बयान कागज।

मिति २०६२।३।२८ मा म बाखा चराउन गएको थिएँ। मेरी बहिनी पनि खरबारीमा खर काट्न गएको थिइन्। म केही पर रहेको अवस्थामा बहिनी विच्याएको आवाज आई के भयो भनी त्यहाँ जाँदा बहिनीलाई "कुमारप्रसाद" ले करणी गर्ने प्रयास गरेका रहेछन्। निजले मलाई देख्नासाथ भागी गए। हामीले घरमा आई बुबालाई सो कुरा भनिदियो भन्ने "श्यामु" ले गरिदिएको कागज।

मिति २०६२।३।२८ गते बेलुका ४ बजे पीडित बालिकालाई "कुमारप्रसाद" ले जबरजस्ती करणी गर्ने प्रयास गरेको भन्ने विषयमा गाउँमा हल्ला भई छलफल हुँदा सुनी थाहा पाएको भन्ने बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का।

प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" ले जबरजस्ती करणी गर्ने उद्योग गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं.को कसुर अपराध गरेकोले निजलाई उक्त कसुर अपराधमा सोही महलको ५ नं.बमोजिम

सजाय हुनेमा नेपाल राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालय, फत्तेपुरको पत्रानुसार निज १४ वर्षमाथि र १६ वर्षमुनिको नाबालक देखिएकाले बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम गरिपाउँ भन्ने बेहोराको अभियोगपत्र ।

मिति २०६२।३।२८ मा म आफ्नै घरमा बसी पढिरहेको थिएँ । मेरो कसैसँग भेटघाट थिएन । मैले अभियोग मागदाबीअनुसारको कसुर नगरेकोले मलाई यस मुद्दामा सजाय हुनुपर्ने होइन । उल्लिखित समयमा निज बालिकासँग मेरो भेटघाट भएको छैन । प्रहरीले आफ्नै मनले लेखी तयार पारेको कागजमा सहिछाप गरेको हुँ । त्यो मेरो स्वेच्छाले भएको बयान होइन भन्ने बेहोराको प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" ले गरेको बयान ।

जाहेरवाला तथा पीडितसमेतले अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी "कुमारप्रसाद"लाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं. अनुसारको कसुरमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार एक वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुने ठहर्छ र उक्त सजाय सोही ऐनको दफा ५०(२) अनुसार तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्नेसमेत ठहर्छ भन्ने सुरु बारा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।१९ को फैसला ।

जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर अपराधले समाजमा पार्ने नकारात्मक असरलाई नजर अन्दाज गरी प्रतिवादीलाई भएको सजाय स्थगित गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । तत्काल सजाय स्थगित गरे तापनि निजलाई कति समयपछि सजाय गरिनुपर्ने हो भन्नेसमेत फैसलामा नबोलिएको हुँदा उक्त फैसलामा न्यायिक मन र विवेकको अभाव रहेको छ । प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरमा सजाय हुने ठहर गरे तापनि सजाय स्थगित गर्ने गरी बारा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला कानूनी रूपमा गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम

सजाय गरिपाउँ भन्ने बेहोराको वादी नेपाल सरकारको मिति २०६६।१०।१८ को पुनरावेदन ।

वादी नेपाल सरकारले मउपर लगाएको अभियोग शङ्कारहित तवरबाट प्रमाणित गर्न सकेको छैन । अनुसन्धानको क्रममा मैले इन्कारी बयान गरेको, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काका विन्देश्वर चौधरीको कागज र घटना भएपछि तत्कालै पीडित तथा जाहेरवालाले उजुर नगरेको तथ्य प्रमाणित हुँदाहुँदै म निर्दोषलाई कसुरदार ठहर्‍याई भएको फैसला मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको ५ नं.को प्रतिकूल हुँदा बदरभागी छ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" को मिति २०६७।१।१२ को पुनरावेदन ।

वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" को दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिँदा प्रतिवादीको पुनरावेदनको प्रतिलिपि वादी नेपाल सरकारलाई दिनु र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन प्रतिवादीलाई सुनाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।४।२५ को आदेश ।

प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" ले अभियोग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं.को कसुर गरेको ठहर्‍याई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार आधा अर्थात् एक वर्ष ६ महिना कैद हुने र उक्त सजाय सोही ऐनको दफा ५०(२) बमोजिम स्थगित राख्ने ठहर्‍याएको सुरु बारा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।१९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६७।६।५ को फैसला ।

प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" विरुद्धको आरोपित कसुर ठहर गरे तापनि निजलाई हुने सजाय स्थगित गर्ने गरी भएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६७।६।५ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई ठहर भएको सजाय कार्यान्वयन हुने गरी फैसला हुनु पर्दछ । फैसला गर्दा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३)

आकर्षित हुने भनी प्रतिवादीको उमेर १४-१६ को बीचमा रहेकोले बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम हुन भनी अभियोग दाबी लिएकै आधारमा जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर अपराधमा संलग्न प्रतिवादीलाई सो ऐनको दफा ५०(२) अनुसार स्थगन राख्न मिल्दैन। कसुरदार ठहरी कैदको सजाय पाएको बालकलाई निजको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसुर गर्दाको परिस्थिति, कसुर गरेको पटक आदिको विचार गर्दा कारागारमा राख्न उपयुक्त नहुने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा त्यसरी तोकिएको सजाय तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्न वा त्यसरी तोकिएको सजायको अवधि कुनै बाल सुधार गृहमा बसी वा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको संरक्षणमा रही व्यतित गर्नुपर्ने गरी तोकन सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था उक्त दफा ५०(२) मा छ। साथै प्रतिवादीले १ वर्षभित्र पुन कसुर गरेको अवस्थामा दोषी ठहरी सजाय पाएमा दुवै सजाय खापी एकैपटक कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्थासमेत उक्त दफामा भएबाट जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर कसुरमा सजाय स्थगन गरिनु त्रुटिपूर्ण छ। सजाय स्थगनको उद्देश्य बाल दुराचारीको मनोवृत्तिमा (Attitude) परिवर्तन गराउनु हो र स्थगन सर्तसहित हुनुपर्नेमा बिना सर्त बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ विपरीत सदाका लागि उन्मुक्ति दिनेगरी सजाय स्थगन हुन सक्दैन। ६ वर्षकी पीडित बालिकाउपर जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर प्रकृतिको अपराध गर्ने व्यक्ति नाबालक भएको, यसअघि कसुर नगरेको र विद्यार्थी रहेको आधारमा मात्र जीवनभर सजाय भोग्न नपर्ने गरी सजाय स्थगन गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सजाय स्थगनसहितको सुरु बारा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला बदर गरी निज प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय हुनको लागि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाउँ

भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको निवेदन।

प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर्‍याई सजायसमेत भएको फैसला अन्तिम रहेको र अपराध गर्दा निज नाबालक रहेकोले निजलाई भएको सजाय निजले तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम स्थगित राख्ने भनी मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट आदेश भएको देखिन्छ। तर तत्काल सो सजाय भोग्नु नपर्ने भएपछि कहिले कुन अवस्थामा भोग्नु पर्ने हो ? निजले उमेर पूरा गरेपछि सो सजाय भोग्नु पर्ने हो होइन, सो कुरासमेत सोही फैसलामा उल्लेख गर्नु पर्नेमा सो केही उल्लेख गरेको नदेखिएकाले अदालतबाट भएको सजाय अनन्तकालसम्म भोग्नु नपर्ने गरी उक्त उफा ५०(२) को आसय रहेकोसमेत नदेखिएको, साथै अपराध हुँदा निज नाबालक भएपनि अदालतबाट फैसला हुँदा निज प्रतिवादीको उमेर १६ वर्ष नाघिसकेको देखिएको अवस्थामा निजलाई भएको सजाय उक्त दफा ५०(२) बमोजिम स्थगन राख्ने निर्णय गरेको फैसलामा सो दफा ५०(२) को व्याख्यात्मक त्रुटि विद्यमान हुनुको साथै मुलुकी ऐन, अ.बं. १८४क नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ समेतको त्रुटि विद्यमान रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ। नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।११।२५ को आदेश।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) मा "कसुरदार ठहरी कैदको सजाय पाएको बालकलाई निजको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसुर गर्दाको परिस्थिति, कसुर गरेको पटक आदिको विचार गर्दा कारागारमा राख्न उपयुक्त नहुने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा त्यसरी तोकिएको सजाय तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्न वा त्यसरी तोकिएको सजायको अवधि कुनै बाल सुधार

गृहमा बसी वा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको संरक्षणमा रही व्यतित गर्नुपर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यसरी सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा सोसमेत खापी एकैपटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्ने गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले आदेश दिन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उल्लिखित कानूनी प्रावधान हेर्दा तोकिएको सजाय भोग्न नपर्ने गरी स्थगित राख्न सक्ने र त्यसरी सजाय स्थगित गरिएको सोही बालकले त्यसको एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा सोसमेत खापी एकैपटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्ने गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले आदेश दिन सक्ने देखिन्छ । जसबाट बालकलाई लागेको सजाय स्थगन गर्ने गरी फैसला भएको अवस्थामा उल्लिखित फैसलाबाट लागेको कैद वा जरिवाना सदैवको लागि स्थगन हुने हो वा निश्चित अवधिको लागि मात्र स्थगन हुने हो ? लगायतका उल्लिखित जटिल कानूनी प्रश्नको सम्बन्धमा पूर्ण इजलासबाट निर्णय हुन उपयुक्त देखिएकोले प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७३।१२।१७ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ता कार्यालयका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री नारायणबहादुर थापाले प्रस्तुत वारदातमा पीडित ६ वर्षकी बालिका रहेको र प्रतिवादीको उमेर १४ देखि १६ वर्षको बीचमा देखिएको छ । प्रतिवादीले निज पीडित बालिकालाई जबरजस्ती करणीको उद्योगको वारदात गरेको तथ्य स्पष्ट भएको छ । निज प्रतिवादीले कसुर गरेको ठहर गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती

करणीको महलको ३(१) र ५ नं. अनुसारको सजाय ठहर गरी बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम आधा सजाय गरेको सुरु फैसला न्यायोचित भए पनि बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम उक्त सजाय स्थगन गरेको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर अपराधमा समेत सजाय स्थगन गरी सो स्थगनलाई अनन्तकालसम्म कायम राख्ने उक्त कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य नभएको प्रतिवादी वयस्क भइसकेको अवस्थामा स्थगन भएको सजाय कार्यान्वयन हुनुपर्दछ । सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी स्थगन भएको सजाय कार्यान्वयन हुने गरी फैसला हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो । प्रत्यर्थी प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री सविता भण्डारी बरालले बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ बाल न्यायमा आधारित कानूनी व्यवस्था हो । यसले नेपालसमेत पक्ष रहेको Convention on the Rights of the Child, 1989 को मान्यतालाई समेत आत्मसात् गरेको छ । बालबालिकाउपर कसुर कायम गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले सजाय स्थगन गर्न पाउने अधिकार बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) मा रहेको छ । यस्तो स्थगनको आदेश मुद्दा हेर्ने अधिकारीले सजाय पाउने नाबालकको उच्चतम हितलाई ध्यानमा राखेर गर्ने हुनाले नाबालक वयस्क भएपछि स्थगन भएको सजाय कार्यान्वयन गर्ने मनसाय उक्त कानूनी व्यवस्थाको नरहेको कुरा सोही दफा ५०(२) मा सजाय पाएको बालकले १ वर्षभित्र त्यही वा अन्य कसुर गरेबापत दोषी ठहरी सजाय पाएमा सोसमेत खापी एकै पटक दुवै सजाय कार्यान्वयन गर्ने गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले आदेश दिनसक्ने व्यवस्था भएबाट स्पष्ट भइरहेको छ । यी प्रतिवादीले त्यसरी १ वर्षभित्र कसुर गरेको अवस्था विद्यमान नभएकोले सुरु

फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला न्यायोचित हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६२।३।२८ मा मेरो छोरा "श्यामु" बाखा हेर्न र छोरी वर्ष ६ की "विपना" मुज काट्न गएको अवस्थामा विपक्षी "कुमारप्रसाद" सो ठाउँमा गै मेरो छोरीलाई ललाई फकाई भुइँमा सुताई करणी गर्न लागेको अवस्थामा छोरा "श्यामु" पुगेपछि विपक्षी भागी गएकोले निजलाई पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भनी पीडितका बाबु "रामु" ले दिएको जाहेरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान सुरु भएको देखिन्छ। पीडित "विपना" ले मौकामा कागज गर्दा म नदी छेउमा मुज काट्न गएको अवस्थामा सोही ठाउँमा घाँस काट्न गएका "कुमारप्रसाद" आफूछेउ आई जिस्काई काखमा लिई भुइँमा लडाई निजले आफ्नो लिङ्ग मेरो पिसाब फेर्ने ठाउँमा हातले समाती घुसान खोज्दा दुखी कराउँदा बाखा चराउँदै गरेका मेरा दाजु "श्यामु" ले थाहा पाई आउँदा निज "कुमारप्रसाद" भागी गएको भनी उल्लेख गरेकी र निज पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दासमेत निज "कुमारप्रसाद" ले मलाई पक्री काखमा बोकेर उच्चो पर्तिमा लगी मेरो कटु खोली र निजले आफ्नो पनि कट्टु खोलेपछि म रुन कराउन थालेपछि मेरो दादा "श्यामु" आएपछि निज "कुमारप्रसाद" भागी गएको भनी उल्लेख गरेको देखियो। वारदातका बेला घटनास्थलमा पुगेका पीडितका दाजु "श्यामु" ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष "कुमारप्रसाद" ले मेरी बहिनी "विपना" लाई भुइँमा सुताई जबरजस्ती करणीको उद्योग गरिरहँदा म पुगेपछि निज भागेको र बहिनी रोइरहेको कुरा बुबालाई जानकारी गराएको भनी कागज गरेको र निजले अदालतमा समेत सोही बेहोरा उल्लेख गरी बकपत्र गरेबाट पीडिताको भनाइको थप पुष्टि भएको देखिन्छ। प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा आरोपित कसुरमा इन्कार

रहे पनि वारदातको समयमा आफू र पीडित घाँस काट्ने क्रममा वारदातस्थलमा रहेको तथ्य स्वीकार गरेको देखिन्छ। अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान स्वेच्छाले नभएको र प्रहरीले तयार गरी राखेको कागजमा सही गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइयो। बुझिएका व्यक्ति भागिरथ चौधरीले गाउँमा पञ्चायती बसी छलफल हुँदा निज प्रतिवादीले पीडित "विपना" लाई जबरजस्ती करणी गरेको कुरा स्वीकार गरेकोले वारदातको बारेमा थाहा पाएको भनी अभियोग दाबीको समर्थन हुने गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिम पीडित "विपना" उपर जबरजस्ती करणीको उद्योग गरेको भनी पुनरावेदन अदालतबाट ठहर फैसला भएउपर निज प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" को यस अदालतमा पुनरावेदन वा दोहोर्न्याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदन परेको देखिँदैन। तसर्थ जबरजस्ती करणीको कसुर ठहर भएको सम्बन्धमा थप विवेचना गरी रहन परेन। सो तथ्य स्थापित भएको देखियो।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" लाई भएको सजाय बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम स्थगित राख्ने भनी मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट आदेश हुँदा सो स्थगन निश्चित समयसम्मको लागि हो वा अनन्तकालसम्मको लागि हो? तथा हाल प्रतिवादीको उमेर १६ वर्ष नाघिसकेको देखिएको अवस्थामा निजलाई भएको सजाय उक्त दफा ५०(२) बमोजिम स्थगन रहन सक्ने हो, होइन? भन्ने प्रश्नको निरूपणका लागि यस पूर्ण इजलाससमक्ष पेस भएको देखियो। उल्लिखित प्रश्नहरूको सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला मिलेको छ वा छैन? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तछ वा सक्तैन? भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ।

२. अब नाबालकउपर ठहर भएको सजाय बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२)

बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट स्थगन भएको अवस्थामा उक्त स्थगन अनन्तकालसम्म कायम रही नाबालकले सदाका लागि सजायबाट उन्मुक्ति पाउने हो वा निश्चित समयसम्म मात्र सो स्थगन कायम रही त्यसपछि सो स्थगन भएको सजाय कार्यान्वयन हुनपर्ने हो भन्नेतर्फ हेर्दा यो विषयलाई बाल न्यायको परिप्रेक्ष्यमा हेर्नुपर्ने देखियो । बाल न्यायलाई सामान्य न्यायिक प्रणालीभन्दा पृथक र बालबालिकाको अधिकतम हितमा आधारित न्याय प्रणाली हो । बालबालिकाको हक हितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्न बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ जारी भएको कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन आउँछ । यो ऐन बाल अधिकार महासन्धि, १९८९ को राष्ट्रिय कार्यान्वयनको लागि जारी भएको हो । नेपाल उक्त महासन्धिको पक्षसमेत भइसकेको अवस्थामा सोअनुसार जारी भएको उक्त ऐनको मनसायअनुरूप बाल न्यायको व्यवस्थापन हुनुपर्ने कुरामा दुईमत छैन । उक्त ऐनको दफा ५०(२) मा रहेको निम्नानुसारको प्रावधानतर्फ दृष्टिगत गर्नु आवश्यक छ:

“कसुरदार ठहरी कैदको सजाय पाएको बालकलाई निजको शारीरिक अवस्था, उमेर, कसुर गर्दाको परिस्थिति, कसुर गरेको पटक आदिको विचार गर्दा कारागारमा राख्न उपयुक्त नहुने कुरा मुद्दा हेर्ने अधिकारीलाई लागेमा त्यसरी तोकिएको सजाय तत्काल भोग्नु नपर्ने गरी स्थगित राख्न वा त्यसरी तोकिएको सजायको अवधि कुनै बाल सुधार गृहमा बसी वा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको संरक्षणमा रही व्यतित गर्नुपर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यसरी सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा सोसमेत खापी एकैपटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्ने गरी मुद्दा हेर्ने

अधिकारीले आदेश दिन सक्नेछ” ।

३. उल्लिखित कानूनी प्रावधानबमोजिम सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा सोसमेत खापी एकै पटक दुवै कैदको सजाय कार्यान्वित गर्नु पर्ने हुन्छ । यस हदसम्म ऐनको प्रयोगमा द्विविधा हुने अवस्था देखिँदैन । सो **“बालकले एक वर्षभित्र त्यही वा अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा”** स्थगन भएको कैद सजायसमेत असुलउपर गर्नुपर्ने भएकाले एक पटक स्थगन भएको कैद कहिले पनि असुल गर्नु पर्दैन भन्ने होइन । यस कुराको लागि एक वर्षको समय-सीमा तोकिएको छ । ऐनले नै एक वर्षको अवधि निर्धारण गरेको हुँदा सो एक वर्षको अवधि नाघेपछि बालकले पुनः अर्को कसुर गरेमा पहिले स्थगन भएको सजाय कार्यान्वयन गर्नुपर्छ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा अवधारणागत स्पष्टता हुन आवश्यक देखिन्छ ।

४. बाल न्याय प्रणाली परम्परागत फौजदारी न्याय प्रणालीभन्दा फरक र विशिष्ट प्रकारको सिद्धान्तहरू छन् । बाल न्यायका आधारभूत मान्यताहरूलाई नजरअन्दाज गरेर फौजदारी न्यायका सामान्य मान्यताहरूकै मापदण्डअनुसार हेर्ने गरियो भने बाल न्यायका उद्देश्य, मान्यता र हासिल गर्न खोजिएका अभिष्ट पूरा हुन सक्दैनन् । सजाय स्थगनको सन्दर्भमा समेत यो कुरा विचारणीय बन्दछ ।

५. बालबालिकाको हक, हितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्न समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले जारी भएको बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२(१) मा **“कुनै अपराध गरेको कारणबाट कानूनबमोजिम कुनै पद वा सुविधाप्राप्त गर्न कुनै व्यक्ति अयोग्य हुने रहेछ भने पनि बाल्यावस्थामा गरेको त्यस्तो अपराधबाट त्यस किसिमको अयोग्यता निजको हकमा सिर्जना**

भएको मानिने छैन" भन्ने व्यवस्था रहेको छ। सोही दफाको उपदफा (२) मा **"सजाय गर्ने प्रयोजनको निमित्त पटके कायम गर्दा बाल्यावस्थामा गरेको अपराधको गणना गरिने छैन"** भन्ने प्रावधान रहेको छ भने उपदफा (३) मा **बालकले एउटै अपराध एकपटकभन्दा बढी गरेको भए पनि पटकेको आधारमा निजलाई थप सजाय गरिने छैन"** भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यस प्रावधानबाट बालबालिकाले पटके कसुर गरेको (Recidivist) भए पनि पटके सजाय नहुने कुरा प्रस्ट हुन्छ। बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) को प्रावधानलाई दफा १२ को सापेक्षतामा हेर्दा सजाय स्थगित गरिएकोमा सोही बालकले एक वर्ष नाघेपछि अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएमा पनि पहिले ठहर भएको कैद सजाय (स्थगित भई एक वर्षको अवधि नाघेपछि कसुर गरेको अवस्थामा) कार्यान्वयन गर्नु पर्दैन, पटके पनि कायम हुँदैन; त्यस प्रकारको कैदको लगत सदाका लागि कट्टा गर्नुपर्ने हुन्छ भन्ने देखिन्छ।

६. बाल दुराचारसम्बन्धी अभिलेखहरूको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने, कुनै कारणले सो गोपनीयता भङ्ग भएमा पनि त्यसलाई प्रमाणको रूपमा अन्य सन्दर्भमा ग्रहण गर्न नहुने र सो नाबालक बालिग भएपछि त्यस प्रकारका बाल दुराचारसम्बन्धी अभिलेखहरू नष्ट गर्नुपर्नेसमेतका मान्यताहरू बाल न्यायका सन्दर्भमा स्थापित भएका छन्। United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, 1985 ("The Beijing Rules") को नियम २१ ले पनि बाल दुराचारसम्बन्धी अभिलेखको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने सम्बन्धमा केही महत्त्वपूर्ण व्यवस्था गरेको छ। नाबालक अवस्थामा गरेको कसुरजन्य कार्यसँग सम्बन्धित अभिलेखहरूको प्रयोग निज बालिग भएपछिका कानूनी कारबाहीमा प्रयोगमा ल्याउन हुँदैन भन्ने मान्यता रहेको छ। उल्लिखित समग्र पक्षमा

विचार गर्दा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५०(२) बमोजिम स्थगन गरिएको कैद सजाय एक वर्षको अवधिमा अर्को कसुर गरेमा बाहेक सदासर्वदाका लागि स्थगन भएको मान्नु पर्दछ र लगत कट्टा हुन्छ भन्ने देखिन्छ।

७. प्रस्तुत प्रसङ्गमा बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा रहेका अन्य केही प्रावधानहरूसमेत उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ। यस महासन्धिले बालबालिकाको सर्वोत्तम हित गर्ने कुरालाई नै बाल न्यायको मूल निर्देशक सिद्धान्त मानेको देखिन्छ^१। बालबालिकालाई थुनामा राख्दा अन्तिम विकल्पको रूपमा र सम्भव भएसम्म छोटो समयका लागि राख्नु पर्ने कुरालाई राज्यले सुनिश्चित गर्नुपर्छ भनी उक्त महासन्धिको धारा ३७ मा व्यवस्था रहेको देखिन्छ^२। यसका अतिरिक्त कैद सजायको सट्टा कतिपय सुधारात्मक उपायहरू अपनाउनु पर्ने गरी प्रावधानहरू समावेश भएको पाइन्छ। यी सबै उपायहरू बालकको उन्नति, कसुर र बालकको विविध (सामाजिक, आर्थिक, मनोवैज्ञानिक आदि) परिस्थितिको अनुपातानुकूल हुनु पर्दछ^३। उल्लिखित

- 1 Article 3(1) of the Convention on the Rights of the Child, 1989 ("CRC"): "In all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration".
- 2 States Parties shall ensure that ... "The arrest, detention or imprisonment of a child shall be in conformity with the law and shall be used only as a measure of last resort and for the shortest appropriate period of time" CRC, Article 37(b)
- 3 "A variety of dispositions, such as care, guidance and supervision orders; counselling; probation; foster care; education and vocational training programs and other alternatives to institutional care shall be available to ensure that children are dealt with in a manner appropriate to their well-being and proportionate both to their circumstances and the offence." (CRC, Article 40(4). यसैगरी, United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules") 1985 को Rule 18.1 ले "A large variety of disposition measures shall be made available to the competent authority, allowing for flexibility so as to

प्रावधानहरूको समग्र अवलोकनबाट बालबालिकालाई थुनामा राख्ने कुरालाई अत्यन्त संवेदनशील रूपमा हेर्न पर्ने र अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र प्रयोगमा ल्याउन सकिने कुरामा जोड दिएको देखिन्छ। यही पृष्ठभूमिमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ मा पटक नखापिने तथा दफा ५० मा सजाय स्थगन हुन सक्ने प्रावधान समाविष्ट भएको देखिन्छ।

८. माथिका प्रकरणहरूमा विवेचित कुराहरूका सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तुतर्फ दृष्टिगत गर्दा प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" कानूनसँगको द्वन्द्वमा (in conflict with law) आएको अवस्थामा नाबालक नै रहेको तथ्यमा विवाद देखिएन। निज बालकले एक वर्षभित्र त्यहि वा अन्य कुनै कसुर गरेबापत दोषी ठहरी कैदको सजाय पाएको पनि देखिँदैन। यस अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दामा स्थगित गरिएको कैद सजाय अब असुल गर्नुपर्ने कुराको सान्दर्भिकता र तार्किक आधार रहेको देखिएन। स्थगित भई एक वर्षको अवधि नाघिसकेको देखिँदा निज प्रतिवादीको अहिले उमेर पुगेको (अहिले बालिग भएको) कारणबाट सो सजाय असुल गर्नुपर्छ भन्नु बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १२ तथा दफा ५० को उपदफा (२) समेतको प्रतिकूल हुन जान्छ। त्यसैले स्थगित गरिएको सजाय अब असुल (कार्यान्वयन) गर्ने सम्बन्धमा कुनै बेहोरा उल्लेख नगरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानून एवम् बाल न्यायका मान्यताअनुकूल नै देखिन आयो।

९. अतः प्रतिवादी "कुमारप्रसाद" ले अभियोग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं. बमोजिमको कसुर गरेको ठहर्‍याई सपठित सोही महलको ३ नं. बमोजिम हुने सजायको आधा सजायमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) अनुसार आधा अर्थात् एक वर्ष छ महिना कैद हुने ठहर्‍याई उक्त सजाय सोही ऐनको दफा ५०(२)

बमोजिम स्थगित राख्ने ठहर्‍याएको सुरु बारा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।१९ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६७।६।५ को फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत विदुर काफ्ले

इति संवत् २०७४ साल श्रावण २६ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १०१२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
आदेश मिति : २०७५।५।२७
०७३-WO-१२३९

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला पर्सा, वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका
वडा नं.८ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.३४ बानेश्वर
बस्ने डा. सुबोध कुमार कर्ण
विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा स्वतः सृजना हुने का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद प्रधानन्यायाधीश उपस्थित भएपछि स्वतः निष्क्रिय हुने र कायम रही नरहने अस्थायी प्रकृतिको हुन्छ। यसप्रकार स्वतः सृजना हुने र स्वतः समाप्त हुने का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद अल्पकालीन प्रकृतिको संवैधानिक मान्यता प्राप्त पद हो। प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा सृजना हुने यो पदलाई संविधानको धारा १२९(६) ले मान्यता र भूमिका प्रदान गरेको देखिन्छ। आवश्यकताको आधारमा स्वतः सृजना हुने र स्वतः निष्क्रिय हुने अल्पकालीन प्रकृतिको पद भएकाले

यस पदको लागि सपथ लिई रहनुपर्ने कल्पना स्वयम् संविधान निर्माताले गरेको देखिँदैन। संविधान निर्माताले नै सपथ लिनुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सृजना नगरी संवैधानिक मान्यता प्रदान गरेको अवस्थामा केवल सपथलाई आधार मानी प्रधानन्यायाधीश र का.मु. प्रधानन्यायाधीशको भूमिका फरक फरक हुने भनी जबरजस्ती व्याख्या गर्नु संविधानको मर्म र भावना अनुरूपसमेत हुने नदेखिने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू डा. श्री भिमार्जुन आचार्य र श्री ऋषीराम घिमिरे

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मी, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमणकुमार श्रेष्ठ तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री अरुण ज्ञवाली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६
- संवैधानिक परिषद् नियमावली, २०६८
- सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८
- सर्वोच्च अदालत (संवैधानिक इजलास सञ्चालन) नियमावली, २०७२

आदेश

प्र.न्या.ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३ (२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषण परमादेशसहित उपयुक्त आदेशको माग

गरी दर्ता भई नियमानुसार पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छः

म रिट निवेदक २०३७ सालमा त्रिभुवन हनुमान माध्यमिक विद्यालयबाट SLC, २०३९ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको ठाकुरराम बहुमुखी क्याम्पस वीरगञ्जबाट Management विषयमा आई.कम., २०४१ सालमा Business Administration विषयमा BBA, २०५० सालमा The Institute of Chartered Accountants of India बाट Chartered Accountant (C.A.), २०५३ सालमा विहार विश्वविद्यालयबाट LLB, २०६९ सालमा The Institute of Certified Managements of Sri Lanka बाट Management Accountant विषयमा CMA, २०७२ सालमा The Institute of Professional of Manager of Sri Lanka बाट Professional Manager विषयमा CPM र २०७० सालमा मोनाड विश्वविद्यालयबाट Management विषयमा Ph.D को उपाधी हासिल गरी २०५० सालदेखि निरन्तर रूपमा लेखापरीक्षण सेवामा संलग्न रही कार्य गर्दै गरेको व्यक्ति हुँ। मैले चार्टर्ड एकाउन्टेन्टस शिक्षा हासिल गरिसकेपछि मिति २०५३।१।१७ देखि २०५६।१।२।३० सम्म नेपाल खानेपानी संस्थानका आन्तरिक लेखापरीक्षण महाशाखा प्रमुख, दशौं तहमा, हरिसिद्धि इँटा टायल कारखाना लि.मा फाइनेन्स कन्ट्रोलर पद एघारौंमा मिति २०५९।७।२९ देखि २०५२।१।२।३० सम्म नेपाल परिवार नियोजन संघमा आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रमुख पद नवौं तहमा मिति २०४९।५।३९ देखि २०५९।७।२० सम्म लेखापरीक्षण क्षेत्रकै जिम्मेवारी बहन गरी राष्ट्रको सेवा गरी आएको थिएँ।

म रिट निवेदकले मिति २०५०।३।२७ मा महालेखा परीक्षकको विभागबाट लेखापरीक्षण प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको छु। सुबोध एसोसिएटस् चार्टर्ड एकाउन्टेन्स PAN मा दर्ता गराई विगत २४ वर्षदेखि

CA को हैसियतमा लेखापरीक्षण कार्य गर्दै आइरहेको छु। मैले लेखापरीक्षण सेवाबाहेक सोसँग सम्बन्धित विभिन्न संघ संस्था तथा नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूका बीच आवश्यक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउनका साथै वर्तमानमा नेपाल सरकारलाई NPSAS अन्तर्गत आवश्यक रहेको नेपाल लेखा मापन तथा नेपाल लेखापरीक्षण मानसँग सम्बन्धित Manuals तथा Guidelines हरूसमेत बनाई आफ्नो क्षमता प्रदर्शनसमेत गरिसकेको छु।

म निवेदक नेपालको लेखा तथा लेखापरीक्षण व्यवसायको नियमनकारी निकायको अध्यक्ष, अनुशासन समिति व्यावसायिक मार्गदर्शन समिति परीक्षा समितिलगायतका समितिहरूको सभापति भइसकेको छु। हाल दक्षिण एसियाको लेखा तथा लेखापरीक्षण व्यवसायको नियमनकारी निकाय दक्षिण एसियाली लेखा व्यवसायी महासंघको उपाध्यक्ष पदमा कार्यरत छु।

यसैबीच मिति २०७३।३।१४ मा विपक्षीमध्येका संवैधानिक परिषद् सचिवालयले नेपालको संविधानबमोजिम महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्ति हुन योग्यता पुगेका इच्छुक नेपाली नागरिकले आफ्नो विवरण संलग्न गरी यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले ७ दिनभित्र संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ बमोजिम संवैधानिक परिषद्को मिति २०७२।३।१२ को निर्णयअनुसार यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ भनी सूचना प्रकाशित गरेको थियो।

उल्लिखित सूचनाबमोजिम म निवेदक पनि योग्यता पुगेको नेपाली नागरिक भएकोले विपक्षीमध्येका संवैधानिक परिषद् सचिवालयसमक्ष महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्तिको लागि भनी आफ्नो विवरण संलग्न गरी अनलाइन फाराम भरी पेस गरेको थिएँ।

विपक्षी परिषद्ले नेपालको संविधानको धारा २४०(६)(क) र सूचनामा उल्लेख भएको सर्त

बुँदाअनुसार योग्यता नै नपुगेका विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगाललाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिको लागि भनी मिति २०७४।१।२० मा सिफारिस गरेको कुरा विभिन्न सञ्चारका माध्यमहरूबाट जानकारी हुन आयो । मिति २०७४।१।२६ मा संसदीय सुनुवाइका लागि भनी व्यवस्थापिका संसद् संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरिएपछि स्पष्ट जानकारी प्राप्त भयो ।

नेपालको संविधानको धारा २४०(६)(क) बमोजिम मान्यताप्राप्त विश्वद्यालयबाट व्यवस्थापन वाणिज्य शास्त्र वा लेखामा स्नातक उपाधिप्राप्त गरेको साथै चार्टर्ड एकाउन्टेन्सी परीक्षा उत्तीर्णसमेत गरी २४ वर्ष लेखापरीक्षणसम्बन्धी काम गरेको अनुभवप्राप्त गरेको प्रमाणसमेत संलग्न गरी आवेदन गरेको व्यक्ति हुँदाहुँदै म निवेदकलाई बेवास्ता गरी संविधानबमोजिमको न्यूनतम योग्यता नै नभएका अर्थात् चार्टर्ड एकाउन्टेन्सी परीक्षा उत्तीर्ण नगरेको केवल नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणी पदमा काम गरेको साथै कम्तीमा २० वर्षको लेखापरीक्षणसम्बन्धी कामको अनुभव प्राप्त गर्न सकेको प्रमाणसमेत पेस नगरेको अवस्थामा के कुन आधारमा विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगाललाई महालेखा परीक्षकजस्तो संवैधानिक अंगको महत्त्वपूर्ण पदमा नियुक्तिको लागि भनी मिति २०७४।१।२० मा संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस गरिएको हो सो स्पष्ट हुन सकेको छैन । यसरी नेपालको संविधानबमोजिम योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई मात्र महालेखापरीक्षकको पदमा सिफारिस गरिनुपर्नेमा योग्यता नै नपुगेको व्यक्तिलाई गरेको सिफारिस सो सिफारिसका आधार सुनुवाइका लागि व्यवस्थापिका संसद् संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा मिति २०७४।१।२६ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनालगायतका काम कारबाही सम्पूर्ण रूपमा गैरकानूनी, स्वेच्छाधारी, संविधान एवम् कानूनी सिद्धान्तहरूसमेतको प्रतिकूल भएकोले उक्त सिफारिस र सो सिफारिस सम्बन्धमा भए गरेका

सम्पूर्ण काम कारबाही र निर्णय बदर गरी दक्ष अनुभवी र संविधानबमोजिम महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्तिको लागि योग्यताप्राप्त म रिट निवेदकलाई सिफारिस गरी सो पदमा नियुक्ति गर्नु गराउनु भनी नेपालको संविधान २०७२ को धारा ४६ तथा १३३ (२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषण परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ ।

प्रत्यर्थी संवैधानिक परिषद्मा प्रधानन्यायाधीशको उपस्थिति नरहेको अवस्थामा महालेखा परिषद्को नाम सिफारिस गर्ने कार्य भएको छ । प्रधानन्यायाधीशलाई संवैधानिक परिषद्को बैठक बस्ने सूचनाबाट सूचितसमेत गरिएको अवस्था छैन । प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा संवैधानिक परिषद्ले आफ्नो कार्यभार प्रारम्भ नै गर्न सक्दैन । यसप्रकार महालेखा परीक्षकको नाम सिफारिस गर्नलाई बसेको बैठकमा प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थिति रहेको कारण त्यसरी प्रस्तावित गरिएको नामलगायत सम्पूर्ण निर्णयहरू दूषित भई बदर भागी रहेको छ ।

प्रत्यर्थी परिषद्को बैठकमा कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशको उपस्थिति रहेको म निवेदकले मौखिक जानकारी पाएको छु । नेपालमा प्रधानन्यायाधीशको पदमा श्री सुशिला कार्कीज्यू नियुक्ति हुनु भई पदमा कायम हुनुहुन्छ । प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थिति रहेको अवस्थामा संविधानको धारा १२९(६) ले कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशले सर्वोच्च अदालतको कार्य गर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा २(ख) ले सर्वोच्च अदालतको लागि कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशलाई जनाएकोमा विवाद छैन । तर संविधानको धारा २८४ मा अभिव्यक्त प्रधानन्यायाधीश भन्नाले संविधानबमोजिम नियुक्त प्रधानन्यायाधीशलाई सम्झनुपर्दछ । प्रधानन्यायाधीश बहाल रहेको अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशसरहको शक्ति प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने

संविधानको उद्देश्य होइन। संविधानले व्यवस्था गरेको पदाधिकारी भनेको काम चलाउ पदाधिकारी होइन। संविधानबमोजिमको प्रधानन्यायाधीश नियुक्त भई सपथ लिएर पदभार ग्रहण गरेको हुनुपर्दछ। यस अवस्थामा संविधानबमोजिम प्रधानन्यायाधीश नियुक्त भई कायम रहेको अवस्थामा उहाँको अनुपस्थितिमा कायम मुकायमलाई आमन्त्रण गरी संवैधानिक पदाधिकारीको नियुक्त गर्न नै नमिल्नेमा कायम मुकायमको हैसियतमा उपस्थित भई गरेको कार्य संविधानतः बदर भागी रहेको छ।

प्रत्यर्थी संवैधानिक परिषद्बाट नियुक्तिको लागि सिफारिस गरिएको पदाधिकारीको संविधानको धारा २९२ बमोजिम सुनुवाइ हुनुपर्ने व्यवस्था छ। सुनुवाइसम्बन्धी व्यवस्था संवैधानिक औपचारिकता मात्र होइन। सुनुवाइको व्यवस्था संवैधानिक भएको कारणले नियुक्तिको लागि सिफारिस गरिएका व्यक्तिको पदाधिकारीमा दावा प्रस्तुत गर्ने के कति व्यक्तिहरू इच्छुक थिए र ती सबैको विषयमा उचित विचार भयो वा भएन भन्ने प्रश्न पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ। तर प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी सुनुवाइ समितिले त्यसरी वस्तुनिष्ठ रूपबाट मूल्याङ्कन गर्दा महालेखा परीक्षकको काम कर्तव्य र अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने न्यूनतम अनुभव र योग्यता नै नभएको व्यक्ति सिफारिस भएकै मात्र कारणले सुनुवाइ प्रक्रियाअगाडि बढ्न सक्ने अवस्था रहँदैन।

संवैधानिक परिषद्को सचिवालयको मिति २०७३।३।१४ को सूचनामा स्पष्ट रूपमा नेपालको संविधानबमोजिम महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्त हुन योग्यता पुगेका इच्छुक नेपाली नागरिकले आफ्नो विवरण संलग्न गरी सूचना प्रकाशित भएको मितिले सात दिनभित्र परिषद्को सचिवालयमा अनलाइनमार्फत उपलब्ध गराउनु हुन भन्ने बेहोरा उल्लेख छ। यसबाट संविधानबमोजिम महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्त हुन न्यूनतम योग्यता नै नपुगेको व्यक्ति महालेखा

परीक्षक पदका लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने देखिँदैन। सूचनाबमोजिम सम्भाव्य उम्मेदवार नै हुन नसक्ने व्यक्ति नियुक्तिका लागि सिफारिसमा पर्न सक्ने अवस्था रहँदैन।

संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार, र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ३ मा संविधानमा उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त परिषद्को अन्य काम कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत नियुक्तिका लागि संविधानको धारा १५५ को उपधारा (१) को प्रयोजनका लागि संसदीय सुनुवाइको लागि सिफारिस गर्ने कुरा उल्लेख छ। संविधानको धारा २४० को उपधारा (६)(क) बमोजिमको योग्यता, क्षमता वा अनुभवप्राप्त गरेको व्यक्तिको हकमा मात्र संसदीय सुनुवाइका लागि सिफारिस गरिने हो। विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगाल संसदीय सुनुवाइका लागि संविधानको धारा २४० को उपधारा (६)(क) बमोजिम सिफारिस हुन योग्य नै नभएकोले विपक्षीमध्येका व्यवस्थापिका संसद्, संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा संसदीय सुनुवाइका लागि प्रकाशित गरिएको मिति २०७४।१।२६ को सूचना संविधानप्रतिकूल छ।

संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार, र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ५ उपदफा (१) मा संवैधानिक परिषद्ले महालेखा परीक्षक जस्तो संवैधानिक निकायको पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्दा त्यस्तो पदमा नियुक्त हुन संविधान र प्रचलित कानूनमा उल्लेख भएको योग्यता तथा उपयुक्तताको कारण र आधारसमेत स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। साथै सोही ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) मा कुनै व्यक्तिलाई नियुक्तिको सिफारिस गर्दा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने कुरासमेतको व्यवस्था गरिएको छ। विपक्षी संवैधानिक परिषद्द्वारा सिफारिस गरिएका टंकमणी शर्मा दंगालको योग्यतासहितको

आवश्यक अनुभव नभएकाले महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस हुन नसक्ने अवस्था स्पष्ट छ।

अतः माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएबमोजिम संविधानले तोकेको सम्पूर्ण योग्यता पुगेको म निवेदकलाई बेवास्ता गरी संविधानबमोजिमको न्यूनतम योग्यता नै नभएका टंकमणी शर्मा दंगाललाई महालेखा परीक्षकजस्तो संवैधानिक अंगको पदमा नियुक्तिको लागि भनी मिति २०७४।१।२० मा गरिएको सिफारिस सुनुवाइका लागि व्यवस्थापिका संसद् संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा मिति २०७४।१।२६ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनालगायतका काम कारबाही सम्पूर्णरूपमा गैरकानूनी, स्वेच्छाधारी, संविधान एवम् कानूनी सिद्धान्त, मान्यता र अभ्याससमेतको प्रतिकूल भएकाले त्यस्तो निर्णय तथा कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरी म निवेदकलाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्ति गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ।

साथै विपक्षीका असंवैधानिक काम कारबाही कार्यान्वयन हुन गएमा रिट निवेदन निष्प्रयोजन हुने र रिट निवेदकको संविधान एवम् कानून प्रदत्त हक अधिकारमा अपूरणीय क्षति हुनजाने भएकाले यस रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म सिफारिस र सो सिफारिस गर्ने गरी भएको निर्णय तथा महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिका निम्ति विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगालको संसदीय सुनुवाइका लागि संवैधानिक परिषद्ले गरेको सिफारिसलगायतका काम कारबाही जुन अवस्थामा पुगेको छ सोही अवस्थामा यथास्थितिमा राख्नु र महालेखा परीक्षकको पदको हैसियतले कुनैपनि कार्य नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषणसमेतको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने मनासिब आधार कारण र प्रमाण भए सोसमेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र विपक्षी नं.१२ का हकमा आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत आफूसँग भएको नियुक्तिको योग्यताको विवरणसहित लिखित जवाफ र अन्य विपक्षीहरूका हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफसहित उपस्थित हुनु भनी प्रस्तुत आदेश र निवेदन पत्रको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेश जारी होस् भन्ने निवेदन मागका सन्दर्भमा विचार गर्दा महालेखा परीक्षकको नियुक्तिको विषय हाल सुनुवाइ भई नियुक्तिसमेत भइसकेको निवेदकले उठाएका अन्य प्रश्नहरूका सम्बन्धमा अन्तिम सुनुवाइपछि निर्णयमा पुग्न उचित देखिँदा सुविधा सन्तुलनसमेतको दृष्टिले अन्तरिम आदेश जारी गरी रहन परेन भन्ने बेहोराको मिति २०७४।२।१६ को यस अदालतको आदेश।

निवेदकले रिट निवेदनमा यस सचिवालयलाई समेत विपक्षी बनाएको भए तापनि प्रस्तुत विषयवस्तुमा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन। जहाँसम्म नेपालको संविधानको धारा २४० को उपधारा (६) को खण्ड (क) बमोजिम योग्यता नै नपुगेका श्री टंकमणी शर्मा दंगाललाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिको लागि संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस गरी व्यवस्थापिका संसद् संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा सुनुवाइ भएको भन्ने सन्दर्भ छ सो सम्बन्धमा नेपालको संविधानको धारा २४० को उपधारा (२) मा राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा महालेखा परीक्षकको नियुक्ति गर्नेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था छ। यसरी नियुक्ति हुनुअघि नेपालको

संविधानको धारा २९२ को व्यवस्था बमोजिम संसदीय सुनुवाइ गर्नुपर्ने पदमा व्यवस्थापिका संसद्को संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट व्यवस्थापिका संसद् नियमावली, २०७३ को नियम १८४, १८५ लगायत सम्बद्ध अन्य व्यवस्थाबमोजिमको विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरी संसदीय सुनुवाइ हुने व्यवस्थासम्म रहेको छ। तर संवैधानिक प्रावधानबमोजिम नियुक्तिको लागि सिफारिसको अन्य कुनै पनि प्रक्रियामा संसदीय सुनुवाइ विशेष समितितक संलग्नता रहँदैन, साथै संसदीय सुनुवाइ गरिने पदहरूका हकमा नियुक्ति हुनका लागि चाहिने योग्यतासमेतका सम्बन्धमा संवैधानिक परिषद्ले वा नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले नै मूल्याङ्कन गरी सिफारिस गर्ने र त्यस्ता विषयमा संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिको कुनै सरोकार पनि रहँदैन। अतः संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट निजको सुनुवाइ नेपालको संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम मिति २०७४।२।७ मा नै सम्पन्न गरी सम्बद्ध निकायलाई जानकारीसमेत गराई सकिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य नै समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी सम्मानित अदालतसमक्ष अनुरोध गर्दछु भन्ने बेहोराको विपक्षी व्यवस्थापिका संसद् सचिवालय तथा व्यवस्थापिका संसद् संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिको लिखित जवाफ।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता मिति २०७४।२।८ मा नेपालको संविधान (यसपछि "संविधान" भनिएको) को धारा २४० को उपधारा (२) बमोजिम महालेखा परीक्षकमा नियुक्त भई सोही मितिदेखि नेपालको महालेखा परीक्षक पदमा कार्यरत छु। विपक्षीले ती तथ्यलाई लुकाई संवैधानिक परिषद्को सिफारिसउपर हुन गइरहेको संसदीय सुनुवाइलाई समेत रोक्ने माग राखी मिति २०७४।२।१२ मा सम्मानित अदालतसमक्ष रिट दर्ता गर्नुभएको छ। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता संविधानबमोजिम

महालेखा परीक्षकमा नियुक्त भई सपथ ग्रहण गरी पद बहाली गरिसकेको अवस्थामा सो तथ्य लुकाई दायर भएको रिट निवेदन सफा मनले नभएको स्पष्ट छ।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता शैक्षिक वर्ष २०३७।०३।८ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको व्यवस्थापन अध्ययन संस्थानबाट व्यापार प्रशासन शास्त्रीमा स्नातक उपाधि हासिल गरी सोही विश्वविद्यालयबाट व्यापार प्रशासनाचार्यमा स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरेको छु। सो कुरा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले मलाई प्रदान गरेको छ। सो कुरा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले मलाई प्रदान गरेको स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहको ट्रान्सक्रिप्ट र प्रमाणपत्रबाट पनि स्पष्ट देखिँदा विपक्षीले उल्लेख गरेबमोजिम लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले केवल स्नातक मात्र गरेको भनाइ निराधार हो। मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालयको व्यवस्थापन अध्ययन संस्थानबाट मुख्य विषय एकाउन्टेन्सी लिई स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्त हुनुअघि मैले नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा काम गरेको र महालेखा परीक्षक हुन संविधानले निर्धारण गरेको योग्यता र अनुभवमध्ये उपरोक्तानुसारको मेरो योग्यता र अनुभव पुगेको कारण संविधानबमोजिम मलाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्ति गरिएको हुँदा निवेदन जिकिर कानूनसम्मत छैन।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले व्यवस्थापन अध्ययन संस्थानबाट स्नातक गरेको विषयलाई विपक्षीले अन्यथा भनेको अवस्था पनि छैन। स्नातक तहमा मेरो प्रमुख विषय लेखा र स्नातकोत्तर तहमा लेखा परीक्षण र कर प्रणालीसमेत रहेको छ। संविधानले महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्त हुन व्यवस्थापन विषयमा स्नातक उपाधि आवश्यक पर्ने उल्लेख गरेको र मैले व्यवस्थापन अध्ययन संस्थानबाट लेखा मूल विषय लिई व्यवस्थापनमा स्नातक गरेको कारण संविधानले निर्धारित गरेको योग्यता पूरा गरेको स्पष्ट हुँदाहुँदै गलत र भ्रामक अर्थ लगाई दिइएको निवेदन

जिकिर निराधार छ ।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले मिति २०३६।९।२० देखि नेपाल प्रशासन सेवा लेखा समूहअन्तर्गत रा.प.अनं.प्रथम श्रेणीको लेखापाल पदमा नियुक्त भई मिति २०४९।३।१८ सम्म सो पदमा र मिति २०४९।३।१९ मा सोही सेवा समूहको रा.प.तृतीय श्रेणी, लेखा अधिकृत पदमा नियुक्त भई मिति २०४९।२।१५ सम्म काम गरेको छु । त्यसैगरी मिति २०४९।२।१६ देखि २०६३।३।६ सम्म सोही समूहको रा.प.द्वितीय श्रेणीको पदमा कार्य गरेको मेरो अनुभव छ। मैले २०३६ सालमा लेखा समूहमा प्रवेश गरी २०६३ सालसम्म करिब २७ वर्ष महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र सो कार्यालयबाट खटाइएका कार्यालयहरूमा नेपाल सरकारको आर्थिक प्रशासन वित्तीय व्यवस्थापन लेखा तथा लेखा परीक्षणको कार्यमा संलग्न भई लामो अनुभव हासिल गरेको छु । लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता मिति २०६३।३।७ मा सहसचिव पदमा बढुवा नियुक्ति भई सामान्य प्रशासन मन्त्रालय सहकारी विभाग राजस्व अनुसन्धान विभाग अर्थ मन्त्रालय भन्सार विभाग तथा आन्तरिक राजस्व विभागको अनुभव हासिल गरेको र सहसचिवको रूपमा कार्यरत रहँदा राजस्व, लेखा तथा लेखा परीक्षणसम्बन्धी जिम्मेवारीसमेत निर्वाह गरेको छु । म मिति २०७१।५।२ मा नेपाल सरकारको सचिव पदमा का.मु. र मिति २०७१।१०।२२ मा नेपाल सरकारको सचिव पदमा बढुवा भएपश्चात् सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा काम गरी मिति २०७४।२।१ देखि निजामती सेवाबाट स्वेच्छिक अवकाश प्राप्त गरेको छु । यसप्रकार मैले २०३६ सालमा निजामती सेवामा प्रवेश गरी २०७४ सालमा अवकाश प्राप्त गर्दा करिब ३७ वर्षभन्दा बढी अवधि वित्तीय प्रशासनको अनुभव हासिल गरेको हुँदा विषयगत अनुभव नभएको व्यक्तिलाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्त गरिएको भन्ने निवेदन जिकिर

पूर्णतः कपोलकल्पित र निराधार छ ।

विपक्षीले कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशसहितको संवैधानिक परिषद्को सिफारिसको आधारमा भएको महालेखा परीक्षकको नियुक्ति त्रुटिपूर्ण भएको उल्लेख गर्नुभएको छ । संविधानको धारा १२९ को उपधारा (६) बमोजिमको कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशलाई संविधानबमोजिम प्रधानन्यायाधीशसह काम गर्ने अधिकार रहेकोले संवैधानिक परिषद्ले गरेको सिफारिसउपर विपक्षीले उठाएको विषय गैरसंवैधानिक छ । अतः माथि उल्लिखित तथ्य कानून एवम् विवरणहरूसमेतको आधारमा विपक्षीले दायर गरेको उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी टंकमणी शर्माको लिखित जवाफ ।

मिति २०७४ साल वैशाख २० गते प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल "प्रचण्ड" को अध्यक्षतामा बसेको संवैधानिक परिषद्को बैठकले "नेपालको संविधानको धारा २४०(६) बमोजिम योग्यता भएका टंकमणी शर्मा दंगाल, (इटहरी-२ सुनसरी) नेपालको संविधानको धारा २४०(२) बमोजिम महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने र नियुक्तिका लागि सिफारिस हुनुभएका उम्मेदवार श्री टंकमणी शर्मा दंगालको नाम नेपालको संविधानको धारा २९२ तथा व्यवस्थापिका संसद् नियमावली, २०७३ को प्रयोजनका लागि व्यवस्थापिका संसद्समक्ष पठाउने र व्यवस्थापिका संसद्बाट अस्वीकृत नभएमा निजको नाम नियुक्तिका लागि संवैधानिक परिषद्का अध्यक्षलाई जानकारी गराई सचिवले सम्माननीय राष्ट्रपतिसमक्ष लेखी पठाउने भन्ने निर्णय गरेको थियो ।

नेपालको संविधानको धारा २४० मा महालेखा परीक्षकसम्बन्धी व्यवस्था गरी धारा २४१ मा महालेखा परीक्षकको काम कर्तव्य र अधिकारको

व्यवस्था गरेको छ । सोही धाराको उपधारा १ मा राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको कार्यालय, अदालत, संघीय संसद्, प्रदेश सभा, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, संवैधानिक निकाय वा सोको कार्यालय, अदालत, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाललगायतका सबै संघीय र प्रदेश सरकारी कार्यालयको लेखा कानूनबमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यसमेतको विचार गरी महालेखा परीक्षकबाट लेखा परीक्षण हुने अत्यन्त महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी तोकेको छ । उक्त जिम्मेवारी स्वतन्त्र र सक्षम तरिकाबाट सम्पन्न गर्नको लागि महालेखा परीक्षकको नियुक्ति सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको धारा २४० को उपधारा २ मा राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा महालेखा परीक्षकको नियुक्त गर्ने व्यवस्था गरी संवैधानिक विशिष्टता प्रदान गरेको छ । धारा २४० को उपधारा ६ मा महालेखा परीक्षकको योग्यतासम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । उक्त उपधारा ६ को खण्ड (क) मा मान्यताप्राप्त विश्वविद्यालयबाट व्यवस्थापन वाणिज्य शास्त्र वा लेखामा स्नातक उपाधि प्राप्त गरी वा चार्टर्ड एकाउन्टेन्सी परीक्षा उत्तीर्ण गरी नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको पदमा काम गरेको वा लेखा परीक्षणसम्बन्धी काममा कम्तीमा बीस वर्ष अनुभवप्राप्त गरेको, खण्ड (ख) मा नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनीतिक दलको सदस्य नरहेको, खण्ड (ग) मा पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा भएको, र खण्ड (घ) मा उच्च नैतिक चरित्र भएको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिमको योग्यता पुगेकोले संवैधानिक परिषद्बाट श्री टंकमणी शर्मा दंगाललाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न निर्णय भएको हो ।

रिट निवेदकले महालेखा परीक्षकमा नियुक्त टंकमणी शर्मा दंगालको उक्त पदमा नियुक्तिका लागि योग्यता नपुगेको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

संविधानको धारा २४० को उपधारा: ६ को खण्ड (क) मा व्यवस्थापन, वाणिज्य शास्त्र वा लेखामा स्नातक उपाधि प्राप्त वा चार्टर्ड एकाउन्टेन्सी परीक्षामध्ये एक उपाधिप्राप्त गरी विशिष्ट श्रेणीको पदमा काम गरेको व्यक्ति वा लेखा परीक्षणसम्बन्धी काममा बीस वर्षको अनुभवप्राप्त व्यक्तिमध्ये कुनै पनि एउटा योग्यता पुगेको व्यक्ति महालेखा परीक्षकमा नियुक्त हुन सक्ने व्यवस्था छ । संवैधानिक परिषद्बाट संविधानबमोजिम योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई धारा २९२ बमोजिम संसदीय सुनुवाइको लागि सिफारिस भई सार्वभौम संसद्को सम्बन्धित समितिबाट अनुमोदन भई नियुक्ति भएको विषय भएकाले रिट निवेदकले मनोगत रूपमा अयोग्य मुकरर गर्न मिल्ने हुँदैन । संवैधानिक परिषद्ले महालेखा परीक्षकको लागि तोकेको योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई संविधान प्रदत्त अधिकारको प्रयोग गरी गरेको सिफारिसलाई स्वविवेकीय अधिकारको दुरुपयोग गरेको आधारहीन तर्क गर्न मिल्ने पनि होइन ।

साथै संविधानको धारा २८४ मा संवैधानिक परिषद्सम्बन्धी व्यवस्था गरी सोही धाराको उपधारा १ मा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा संवैधानिक परिषद् गठन हुने व्यवस्था गरेको छ र परिषद्मा प्रधानन्यायाधीश सदस्यको रूपमा रहन्छन् । संविधानले प्रधानन्यायाधीशको पदको रिक्तताको परिकल्पना गरेको छैन । संविधानको धारा १२९(६) मा प्रधानन्यायाधीशको पद रिक्त भएमा वा कुनै कारणले प्रधानन्यायाधीश आफ्नो पदको काम गर्न असमर्थ भएमा वा बिदा बसेको वा नेपालबाहिर गएको कारणले प्रधानन्यायाधीश सर्वोच्च अदालतमा उपस्थित नहुने अवस्था भएमा सर्वोच्च अदालतको वरिष्ठतम न्यायाधीशले कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीश भई काम गर्नेछ भन्ने व्यवस्था छ । सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशको पदमा कसैले कायम मुकायम तोक्ने नभई संविधानले नै तोकेको र कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशको हैसियत वा अधिकार कम

हुने गरी संविधानको कुनै प्रावधानले व्यवस्था गरेको छैन। निमित्त भई काम गर्ने अन्य सामान्य प्रशासनिक कर्मचारीले समेत कानूनले रोक लगाएको अवस्थामा बाहेक तोकिएको पदको पूर्ण अधिकारको प्रयोग गर्न पाउने गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट पद्मराज जोशी विरुद्ध बढुवा समितिको सचिवालय जिल्ला प्रशासन कार्यालय दार्चुलासमेत भएको अधिकारपृच्छा उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा ने.का.प. २०६९, अंक ६ नि.नं. ८८४२, पृष्ठ ९२४ व्याख्या भइरहेकोमा संविधानले परिकल्पना नै नगरेको संविधानविपरीतको सर्वथा अनुचित, असङ्गत र भ्रामक बेहोरा उल्लेख गरी परेको रिट निवेदन खारेजभागी छ। साथै संविधानले तोकेको योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई संवैधानिक परिषद्ले निजको योग्यता परीक्षण गरी सर्वसम्मत रूपमा गरेको सिफारिस एवम् हाल संसदीय विशेष सुनुवाइ समितिको सुनुवाइबाट समेत अनुमोदित भई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्ति भई महालेखा परीक्षकको रूपमा आफ्नो कामकारबाही गरिसकेको अवस्थामा महालेखा परीक्षक टंकमणी शर्मा दंगालको विरुद्धमा परेको रिट निवेदनको औचित्यतासमेत समाप्त भइसकेको हुँदा परिषद्को निर्णय बदर हुनुपर्ने वा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने बेहोराको विपक्षीहरू नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सम्माननीय प्रधानमन्त्री मन्त्रिपरिषद्, संवैधानिक परिषद् एवम् संवैधानिक परिषद्को सचिवालयसमेतको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

रिट निवेदनको विपक्षी खण्डको क्रमशः ३, ४ र ५ नं.मा प्रतिनिधि सभा भनी उल्लेख भएकोमा हाल व्यवस्थापिका संसद् कायम भएको अवस्थामा भुलवश प्रतिनिधि सभा भनी उल्लेख हुन गएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम १९ बमोजिम प्रतिनिधि सभाको सङ्घमा व्यवस्थापिका संसद् कायम गरी मुद्रणको त्रुटि सच्च्याई मुद्दाको पुर्पक्ष गरिपाउँ भनी निवेदकतर्फबाट ०७४-FN-०१५२

मिति २०७४५।२९ मा दर्ता हुन आएको निवेदन मिसिल संलग्न रहेको।

उल्लिखित बेहोरा भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू डा. श्री भिमार्जुन आचार्य र श्री ऋषीराम घिमिरेले नेपालको संविधानको धारा २८४ ले प्रधानन्यायाधीशसहितको संवैधानिक परिषद्को व्यवस्था गरेको र सो संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा मात्र संवैधानिक निकायको प्रमुखको रूपमा रहेका महालेखा परीक्षकको नियुक्तिको सिफारिस गर्न मिल्नेमा प्रधानन्यायाधीश नभएको अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीश संवैधानिक परिषद्को सदस्यको रूपमा उपस्थित भई महालेखा परीक्षकको नियुक्तिको सिफारिस गरेको देखिन्छ। संविधानको धारा २८४ को संवैधानिक परिषद्को बनावट हेर्दा का.मु. प्रधानन्यायाधीश रहन सक्ने भन्ने देखिँदैन। प्रधानन्यायाधीशको अभावमा संवैधानिक परिषद् पूर्ण हुने र त्यसले संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्ति तथा संसदीय सुनुवाइको लागि सिफारिस गर्न सक्ने मनसाय संविधानको रहे भएको कुरा देखिन आउँदैन। का.मु. भनेको पूर्ण अधिकारसहितको पद होइन। का.मु. हुनेले जुन पदको का.मु. भएको छ सो पदले गर्न पाउने सम्पूर्ण कार्य एवम् निर्णय गर्न पाउँछ भन्नु सैद्धान्तिक र संवैधानिक दुवै रूपबाट मिल्ने देखिँदैन। संवैधानिक निकायजस्तो महत्त्वपूर्ण निकायमा रहने पदाधिकारीको नियुक्ति गर्दा का.मु. सहितका सदस्यहरूबाट सिफारिस गराउने हो भने संवैधानिक व्यवस्थाको गलत प्रयोगको अभ्यासले मान्यता पाउँछ। न्यायपालिकाजस्तो संविधानको व्याख्या गर्ने निकायले यस्तो अभ्यासले प्रश्रय पाउने गरी निर्णय गर्नेसमेत मिल्दैन।

त्यसैगरी नेपालको संविधानको धारा २४० को (६) मा महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्ति हुने व्यक्तिको योग्यता सम्बन्धमा उल्लेख भएको छ भने

धारा २४१ मा महालेखा परीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकारको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । संविधानको धारा २४१ ले महालेखा परीक्षकलाई ठूलो जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ भने नियमितता, मितव्ययिता, प्रभावकारिता, कार्यदक्षता र औचित्यतासमेतको आधारबाट महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षणसम्बन्धी काम सम्पन्न गर्नुपर्दछ । महालेखा परीक्षकको काम प्रत्यक्ष रूपमै देशको सार्वजनिक कोष र सुशासनसँग जोडिएको हुँदा यस्तो पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिको योग्यता क्षमता, अनुभव र सीप जस्ता पक्षले महत्त्वपूर्ण स्थान राख्दछ । यसै पक्षहरूलाई विचार गरी नेपालको संविधानको धारा २४०(६) मा महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्ति हुने व्यक्तिको लागि चाहिने योग्यतासमेत उल्लेख भएको छ । संविधानमा उल्लेख भएको उक्त योग्यतालाई महालेखा परीक्षकको काम कर्तव्य र त्यसको असर प्रभावसमेतको संवेदनशीलतासँग जोडेर हेर्नु र व्याख्या गरिनुपर्दछ । यसरी हेर्दा उक्त संविधानको धारा २४० को (६)(क) मा उल्लेख भएको योग्यतासमेत पर्याप्त मात्रामा नभएको व्यक्तिलाई महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गरिएको देखिँदा उक्त सिफारिसले औचित्यतासमेत साबित गर्न सक्ने देखिँदैन । संविधानको धारा २४० को (६)(क) ले राजस्व तथा प्रशासनको क्षेत्रमा प्राप्त अनुभवलाई महालेखा परीक्षकको लागि आवश्यक योग्यता मानेको देखिँदैन । तर नियुक्तिको सिफारिसमा परेका व्यक्ति लामो समयदेखि राजस्व तथा प्रशासनको क्षेत्रमा काम गरेको व्यक्ति भएबाट पनि निजले लेखा परीक्षकलाई संविधानले दिएको जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गर्न सक्नेमा सन्देह भएको हुँदा उक्त सिफारिस कायम राखिराख्न मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ: संविधानको व्याख्याताको रूपमा रहेको यस सर्वोच्च अदालतले महालेखा परीक्षकको पदको गरिमा र भूमिका तथा त्यस पदको लागि संविधान र कानूनले निर्धारण गरेको सिफारिस तथा नियुक्तिसम्बन्धी

व्यवस्थाको संवेदनशीलतालाई विचार गरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा आदेश जारी गरिनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षीहरूमध्ये नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले नेपालको संविधानको धारा २८४ को (१) मा उल्लिखित प्रधानन्यायाधीश भन्ने शब्दले का.मु. प्रधानन्यायाधीशलाई नजनाउने भन्न मिल्दैन । संविधानको धारा १२९ को (६) मा भएको प्रधानन्यायाधीशको पद रिक्त भएमा वा कुनै कारणले प्रधानन्यायाधीश आफ्नो पदमा काम गर्न असमर्थ भएमा वा बिदा बसेमा वा नेपालबाहिर गएको कारण प्रधानन्यायाधीश सर्वोच्च अदालतमा उपस्थित भई काम गर्न नसक्ने अवस्था भएमा सर्वोच्च अदालतको वरिष्ठतम् न्यायाधीशले का.मु. प्रधानन्यायाधीश भई काम गर्नेछ भन्ने व्यवस्थाले का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशकै रूपमा रही भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने देखिन्छ । त्यसैगरी सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को २(ख) ले प्रधानन्यायाधीश भन्नाले का.मु. प्रधानन्यायाधीशसमेतलाई जनाउँछ भनी परिभाषित गरेबाट का.मु. प्रधानन्यायाधीशको भूमिका प्रधानन्यायाधीशको जति हुँदैन भनी बुझ्न र व्याख्या गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

संविधानको धारा १२९ को (६) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा २ (ख) ले का.मु. प्रधानन्यायाधीशलाई प्रधानन्यायाधीशकै रूपमा विश्वास गरेको र भूमिका दिएको परिप्रेक्ष्यमा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशको भूमिकामा रहेर कार्य गर्न सक्दैन र मिल्दैन भन्ने तर्कले औचित्यता साबित गर्न नसक्ने हुँदा त्यस्तो तर्कलाई मान्यता दिन मिल्दैन । त्यसमा पनि प्रधानन्यायाधीशको पद लामो समयसम्म कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशबाट सञ्चालन भएको र त्यस्तो अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट प्रधानन्यायाधीशको हैसियतमा

रही भूमिका निर्वाह भई आएका विगतका धेरै दृष्टान्तहरू रहिरहेको यथार्थतालाई छोपेर निवेदक पक्षले जबरजस्त रूपमा आधारहीन तर्क प्रस्तुत गरेको हुँदा सो तर्कले कुनै कानूनी समर्थन पाउन सक्ने अवस्था छैन । यसका अतिरिक्त संवैधानिक परिषद्बाट महालेखा परीक्षकको रूपमा नियुक्तिको सिफारिसमा परेको टंकमणी शर्माले लेखा मूल विषय लिई व्यवस्थापनमा स्नातक गरेको देखिनुका साथै निज मिति २०४९।३।१९ मा लोकसेवा आयोगबाट लेखा अधिकृत (रा.प.तृतीय श्रेणी) पदमा नियुक्तिको सिफारिस भएपश्चात् मिति २०४९।२।१५ सम्म सोही पदमा र मिति २०४९।२।१६ देखि लेखा उपसचिव (रा.प.द्वितीय श्रेणी) पदमा रही मिति २०६३।३।६ सम्म लेखासम्बन्धी काम गरेको अनुभव रहेको छ भने मिति २०६३।३।७ देखि नेपाल सरकारको सहसचिव (रा.प.प्रथम श्रेणी) पदमा रही राजस्व क्षेत्रमा समेत काम गरेको अनुभव छ । लेखाको पदमा रहँदा निजले लेखाका साथै आन्तरिक लेखा परीक्षणको क्षेत्रमा करिब २२ वर्ष काम गरेको तथा त्यसपछि रा.प.प्रथम श्रेणीको र विशिष्ट श्रेणीको सचिवको पदमा रहँदासमेत निजले राजस्वसम्बन्धी क्षेत्रमा लेखा परीक्षणसम्बन्धी अनुभव प्राप्त गरेको अवस्था हुँदा त्यस्तो व्यक्तिमा संविधानको धारा २४० को (६)(क) मा उल्लिखित योग्यता तथा अनुभव नभएको भनी भन्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनमा आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षीहरूमध्येका टंकमणी शर्मा दंगालका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमणकुमार श्रेष्ठ तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री अरूण ज्ञवालीले संविधानको धारा तथा कुनैपनि नेपाल कानूनले प्रधानन्यायाधीश र का.मु. प्रधानन्यायाधीशको भूमिका तथा जिम्मेवारीमा फरक देखिने कुनै व्यवस्था उल्लेख नगरेको तथा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशको भूमिका निर्वाह

गर्न सक्ने गरी संविधानको धारा १२९ (६) मा स्पष्ट उल्लेख भइरहेको अवस्थामा रिट निवेदक पक्षले का.मु. प्रधानन्यायाधीशको भूमिकामा विवाद गर्न मिल्ने देखिँदैन । त्यस्तै लेखा विषय लिई व्यवस्थापनमा स्नातक गरेको र २०४९ सालदेखि निरन्तर रूपमा लेखा र लेखा परीक्षणसम्बन्धी क्षेत्रमा कार्य गरी विशिष्ट श्रेणीसम्म अनुभवप्राप्त गरेको व्यक्तिमा संविधानको धारा २४० को (६)(क) मा उल्लेख भएको योग्यता र अनुभव रहेको स्पष्ट नै हुँदा निजमा संवैधानिक योग्यता नभएको भन्न मिल्दैन । त्यसैगरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकबाट नियुक्तिको सिफारिस बदर गर्न माग गरिएको छ । नियुक्ति बदरको माग गरिएको छैन । सिफारिस भएका व्यक्तिको संसदीय सुनुवाइलगायतका प्रक्रियागत कार्य सम्पन्न भई निजको नियुक्तिसमेत भइसकेको अवस्था छ । नियुक्ति भइसकेको र भइसकेको नियुक्ति बदर गर्न निवेदकले माग नै नगरेको हुँदा नियुक्ति बदर गर्न मिल्ने अवस्था छैन ।

उल्लिखित अवस्थाका अतिरिक्त का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशको रूपमा रही लामो समयसम्म काम गरिसकेको विगतको दृष्टान्त तथा त्यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट यसअघि विभिन्न मुद्दामा गरिएको व्याख्यासमेतलाई हेर्दा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशको रूपमा भूमिका निर्वाह गर्न नसक्ने भन्ने नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनमा आदेश जारी हुन सक्ने कुनै अवस्था नदेखिँदा रिट खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक र विपक्षीतर्फबाट प्रस्तुत भएको उल्लिखित बेहोराको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णय सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रधानन्यायाधीश नै नभएको अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट संवैधानिक परिषद्मा प्रतिनिधित्व

गरी त्यस्तो परिषद्बाट महालेखा परीक्षकको रूपमा संविधानको धारा २४० को (६)(क) बमोजिमको योग्यता नै नपुगेका विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगालको नाम सिफारिस भएकोले सो सिफारिस बदर गर्न उत्प्रेषण आदेश जारी गरी संविधानको उक्त धाराबमोजिम योग्यता भएको म निवेदकको नाम महालेखा परीक्षकको लागि सिफारिस गर्न परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको बेहोरा भएकोमा प्रधानन्यायाधीश नभएको अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशको रूपमा भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था भएकोले संवैधानिक परिषद्मा समेत का.मु. प्रधानन्यायाधीश सदस्यको रूपमा उपस्थित भई त्यस्तो परिषद्बाट नेपालको संविधानको धारा २४० को (६) मा उल्लिखित योग्यता पुगेका व्यक्ति टंकमणी शर्मा दंगालको नाम महालेखा परीक्षक पदको लागि सिफारिस गरी निजको संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट संसदीय सुनुवाइको कार्यसमेत सम्पन्न भई निजको सो पदमा नियुक्तिसमेत भइसकेको हुँदा आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने विपक्षीतर्फको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

३. यसमा संवैधानिक परिषद्को सचिवालयले नेपालको संविधानबमोजिम महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्ति हुन योग्यता पुगेका इच्छुक नेपाली नागरिकले तोकिएको विवरणसहित ७ दिनभित्र तोकिएको फाराम भरी अनलाइनमार्फत उपलब्ध गराउनु भनी मिति २०७३।३।१४ मा सूचना प्रकाशन गरेको र सो सूचनाअनुसार निवेदकले समेत महालेखा परीक्षक पदको लागि फाराम भरी अनलाइनमार्फत संवैधानिक परिषद्को सचिवालयमा पठाएकोमा सो पदको लागि निजको नाम सिफारिस नभई विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगालको नाम सिफारिस भएको भनी मिति २०७४।१।२० मा सूचना सार्वजनिक भई संसदीय

सुनुवाइको प्रयोजनार्थ संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिले मिति २०७४।१।२६ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरेपछि संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा नपरेका यी रिट निवेदकबाट प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ।

४. नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधिको सम्बन्धमा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ५ मा त्यस्तो पदमा नियुक्त हुन संविधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिम योग्यता तथा उपयुक्तताको आधार र कारणसमेत स्पष्ट उल्लेख गरी त्यस्तो व्यक्तिको सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमान्दारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गरी सिफारिस गर्नुपर्दछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ भने संवैधानिक परिषद् नियमावली, २०६८ को नियम ६(२) मा संविधान र कानूनबमोजिम योग्यता भएका व्यक्तिहरूमध्येबाट परिषद्लाई उपयुक्त लागेको व्यक्तिलाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न सक्ने भन्ने रहेको देखिएबाट परिषद्ले योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूमध्येबाट उपयुक्त लागेको व्यक्तिलाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न सक्ने नै देखिन्छ।

५. मिति २०७४।१।२० मा संवैधानिक परिषद्ले महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्तिको लागि विपक्षी खण्डमा उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगालको नाम सिफारिस गर्दा उम्मेदवारको योग्यता, उपयुक्तता र सोको आधारमा निम्न कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

- नेपालको संविधानको धारा २४० को उपधारा (६) बमोजिम योग्यता पुगेको।
- त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट लेखा मुख्य विषयसहित व्यवस्थापनमा स्नातक उपाधि प्राप्त गरेको।
- नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको पदमा काम गरेको।

- लेखा, राजस्व र प्रशासनसम्बन्धी क्षेत्रमा बीस वर्षभन्दा बढी अनुभव प्राप्त गरेको।
- निजको योग्यता र अनुभवलाई दृष्टिगत गर्दा महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्ति हुन पर्याप्त आधार भई नियुक्तिको लागि योग्य देखिएको।

६. उल्लिखित आधारसहित नियुक्तिको लागि विपक्षी खण्डमा उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगालको नाम सिफारिस भएको देखिँदा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ मा उल्लिखित कार्यविधिबमोजिम नै निजको नाम सिफारिस भएको देखियो।

७. नियुक्तिको सिफारिस गर्दा संवैधानिक परिषद्मा प्रधानन्यायाधीश उपस्थित हुनुपर्नेमा का.मु. प्रधानन्यायाधीश उपस्थित भएकोले त्यस्तो संवैधानिक परिषद्ले सिफारिस गर्न मिल्दैन भन्ने निवेदकको दाबी सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको संविधानको धारा २८४ मा संवैधानिक परिषद्सम्बन्धी व्यवस्था भएको देखिन्छ। संविधानबमोजिम प्रधानन्यायाधीश र संवैधानिक निकायका प्रमुख र पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको सिफारिस गर्न प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठन हुने उक्त संवैधानिक परिषद्मा प्रधानन्यायाधीशसमेत सदस्यको रूपमा रहने संवैधानिक व्यवस्था भएको देखिन्छ। यसरी संविधानको धारा २८४ को उपधारा (१) अन्तर्गत गठन हुने संवैधानिक परिषद्को बनावट हेर्दा प्रधानन्यायाधीश सदस्यको रूपमा रहने भन्ने शब्द / वाक्य उल्लेख भएको देखिएको सन्दर्भमा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले सो प्रधानन्यायाधीशको स्थानमा संवैधानिक परिषद्को सदस्यको रूपमा उपस्थित हुन तथा कामकारबाही एवम् निर्णय प्रक्रियामा संलग्नता जनाउन मिल्ने हो वा होइन भन्ने विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो।

८. संविधानको धारा १२९ को उपधारा

६ मा "प्रधानन्यायाधीशको पद रिक्त भएमा वा कुनै कारणले प्रधानन्यायाधीश आफ्नो पदको काम गर्न असमर्थ भएमा वा बिदा बसेमा वा नेपालबाहिर गएको कारणले प्रधानन्यायाधीश सर्वोच्च अदालतमा उपस्थित नहुने अवस्था भएमा सर्वोच्च अदालतको वरिष्ठतम न्यायाधीशले का.मु. प्रधानन्यायाधीश भई काम गर्नेछ" भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको देखिन्छ। यो संवैधानिक व्यवस्था हेर्दा प्रधानन्यायाधीश सो पदमा रहिरहेको तथा निज स्वयम् उपस्थित हुन सक्ने अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद सृजना हुन सक्ने कल्पना संविधानले गरेको देखिँदैन तर कुनै कारणले प्रधानन्यायाधीश पदमा नरहेको वा पदमा रहेपनि निज उपस्थित नहुने अवस्था भएमा त्यस्तो अवस्थामा सर्वोच्च अदालतको वरिष्ठतम न्यायाधीश स्वतः नै का.मु. प्रधानन्यायाधीश हुने देखिन्छ। यसरी प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा स्वतः सृजना हुने का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद प्रधानन्यायाधीश उपस्थित भएपछि स्वतः निष्क्रिय हुने र कायम रही नरहने अस्थायी प्रकृतिको हुन्छ। यसप्रकार स्वतः सृजना हुने र स्वतः समाप्त हुने का.मु. प्रधानन्यायाधीशको पद अल्पकालीन प्रकृतिको संवैधानिक मान्यता प्राप्त पद हो। प्रधानन्यायाधीशको अनुपस्थितिमा सृजना हुने यो पदलाई संविधानको धारा १२९(६) ले मान्यता र भूमिका प्रदान गरेको देखिन्छ। आवश्यकताको आधारमा स्वतः सृजना हुने र स्वतः निष्क्रिय हुने अल्पकालीन प्रकृतिको पद भएकाले यस पदको लागि सपथ लिई रहनुपर्ने कल्पना स्वयम् संविधान निर्माताले गरेको देखिँदैन। संविधान निर्माताले नै सपथ लिनुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सृजना नगरी संवैधानिक मान्यता प्रदान गरेको अवस्थामा केवल सपथलाई आधार मानी प्रधानन्यायाधीश र का.मु. प्रधानन्यायाधीशको भूमिका फरक फरक हुने भनी जबरजस्ती व्याख्या गर्नु संविधानको मर्म र भावनाअनुरूपसमेत हुने देखिँदैन।

९. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा २(ख) मा तथा सर्वोच्च अदालत (संवैधानिक इजलास सञ्चालन) नियमावली, २०७२ को नियम २ (ग) मा प्रधानन्यायाधीश भन्नाले कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशसमेतलाई जनाउँछ भनी का.मु. प्रधानन्यायाधीशको परिभाषा गरिएबाट प्रधानन्यायाधीश र का.मु.प्रधानन्यायाधीशलाई संविधान र कानूनले फरकफरक रूपबाट परिभाषित नगरी एकै हैसियतमा राखेको देखियो । साथै प्रधानन्यायाधीश र का.मु. प्रधानन्यायाधीशको हैसियत र भूमिका फरकफरक देखिने गरी संविधानको कुनै धारा तथा कुनै पनि नेपाल कानूनमा उल्लेख भएको नदेखिनुका अतिरिक्त प्रधानन्यायाधीश र कायम मुकायम प्रधानन्यायाधीशको पद फरकफरक रूपबाट परिभाषित भएका फरकफरक जिम्मेवारी र भूमिकायुक्त पद हुन् भन्ने सम्बन्धमा निवेदकतर्फबाट समेत कुनै संवैधानिक एवम् कानूनी व्यवस्था प्रस्तुत गर्न सकेको नपाइएको अवस्थामा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रधानन्यायाधीशको स्थान र हैसियतमा रही भूमिका निर्वाह गर्न नमिल्ने भनी तथा प्रधानन्यायाधीशलाई संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेको जिम्मेवारी र भूमिका का.मु. प्रधानन्यायाधीशले निर्वाह गर्न नमिल्ने भनी मनोगत कल्पना गर्नु कानूनसम्मत र औचित्यपूर्ण हुने देखिँदैन ।

१०. अतः प्रधानन्यायाधीश नभएको अवस्थामा संविधानको धारा २८४ को उपधारा १ मा व्यवस्था गरिएको संवैधानिक परिषद्को सदस्यको रूपमा प्रधानन्यायाधीशको स्थानमा का.मु. प्रधानन्यायाधीशले प्रतिनिधित्व गर्न एवम् सोसम्बन्धी निर्णय र काम कारबाहीमा संलग्नता जनाउन नमिल्ने व्यवस्था कहिकतै रहे भएको नदेखिँदा प्रधानन्यायाधीशको स्थानमा का.मु. प्रधानन्यायाधीश उपस्थित भएको संवैधानिक परिषद्बाट महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्तिका लागि विपक्षी खण्डमा

उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगालको नाम सिफारिस गर्ने गरी मिति २०७४।१।२० मा भएको निर्णय तथा सिफारिसलाई गैरसंवैधानिक तथा गैरकानूनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

११. त्यसैगरी नियुक्तिको लागि सिफारिस गरिएका व्यक्ति टंकमणी शर्मा दंगालको सो पदको लागि योग्यता नै नभएको भनी रिट निवेदकले उठाएको अर्को दाबी सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको संविधानको धारा २४० को उपधारा (६) मा उल्लेख भएअनुसार महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्ति हुनको लागि निम्न योग्यता आवश्यक पर्ने देखिन्छ ।

- मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट व्यवस्थापन, वाणिज्यशास्त्र वा लेखामा स्नातक उपाधि प्राप्त गरी वा चार्टर्ड एकाउन्टेन्सी परीक्षा उत्तीर्ण गरी नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको पदमा काम गरेको वा लेखा परीक्षणसम्बन्धी काममा कम्तीमा २० वर्ष अनुभवप्राप्त गरेको ।
- नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनीतिक दलको सदस्य नरहेको ।
- ४५ वर्ष उमेर पूरा भएको ।
- उच्च नैतिक चरित्र भएको ।

१२. उल्लिखित योग्यताहरूमध्ये (क) मा उल्लिखित योग्यता नभएको भनी रिट निवेदकले जिकिर लिएको देखिन्छ । तर विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगालले आफूले त्रिभुवन विश्वविद्यालयको व्यवस्थापन अध्ययन संस्थानबाट मुख्य विषय लेखा लिई स्नातक र व्यापार प्रशासनमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण गरेको भनी आफ्नो लिखित जवाफमा उल्लेख गर्नुका साथै सोही बेहोरा देखिने गरी निजले अध्ययन गरेको संस्थाबाट प्राप्त गरेको Tribhuvan University office of the Controller of Examinations, Kathmandu को छाप लागेको प्रमाणपत्रहरूको प्रतिलिपिहरू पेस गरेको र ती प्रतिलिपिहरू मिसिल संलग्न रहेकोसमेत

देखियो । त्यसैगरी निजले मिति २०४९।३।१९ मा लोकसेवा आयोगले लिएको परीक्षा उत्तीर्ण गरी प्रशासन सेवा, लेखा समूहअन्तर्गतको शाखा अधिकृत (रा.प.तृतीय श्रेणी) को पदमा नियुक्त भई मिति २०४९।२।१६ देखि सोही समूहको उपसचिव (रा.प.द्वितीय श्रेणी) को पदमा रही मिति २०६३।३।६ सम्म काम गरी अनुभव हासिल गरेको भन्ने देखिन्छ । यसरी २९ वर्षभन्दा बढी अवधिसम्म लेखा समूहमा रही लेखा र लेखा परीक्षणसम्बन्धी काम गरेको देखिनुका साथै मिति २०६३।३।७ पछि रा.प.प्रथम श्रेणी तथा विशिष्ट श्रेणीमा समेत रही कार्य गरी अनुभव प्राप्त गरेको भनी निजले आफ्नो लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको र निजको सो कार्यानुभव सम्बन्धमा विपक्षीले कुनै खण्डन प्रस्तुत गर्न सकेको नदेखिँदा निजले सो कार्यानुभव हासिल गरेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन आयो । यसप्रकार विपक्षी टंकमणी शर्मा दंगालमा उल्लिखित शैक्षिक योग्यता र २९ वर्षभन्दा बढी लेखा समूहमा रही लेखा र लेखा परीक्षणसम्बन्धी काम गरेको कार्यानुभव रहेभएको देखिएबाट निजमा संविधानको धारा २४० को उपधारा (६)(क) ले तोकेअनुसारको योग्यता र अनुभव रहे भएको नै देखिएकाले निजमा संविधानको धारा २४० को उपधारा (६)(क) अनुसारको योग्यता र अनुभव नपुगेको भन्ने रिट निवेदकका दाबी तथ्यपरक र मनासिब देखिन आएन ।

१३. रिट निवेदकले विपक्षी खण्डमा उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगाललाई संवैधानिक परिषद्ले महालेखा परीक्षकको पदमा नियुक्तिको लागि गरेको मिति २०७४।१।२० को सिफारिस र निजको संसदीय सुनुवाइको लागि व्यवस्थापिका संसद्को संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा मिति २०७४।१।२६ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना बदरको माग गरेको देखिए पनि निजको नियुक्ति बदरको माग गरेको देखिन आएन । संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७४।१।२० मा महालेखा परीक्षक पदमा सिफारिस

गरेको टंकमणी शर्मा दंगालको संसदीय सुनुवाइको प्रक्रिया सम्पन्न भई मिति २०७४।२।८ मा नै निज सो पदमा नियुक्ति भइसकेको देखिन्छ । यसप्रकार नियुक्तिका लागि सिफारिस भएको व्यक्तिको सो पदमा नियुक्ति नै भइसकेको तर त्यस्तो नियुक्तिलाई रिट निवेदकले चुनौती दिएको अवस्था रिट निवेदनमा नदेखिँदा निजको नियुक्ति सम्बन्धमा प्रवेश गरी विवेचना र निर्णय गर्न मिल्ने देखिएन ।

१४. तसर्थ: माथि प्रकरणहरूमा विवेचित भएअनुसार मिति २०७४।१।२० मा प्रधानन्यायाधीशको स्थानमा का.मु. प्रधानन्यायाधीशको उपस्थिति रहेको संवैधानिक परिषद्ले महालेखा परीक्षकको पदमा विपक्षी खण्डमा उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगाललाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्ने गरी गरेको निर्णय र सिफारिस प्रक्रिया संविधान एवम् कानूनअनुकूल नै रहेको र सो पदमा नियुक्तिको लागि संविधानको धारा २४० को उपधारा (६) मा उल्लिखित योग्यतासमेत निजमा रहे भएको देखिएको साथै सो संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस भएका व्यक्तिको संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट सुनुवाइ प्रक्रिया सम्पन्न भई सो पदमा निजको नियुक्तिसमेत भइसकेको अवस्था देखिएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम महालेखा परीक्षकको पदमा विपक्षी खण्डमा उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगाललाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्ने गरी संवैधानिक परिषद्बाट मिति २०७४।१।२० मा गरिएको सिफारिस तथा निजको संसदीय सुनुवाइको लागि संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिद्वारा मिति २०७४।१।२६ मा प्रकाशित सूचनासमेत बदर गर्ने गरी उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन । महालेखा परीक्षकको पदमा विपक्षी खण्डमा उल्लिखित टंकमणी शर्मा दंगाललाई नियुक्तिको लागि संवैधानिक परिषद्बाट मिति २०७४।१।२० मा गरिएको सिफारिस र निजको संसदीय सुनुवाइको लागि संसदीय सुनुवाइ

१०१२९ - अधिवक्ता तुलसी सिंखडा वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

विशेष समितिद्वारा मिति २०७४।१।२६ मा प्रकाशित सूचनासमेत संविधान र कानूनमा उल्लेख भएका व्यवस्थाअनुरूप नै भए गरेको देखिई उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने अवस्था नदेखिएबाट प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम परमादेशको आदेशसमेत जारी गर्न मिलेन । तसर्थ: प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. केदारप्रसाद चालिसे

इजलास अधिकृत : उद्धवप्रसाद गजुरेल
इति संवत् २०७५ साल भाद्र २७ गते रोज ४ शुभम् ।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१२९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७२।१२।२४
०७०-WO-०४०३

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : धादिङ जिल्ला सल्यानकोट गा.वि.स. वडा
नं. ७ स्थायी वतन भई हाल का.जि.का.म.न.पा.
वडा नं. १६ बस्ने अधिवक्ता तुलसी सिंखडा

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

- कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिमको सेवा प्राप्त गर्नु र प्राप्त सेवा सुरक्षित भएको अनुभूति गर्नु संविधानअनुसार प्रत्येक नागरिकको संवैधानिक हकको रूपमा रहेको देखिन्छ । लामोदुरीका सवारी साधन सञ्चालन सम्बन्धमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐनले निर्धारण गरेको मापदण्ड पूरा नगरी त्यस्ता सवारी साधन सञ्चालन गर्नु उपभोक्ता हितको विपरीत हुनुका अतिरिक्त कानूनबमोजिम दण्डनीयसमेत हुने ।

(प्रकरण नं. १३)

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८ मा दैनिक आठ घण्टाभन्दा बढी श्रम लिन निषेध गरिएको छ । उक्त कानूनी प्रावधानबाट समेत कुनै पनि सवारी चालकलाई सो अवधिभन्दा बढी काममा लगाउन नमिल्ने देखिन्छ । सवारी धनी र यातायात व्यवसायीहरूका बीच भइरहेको अस्वस्थकर प्रतिस्पर्धाले एकातर्फ सवारी चालकले कानूनले निर्धारण गरेको समयवधिभन्दा बढी काम गर्नु परिरहेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ लामो दुरीको सवारी साधनको यात्रा दिनानुदिन बढी जोखिमपूर्ण एवं लापरवाहीपूर्ण भइरहेकोले यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापक वा सवारी धनीले त्यसतर्फ विशेष रूपमा ध्यान दिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन,

२०४९ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गृह मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, प्रहरी प्रधान कार्यालय, राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी महासंघ, सवारी चालक संघ र उपभोक्तामध्येबाट नागरिक समाजसमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी समिति गठन गरी सवारी सुरक्षा सम्बन्धमा छलफल गराई सवारी तथा यातायात व्यवस्थासम्बन्धी ऐन र नियमावलीले लामो दूरीका सार्वजनिक सवारी साधन सञ्चालन सम्बन्धमा ऐनको दफा १०४ मा भएको कानूनी व्यवस्था र निर्धारण गरेका अन्य मापदण्डहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउनेतर्फ तत्काल पहल गर्नु भनी परमादेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं.२०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री तुलसी सिंखडा र विद्वान् अधिवक्ता श्री शंकर सुवेदी
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराई
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९
- उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४
- श्रम ऐन, २०४८

आदेश

न्या. सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छ:

म रिट / निवेदक एक नेपाली नागरिक

भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा मौलिक हकको व्यवस्था र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ बमोजिम हरेक नेपाली नागरिकहरूलाई नागरिक अधिकारको रूपमा हिँडुलगायत सार्वजनिक सवारीमा आवतजावतको स्वतन्त्रता रहेको र साथै मूलतः नागरिकको जिउधनको सुरक्षाको ग्यारेन्टी हरेक राज्य सरकारको कर्तव्य हुने हुनाले सर्वसाधारण नागरिकले तोकिएको भाडा तिरेर सार्वजनिक सवारी साधन अर्थात् भाडाको सवारी साधनमा सुरक्षित यात्रा गर्न पाउनु नागरिक अधिकारको विषय भएको र त्यसमा सुरक्षाको यथोचित र प्रभावकारी भूमिका निभाउनु पर्ने राज्य सरकार र सम्बन्धित निकायको कर्तव्य भएकोमा दुई मतै छैन । यसर्थ हरेक नेपाली नागरिकले सुरक्षित ढंगबाट सार्वजनिक तथा भाडाका सवारी साधनमा यात्रा गर्न पाउने नागरिकको मौलिक नागरिक अधिकार भएको विषय, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को मौलिक हकअन्तर्गत पर्ने र यस किसिमको सार्वजनिक सवारीका यात्रामा सुरक्षाको चासो राख्न पाउने आम नेपाली नागरिकको सार्वजनिक सरोकारको विषयअन्तर्गत अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) र सर्वोच्च अदालत (तेह्रौं संशोधन) नियमावली, २०७० को ४०(२) बमोजिम Public Interest Litigation अन्तर्गत पर्ने विषय भएकोले यस किसिमको कानूनी व्यवस्था मुताबिक सुरक्षित सार्वजनिक सवारी यात्रामा उपर्युक्त लेखिएका विपक्षीहरूबाट उचित र प्रभावकारी कदम एवं कार्यान्वयन चाल्न नसकेकोले मूलतः लामो दूरीका सार्वजनिक सवारी साधनको यात्रा जोखिमपूर्ण बन्दै गएको छ ।

वर्तमान समयमा नेपालमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५४ कायम रहेको छ । उक्त ऐन नियमावलीमा प्रस्ट रूपमा भाडाका सवारी साधनका बारेमा र लामोदूरीका सवारी साधनको, सवारी सुरक्षा एवं यात्रु सुरक्षाका बारेमा

किटानीसाथ व्यवस्था भएको छ । ऐनको दफा २(र) र १०४ मा लामोदुरीको सवारी भन्नाले २५० कि.मी. भन्दा बढीको दूरीको सवारी, भाडाका Passenger vehicles भन्नाले के कसलाई बुझाइन्छ भन्ने व्यवस्थासमेत ऐन, नियममा रहेको छ । उक्त ऐन नियमको प्रावधान र हाल मुलुकमा भएको सार्वजनिक यातायातको साधनको लामो दूरीका सवारीमा पटककै तालमेल नखाएको अवस्था रहेको वस्तुतः यथार्थ हो । मौजुदा ऐन, कानूनको कार्यान्वयन गर्ने निकाय नेपाल सरकार रहेकोमा दुईमत छैन तर व्यवहारमा कार्यान्वयन पक्ष फितलो र काममा गम्भीरता नहुनु र भइरहेका प्रावधान कार्यान्वयनमा देखिएको छैन । नेपाल कानूनले २५० कि.मी. भन्दा बढीको सवारी दुरीमा २ जना चालक अनिवार्य हुनु पर्ने किटानी व्यवस्था भएकोमा हाल देशका कुनै पनि रुटका सवारी साधनमा २ चालक सवारी धनी अर्थात् यातायात व्यवसायीहरूले राख्दै नराख्ने र ऐन, नियमका प्रावधान कागजी दस्तावेज मात्र भई दिनाले सडक दुर्घटना द्रुत गतिमा बढी रहेको यथार्थ हो । यसर्थ यस किसिमको लापरवाहीपूर्वक सार्वजनिक भाडाका सवारी सञ्चालनका बेथिति रोकौ कानूनबमोजिम सञ्चालन गर्न गराउन र विपक्षी प्रत्यर्थीहरूलाई कानूनबमोजिम बन्धनकारी रूपमा कार्यप्रणाली सञ्चालन गराउनको लागि एक मात्र कानूनी बाटो भनेको सम्मानित अदालतबाट Independence & effective Judiciary को विश्वव्यापी मान्यताको आधारमा समेत र नेपालको मौजुदा मूल कानून, अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अनुसार परमादेश प्रतिषेधको आदेश प्रत्यर्थीको नाममा जारी गराई कार्यान्वयन चुस्तदुरुस्त पार्नु नै सार्वजनिक लामोदुरीका रुटमा सवार नागरिकको हकहितमा अचुक अस्त्र ठानी प्रस्तुत निवेदन गरेको छु ।

मौजुदा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २(र) मा लामो दूरी / Long-route

बाटो भन्नाले यात्राको लागि प्रस्थान गर्ने स्थानबाट दुई सय पचास किलोमिटर वा सोभन्दा बढी दूरीको गन्तव्य स्थानसम्म पुग्ने बाटो सम्झनुपर्छ । साथै दफा १०४ मा चालकको पालो फेर्नु पर्ने, लामो बाटोमा यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने यात्रीबाहक सार्वजनिक सवारीमा कम्तीमा २ वटा चालक अनिवार्य रूपमा राखी प्रत्येक ६ घण्टापछि पालै-पालोसँग सवारी चलाउन लगाउने कर्तव्य सार्वजनिक यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापक वा सवारी धनीको हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

ऐनले नै २५० कि.मी. भन्दा बेसीको रुटलाई लामोबाटो भनी इङ्गित गरेको र यस किसिमको रुटमा सवारी चलाउँदा कम्तीमा २ जना चालक अनिवार्य हुनु पर्ने व्यवस्था भएकोमा सवारी धनी तथा यातायात व्यवसायीहरूले २ जना चालकको व्यवस्था नगरी कुनै लामो दुरीको भाडाको सवारी साधन सञ्चालन भइरहेको यथार्थता हो । प्रस्तुत निवेदनको माध्यमबाट सम्मानित अदालतले विपक्षीमध्येका राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी महासंघको नाममा ऐनको दफा १०४ को मान्यताअनुसार लामोदुरीको सार्वजनिक सवारी साधनमा २ जना चालक नराखी सार्वजनिक सवारी साधन नचलाउनु भनी प्रतिषेधको आदेश एवं Stricture नै जारी गरी, प्रत्यर्थीमध्ये नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, गृह मन्त्रालय, प्रहरी प्रधान कार्यालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको नाममा अविलम्ब मौजुदा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २(र), ६ र १०४ बमोजिम सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन र नियमावलीमा भएका सार्वजनिक लामोदुरीका सवारी तथा भाडाका सवारी तथा यात्रुबाहक सार्वजनिक सवारी साधनमा हाल भइरहेको अनियमिततालाई रोकौ सार्वजनिक सवारी अर्थात् भाडाका ठूला-ठूला सवारी लामो बाटो / दूरीका (Passengers Bus + Cargo vehicles) साधनको सञ्चालन तथा

नियमन चुस्त दुरुस्त र प्रभावकारी बनाई नागरिकको जिउधनको सुरक्षाको प्रत्याभूति गरी प्रचलित सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २(र), ६ एवं मूलतः ऐनको दफा १०४ कडाईका साथ कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थी निकायका नाममा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम परमादेश, प्रतिषेधलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. १, २, ३ र ५ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. ४ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै, प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका विषयवस्तुको गाम्भीर्यलाई हेर्दा छिटो निरूपण हुनुपर्ने भएबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ ले विभिन्न निकायले गर्नुपर्ने काम कारबाहीको बारेमा प्रस्ट व्यवस्था गरेको छ। नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय प्रचलित कानूनको परिपालना गरी, गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका

संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ। सार्वजनिक सवारी साधनमा यात्रा गर्ने प्रत्येक यात्रीले सुरक्षित तवरले यात्रा गरी गन्तव्यमा सुरक्षित रूपमा पुग्न पाउने हकलाई कडाइका साथ स्थापित गराउने कार्यमा गृह मन्त्रालय प्रतिबद्ध छ। विपक्षी निवेदकको दाबी लिनु भएको विषयमा यस मन्त्रालयको के, कस्तो काम कारबाहीबाट सर्वसाधारणको सुरक्षित यात्रा गर्ने हक हनन् भएको हो ? यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउन पर्नुको कारण र आधार के के हुन् ? कानूनबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने के, कुन दायित्व पूरा नगरेको कारण यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु परेको हो ? भन्ने प्रस्ट कारण नै खुलाउन नसकेकाले प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १०४ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम लामो दुरीको यातायात सेवा सञ्चालनमा २ जना सवारी चालक राख्ने व्यवस्थाका लागि मातहत ट्राफिक प्रहरी कार्यालयलाई आवश्यक निर्देशन भएको र सो सम्बन्धमा मिति २०६९।६।३ मा मुख्य सचिवको अध्यक्षतामा बसेको केन्द्रीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिको बैठकबाट भएको निर्णयानुसार दुईजना सवारी चालक राख्नुपर्ने कानूनी प्रावधानलाई कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्न मातहत प्रहरी कार्यालयहरूलाई आवश्यक निर्देशन भइरहेको हुँदा रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्सालको लिखित जवाफ।

लामो बाटोमा यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने यात्रीबाहक सार्वजनिक सवारीमा कम्तीमा दुईवटा चालक अनिवार्य रूपमा राखी पालैपालोसँग सवारी चलाउन लगाउने कर्तव्य सार्वजनिक यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापक वा सवारी धनीको हुने भनी निर्देशित गर्नुका साथै यातायात सेवाको अन्य

नियमनसम्बन्धी कार्यको लागि यातायात व्यवस्था विभाग र सो विभाग मातहतका निकायसमेतले कार्य गरिरहेको अवस्था छ । तसर्थ ऐन तथा नियमावलीमा भएका व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी आम नागरिकलाई यात्राको क्रममा कुनै दुःख कष्ट हैरानी एवं जनधनको क्षति नहुन दिनेतर्फ यस मन्त्रालय पूर्ण रूपमा सजग र सचेत र प्रतिबद्ध रही नै रहेको र भविष्यमा समेत यस्ता सुरक्षा संवेदनशीलतालाई ख्याल गरी मन्त्रालयका क्रियाकलापहरू निरन्तर थप प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउनेतर्फ सदा सचेत रही आवश्यक कार्य गर्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक सवारी साधनमा हाल भइरहेको ठूलाठूला सवारी साधनको सञ्चालन तथा नियमन चुस्त दुरुस्त र प्रभावकारी बनाई नागरिकको जिउधनको सुरक्षाको प्रत्याभूति गरिपाउँ भन्ने माग दाबीसम्बन्धी विषय छ तत्सम्बन्धमा सवारी दुर्घटनाको रोकथाम गर्न, दुर्घटनाबाट पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ति दिलाउन, बीमा व्यवस्था गर्न र सर्वसाधारण जनतालाई सरल एवं सुलभ यातायात सुविधा उपलब्ध गराउन, यातायात सेवालाई सुदृढ, सक्षम तथा प्रभावकारी बनाउन, सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ जारी भएको छ । उक्त कानूनमा भएका प्रावधानहरू अक्षरशः पालना हुनुपर्दछ भन्ने विषयमा विवाद हुन सक्दैन । उक्त ऐनको दफा १०१, १०२, १०३, १०४ मा भएका प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्न गराउन नेपाल सरकार तत्पर छ भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १०४ बमोजिम लामो दुरीका यातायातका साधन चलाउने चालकले प्रत्येक ६/६ घण्टामा पालो फेर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यो व्यवस्था सुरक्षित र भरपर्दो यातायात सेवा प्रदान गर्न गरिएको हो । यस

महासंघ र यसअन्तर्गतका यातायात व्यवसायीहरूले सो कानूनको पालना गरी आएका छन् र पालना गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गर्दछौं । यदाकदा यो दफा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन भन्ने तथ्य सार्वजनिक भइरहेको सन्दर्भमा बुझ्दा थोरै व्यवसायीले मात्र यसको पालना नगरेको पाइयो । अधिकांश व्यवसायीले यसको पालना गरी लामो दुरीको यातायात साधनमा चालकको वैकल्पिक व्यवस्था गरिएको छ र पालो फेरी सञ्चालन भई आएको छ भन्ने राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी महासंघ केन्द्रीय कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसमेतको मिसिल अध्ययन गरियो । निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री तुलसी सिंखडा र विद्वान् अधिवक्ता श्री शंकर सुवेदीले हरेक नेपाली नागरिकलाई नागरिक अधिकारको रूपमा हिँडुडुल गर्नेलगायत सार्वजनिक सवारीमा आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता रहेको छ । पुग्न चाहेको गन्तव्यमा सुरक्षितसाथ पुग्न पाउने अधिकार पनि नागरिकलाई रहेको हुन्छ । सडकको संरचना, सवारी चालकको अवस्थासमेतका कारणबाट सडक दुर्घटना हुने गरेको छ । लामो दुरीका सवारी साधन एक जना सवारी चालकले चलाएको कारण दिनदिनै सवारी दुर्घटना भई अनाहकमा जनताले अकालमा ज्यान गुमाउनु परिरहेको छ । विभिन्न जिल्लाहरूमा भएको सडक दुर्घटना त्यसैको परिणाम हो । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को कानूनी प्रावधानअनुसार २५० कि.मी. भन्दा बढी दुरीको लागि चल्ने सवारी साधनमा दुई जना सवारी चालक राख्नुपर्ने व्यवस्था भएपनि यातायात व्यवसायीहरूले सोको उल्लङ्घन गरी एक जना मात्र सवारी राखेका छन् । प्रहरी प्रधान कार्यालय जस्ता सम्बन्धित निकायबाट त्यसको अनुगमन हुने गरेको देखिँदैन । तसर्थ सार्वजनिक यात्रालाई बढी सुरक्षित बनाउन

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १०४ लाई कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश, प्रतिषेधलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसैगरी विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले रिट निवेदक सर्वोच्च अदालतमा आउनुपूर्व २०६९ सालमा मुख्य सचिवको नेतृत्वमा गठित समितिले लामो दुरीका सवारी साधनमा दुई जना सवारी चालक रहने ऐनको व्यवस्था कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने निर्णय भइसकेको र सोहीबमोजिम मातहत ट्राफिक प्रहरी कार्यालयलाई निर्देशनसमेत भई कार्यान्वयनमा आइसकेको र नेपाल सरकार सार्वजनिक यातायात व्यवस्थालाई समयानुकूल प्रभावकारी जनमैत्री बनाउन क्रियाशील रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. यसमा मूलतः सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १०४ बमोजिम लामो बाटोमा सवारी चलाउँदा अनिवार्य रूपले २ जना सवारी चालक राख्नुपर्नेमा सोअनुरूपको व्यवस्था नगरिएको, जसको कारणबाट सार्वजनिक सवारीमा यात्रा गर्दा असुरक्षा महसुस भइरहेको छ। लामो दुरीको रूटमा एक जना मात्र चालक हुनु र चालक निदाएको वा थाकेको कारणबाट दुर्घटना हुने गरेको, लामो दुरीका सवारी साधनको यात्रा दिन प्रतिदिन जोखिमपूर्ण र लापरवाहीपूर्ण हुँदै गएकोले सार्वजनिक सवारी अर्थात् भाडाका लामो दुरीका सवारी साधनको सञ्चालन तथा नियमन चुस्त दुरुस्त र प्रभावकारी बनाई नागरिकको जिउधनको सुरक्षाका लागि लामो दुरीका

यात्रीबाहक सवारी साधनमा मौजुदा ऐन कानूनको व्यवस्थाअनुसार २ जना सवारी चालक राख्नुपर्ने प्रावधानलाई कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र ऐनको प्रावधानविपरीत लामोदुरीका सवारी साधन नचलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायत प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदाबी रहेको देखियो।

३. सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १०४ मा भएको कानूनी प्रावधानबमोजिम लामो दुरीको यातायात सेवा सञ्चालनमा २ जना सवारी चालक राख्ने व्यवस्था कडाइका साथ कार्यान्वयन गराउन मातहत ट्राफिक प्रहरी कार्यालयहरूलाई निर्देशन दिइएको, नागरिकलाई यात्राको क्रममा कुनै दुःख कष्ट हैरानी तथा जनधनको क्षति हुन नदिनेतर्फ मन्त्रालय पूर्ण रूपमा सजग रहेको, यातायात व्यवसायीहरूले ऐनको दफा १०४ को पालना गरिआएको, लामो दुरीको यातायात साधनमा चालकको वैकल्पिक व्यवस्था गरिआएको र पालो फेरी सञ्चालन भई आएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुन आवश्यक छैन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ जिकिर रहेको देखिन्छ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनका सन्दर्भमा सर्वप्रथम यात्रीहरूलाई सुरक्षित यातायात सेवा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा सवारी तथा यातायात व्यवस्थासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको, सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को रिट निवेदनसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाको अवलोकन गर्न सान्दर्भिक देखिन आयो।

५. उक्त ऐनको मुख्य उद्देश्य सवारी दुर्घटनाको रोकथाम गर्नु, पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाउनु, सर्वसाधारण जनतालाई सरल एवं सुलभ ढंगबाट यातायात सुविधा उपलब्ध गराउनु र यातायात सेवालालाई सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी बनाउन वाञ्छनीय रहेको भन्ने ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन आउँछ।

६. उक्त ऐनको दफा २(य) मा बाटो भन्नाले सार्वजनिक सवारी चलाउनलाई निर्धारित बाटो जनाउँछ भनी बाटोको परिभाषा गरिएको छ । दफा २(र) मा लामो दुरीको बाटोको दुरी निर्धारण गरिएको छ । सोअनुसार लामो बाटो (Long Route) भन्नाले यात्राका लागि प्रस्थान गर्ने स्थानबाट दुई सय पचास किलोमिटर वा सोभन्दा बढी दुरीको गन्तव्य स्थानसम्म पुग्ने बाटोलाई जनाउँछ भनी उल्लेख छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार २५० कि.मी. भन्दा वा सोभन्दा बढी दुरीको बाटो लामो बाटो वा लामो दुरीको बाटो रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २(र) ले २५० कि.मी. लाई लामो दुरीको बाटो भनी परिभाषा गरी यात्रामा यात्रुहरूको के कस्तो सेवा सुविधा एवं सुरक्षाको व्यवस्था रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा रहेको कानूनी व्यवस्थाको बारेमा छलफल गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

७. जसअन्तर्गत उक्त ऐनको दफा १०१ मा सार्वजनिक यातायात सेवाका धनी वा व्यवस्थापकले यात्रीको जिम्मा लिएपछि यात्राको सुरुदेखि गन्तव्य स्थानसम्म निर्धारित समयभित्र सुरक्षासाथ पुर्‍याउन निजको कर्तव्य हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । दफा १०३ मा चार घण्टाभन्दा बढीको दूरीमा चल्ने यात्रीबाहक सार्वजनिक सवारीले प्रत्येक चार घण्टामा एक पटक आधा घण्टा विश्राम गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था छ । उक्त दफा १०१ र १०३ को व्यवस्थाअनुसार सुरक्षित रूपमा निर्धारित समयमा यात्रीलाई गन्तव्य स्थानमा पुर्‍याउने कर्तव्य सवारी धनीको रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी यात्रीको सुरक्षित यात्राको सुनिश्चितताको लागि चालकको विश्रामको व्यवस्थासमेत गरेको पाइन्छ ।

८. ऐनको दफा १०४ मा लामो बाटोमा यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने यात्रीबाहक सार्वजनिक सवारीमा कम्तीमा २ वटा चालक अनिवार्यरूपमा राखी प्रत्येक छ घण्टापछि पालैपालोसँग सवारी चलाउन लगाउने कर्तव्य यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने

व्यवस्थापक वा सवारी धनीको हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ ।

९. उपर्युक्त व्यवस्थाअनुसार यात्रीबाहक सार्वजनिक सवारी सञ्चालनमा मूलतः यात्रीको सुरक्षा एवं निर्धारित समयमा गन्तव्य स्थानमा पुर्‍याउने कार्य महत्त्वका साथ हेर्नु पर्ने देखिन्छ । त्यस कार्यका लागि नियमित रूपमा सवारी जाँच गरी लामोदुरीका सवारी साधनलाई अझ बढी भरपर्दो र सुरक्षित बनाउनु पर्ने र सरल सुलभ एवं सुरक्षित ढंगबाट सेवा प्रवाह गर्न सवारी चालकको पालो फेर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त ऐनमा यात्रुहरूलाई सुविधा दिनका लागि प्रत्येक ६ घण्टामा सवारी चालकले पालो फेर्नु पर्ने व्यवस्था छ । यस्तो कानूनी व्यवस्थाको मूल मर्म नै यात्रीबाहक सवारी साधनमा यात्रा गर्ने यात्रीको जिउधनको सुरक्षाका लागि सवारी धनी र यातायात व्यवसायीहरू सजग र संवेदनशील हुनुपर्छ भन्ने हो ।

१०. यी सबै कानूनी व्यवस्थाको पालना गर्नु यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने प्रत्येक व्यवस्थापक वा सवारी धनीको कर्तव्य हो । निरन्तर लामो समयसम्म एउटै प्रकृतिको कार्य गरिरहँदा चालकहरूलाई शारीरिक रूपबाट अस्वस्थता कायम हुन सक्ने अनुमान गरी कानूनले उपर्युक्त सुविधा यात्रुहरूका हकमा समेत विचार गरी लामो दुरीको सम्बन्धमा ऐ.ऐनको १०४ मा अतिरिक्त सेवाको कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

११. अतः सडक दुर्घटना हुन नदिन विद्यमान ऐन कानूनमा भएका कानूनी व्यवस्थाको परिपालना प्रभावकारी रूपबाट हुन आवश्यक देखिन्छ । कानून आफैँमा कार्यान्वयन हुन सक्दैन कानून कार्यान्वयन गर्न त्यससँग सम्बन्धित निकाय जिम्मेवार र सक्रिय हुनु जरूरी हुन्छ । ऐनमा समावेश गरिएका व्यवस्थाले मात्र सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्ने होइन । त्यो व्यवस्थालाई अनिवार्य रूपले कार्यान्वयनमा ल्याउन जरूरी छ । सवारी दुर्घटना कम गर्न, सर्वसाधारण जनतालाई सरल एवं सुलभ ढंगबाट यातायात सुविधा

उपलब्ध गराउन, यातायात सेवालार्इ सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी बनाई जनताले सरल र सुरक्षित रूपमा यात्रा गर्न पाउने हकको प्रत्याभूतिका लागि कानूनी व्यवस्था गरिएको हुन्छ। कानूनमा उल्लिखित भएका प्रावधानहरूलाई कडाईको साथ पालन गरिए निश्चित रूपमा सम्भावित सडक दुर्घटनाहरूमा न्यूनीकरण हुन जानेछ।

१२. प्रचलित कानूनको परिपालना गराई नागरिकका संविधानमा प्रदत्त बाँच्न पाउने हक अधिकारको सम्मान, संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्ने दायित्व राज्यको हो यस कार्यका लागि विभिन्न निकायहरूको गठन गरिएको हुन्छ। यातायात व्यवसायलाई समुचितरूपमा सञ्चालन र नियमन गर्नका लागि गठन गरिएका निकायले सार्वजनिक सवारी साधनमा यात्रा गर्ने प्रत्येक यात्रीले सुरक्षित तवरले यात्रा गरी गन्तव्यमा सुरक्षित रूपमा पुग्न पाउने गरी व्यक्तिको हकको सम्मान गर्नु सम्बन्धित निकायको कानूनी कर्तव्य हो।

१३. नेपालको संविधानको धारा ४४ मा प्रत्येक उपभोक्तालार्इ गुणस्तरिय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुने र गुणस्तरहीन वस्तु र सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलार्इ कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ भनी उपभोक्ता हित संरक्षणलार्इ मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूति गरेको पाइन्छ। कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिमको सेवा प्राप्त गर्नु र प्राप्त सेवा सुरक्षित भएको अनुभूति गर्नु संविधानअनुसार प्रत्येक नागरिकको संवैधानिक हकको रूपमा रहेको देखिन्छ। लामोदुरीका सवारी साधन सञ्चालन सम्बन्धमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐनले निर्धारण गरेको मापदण्ड पूरा नगरी त्यस्ता सवारी साधन सञ्चालन गर्नु उपभोक्ता हितको विपरीत हुनुका अतिरिक्त कानूनबमोजिम दण्डनीयसमेत हुने देखिन्छ। उपभोक्ताहरूले सरल र निर्भयका साथ लिन पाउने सेवामाथिको लापरवाही गर्न पाउने छुट संविधान एवं प्रचलित कानूनले दिएको पाइँदैन। सवारी

तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १०४ को कानूनी व्यवस्था बाध्यात्मक रहेको देखिन्छ। उक्त व्यवस्था परिपालना गर्न सकिने वा नसकिने भनी अर्थ गर्न मिल्नेसमेत देखिँदैन। लामो दुरीका सवारी साधनमा यात्रा गर्ने यात्रीको जिउधनको सुरक्षा कायम रहोस् भनी विधायिकाले उक्त प्रावधानलार्इ बाध्यात्मक प्रकृतिको बनाएको अवस्थामा ऐनको प्रावधान लागू नगर्ने गरी सवारी साधन सञ्चालन गर्न मिल्ने देखिँदैन। दफा १०४ को उक्त व्यवस्था पालना नगरी सवारी साधन सञ्चालन गरेमा सजायको भागिदार हुनुपर्ने देखिन्छ।

१४. उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६ मा प्रत्येक उपभोक्तालार्इ जिउधन स्वास्थ्य तथा सम्पत्तिमा हानि पुऱ्याउने उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको बिक्री वितरणबाट सुरक्षित हुन पाउने अधिकार भएको देखिन्छ।

१५. श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८ मा दैनिक आठ घण्टाभन्दा बढी श्रम लिन निषेध गरिएको छ। उक्त कानूनी प्रावधानबाट समेत कुनै पनि सवारी चालकलार्इ सो अवधिभन्दा बढी काममा लगाउन नमिल्ने देखिन्छ। सवारी धनी र यातायात व्यवसायीहरूका बीच भइरहेको अस्वस्थकर प्रतिस्पर्धाले एकातर्फ सवारी चालकले कानूनले निर्धारण गरेको समयवधिभन्दा बढी काम गर्नु परिरहेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ लामो दुरीको सवारी साधनको यात्रा दिनानुदिन बढी जोखिमपूर्ण एवं लापरवाहीपूर्ण भइरहेकोले यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थापक वा सवारी धनीले त्यसतर्फ विशेष रूपमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

१६. विश्वका विकसित मुलुकमा समेत सडक दुर्घटना नभएका हैनन् तथापि ती मुलुकहरूले दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न सडकको संरचनामा सुधार, सवारी चेक जाँचमा कडाई, दक्ष र कुशल सवारी चालक एवं एकजना सवारी चालकले एक पटकमा न्यूनतम दुरीसम्म सवारी चलाउने व्यवस्था गरी मानवीय गल्तीबाट हुने सवारी

दुर्घटना स्वतः न्यूनीकरण हुने उपाय अवलम्बन गरेको अध्ययनबाट देखिन्छ ।

१७. नेपालमा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, यातायात व्यवस्थापन विभाग, नेपाल प्रहरीलाई सडक सुरक्षा प्रवर्धन गर्ने जिम्मेवारी दिएको भएपनि ती निकायहरूबाट जति सुरक्षा कायम हुनुपर्ने हो त्यति भएको पाइँदैन । तीव्र गतिमा लापरवाहीसँग हाँकिएका सवारी साधन मोटरसाइकल र पैदल यात्रीले जँहीतँहीबाट बाटो काट्दा प्रसस्त दुर्घटना भएको देखिन्छ । त्यस्तो अनियन्त्रित रूपमा चलेका वाहन र मोटरसाइकललाई नियन्त्रण गरेको वा कारबाही गरेको पाइँदैन । यस्तो कार्यबाट सुरक्षित र भयरहित वातावरणमा यात्रुले सहज यात्रा गर्ने अधिकारलाई अवरोध गर्दछ । हरेक समय सवारी सुरक्षा र सडकको अवस्थाको अनुगमन एवं दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न स्वतन्त्र सडक सुरक्षा परिषद् गठन गरी प्राविधिक रूपले समेत सशक्त बनाउनु अनिवार्य देखिन्छ । ताकी मानवीय गल्तीबाट हुने सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण गर्न सहयोग पुगोस् । वस्तुतः सडक दुर्घटनालाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक छ । यात्रुमाथि हुने नपर्ने दुर्घटना भई मानवीय क्षति पुग्नुभन्दा त्यस्ता दुर्घटना हुन सक्ने कारणहरूको पहिचान गरी समयमै रोकथाम गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसका निमित्त सडकमा हिँड्ने यात्रुको चाप, कार्यालय समयका साथै विद्यालय समय र कुन समयमा चाडपर्वको भिडभाड हुने गर्दछ त्यसको अध्ययन गरी उक्त समयमा सचेत गराउने कार्य गर्नु आवश्यक छ ।

१८. सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ८९ ले जाँचपास गराउनुपर्ने: (१) कुनैपनि सार्वजनिक सवारीको बाटो इजाजत पत्र लिन यस ऐनबमोजिम त्यस्तो सवारीको जाँचपास गराएको हुनुपर्छ । (२) उपदफा (१) बमोजिम जाँचपास नगराई कुनै पनि सार्वजनिक सवारीको लागि बाटो इजाजतपत्र दिइने छैन भनी गरिएको बाध्यात्मक व्यवस्था अनुरूप

सवारी साधनको सञ्चालन तथा नियमन चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी रूपमा गर्न जरूरी छ । यसरी नागरिकको जिउधनको सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न ध्यान दिनुपर्ने कुरा के हो भने कानून र नियमको पालना जो कोहीले पनि गर्नु पर्दछ । जुन व्यावहारिक रूपमा भएको पाइँदैन । यसको मतलब कानूनको परिधिभन्दा बाहिर नगई कानूनको अक्षरशः रूपमा पालना गर्ने हो भने दुर्घटनामा न्यूनीकरण हुने निश्चित छ । तसर्थ माथि उल्लिखित विवेचना र विश्लेषणका आधारमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २(र), ६ र १०४ मा भएको बाध्यात्मक व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु विपक्षीहरूको कानूनी कर्तव्य हो ।

१९. साथै सवारी दुर्घटना न्यूनीकरणका लागि सरकारका सरोकारवाला निकायहरूबाट प्रचलित ऐन कानूनको कार्यान्वयनतर्फ अग्रसरता देखाए तापनि वास्तविक रूपमा सवारी दुर्घटनामा कमी आएको भने पाइँदैन । पछिल्ला समयमा बढ्दै गएका शृङ्खलावद्ध दुर्घटनाबाट सवारी सुरक्षामा भयावह स्थिति देखिन आएको छ । निरन्तर रूपमा भएका यात्रुबाहक बसहरूको दुर्घटनाबाट आम जनतामा यात्रुबाहक साधनबाट यात्रा गर्दा मर्ने बाँच्ने निश्चित नभएको, जुन दुर्घटनालाई सहज नियन्त्रण गरी यात्रुहरूको जनधनको सुरक्षा गर्न सकिने थियो त्यस्तो नहुनु पर्ने दुर्घटना वास्तवमा क्षमताभन्दा बढी यात्रु बसमा राख्ने, भत्किएको वा पिच नभएको बाटोमा ध्यानै नपुऱ्याई तीव्र गतिमा गुडाउने, बस र वाहनको समय समयमा मर्मत नगरी खराब अवस्थामा जबरजस्ती सञ्चालन गर्ने, सामान्य लेखपढसम्म नगरेका र दक्षता (तालिम) नभएका जो कोही चालकलाई न्यून वेतनमा राखी सवारी सञ्चालन गर्ने जस्ता त्रुटि मुख्य रूपमा दुर्घटनाका कारण बनेका छन् । यसका अतिरिक्त बेमौसममा गरिने अव्यवस्थित निर्माण, वैकल्पिक उपायबिना गरिने पूर्वाधार सुधार, कमजोर ट्राफिक व्यवस्थापन, प्रभावकारी

अनुगमनको अभाव, सवारी धनी र व्यवस्थापकबीचको अस्वस्थकर प्रतिस्पर्धा, सवारी जाँच पोष्ट (Vehicle fitness center) को अभाव जस्ता विविध कारण नै सवारी दुर्घटनाका कारक रहेका छन्। यसको बेलैमा व्यवस्थापन नगर्ने हो भने जनताले झन् दुर्घटनाको स्थिति बेहोर्नुपर्ने र यात्रा झन् जोखिमपूर्ण हुने देखिन्छ।

२०. हरेक सवारी साधनको भारवहन क्षमता र उमेर हद तोकिएको हुन्छ। तथापि भारवहन क्षमताभन्दा बढी सामान र यात्रु राखी अव्यवस्थित बाटोमा तीव्र गतिमा सवारी सञ्चालन भएको देखिन्छ। थोत्रा र जाँचपास बिनाका सवारी साधन सडकमा निर्वाध रूपमा गुडिरहेका हुन्छन्। यसको व्यवस्थापन गर्नु अत्यन्त जरूरी देखिन्छ। नागरिकले सहज रूपमा यात्रा गर्न पाउने वातावरण सिर्जना नभएसम्म यस्तो भयावहको स्थिति कायमै रहने देखिन्छ। यसका लागि सडक डिजाइनदेखि कामदार र यात्रुको सुरक्षासम्मका समग्र क्षेत्र समेट्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई प्रवलरूपमा कार्यान्वयन गर्नु अतिआवश्यक देखिएको छ। सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गृह मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, प्रहरी प्रधान कार्यालय, राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी महासंघ, सवारी चालक संघ र उपभोक्तामध्येबाट नागरिक समाजसमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी समिति गठन गरी सवारी सुरक्षा सम्बन्धमा छलफल गराई सवारी तथा यातायात व्यवस्थासम्बन्धी ऐन र नियमावलीले लामो दुरीका सार्वजनिक सवारी साधन सञ्चालन सम्बन्धमा ऐनको दफा १०४ मा भएको कानूनी व्यवस्था र निर्धारण गरेका अन्य मापदण्डहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गराउनेतर्फ तत्काल पहल गर्नु भनी नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय र प्रहरी प्रधान कार्यालयको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ।

२१. यसका अतिरिक्त सार्वजनिक पदाधिकारीहरू र सरोकारवालाहरू सबैले सार्वभौम सम्पन्न व्यवस्थापिकाले बनाएका यससम्बन्धी विशेषतः सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २ र १०४ ले व्यवस्था गरेका कानूनी दायित्वको अक्षरशः पालना र कार्यान्वयन गर्ने कर्तव्य विपक्षीहरूको रहे भए तापनि सोको अलावा यो निर्देशनात्मक आदेश विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरिएको छ।

- (१) अव्यवस्थित सवारी साधनको प्रतिष्पर्धा र स्तरोन्नति नभएका सडकबाट मानवीय जीवनलाई उच्च जोखिममा राखी सार्वजनिक सवारी साधनको प्रयोग सञ्चालन भइरहेको सन्दर्भमा हाल भएका सडकहरूको मर्मत, स्तरोन्नती र सुधार गर्नु।
- (२) सडकको मर्मत, सुधार र स्तरोन्नती गर्दा आर्थिक वर्षको अन्ततिर गर्ने परम्परा हटाई आर्थिक वर्षको सुरुबाटै उक्त निर्माण, स्तरोन्नती मर्मत सम्भारको कार्य गर्नु गराउनु।
- (३) सडक किनारामा पैदल यात्रुहरू हिँड्नुहुल गर्न सक्ने पेटीको व्यवस्था गर्नु।
- (४) सर्वसाधारण बढी हिँड्नुहुल आवात जावत गर्ने चौक गल्लीहरूमा आकाशे पुलको निर्माण गर्नु।
- (५) लामो बाटोमा यातायात सेवा सञ्चालन गर्ने यात्रीबाहक सवारीमा कम्तीमा दुईवटा चालक अनिवार्य रूपमा राखी प्रत्येक छ घण्टापछि पालैपालोसँग सवारी चलाउने गरी व्यवस्था मिलाउनु।
- (६) प्रत्येक सार्वजनिक सवारी साधन यान्त्रिक रूपमा ठिक बेठिक के छ, सो सवारी साधनको यान्त्रिक स्थिति र

- स्वरूपको बेला बेलामा यान्त्रिक परीक्षण (Mechanical test) गरी ठिक भएको प्रमाणित भएको अवस्थामा मात्र त्यस्तो सवारी साधनलाई चलाउने अनुमति दिनु।
- (७) धेरै सार्वजनिक सवारी साधनहरू बाटो इजाजत पत्र प्राप्त नगरी चलाउने गरिएको हुँदा सार्वजनिक सवारी साधनले बाटो इजाजत पत्र लएर मात्र चलाउने व्यवस्था मिलाउनु।
- (८) बाटो इजाजत पत्र दिँदा थोत्रा बसहरूलाई चलाउने बाटो अनुमति पत्र नदिनु।
- (९) लामो दुरीका सार्वजनिक सवारी साधनका चालकहरूलाई ऐनको उद्देश्यअनुरूप प्रत्येक चार घण्टामा आधा घण्टा विश्रामको अवसर दिनु।
- (१०) सार्वजनिक सवारी साधनमा सिट क्षमताभन्दा बढी यात्रीहरू राख्ने देखिएकोले सिट क्षमताभन्दा बढी यात्री नराख्नु र राखेमा कानूनबमोजिम कारबाही गर्नु।
- (११) सार्वजनिक सवारीका यात्रुहरूलाई त्यस्ता सवारीका चालक, सहचालक, हेल्परबाट दुर्व्यवहार हुने गरेकोमा त्यस्तो दुर्व्यवहार हुन नदिनु।
- (१२) सार्वजनिक सवारी साधनको प्रयोग सञ्चालनमा त्यसका सवारी धनीहरूबाट लागू गरिएको हालको सिण्डिकेट प्रणाली, चक्रीय प्रणालीले एकाधिकार कायम गर्ने हुनाले त्यसलाई अविलम्ब खारेज गर्नु।
- (१३) सुरक्षित सडक नभएको स्थानमा पनि जबरजस्ती सार्वजनिक सवारी साधन उछिनाउछिन गरी चलाउने गरिएकोले र साँघुरो बाटो भएको स्थानमा जबरजस्ती सार्वजनिक सवारी साधन चलाउने रोक लगाउनु।
- (१४) समय समयमा राष्ट्रिय यातायात व्यवसायी संघसँग समन्वय गरी ट्राफिक प्रहरी महाशाखा र यातायात व्यवस्था विभागले चालक सहचालक खलासीलाई सेवासँग सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्नु, सवारी चालक अनुमति पत्रको वितरण र नवीकरणमा कडाई गर्नु र निश्चित योग्यता निर्धारण गरी त्यस्तो योग्यता नभएको व्यक्तिलाई चालक अनुमति पत्र नदिनु।
- (१५) हाल भइरहेको यातायात व्यवस्था कार्यालय र ट्राफिक व्यवस्था कार्यालयको कार्यमा अन्य देशको सेवा सुविधा प्रविधि सरहको मापदण्ड लागू गरी त्यसको स्तरोन्नति अविलम्ब गर्नु।
- (१६) सावधानी अपनाउँदा अपनाउँदै सवारी दुर्घटना भई यात्रुको मृत्यु भएमा मृतकले पाउने बिमा, किरिया खर्च र क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने सहज उपाय अवलम्बन गर्नु गराउनु र सोको समयानुकूल समायोजन गर्नु।
- (१७) लामो दुरीको सवारी साधन दुर्घटना हुँदा हुने घाइतेहरूको उपचारको लागि तुरुन्त प्रबन्ध मिलाउनु।
- (१८) सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(१)(२) र (३) को प्रयोगमा अभियोजन पक्षबाट कतिपय अवस्थामा असावधानी अपनाएको अवस्था हुँदा दुर्घटनाको अवस्था हेरी सोको प्रयोग गर्न लगाउने व्यवस्था मिलाउनु।
- (१९) यात्रुबाहक सवारी साधनलाई मालबाहक

- सवारी बनाएकोसमेत देखिएको हुँदा त्यस्तो अवस्था हुन नदिनु।
- (२०) सार्वजनिक सवारी साधन निर्देशित स्थानबाहेक बिसौनी गरेको अवस्था, जहाँ मन लाग्यो त्यहीँ र यात्रुले जहाँ मन लाग्यो त्यहीँ रोकी सवार हुने अवस्थाको अन्त्य गर्नु।
- (२१) सहरीकरण भएको क्षेत्रमा चर्को हर्न बजाउने गरेको, राति डिम लाइटको प्रयोग नगरी सवारी साधनको अग्रस्थानको चर्को बत्ती बाली आँखाको ज्योति नै खतम गर्ने गरेको अवस्थामा सो हुन नदिनु।
- (२२) कतिपय सार्वजनिक सवारी साधनले यात्रुहरूलाई तोकिएको गन्तव्यमा पुऱ्याउने नगरेको अवस्थामा गन्तव्य स्थानमा नै पुऱ्याउने व्यवस्था मिलाउनु।
- (२३) लोकमार्गबाहेकको स्थानमा सार्वजनिक सवारी साधन चलाउँदा यात्रुबाहक सवारी साधन र मालबाहक सवारी साधन अलग अलग रूटबाट चलाउने व्यवस्था मिलाउनु।
- (२४) सार्वजनिक सवारी साधन प्रयोग गर्ने यात्रुहरूलाई राज्यका अति विशिष्ट र विशिष्ट व्यक्तिहरूको सवारीले यात्रा कष्टकर बनाइरहेको सन्दर्भमा त्यस्ता अति विशिष्ट, विशिष्ट व्यक्तिहरू सवार हुने सवारी रूट अगाडि नै निर्धारण गर्नु वा छोटो रूट प्रयोग गर्नु वा वैकल्पिक रूटको व्यवस्था गर्नु।
- (२५) पैदल यात्रुहरूले जेब्राक्रसिङको प्रयोग नगरेको, भएका आकाशे पुलको प्रयोग कम गरेको र त्यस्ता आकाशे पुल जेब्रा क्रसिङ वरिपरि खुद्रा पसले, नाङ्ले पसले, चटपटे, पानीपुरी पसले, चटक देखाउनेसमेतको भिड हुने गरेको अवस्था हुँदा सो सबै तुरुन्त हटाई यात्रुहरूलाई जेब्राक्रसिङ र आकाशे पुलबाट अनिवार्य रूपमा हिँड्ने व्यवस्था मिलाउनु।
- (२६) बिरामीबाहक बाहन (Ambulance), स-साना विद्यार्थीहरू सवार गाडीसमेतले भिडभाडको कारण बाटो नपाउने अवस्थाको अन्त्य गर्नु। ती सवारीलाई पहिलो प्राथमिकता दिनु।
- (२७) सार्वजनिक सवारी साधनको आयु र गति निश्चित गर्नु। सार्वजनिक सवारी साधनमा सिट संख्या तोक्नु। निश्चित सिटभन्दा बढी सिट बनाई बढाई यात्रुहरू चढाउने बसाल्ने कार्य बन्द गर्नु।
- (२८) सार्वजनिक सवारी साधन दुर्घटना भएको अवस्थामा तुरुन्त दुर्घटना छानबिन समिति गठन गर्ने व्यवस्था गर्नु।
- (२९) कतिपय अवस्थामा दुर्घटना हुँदा त्यस्तो दुर्घटना गर्ने सवारी साधनले दुर्घटनाबाट घाइते भएको व्यक्तिलाई ब्याक गरी मारेका घटना सुन्नमा आएको पाइँदा त्यस्तालाई छानबिन गरी कडा कारबाही गर्ने व्यवस्था मिलाउनु।
- (३०) सडकहरू कम गुणस्तरका रहेका, लगातार गाडीको संख्यामा वृद्धि भइरहेको ट्राफिक जाम कहिल्यै पार गर्न नसकिने अवस्था देखिएकोले सडकको विस्तार र वैकल्पिक मार्गहरूको निर्माण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु।
- (३१) जहाँ पायो त्यहीँ सवारी साधन रोक्ने, दादागिरी देखाउने, बाटो नछाड्ने आफ्नो साइडमा सवारी साधन नचलाउनेलाई कडा कारबाही गरी, सवारी चालक

- अनुमति पत्रसमेत रद्द गर्ने व्यवस्था गर्नु ।
- (३२) देशमा जुनसुकै लोकतान्त्रिक आन्दोलन हुँदा पनि सार्वजनिक सडकलाई प्रयोग गरी यात्रुहरूलाई हैरानी दिएको देखिँदा राजनीतिक दलहरू, पेसागत संघसंस्थाहरूको आन्दोलनसमेतलाई ख्याल गरी त्यस्तो आन्दोलन गर्ने र आफ्ना माग प्रदर्शन गर्ने निश्चित स्थान तोकिदिनु ।
- (३३) राजमार्ग आसपास विज्ञापन, होडिङ बोर्ड राख्ने, ट्राफिक चिह्नहरूको सरसफाइ, रंगरोगन समय समयमा गर्ने गरेको नपाइएको हुँदा त्यस्ता अनावश्यक विज्ञापन हटाउने र ट्राफिक चिह्नहरूको प्रयोग गर्न लगाउनु ।
- (३४) चालकले मादक पदार्थ सेवन गरी सार्वजनिक सवारी साधन चलाउने कार्य बन्द गर्नु र हाल सवारी साधन चलाउँदा मोबाइल फोनको प्रयोग अत्याधिक भएको देखिँदा सवारी चलाउने अवधिसम्म चालकले मोबाइल फोनको प्रयोग गर्न बन्द गर्न लगाउनु ।
- (३५) सार्वजनिक सवारीलाई वातावरण मैत्री, लैङ्गिक मैत्री, फरक क्षमता भएका व्यक्ति मैत्री र जेष्ठ नागरिक मैत्री बनाउनु ।
- (३६) सार्वजनिक सवारी साधन प्रयोग गर्ने यात्रुहरूबाट त्यस्ता सवारी साधनको मालिक, सञ्चालकहरूले मनपरी भाडा लिने अभद्र व्यवहार गर्ने, बीचमै छाड्ने जस्ता कार्य भएकोमा तुरुन्त कारबाही गरी मर्का पर्नेलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था मिलाउनु ।
- (३७) सार्वजनिक सवारी साधन सञ्चालन गर्दा बीच बाटोबाट यात्रु चढाउने, त्यो यात्रु चढाएबापत त्यहीँको सम्पर्क व्यक्तिले बढी भाडा लिने, यात्रुहरूलाई पर्ने दैनिक सौच कार्य गर्न पनि नदिने कार्यहरू भएको अवस्थामा तुरुन्त कारबाहीको व्यवस्था गर्नु ।
- (३८) सार्वजनिक सडकका दायौँबायाँ सञ्चालित खुद्रा पसलहरू, छाप्रा टहरा, अनियमित गतिविधिहरू अविलम्ब हटाई सार्वजनिक सवारीको सञ्चालन सहज रूपमा हुने व्यवस्था अनिवार्य मिलाउनु ।
- (३९) कतिपय अवस्थामा अनिवार्य सार्वजनिक सवारी साधनसमेत चलाउन नदिने धृष्टता रहेको हुँदा सो गर्न नदिनु ।
- (४०) उपर्युक्त सम्पूर्ण कार्यहरू भए नभएको जाँचबुझ गरी अन्य सुधार गर्नुपर्ने कार्यहरूलाई समेत ध्यान दिई सार्वजनिक सवारी साधनको प्रयोग र सञ्चालनको व्यवस्थापनको लागि चाहिने अन्य उपयुक्त आवश्यक कदमहरू चाल्नेतर्फ एक समिति गठन गरी वार्षिक रूपमा सर्वसाधारणले थाहा जानकारी पाउने गरी वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशित गर्नसमेत यातायात व्यवस्था कार्यालय र ट्राफिक प्रहरी महाशाखालाई निर्देशन दिइएको छ ।
२२. प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरू र फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयमा दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।
- उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय
इजलास अधिकृत : दिलीपराज पन्त
इति संवत् २०७२ साल चैत्र २४ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१३०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७३।१०।२०
०७१-WO-०५१६

विषय: परमादेश

निवेदक : बाँके जिल्ला मटेहिया गाउँ विकास समिति
वडा नं.५ बस्ने अधिवक्ता रामकुमार दीक्षित
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- वर्षात्को समयमा अविरल वर्षाका कारण राप्ती खोलामा आएको बाढीले गर्दा प्रभावित नदी आसपासका गाउँहरू र ती गाउँहरूमा बसोबास गर्ने आम नागरिकहरू भोक, रोग, अशिक्षा, गरिबी र उचित बासस्थानको सुविधाबाट वञ्चित हुने कुरामा राज्यका जिम्मेवार निकाय बेसरोकार रहने कार्य न्यायपूर्ण हुन सक्दैन । त्यस्ता प्रभावित इलाकाका व्यक्तिहरूको शिक्षा, खाद्यान्न र उचित बासस्थानलाई यथासमयमा व्यवस्थापन गरी मानवोचित जीवन जिउन पाउने कुराको प्रत्याभूति गरिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- स्वच्छ वातावरण नागरिकको वा समूह विशेषको मात्र सरोकारको विषय नभएर राज्यकै चासो र सरोकारको विषय बन्नु

पर्दछ । यसका लागि राज्यले विभिन्न वातावरण संरक्षणसम्बन्धी कानूनहरूको तर्जुमा गर्नु, विभिन्न निकायहरूको गठन गर्नु र वातावरण संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको सदस्य र वातावरण संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको पक्ष राष्ट्र बन्नु मात्र प्रयास हुँदैन । वातावरण संरक्षणलाई राज्यको मुख्य प्राथमिकताभित्र पारी संरक्षणको लागि कार्यक्रमको तर्जुमा पश्चात् प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नागरिकको मौलिक हकको प्रत्याभूति गर्न पनि अपरिहार्य हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- संविधानले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, स्वच्छ वातावरणको हक, खाद्य सम्प्रभुताको हक, आवासको हक, सामाजिक न्यायको हक, सामाजिक सुरक्षाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदनमा उल्लेख गरेको विषयवस्तुहरू संविधानको समाजवाद उन्मुख समाज निर्माण गर्ने दिशामा चुनौतीको रूपमा रही तत्तत् विषयहरूका सम्बन्धमा दीर्घकालीन समाधान नखोजिने हो भने त्यसले वर्तमान संविधानको समाजवाद उन्मुख समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्ने लक्ष्यमा नै अवरोध सृजना गर्ने हुँदा निवेदन मागदाबीबमोजिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने कुरा वाञ्छनीय नै रहेको देखिने ।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री मधुर पाठक
विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- वन ऐन, २०४९
- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक नेपाली नागरिक भई बाँके जिल्लाको बाढी प्रभावित क्षेत्र मटेहिया गाउँ विकास समितिमा बसोबास गरी आएको छु। म निवेदक कानून व्यवसाय र विभिन्न सामाजिक संस्थामा संलग्न हुनुका साथै राप्ती नदी बाढी पीडित पनि हुँ।

बाढी, पहिरो, डुबान, कटान र पटान वर्षेनी राप्ती नदीले म निवेदकलगायत आम नागरिकलाई दिने उपहार हो। जसबाट वर्षेनी अरबाँको धन सम्पत्ति नष्ट भई पीडितहरू झन् गरिबीको रेखामुनि प्रवेश गर्न बाध्य छन्। विगत १५ वर्षदेखि राप्ती नदीबाट पीडित बन्दै आएका म निवेदकलगायतका पीडितहरू राज्यले सुरक्षित बासस्थानको व्यवस्था नगरी दिँदा वन क्षेत्रमा आश्रयस्थल बनाउन बाध्य छन्। जसले गर्दा पर्यावरणको विनाससँगै स्वच्छ हावापानीबाट वञ्चित भई प्रदूषण बढी जलवायु परिवर्तनमा समेत नकारात्मक असर परिरहेको र वन विनास गरी बसोबास गरेकोमा सो क्षेत्र पनि डुबानमा पर्ने गरेकोले वन विनासको रोकथाम गरी सुरक्षित बसोबास, सुरक्षित पर्यावरण, स्वच्छ हावापानी प्राप्त गर्न म निवेदकलगायत सम्पूर्ण नागरिकको अधिकार भई पर्यावरणको सुरक्षा, सामाजिक न्याय र मानव अधिकारको वकालत गर्न म निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र सरोकार रहेको छ।

अविरल वर्षाका कारण राप्ती नदीमा श्रावण २९ गते आएको बाढीका कारण प्रभावित नागरिकहरू सुरक्षित पुनर्स्थापना, दीर्घकालीन रूपमा बाढी पहिरो रोकथामको लागि वन जंगलको विनास रोकन, पर्यावरणको सुरक्षा, बाढीबाट नागरिक र गाउँहरूको सुरक्षाको लागि तटबन्धको निर्माणलगायतको विषय सार्वजनिक हित र सरोकार (Public Interest Litigation) को विषय भएकोले विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउन निवेदन गर्दछु।

विगत २ दशक यता बाँके जिल्लामा वन विनास तिब्र रूपमा बढेकोले भइरहेको कार्बन उत्सर्जनलाई सोस्ने क्षमता पनि कम हुँदै गएको छ। राप्ती नदीमा भारतीय तटबन्धका कारण प्राकृतिक बहाव रोकेपछि विगत डेढ दशकदेखि बाँके जिल्लाको मटेहिया, गंगापुर, फत्तेपुर होलिया, बेतहनी, बनकट्टी, कम्दीलगायत दर्जनभन्दा बढी गाउँहरू विलीन भइसकेका र अन्य विभिन्न खोलानालाका कारण थप दर्जनभन्दा बढी गाउँ विकास समितिहरू डुबान, कटान र पटानमा पर्दै आएका छन्।

पीडितहरू अस्वस्थकर जीवन जिउन बाध्य छन्। बाढीले घरको सम्पूर्ण खाद्यान्न नष्ट गरी सकेको, राज्यले केही मात्रामा राहत वितरण गरेपनि पर्याप्त छैन र हुन पनि सक्दैन। बालबालिकाहरू कुपोषणका शिकार छन् भने बाढीले खेत काटी सकेको, कसैको खेतको बाली बगाई सकेकोले निकट भविष्यमा खाद्य सङ्कट समाधान हुने निश्चित छ भने बालबालिकाहरू अभिभावकसँगै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाने हुनाले उनीहरूको शिक्षार्जनसमेत प्रभावित भएको छ।

वर्षेदेखि अनियन्त्रित तरिकाले बाँके जिल्लामा वन विनास भइरहेको, ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवालगायत वन पैदावरको अनियन्त्रित तरिकाले गरिएको दोहनका कारणले राप्ती नदीमा लगातार बाढी आउने, सो बाढीको प्राकृतिक निकास भारतले लक्ष्मणपुर तटबन्ध

निर्माण गरी बन्द गरी दिएको अवस्था रहेको छ । वन विनासलाई रोक्ने प्रमुख दायित्व वन ऐन, २०४९ ले वनसँग सम्बन्धित पदाधिकारी कर्मचारी र प्रहरी सुरक्षाकर्मीलाई दिएको छ । यो दुवैले आफ्नो दायित्व इमान्दारीका साथ निर्वाह नगरेका कारण प्रतिदिन वन क्षेत्र साँघुरिँदै गइरहेको छ । राप्ती नदीको प्राकृतिक बहाव खुलाउन राज्यबाट कुनै प्रयास नगरी प्रभावित नागरिकहरूको सुरक्षित पुनर्स्थापनातर्फ पनि दैवी प्रकोप उद्धार समितिले आजसम्म कुनै पहल नगरेको कारण पीडितहरूले अव्यवस्थित तरिकाले जङ्गल फँडानी गरी बसोबास गर्न बाध्य भएका छन् ।

राप्ती नदीको किनारमा अवस्थित मटेहिया, नेवाजी गाउँ, भगवानपुर, गंगापुर, कुदरबेटवा, सोनवर्षा, पिप्रहवा, फत्तेपुर गाउँहरू ऐतिहासिक गाउँहरू हुन् । एक दशकभन्दा बढी समयदेखि यस जिल्लामा नदीनाला नियन्त्रण गर्न राज्यले “जनताको तटबन्ध” परियोजना लागू गरे पनि वर्षौंदेखि डुबानमा पर्दै आएका र हाल राप्ती नदीको कटानमा परेका उक्त गाउँहरूको सुरक्षा उक्त परियोजनाको प्राथमिकतामा नपरेको कारणले उक्त गाउँहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन् । बाढीले गर्दा वर्षे बाली तयार नभएसम्मका लागि घरमा भण्डारण गरी राखिएको खाद्यान्न नष्ट भएको, खेतमा लागेको बालीसमेत नष्ट भइसकेको, आगामी हिउँदे बाली तयार नभएसम्म बाढी पीडितहरूलाई भोकभोकै बस्नु पर्ने बाध्यता रहेको छ । खेतसमेत कटान भइसकेको पीडितहरूको अवस्था झन् सङ्कटपूर्ण भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८(३) ले प्रत्याभूत गरेको प्रत्येक नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम खाद्य सम्पन्नताको हक हनन भएको छ ।

बाढी पीडितको घर या त भत्किएको छ र नभत्किएको घर बाढीले कमजोर भई जहिलेसुकै भत्किन सक्ने अवस्था भएकोले बाध्य भई राज्यको निगरानीमा वन जङ्गल खोलानालाको किनारमा

बस्नु पर्ने बाध्यताले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) ले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको ग्यारेन्टी गरे पनि सो हकसमेत खोसिएको छ । साथै आउने दिनमा तापमानमा समेत वृद्धि हुने हुनाले विभिन्न किसिमका महामारीहरू फैलिन सक्ने सम्भावना भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६(१) ले व्यवस्था गरेको प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हनन हुने सम्भावना रहेको छ ।

राप्ती नदी तथा अन्य खोला नालामा आएको बाढीले बाढी पीडित र गैर बाढी पीडितको खाद्य अधिकार, सुरक्षाको अधिकार, सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार, स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारलगायतका अन्य अधिकारहरू राज्यको लापरवाहीपूर्ण व्यवहारले कुण्ठित हुने सम्भावना प्रबल भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२), सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(२) समेतका आधारमा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी गरिपाउँ ।

दैवी प्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने क्षेत्रमा दैवी प्रकोपको नियन्त्रण, रोकथाम, पुनर्स्थापना र जिउधनको सुरक्षासमेतका कार्य दैवी प्रकोप उद्धार कार्यअन्तर्गत पर्ने भएकोले राप्ती नदीलगायत खोलानालामा आएको र आउने बाढीबाट पीडितहरूलाई प्रभावी रूपमा भविष्यमा जनधनको क्षतिसमेत नहुने गरी पुनर्स्थापना गर्ने कार्य दैवी प्रकोप उद्धार कार्यअन्तर्गत पर्ने भएकोले राप्तीलगायत खोलानालामा भएको र आउने बाढीबाट पीडितहरूलाई प्रभावी रूपमा भविष्यमा जनधनको क्षतिसमेत नहुने गरी दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ को दफा २(ग), ७, ७क, ९, ९क बमोजिम सुरक्षित स्थानमा पुनर्स्थापना गरी शिक्षा, स्वास्थ्य र सुरक्षाको अधिकारबाट वञ्चित हुन नदिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ ।

नदी नालाबाट हुने डुबान र कटानको सम्भावना अध्ययन गरी सोलाई नियन्त्रण गर्न जनताको तटबन्ध परियोजना यस जिल्लामा लागू गरिएको छ । उल्लिखित गाउँहरूको किनारमै राप्ती नदी पुगी सकेको भए पनि जनताको तटबन्ध आयोजनाले गरेको भेदभावपूर्ण क्रियाकलापका कारण उक्त गाउँहरूको सुरक्षा उक्त आयोजनाको कार्यक्रममा हालसम्म पर्न सकेको छैन । तसर्थ, उक्त गाउँहरूलाई राप्ती नदीको कटान र डुबानबाट बचाउनको लागि स्थायी तटबन्ध निर्माण गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण भए सो प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

२०७१ साल साउन महिनामा आएको अविरल वर्षाको कारणले यस जिल्ला भई बग्ने राप्ती नदीलगायतका खोलानालामा आएको बाढीबाट जोखिममा परेका मटेहिया, गंगापुर, फत्तेपुर, होलिया, बतहनी, बनकट्टी, कम्दीलगायतका गाउँ विकास समितिका नागरिकलाई तत्काल जिल्ला प्रशासन कार्यालयको सक्रियतामा सुरक्षित स्थानमा बसोबासको व्यवस्था मिलाइएको र बाढी आउने काम समाप्त भएपछि बाढी पीडित परिवारहरू पुनः आ-आफ्नो स्थानमा फर्की सकेको अवस्था रहेको छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेले नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप कार्य गरी आएको र यस कार्यालयको प्रमुख कार्य शान्ति सुरक्षा कायम गर्नु भएकोले तटबन्ध निर्माण गर्ने, पुनर्वासको कार्य यस कार्यालयको कार्य क्षेत्रभित्र नपर्ने भएको हुँदा

नेपाल सरकारले सञ्चालन गर्ने कार्यमा शान्ति सुरक्षा प्रदान गर्ने गरिएको र तोकिएको अन्य मानवीय कार्यको दायित्वबाट पन्छिने काम यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेको लिखित जवाफ ।

दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्देशनबमोजिम बाढीको जोखिममा रहेका नागरिकहरूको सुरक्षा र पुनर्स्थापनाको कार्य तदारुकताका साथ अस्थायी रूपमा सम्पन्न गरिएको छ । स्थायी रूपमा पुनर्स्थापना गर्ने कार्य जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको नभएकोले केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति र नेपाल सरकारले नीति निर्माण गरी निर्देशन गरेमा सोबमोजिम जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम कार्य गरिने नै हुँदा रिट निवेदकले यस जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति बाँकेलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्ने विपक्षी जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति बाँकेको लिखित जवाफ ।

गृह मन्त्रालयले सीमित स्रोत र साधनका बाबजुद पनि बाढी, पहिरो तथा डुबानबाट भएको मानवीय तथा भौतिक सम्पत्तिको क्षतिका लागि तत्काल राहत तथा पुनर्स्थापनाको लागि कार्य गर्दै आएको छ, गरिरहने पनि छ । विपद् पीडितहरूको पुनर्वाससम्बन्धी कार्यका लागि विपद् पीडित पुनर्वास कार्यविधि, २०७१ अनुसार गठित प्राविधिक समितिको प्रतिवेदनअनुसार सहरी विकास मन्त्रालयबाट पुनर्वासका कार्यक्रम सञ्चालन हुने छन् । कार्यविधिले नै प्राविधिक समितिमा रहने पदाधिकारी तोकेको हुँदा पुनर्वासको जिम्मेवारी सहरी विकास मन्त्रालयलाई रहेको छ । तसर्थ, रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्नाको आधार र कारण खुलाउन नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी गृह मन्त्रालय र केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको एकै मिलानको लिखित

जवाफ ।

दैवी प्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने क्षेत्रमा दैवी प्रकोपको नियन्त्रण र रोकथाम गरी तत्सम्बन्धी पूर्वतयारी र दैवी प्रकोपबाट जनतालाई परेको पिरमर्का तथा असुविधा हटाउनको लागि दैवी प्रकोपबाट पीडित जनताको उद्धार, पुनर्स्थापना तथा दैवी प्रकोपबाट असर परेको क्षेत्रको पुनर्निर्माण गर्ने कार्यसमेत गरी आपूर्ति, अनुदान तथा पुनर्स्थापनासमेतको लागि विभिन्न संयन्त्रहरूको गठन भई सरकारले आफ्नो स्रोत, साधन र क्षमताले भ्याएसम्म कार्य गर्दै आएको छ । दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई सुरक्षित स्थानमा राख्न र निजहरूको मानव अधिकारको पूर्ण सुरक्षा प्रदान गर्ने काम नेपाल सरकारबाट हुने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालय स्थापना भएदेखि प्रत्येक वर्ष कटान, डुबानबाट अति प्रभावित गाउँ बस्तीहरूमा कार्य गर्दै आइरहेको छ । सम्पूर्ण आर्थिक स्रोत नेपाल सरकारको विनियोजित रकममा निर्भर रहनु पर्ने र यस कार्यालय स्थापना भएदेखि प्रत्येक वर्ष कटान, डुबानबाट अति प्रभावित गाउँ बस्तीहरूमा कार्य गर्दै आइरहेको छ । सम्पूर्ण आर्थिक स्रोत नेपाल सरकारको विनियोजित रकममा निर्भर रहनु पर्ने र गुरुयोजनाबमोजिम आर्थिक वर्षमा छुट्याएको रकमको परिधिभित्र रही काम गर्नुपर्ने व्यवस्था भए तापनि नेपाल सरकारले तोकिएको रकम ५०% भन्दा पनि कम रकम विनियोजित गर्दा सोचेजति काम नभएको हो । भेदभावपूर्ण क्रियाकलाप हामीबाट नभई बजेट व्यवस्थापन नहुँदा सबै ठाउँमा काम गर्न नसकिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी जनताको तटबन्ध कार्यक्रम फिल्ड कार्यालय नं. ६ लमहीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले नेपाल सरकार सिंचाई

मन्त्रालयको के कुन काम कारबाही वा निर्णयबाट निजको संविधान प्रदत्त हकमा के कसरी आघात परेको हो भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो रिट निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेखसम्म पनि गर्न नसकेको अवस्थामा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नु पर्ने नै होइन । प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने क्षतिबारे कसैले पनि आँकलन गर्न नसक्ने अवस्था हुँदा प्रत्येक वर्ष नेपाल सरकारले छुट्याएको बजेटद्वारा नदीनालाहरूको तटबन्ध निर्माण गर्ने काम भइरहेको र भविष्यमा पनि हुने नै छ । नेपाल सरकार नागरिकका संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक अधिकारको सम्मान, संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी सिंचाई मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मधुर पाठकले वर्षातको समयमा आउने अविरल वर्षाका कारण राप्ती नदीमा आउने बाढीले नदी आसपासका जनताको जिउधनमा व्यापक क्षति पुगेको अवस्था छ । नदी आसपास रहेका ऐतिहासिक गाउँहरू नदी कटानको जोखिममा परी गाउँ नै नरहने अवस्था बन्दै गएको छ । विपक्षी निकायहरूबाट बाढी प्रभावितलाई उचित बासस्थानको व्यवस्था गर्न नसक्दा र खाद्यान्नसमेत बाढीले बगाएर लैजाँदा जंगलमा आश्रयस्थल बनाई कठिन जीवनयापन गर्न बाध्य हुनु परेको अवस्था छ । जसबाट अन्तरिम संविधानले प्रत्याभूत गरेको व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, स्वच्छ वातावरणमा जीवन बाँच्न पाउने हक, खाद्य सम्प्रभुताको हक जस्ता नैसर्गिक मौलिक हकहरूको उल्लङ्घन हुन पुगेको अवस्था छ । विपक्षी निकायहरूबाट जे जति काम भएको भनी दलिल पेस भएको छ, ती पर्याप्त छैनन् । जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा २५ बमोजिम बाढी पीडितहरूको लागि उचित

बसोबासको लागि जग्गा प्राप्त गर्न सकिने अवस्था भएपनि सो विषयमा कुनै कामकारबाही भएको अवस्था छैन । बाढी पीडितहरूले आफूले बसेको ठाउँ छोडी अर्को ठाउँमा बसाइँ सर्नु पर्ने बाध्यताले त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बालबालिकाको पढाई नै प्रभावित हुन पुगी शिक्षाको अधिकारबाट वञ्चित हुनु परेको अवस्था छ । तसर्थ उल्लिखित सम्पूर्ण समस्याहरूको निदानको लागि निवेदन मागदाबीबमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तबमोजिमको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यी निवेदकले आफू पनि राप्ती नदी बाढी पीडित भएको भनी राप्ती नदीले वर्षेनी अर्वाँको धन सम्पत्ति नष्ट गरी पीडितहरू गरिबीको रेखामुनि प्रवेश गर्न बाध्य भएको, निवेदकलगायतका पीडितहरू राज्यले सुरक्षित बासस्थानको व्यवस्था नगरिदिँदा वन क्षेत्रमा आश्रयस्थल बनाउन बाध्य भएको हो । पर्यावरणको विनाससँगै स्वच्छ हावापानीबाट समेत वञ्चित भई जलवायु परिवर्तनमा समेत नकारात्मक असर परेको, सुरक्षित बसोबास, सुरक्षित पर्यावरण, स्वच्छ वातावरणमा जिउन पाउने नागरिकको अधिकार भएको विषयसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र सरोकार रहेको भन्ने निवेदन दाबी रहेको छ । राप्ती नदीलगायत खोलानालामा आएको र आउने बाढीबाट पीडितहरूलाई भविष्यमा जनधनको क्षतिसमेत नहुने गरी पुनर्स्थापना गर्ने कार्य दैवी प्रकोप उद्धार कार्यअन्तर्गत पर्ने भएकोले राप्तीलगायत अन्य खोलानालामा आएको र आउने बाढीबाट पीडितहरूको भविष्यमा जनधनको क्षतिसमेत नहुने गरी दैवी प्रकोप उद्धार ऐनबमोजिम सुरक्षित स्थानमा पुनर्स्थापना गर्न, शिक्षा, स्वास्थ्य र सुरक्षाको अधिकारबाट वञ्चित नगर्न, सुरक्षित स्थानमा जग्गा अधिग्रहण गरी हाल बसोबास गरिरहेका पीडितहरूबाट वन क्षेत्र खाली गराई अधिग्रहण गरिएको जग्गामा पुनर्स्थापना गराई

जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम जग्गाको सट्टा जग्गा नै उपलब्ध गराई पाउँ भन्ने निवेदन दाबी रहेको छ साथै गंगापुर गाउँ विकास समितिको भोजपुर, गंगापुर, कुदरवटेवा, फत्तेपुर गाउँ विकास समितिको पिप्रहवा, फत्तेपुर, मेहमानपुर, सरलगायतका ऐतिहासिक गाउँहरूको किनारमै राप्ती नदी पुगिसकेको र जनताको तटबन्ध आयोजनाको भेदभावपूर्ण क्रियाकलापको कारण उक्त गाउँहरूको सुरक्षा हुन नसकेकोले उक्त गाउँहरूलाई राप्ती नदीको कटान र डुबानबाट बचाउन स्थायी तटबन्ध निर्माण गर्न लगाउन विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतको निवेदन मागदाबी रहेको देखिन्छ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेले नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप कार्य गरी आएको र यस कार्यालयको प्रमुख कार्य शान्ति सुरक्षा कायम गर्नु भएकोले तटबन्ध निर्माण गर्ने, पुनर्वासको कार्य यस कार्यालयको कार्य क्षेत्रभित्र नपर्ने भएको हुँदा नेपाल सरकारले सञ्चालन गर्ने कार्यमा शान्ति सुरक्षा प्रदान गर्ने गरिएको र तोकिएको अन्य मानवीय कार्यको दायित्वबाट पन्छिने काम यस कार्यालयबाट नभएको, दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिको निर्देशनबमोजिम बाढीको जोखिममा रहेका नागरिकहरूको सुरक्षा र पुनर्स्थापनाको कार्य तदारुकताका साथ अस्थायी रूपमा सम्पन्न गरिएको, स्थायी रूपमा पुनर्स्थापना गर्ने कार्य जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिको नभएकोले केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति र नेपाल सरकारले नीति निर्माण गरी निर्देशन गरेमा सोबमोजिम जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम कार्य गरिने, गृह मन्त्रालयले सीमित स्रोत र साधनका बाबजुद पनि बाढी, पहिरो तथा डुबानबाट भएको मानवीय तथा भौतिक सम्पत्तिको क्षतिका लागि तत्काल राहत तथा पुनर्स्थापनाको कार्य गर्दै आएको छ । दैवी प्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने क्षेत्रमा

दैवी प्रकोपको नियन्त्रण र रोकथाम गरी तत्सम्बन्धी पूर्वतयारी र दैवी प्रकोपबाट जनतालाई परेको पिरमर्का तथा असुविधा हटाउनको लागि दैवी प्रकोपबाट पीडित जनताको उद्धार, पुनर्स्थापना तथा दैवी प्रकोपबाट असर परेको क्षेत्रको पुनर्निर्माण गर्ने कार्य र आपूर्ति, अनुदान तथा पुनर्स्थापनासमेतको लागि विभिन्न संयन्त्रहरूको गठन भई सरकारले आफ्नो स्रोत, साधन र क्षमताले भ्याएसम्म कार्य गर्दै आएको छ । सम्पूर्ण आर्थिक स्रोत नेपाल सरकारको विनियोजित रकममा निर्भर रहनु पर्ने र गुरुयोजनाबमोजिम आर्थिक वर्षमा छुट्याएको रकमको परिधिभित्र रही काम गर्नुपर्ने व्यवस्था भए तापनि नेपाल सरकारले तोकिएको रकम ५०% भन्दा पनि कम रकम विनियोजित गर्दा सोचेजति काम नभएको हो । भेदभावपूर्ण क्रियाकलाप हामीबाट नगरी बजेट व्यवस्थापन नहुँदा सबै ठाउँमा काम गर्न नसकिएको, प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने क्षतिबारे कसैले पनि आँकलन गर्न नसक्ने अवस्था हुँदा प्रत्येक वर्ष नेपाल सरकारले छुट्याएको बजेटद्वारा नदीनालाहरूको तटबन्ध निर्माण गर्ने काम भइरहेको र भविष्यमा पनि हुने भन्ने बेहोरा उल्लेख गर्दै निवेदन दाबी खारेज गर्न माग गरी लिखित जवाफ पर्न आएको अवस्था देखिन्छ ।

कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिर, निवेदनपत्र, लिखित जवाफलगायतका मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा यसमा निवेदकहरूको निवेदन मागदाबीबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा अविरल वर्षाका कारण राप्ती नदीमा श्रावण २९ गते आएको बाढीका कारण प्रभावित नागरिकहरूको सुरक्षित पुनर्स्थापना, दीर्घकालीन रूपमा बाढी पहिरो रोकथामको लागि वन जंगलको विनास रोक्न, पर्यावरणको सुरक्षा, बाढीबाट नागरिक र गाउँहरूको सुरक्षाको लागि स्थायी

तटबन्धको निर्माणलगायतको विषय सार्वजनिक हित र सरोकार (Public Interest Litigation) को विषय भएको भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गर्न माग गरेको देखिन्छ । अविरल वर्षाका कारण राप्ती नदीमा आएको बाढीका कारण प्रभावित नागरिकहरूको सुरक्षा, पुनर्स्थापना, दीर्घकालीन रूपमा बाढी पहिरो रोकथामका लागि गर्नुपर्ने स्थायी तटबन्ध निर्माण गर्ने कार्य, बाढी पहिरोका कारण पर्यावरणमा पर्न गएको असर, वन विनास जस्ता विषयहरूको नियन्त्रण गर्ने विषय कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहको हित वा सरोकारको विषय नभई आम नागरिकको हित र सरोकारसँग जोडिएर आउने विषय भएको हुँदा उल्लिखित विषयहरू सार्वजनिक हित र सरोकारको विषयभित्र पर्ने कुरामा विवाद रहेन । निवेदक स्वयंसमेत राप्ती नदीमा आउने बाढीबाट प्रभावित भएको व्यक्ति भन्ने देखिँदा उल्लिखित विषयहरूमा निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र तात्विक सरोकारसमेत रहेको देखिँदा निवेदकले निवेदनमा उठाएको विषयवस्तुको सम्बन्धमा न्यायिक निरूपण हुनु पर्ने देखिन आयो ।

३. निवेदकले निवेदनमा विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश जारी गर्न माग गरेको विषय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) ले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको ग्यारेन्टी गरे पनि सो हकसमेत हनन भएको भन्ने रहेको देखिन्छ । सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान रहनेछन् र कानूनको समान संरक्षणबाट कसैलाई वञ्चित गरिने छैन भनी समानताको हकको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ भने स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । यहाँ सम्मानपूर्वक भन्नाले मानवीय मर्यादा र प्रतिष्ठाभित्र रहेर जीवन जिउन पाउने कुरालाई संकेत गर्दछ । यसले कुनै पनि व्यक्ति रोग, भोक, अशिक्षा, बेरोजगारी, अभाव, गरिबी र बासस्थानको

अभाव जस्ता समस्याबाट प्रताडित भएर बाँच्न नपरोस् भन्ने कुरालाई जोड दिन्छ । मानिसलाई मानिस भएर बाँच्न उसको जीवन, मर्यादा र मानवीय प्रतिष्ठाको जगेर्ना गरिनु पर्ने हुन्छ । यो मानव अधिकारको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । राज्यले गर्ने व्यवहार तथा क्रियाकलापबाट मानिस मानिसबीच भेदभाव भएको देखियो भने त्यहाँ मानिसको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार कुण्ठित हुन पुग्दछ । नागरिकहरूबीच असमानता र भेदभावपूर्ण व्यवहार कदापि पनि न्यायपूर्ण हुन सक्दैन । संविधानमा व्यवस्थित उल्लिखित मौलिक हकहरू संविधानमा राख्नुको उद्देश्य भनेको नै व्यक्तिले सम्मानपूर्वक जीवन व्यतित गर्ने अवसरको सुनिश्चितताको लागि हो । यदि संविधानमा व्यवस्थित मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन नहुने हो भने ती हकहरू केवल सजावटका लागि मात्र राखिएको ठहरिन पुग्दछ । तसर्थ मौलिक हकको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि राज्य नै अन्तिम जिम्मेवार हुनु पर्ने हुन्छ ।

४. वर्षातको समयमा अविरल वर्षाका कारण राप्ती खोलामा आएको बाढीले गर्दा प्रभावित नदी आसपासका गाउँहरू र ती गाउँहरूमा बसोबास गर्ने आम नागरिकहरू भोक, रोग, अशिक्षा, गरिबी र उचित बासस्थानको सुविधाबाट वञ्चित हुने कुरामा राज्यका जिम्मेवार निकाय बेसरोकार रहने कार्य न्यायपूर्ण हुन सक्दैन । त्यस्ता प्रभावित इलाकाका व्यक्तिहरूको शिक्षा, खाद्यान्न र उचित बासस्थानलाई यथासमयमा व्यवस्थापन गरी मानवोचित जीवन जिउन पाउने कुराको प्रत्याभूति गरिनु पर्दछ । निवेदकले निवेदनमा उठाइएका विषयहरूले बाढी प्रभावित क्षेत्रका जनताको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने मौलिक हक नै कुण्ठित हुन पुगेको भन्ने देखिँदा विपक्षी सरोकारवाला निकायहरूबाट बाढी प्रभावित क्षेत्रका जनताले भोग्नु परेको समस्याहरूको तत्कालीन र दीर्घकालीन रूपबाट यथोचित समाधान गर्ने कुरालाई उच्च प्राथमिकता प्रदान गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता

देखिँदा निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेका उल्लिखित विषयमा राज्यका सरोकारवाला निकायहरूले चासो र तदारुकता देखाई समस्या समाधानार्थ सक्रिय हुनु पर्ने नै देखिन्छ ।

५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६(१) ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने संवैधानिक हक प्रत्याभूत गरेकोमा उक्त हक हनन हुने सम्भावना रहेको भनी निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको अवस्था देखिन्छ । स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक आधारभूत मानव अधिकारको विषय हो । प्रदूषित हावापानी र वनजंगल क्षेत्रमा बाढी प्रभावितहरूको व्यवस्थापनको कारणले गर्दा पर्यावरणमा पर्न गएको प्रतिकूल असरको कारण मानिसको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारलाई आघात पुऱ्याइरहेको अवस्थालाई अन्यथा सम्झनु पर्ने अवस्था छैन । विगत २ दशक यता बाँके जिल्लामा वन विनास तीव्र रूपमा बढेकोले भइरहेको कार्बन उत्सर्जनलाई सोस्ने क्षमता पनि कम हुँदै गएको, राप्ती नदीमा भारतीय तटबन्धका कारण प्राकृतिक बहाव रोकेपछि विगत डेढ दशकदेखि बाँके जिल्लाको मटेहिया, गंगापुर, फत्तेपुर होलिया, बेतहनी, बनकट्टी, कम्दीलगायत दर्जनभन्दा बढी गाउँहरू विलीन भइसकेका र अन्य विभिन्न खोलानालाका कारण थप दर्जनभन्दा बढी गाउँ विकास समितिहरू डुबान, कटान र पटानमा पर्दै आएको, वर्षौंदेखि अनियन्त्रित तरिकाले बाँके जिल्लामा वन विनास भइरहेको कारण ढुङ्गा गिट्टी, बालुवालगायत वन पैदावरको अनियन्त्रित तरिकाले गरिएको दोहनका कारणले राप्ती नदीमा लगातार बाढी आउने गरेको, बाढीको प्राकृतिक निकास भारतले लक्ष्मणपुर तटबन्ध निर्माण गरी बन्द गरी दिएको अवस्था रहेको, वन विनासलाई रोक्ने प्रमुख दायित्व वन ऐन, २०४९ ले वनसँग सम्बन्धित पदाधिकारी कर्मचारी र प्रहरी सुरक्षाकर्मीलाई दिएकोमा दुवैले आफ्नो दायित्व

इमान्दारीका साथ निर्वाह नगरेका कारण प्रतिदिन वन क्षेत्र साँघुरिँदै गइरहेको भन्ने कुरालाई प्रस्तुत निवेदनमार्फत उजागर गरेको देखिन्छ ।

६. निवेदकले निवेदनमा उठाएका विषयहरूले वातावरणलाई दूषित बनाउँदै लगेको कुरालाई नजरअन्दाज गर्न सक्ने अवस्था छैन । स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नागरिकको मौलिक हकको संरक्षण गर्ने गराउने अन्तिम जिम्मेवारी राज्य पक्षको नै हुने हुँदा राज्य पक्ष यस्ता विषयमा गम्भीर बन्नै पर्ने हुन्छ । स्वच्छ वातावरण नागरिकको वा समूह विशेषको मात्र सरोकारको विषय नभएर राज्यकै चासो र सरोकारको विषय बन्नु पर्दछ । यसका लागि राज्यले विभिन्न वातावरण संरक्षणसम्बन्धी कानूनहरूको तर्जुमा गर्नु, विभिन्न निकायहरूको गठन गर्नु र वातावरण संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको सदस्य र वातावरण संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको पक्ष राष्ट्र बन्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । वातावरण संरक्षणलाई राज्यको मुख्य प्राथमिकताभित्र पारी संरक्षणको लागि कार्यक्रमको तर्जुमापश्चात् प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नागरिकको मौलिक हकको प्रत्याभूति गर्न पनि अपरिहार्य छ । निवेदकले निवेदनमा स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक कुण्ठित भएको भनी प्रश्न उठाएको र विपक्षी निकायहरूले आफ्नो लिखित जवाफमा नागरिकको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको संरक्षणको लागि लिइएका नीतिहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिरहेको भन्ने कुराको जिकिर लिन सकेको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम सरोकारवाला निकाय र पक्षहरूले सो सम्बन्धमा सक्रियतापूर्वक कदम चाल्नु अपरिहार्य रहेको देखिन आयो ।

७. राप्ती नदी तथा अन्य खोलानालामा आएको बाढीले बाढी पीडित र गैर बाढी पीडितको खाद्य अधिकार, सुरक्षाको अधिकार, शिक्षाको अधिकारमा

समेत आघात पुगेको कुरालाई निवेदनमा प्रमुखताका साथ उठाएको देखिन्छ । राप्ती नदी र अन्य खोलामा आएको बाढीका कारण वर्षेनी कैयौंको जनधनको क्षति भएको कुराको यथार्थ चित्रण यस रिटमा गरेको देखिन्छ । बाढी पहिरो जस्ता कुराहरू प्राकृतिक प्रकोपको रूपमा आउने हुँदा यस्ता प्राकृतिक प्रकोपलाई रोक्नै नसके पनि न्यूनीकरण गरी यसबाट हुने जनधनको क्षतिलाई घटाउन सकिन्छ । बाढीका कारण उर्वर कृषियोग्य जमिन कटान गर्ने, त्यस्तो जमिनमा लगाएको बाली नष्ट गरिदिँदा मानिसको वर्षभरिको श्रम पानीको भेलले बगाएर लैजाने र खाद्यान्न अभावको समस्या भोग्नु पर्ने अवस्थाको कारण नागरिकको खाद्य अधिकार पनि कुण्ठित हुन पुगेको भन्ने देखिन्छ । यसैगरी बाढीले जमिन र घरबास नै बगाएको र बगाउने अवस्थामा पुगेको कारण त्यस क्षेत्रका बासिन्दा अन्यत्र बसाइँसराइँ जानु पर्ने बाध्यताले पढ्ने उमेरका बालबालिका नियमित पढाइबाट वञ्चित हुन पुगी तिनीहरूको शिक्षाको अधिकार नै कुण्ठित हुन पुगेको भन्ने पनि देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ मा प्रत्येक नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको अधिकार हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । तर नागरिकले आफूले उब्जाएको बाली राप्ती खोलामा आएको बाढीले बगाएर लगेको कारण राहतको रूपमा आउने खाद्यान्न खान बाध्य हुनु पर्ने र त्यस्तो खाद्यान्न पनि पर्याप्त मात्रामा प्राप्त नहुने हुँदा चरम पीडामा बाँच्नु परेको भन्ने देखिन्छ । यसरी नै खोलामा आउने बाढीको कारण त्यस्ता खोलाको छेउछेउका गाउँमा बसोबास गर्ने व्यक्तिको जीवन असुरक्षित रहने गरेको र सधैं त्रास र भयमा बाँच्नु पर्ने बाध्यता रहेको कारण सुरक्षित बासस्थानको अभावबाट गुञ्जन परेको भन्ने देखिन्छ ।

८. मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा १ मा नै प्रत्येक व्यक्तिलाई सुरक्षाको अधिकार हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको

देखिन्छ । अर्थात् व्यक्तिको सुरक्षित रूपमा रहन र बाँच्ने पाउने अधिकारलाई मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रले सम्बोधन गरेको देखिन्छ । वर्तमान नेपालको संविधानको धारा ३७ मा प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुनेछ भनी नागरिकको आवासको हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसैगरी आर्थिक तथा सामाजिक अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय अनुबन्ध सन् १९६६ मा कुनै अवस्थामा पनि कुनै पनि जनतालाई आफ्नो जीवन धान्ने उपायबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने कुराको उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी संविधानमा उल्लेख भएको शिक्षासम्बन्धी हकले पनि शिक्षाको अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । नेपाल संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य राष्ट्र भई आर्थिक तथा सामाजिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्धको पक्ष राष्ट्र पनि बनिसकेको सन्दर्भमा उल्लिखित घोषणापत्र र अनुबन्धहरूले निर्देशित गरेका कुराहरूको कार्यान्वयन गर्नु पक्ष राष्ट्रको दायित्वभित्र पर्ने विषय हो । उल्लिखित सन्दर्भमा विचार गर्दा राप्ती नदी तथा अन्य खोलामा आएको बाढीका कारण पीडित हुन पुगेका बाढी पीडित र गैर बाढी पीडितको खाद्य सम्पन्नताको अधिकार, शिक्षाको अधिकार र सुरक्षाको अधिकारको संरक्षण गर्नु विपक्षी निकायहरूको दायित्वभित्र पर्ने कुरामा विवाद रहेन । तसर्थ निवेदन मागदाबीबमोजिम कुराको कार्यान्वयनको लागि प्रभावकारी कदम अगाडि बढाउन आवश्यक देखिँदा कार्यान्वयनको लागि प्रभावकारी कदम चाल्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्ने देखिन आयो ।

९. सार्वजनिक कामका लागि जग्गाप्राप्त गर्न नेपाल सरकारको अधिकार भएको, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ विशेष परिस्थितिमा जग्गा प्राप्त गर्न सकिने विशेष अधिकार, ऐ. ऐनको दफा २५ र जग्गाको सट्टा जग्गा दिन सकिने ऐ ऐनको दफा १४ को कानूनी व्यवस्थाअनुसार सुरक्षित स्थानमा जग्गा अधिग्रहण

गरी हाल बसोबास गरिरहेका पीडितहरूबाट वन क्षेत्र खाली गराई अधिग्रहण गरिएको जग्गामा पुनर्स्थापना गराई जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा १४ बमोजिम जग्गाको सट्टा जग्गा नै उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरी पाउनसमेत मागदाबी लिएको सन्दर्भमा विचार गर्दा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा २५ मा "नदीले एकाएक धार बदलेको वा कुनै दैवी परेको कारणले यातायात वा सञ्चारको साधनलाई यथावत् चालु राख्न वा धनजनको व्यापक क्षतिबाट बचाव गर्न वा अन्य कुनै सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षणको निमित्त वा अन्य कुनै असाधारण अवस्था परी नेपाल सरकारले कुनै जग्गा तत्कालै प्राप्त गर्नु परेमा यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारले निर्णय गरी त्यस्तो जग्गा प्राप्त गर्नेतर्फ कारबाही चलाउन स्थानीय अधिकारीलाई आदेश दिन सक्नेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसैगरी विपद् पीडितहरूको पुनर्वाससम्बन्धी कार्यका लागि विपद् पीडित पुनर्वास कार्यविधि, २०७१ रहेको र निवेदकले दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ को दफा २(ग), ७, ७क, ९, ९क बमोजिम सुरक्षित स्थानमा पुनर्स्थापनासम्बन्धी कामहरू विपक्षी निकायहरूबाट नभएको भन्ने कुराको दाबी लिएकोमा विपक्षीहरूले बाढीका कारण घरवारविहिन भएका र हुन सक्ने प्रभावित जनताको सुरक्षित बासस्थानको लागि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनमार्फत जनतालाई परेको पिरमर्का तथा असुविधा हटाउन, पीडित जनताको पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण, जनताको जिउधन र सुरक्षाको लागि प्रभावकारी कदम चालेको र ऐनबमोजिम जग्गा प्राप्त गर्न पहल गरिरहेको भनी लिखत जवाफमा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । कानूनमा नै प्रस्ट रूपमा नदीले एकाएक धार बदलेको कारण वा कुनै दैवी परेको कारणले धनजनको व्यापक क्षतिबाट जोगाउन विशेष परिस्थितिमा जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरिरहेको र दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन,

२०३९ ले पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना, उद्धार र राहतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको र वर्तमान नेपालको संविधानले समेत बसोबासको हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक प्रत्याभूति गरेको भई उल्लिखित व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनको लागि विपक्षीहरूबाट प्रभावकारी कदम चाल्न आवश्यक देखिँदा निवेदक मागदाबीबमोजिम कानूनबमोजिमको प्रभावकारी कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भनी विपक्षी निकायहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुन मनासिब हुने देखियो ।

१०. निवेदकले निवेदनमा राप्ती नदीको किनारमा अवस्थित मटेहिया, नेवाजी गाउँ, भगवानपुर, गंगापुर, कुदरबेटवा, सोनवर्षा, पिप्रहवा, फत्तेपुर गाउँहरू ऐतिहासिक गाउँहरू रहेका र एक दशकभन्दा बढी समयदेखि यस जिल्लामा नदीनाला नियन्त्रण गर्न राज्यले “जनताको तटबन्ध” परियोजना लागू गरे पनि वर्षौंदेखि डुबानमा पर्दै आएका र हाल राप्ती नदीको कटानमा परेका उक्त गाउँहरूको सुरक्षा उक्त परियोजनाको प्राथमिकतामा नपरेको कारणले उक्त गाउँहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेको, नदीनालाबाट हुने डुबान र कटानको सम्भावना अध्ययन गरी सोलाई नियन्त्रण गर्न जनताको तटबन्ध परियोजना यस जिल्लामा लागू गरिएको, उल्लिखित गाउँहरूको किनारमै राप्ती नदी पुगी सकेको भएपनि जनताको तटबन्ध आयोजनाले गरेको भेदभावपूर्ण क्रियाकलापका कारण उक्त गाउँहरूको सुरक्षा उक्त आयोजनाको कार्यक्रममा हालसम्म पर्न नसकेको हुँदा उक्त गाउँहरूलाई राप्ती नदीको कटान र डुबानबाट बचाउनको लागि स्थायी तटबन्ध निर्माण गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी लिएको मागदाबीको सन्दर्भमा विचार गर्दा विपक्षीहरूले भेदभाव रूपमा काम गरेको छैन, विभिन्न संयन्त्रहरूको गठन भई सरकारले आफ्नो स्रोत, साधन र क्षमताले भ्याएसम्म कार्य गर्दै आएको,

सम्पूर्ण आर्थिक स्रोत नेपाल सरकारको विनियोजित रकममा निर्भर रहनु पर्ने र गुरुयोजनाबमोजिम आर्थिक वर्षमा छुट्याएको रकमको परिधिभित्र रही काम गर्नुपर्ने व्यवस्था भए तापनि नेपाल सरकारले तोकिएको रकम ५०% भन्दा पनि कम रकम विनियोजित गर्दा सोचेजति काम नभएको हो, भेदभावपूर्ण क्रियाकलाप हामीबाट भएको छैन, बजेट व्यवस्थापन नहुँदा सबै ठाउँमा काम गर्न नसकिएको, प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने क्षतिबारे कसैले पनि आँकलन गर्न नसक्ने अवस्था हुँदा प्रत्येक वर्ष नेपाल सरकारले छुट्याएको बजेटद्वारा नदीनालाहरूको तटबन्ध निर्माण गर्ने काम भइरहेको र भविष्यमा पनि हुने भन्ने बेहोरा उल्लेख गरेको अवस्था देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा निवेदनमा उल्लिखित गाउँहरूको सुरक्षाको लागि सोसम्बन्धी कार्यक्रम जनताको तटबन्ध परियोजना कार्यक्रमभित्र समाविष्ट भई काम भइरहेको भनी जिकिर लिन सकेको देखिँदैन भने उल्लिखित गाउँहरूको सुरक्षाको लागि प्रभावकारी कदम चालिएको भन्ने कुराको जिकिर पनि लिन सकेको अवस्था देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा निवेदक मागदाबीबमोजिम निवेदनमा उल्लेख गरेका गाउँहरूको सुरक्षाको लागि स्थायी तटबन्ध निर्माणलाई जनताको तटबन्ध कार्यक्रममा समावेश गरी थप क्षति हुनबाट जोगाउन प्रभावकारी कदम चाल्न अत्यावश्यक देखिँदा उल्लिखित गाउँहरूलाई राप्ती नदीको कटान र डुबानबाट बचाउनको लागि स्थायी तटबन्ध निर्माण गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुन मनासिब हुने देखियो ।

११. यसैगरी वर्तमान नेपालको वर्तमान संविधान, २०७२ को प्रस्तावनामा लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यतामा आधारित समाजवादप्रति प्रतिबद्ध समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्ने कुरालाई संविधानको मूल भावनाको रूपमा स्वीकार गरिएको देखिन्छ । संविधानको राज्यका निर्देशक सिद्धान्तमा पनि उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक

वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानता अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने कुरालाई राज्यको आर्थिक उद्देश्यभित्र राखेको देखिन्छ । यसैगरी वर्तमान संविधानकै धारा ४२ मा विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुने, अपाङ्गता भएका नागरिकलाई विविधताको पहिचानसहित मर्यादा र आत्मसम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने र सार्वजनिक सेवा सुविधा तथा समान पहुँचको हक हुने, प्रत्येक किसानलाई कानूनबमोजिम कृषि कार्यका लागि भूमिमा पहुँच हुने भन्ने कुराको बारेमा उल्लेख भएको देखिन्छ । वर्तमान नेपालको संविधानको धारा ४३ मा सामाजिक सुरक्षाको हकको बारेमा व्यवस्था गर्दै आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानूनबमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भन्ने कुराको उल्लेख भएको देखिन्छ ।

१२. राज्य नागरिकको अभिभावक पनि हो । उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाले नेपालमा समाजवाद उन्मुख लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको परिकल्पना गरेको देखिन्छ । संविधानले सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, स्वच्छ वातावरणको हक, खाद्य सम्प्रभुताको हक, आवासको हक, सामाजिक न्यायको हक, सामाजिक सुरक्षाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदनमा उल्लेख गरेको विषयवस्तुहरू संविधानको समाजवाद उन्मुख समाज निर्माण गर्ने दिशामा चुनौतीको रूपमा रही तत्तत् विषयहरूका सम्बन्धमा

दीर्घकालीन समाधान नखोजिने हो भने त्यसले वर्तमान संविधानको समाजवाद उन्मुख समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्ने लक्ष्यमा नै अवरोध सृजना गर्ने हुँदा निवेदन माग दाबीबमोजिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने कुरा वाञ्छनीय नै रहेको देखिन्छ ।

१३. तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएबमोजिम निवेदकले माग गरेको विषयमा नेपाल सरकारसमेतको जवाफबाट जनताको हितमा नै राम्रो गर्न सरकार सकारात्मक रहेको भन्ने देखिए पनि निवेदकले माग गरेको विषयहरूका सम्बन्धमा जो जे गर्नु पर्ने हो गरी कार्यान्वयन गर्न गराउन प्रभावकारी कदम चाल्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षी निकायहरूलाई दिई आदेशको कार्यान्वयनको अवस्थाको अनुगमन गर्नु गराउनु भनी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयमा फैसलाको जानकारी पठाई दिनु । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत : नगेन्द्रकुमार कालाखेती
इति संवत् २०७३ साल माघ २० गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१३१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७४।९।३०
०७३-WO-०७४८

विषय: परमादेश

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. १० बानेश्वरमा अवस्थित रहेको
वातावरणीय विकास तथा संरक्षण कानून मञ्च
(EDCLF) को तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत
ऐ. को संस्थापक अध्यक्ष ऐ.ऐ. बस्ने वर्ष ५० को
अधिवक्ता पदमबहादुर श्रेष्ठ
विरूद्ध
विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबारसमेत

- वातावरण एउटा स्थान वा देशको मात्र सरोकारको विषय नरही हाल विश्वव्यापी चासोको विषय भएको छ । वातावरण प्रदूषणले एक स्थानका मानिस मात्र होइन जनावर र विरूवा वनस्पतिसमेतलाई असर पाउँदै त्यसको दायरा फराकिलो हुँदै जाने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । वातावरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा विभिन्न सम्मेलनहरूबाट चासो दिइनुको कारण पनि यही नै हो । त्यसकारण, वायुको प्रदूषण नियन्त्रण हुनुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ३)
- सडक यातायातका साधनले उत्सर्जन गर्ने

धुवाँधुलोको वृद्धि तथा विभिन्न आयोजना परियोजना निर्माण एवं सम्पन्न गर्दा सडक भत्काउने र समयमै निर्माण सम्पन्न नभई सहर धुलाम्य भई जनस्वास्थ्यलाई प्रतिकूल असर पारिरहेको भन्ने विषयमा सम्बन्धित निकायले विभिन्न अध्ययन र वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणको उपायहरू अपनाए तापनि दैनिक जीवनयापनका क्रममा सवारी साधनहरूले उत्सर्जन गरेको धुवाँ धुलो, ईँटा भट्टाका चिम्नीहरूबाट निस्किएका धुवाँ धुलो, खानेपानी तथा ढल निर्माणका क्रममा भत्काइएका सडक समयमै पुनर्स्थापना नगर्दा बढेको धुलोसमेतले वरपरका वातावरण असन्तुलित भई बटुवा, सवारी साधनका व्यक्तिहरू मात्र नभई घर पसलभित्रसमेत रहेका व्यक्तिहरूलाई पनि जीवनयापन गर्न कठिन बनाइरहेको यथार्थ हामीले दैनिक जीवनमा देखी भोगिरहेको तथ्यलाई भने बेवास्ता गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री रविनारायण खनाल, प्रा.डा.श्री अम्बरप्रसाद पन्त, डा.श्री सुरेन्द्र भण्डारी, श्री विजयकान्त मैनाली, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री पदमबहादुर श्रेष्ठ, श्री श्यामकुमार बस्नेत, डा.श्री दिनमणी पोखरेल, श्री राजु फुयाल, श्री शान्ति खनाल, श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री गणेश दाहाल, श्री नेवल चौधरी, श्री सुजित भुजेल, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले, श्री कुमार कोइराला, श्री चिरन्जीवि भट्टराई, श्री सुलोचना धिताल, श्री प्रेमकुमार थोकर, श्री विष्णुकुमार थोकर, श्री षटकोण श्रेष्ठ, श्री आरजु कार्की, डा. श्री नारायण घिमिरे,

श्री अच्युतराज बुढाथोकी, श्री हरिश्चन्द्र सुवेदी, श्री नारायण आचार्य, श्री दिपक दाहाल, श्री जोनी मैनाली, श्री प्रविण सुवेदी, श्री हेमकला कटेल, श्री सान्ता पन्त, श्री विकाश भट्टराई र अधिवक्ता श्री अभिषेक अधिकारी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गोपाल लामिछाने, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री रामप्रसाद भण्डारी र श्री बच्चुसिंह खड्का, विद्वान् अधिवक्ता श्री हरेराम तिवारी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७४, अंक ६, नि.नं.९८२९

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. दीपकराज जोशी : नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३ बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

काठमाडौं उपत्यकाको विभिन्न स्थानमा भइरहेको निर्माणाधीन कार्यमा प्रयोग हुने उपकरण, सवारी साधन, मेसिन, सार्वजनिक सडकमा जम्मा हुने धुलो र सार्वजनिक सवारी साधन, निर्माणाधीन आयोजनाले जथाभावी प्रयोग गर्ने प्रदूषणयुक्त उत्पादनका सामानबाट निस्कने धुवाँ र धुलोबाट हुने वायु प्रदूषणलाई हावाले सजिलै एक स्थानबाट अर्को स्थानमा उडाएर लैजाँदा र धुवाँ एकआपसमा मिसिँदा धुवाँमा भएका नाइट्रोजन अक्साइड, कार्बन मनोअक्साइड, सल्फर डाइअक्साइड, नाइट्रेड सल्फेट, एमोनिया, धातुको टुक्रा, कार्बन तथा प्लास्टिकका टुक्राहरू समेत मिसिई धुलोमा समावेश भएपछि ठूलो परिमाणमा रहने र भू-बनावटको कारणले सो धातु कचौरा आकारको उपत्यकाबाट बाहिर जान नसकी उपत्यकाको हावामा धुवाँ धुलोको कणहरूमा मिसिन गई समग्र वायुमण्डल नै प्रदूषित भएको छ ।

स-साना कणमध्ये १० पिएम देखि २.५ पिएम सम्मका धुवाँ धुलोका कणहरू नाक र घाँटीसम्म पुग्ने जसको कारण कालो खकार आउने र नाक टालिने हुन्छ । २.५ पिएम सम्मको धुवाँ धुलोका कणहरू फोक्सोमा जाने र सो कारणले मानिसलाई दम, खोकीलगायतका फोक्सोमा लाने रोगहरू लाग्ने गर्दछन् । यसरी नै हावामा मिसिएका ०.५ पिएम भन्दा साना धुवाँ धुलोका कणहरू सोझै रक्त सञ्चारमा मिसिई मुटुमा पुग्छ र मुटुसम्बन्धी विभिन्न प्रकारका रोगबाट वर्षेनी ९,९४३ मानिसहरूको मृत्यु वायु प्रदूषणको कारण हुने गर्दछ भन्ने प्रतिवेदन World Health Organization (WHO) ले दिएको छ । यसरी नै विश्वमा वायु प्रदूषणले पार्ने असर हेर्दा ७२ प्रतिशत मुटु रोग, १४ प्रतिशत दमखोकी, १४ प्रतिशत विभिन्न प्रकारको क्यान्सरजस्तो भयावह रोगका कारण मृत्यु हुने भनी World Health Organization (WHO) को Updated September, २०१६ को प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्डविपरीत काठमाडौंमा पीएम १० को मात्रा १२५.५ माइक्रोग्राम प्रतिघन मिटरसम्म पुग्ने गरेको छ । यस्तै पीएम १५१ माइक्रोग्राम प्रतिघन मिटरसम्म पुग्ने गरेको छ भने पीएम २.५ को मात्रा वायुमा ४० माइक्रोग्राम प्रतिघन मिटर हुनुपर्नेमा १२० प्रतिघनमिटर नाघेको अवस्था विभिन्न विज्ञहरूको पत्रिकाको लेखबाट देखिन्छ । यसको नियन्त्रणमा विपक्षीहरू आजसम्म आफ्नो दायित्व बोध गरी कुनै काम गरेको वा गर्ने प्रयाससमेत गरेको अवस्था छैन । जसको कारणले उपत्यकाभित्र बस्ने मानिसहरूको स्वास्थ्य दिन प्रतिदिन गम्भीर असर परी रहेको छ ।

नेपालको संविधान तथा कानूनले तोकेको संवैधानिक तथा कानूनी दायित्व र कानूनमा स्पष्ट भएको व्यवस्थालाई अनदेखा गरी विपक्षीहरूले आफूमा भएको दायित्वलाई पूरा नगरेर जनतामा पर्न गएको वातावरणीय स्वास्थ्यसम्बन्धी क्षतिको

सम्बन्धमा वातावरण संरक्षण गर्ने र वायु प्रदूषण नियन्त्रण गर्नुपर्ने कार्य नगरेर बेखबर भएर बस्नु भनेको कानूनको उल्लङ्घन भएको प्रस्ट छ।

नेपालले विभिन्न समयमा विश्व सामु अनुबन्धित भएको तथा हस्ताक्षर गरेका महासन्धिहरूको अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणीय प्रचलित सिद्धान्तहरू Principle of Preventive action, Precautionary principle, Polluter-pay principle को विपरीत हुने गरी तथा adequate application of environmental technique हरूको प्रयोग नगरी विपक्षीहरूले construction को कार्य गरेको जसको कारणले अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणीय मूल्य मान्यताको समेत उल्लङ्घन गरेको प्रस्ट भएको छ।

अतः उपर्युक्त आधार प्रमाणहरूबाट विपक्षीहरूको काम कारबाहीले म निवेदकको नेपालको संविधानको धारा ३० को उपधारा (१)(२), वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २ र ७ फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ को दफा २ को उपदफा (छ), (घ), (ण), स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६, नेपाल राजपत्र खण्ड संख्या १९ भाग ५ मिति २०६९।४।२९ गते प्रकाशित वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९, नेपाल राजपत्रको खण्ड ६२ संख्या २९ मिति २०६९।६।२९ गतेको वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले नेपाल सवारी प्रदूषण मापदण्ड, २०६९ समेतले प्रदान गरेको नागरिकको स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने संवैधानिक तथा कानूनी हकसमेत विपक्षीहरूले हनन् गरेको हुँदा नेपालको संविधानको धारा १३३(२) र (३) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा तपसिलमा उल्लिखित मागबमोजिम परमादेश तथा उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ।

काठमाडौं उपत्यकाभित्र कुनै पनि निर्माण कार्य गर्दा धुलो धुवाँ नियन्त्रण गरेर मात्र निर्माण

कार्यहरूको आयोजना सञ्चालन गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ।

विभिन्न किसिमको निर्माण कार्यबाट उत्सर्जन भएको माटो, फोहोरमैला, कार्यस्थलमा वा बाटो तथा सडकमा छोडेको कारणले सडकमा अवरोध पुग्नुको साथै वातावरणमा समेत प्रदूषण हुने भएकोले तत्कालै सो फोहोरमैला हटाई सडक सदैव सफा राख्नु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ।

सवारी साधनले बाटो प्रयोग गर्ने क्रममा बाटोमा जम्मा भएको फोहोरमैला सवारी साधनबाट निस्कने प्रदूषित धुवाँमा मिसिने भएकोले स्वच्छ वातावरण कायम नभई दूषित हुन गएकाले नेपाल सरकारको राजपत्र जारी गरेको वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९ र नेपाल सवारी प्रदूषण मापदण्ड, २०६९ अनुसार वातावरण संरक्षणको कार्य गर्नु गराउनु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ।

अन्तरिम आदेश माग सम्बन्धमा १ नं. देखि १८ नं. सम्मका विपक्षीहरूले काठमाडौं उपत्यकावासी नागरिकहरूलाई प्रचलित ऐन, कानून तथा नेपालको संविधानको धारा ३० को उपधारा १, २ र ३ बमोजिम प्रत्येक नागरिक स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारलाई तत्कालै संरक्षण गर्न हाल निर्माण भइरहेको आयोजनालाई विपक्षीहरूले अनुगमन नगर्ने वा काठमाडौं उपत्यकामा भइरहेको विभिन्न निर्माणकार्यबाट अत्यधिक रूपमा निस्कने धुलो धुवाँका कण हावामा नमिसिने उचित वातावरण तयार गरी निर्माण कार्यबाट वायु प्रदूषणमा हुने असर रोक्ने काम अविलम्ब गर्नु गराउनु भनी विपक्षी १ नं. देखि १८ नं. समेतको नाममा यो रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुने नपर्ने हो, निवेदन

मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १ देखि १८ सम्मका हकमा आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत र अन्यका हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

अन्तरिम आदेश माग गरेको विषयमा हेर्दा, काठमाडौं उपत्यकामा वायु प्रदूषणको कारण जनस्वास्थ्य गम्भीर असर परेको विषय चासो र सरोकार बनाई प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गरेको देखिन्छ । काठमाडौं उपत्यकाभित्र हाल मेलम्ची खानेपानीको पाइप लाइन राख्ने, ढल विस्तार निर्माण सुधार तथा सडक विस्तारको कार्य एकैसाथ भइरहेको र यी कारणबाट प्रदूषणको स्थिति सरकारद्वारा निर्धारित भई मिति २०६९।४।२९ को राजपत्रमा प्रकाशित वायुको गुणस्तरसम्बन्धी मापदण्डभन्दा कैयौं गुणा बढी हुन गई भयावहपूर्ण स्थिति रहेको पाइन्छ । यसको अलावा फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा जन-स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पर्न गई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नेपालको संविधानको धारा १६ को उपधारा (१) द्वारा प्रदत्त हकमा गम्भीर असर परेको कुरालाई दृष्टिगत गर्दा यस्तो स्थिति तत्काल रोक्नु आवश्यक देखिन्छ ।

तसर्थ, नागरिक र सवारीको आगमन बढी हुने मूल सडकहरू र सवारीको अत्याधिक चाप भई धुलो उड्ने अन्य क्षेत्रहरू जहाँ जहाँ ढल वा सडक विस्तार भई पिच गर्न बाँकी रहेको अवस्था छ त्यहाँ पीच गर्ने कार्य तदारुकतापूर्वक सम्पन्न गर्न सो कार्य सम्पन्न नभएसम्म कम्तीमा पनि दिनको एकपटक पिच सडक भत्काइएको वा पिच जीर्ण भएको कारण धुलो उडेको सडकमा पानी हाली धुलो नउड्ने व्यवस्था गर्नु । खानेपानीको पाइप बिच्छ्याउने, ढल विस्तार सुधार र

सडक विस्तार सुधार कार्यबीच उचित समन्वय हुने गरी कार्यहरू गर्नु यी कार्यहरूको कारण सृजित फोहोर मैला माटोसहितका निर्माण सामग्रीको तत्काल व्यवस्थापन गर्नु भनी सो कार्य गर्ने प्राथमिक दायित्व भएका काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेड, मेलम्ची खानेपानी विकास समिति, खानेपानी तथा ढल निकास विभाग, सडक विभाग, वातावरण विभाग, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण, फोहोरमैला व्यवस्थापन प्राविधिक सहयोग केन्द्र, काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर उपमहानगरपालिका, भक्तपुर नगरपालिकाका नाउँमा र उल्लिखित कार्य तुरुन्त सम्पन्न गर्ने गराउने सन्दर्भमा आइपर्ने व्यवधान फुकाउने, स्रोत साधन जुटाउने एवं अनुगमन र निरीक्षण गर्ने गराउनेतर्फ तत्काल कार्य गर्नु भनी अन्य विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । साथै प्रस्तुत विषय जनस्वास्थ्यसँग गम्भीर रूपमा जोडिएको हुँदा लिखित जवाफ पेस गर्दा आदेशबमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्ने सन्दर्भमा भएको प्रगति विवरणसमेत पेस गर्नु । यो विषयको छिटो टुङ्गो लाग्नुपर्ने देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३) बमोजिम अग्राधिकारसमेत प्रदान गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भनी यस अदालतबाट मिति २०७३।१०।१७ मा भएको आदेश ।

स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्न यस मन्त्रालय तथा मातहत निकायबाट आयोजना सञ्चालन गर्दा वातावरण सन्तुलनमा ध्यान दिने गरेको, उपत्यकामा खानेपानीको पाइपलाइन विस्तार गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम यो आयोजना "ख" श्रेणीमा पर्ने भएकाले प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी प्रतिकूल वातावरणीय प्रभाव कम गर्न अवलम्बन गर्नु पर्ने विभिन्न उपायहरूसहित

वातावरणीय व्यवस्थापन योजना तयार गरी लागू गरेको आयोजनामा एसियाली विकास बैंकको सुरक्षा उपाय (सेफगार्ड) नीति, २००९ समेत पालना गरिएको छ।

पाइपलाइन विस्तारको लागि सडक खन्दा तुरुन्तै पाइप विच्छयाई सो स्थान पुरी पानी छर्कने गरेको तथा त्यहाँबाट निस्कने माटो, बालुवा छोप्ने गरेको, निर्माण कार्य सकिनासाथ जति सक्दो चाँडो सडक पुनः स्थापना र कालोपत्रे गर्ने गरिएको छ। वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने कार्य भए नभएको हेर्न नियमित रूपमा ए.डि.वि. सँगको सहकार्यमा अनुगमन भई लिष्ट फाराम भर्ने कार्य गरेको सो नपाइएमा तुरुन्तै सो कार्य गर्न लगाउने गरेको छ।

रिट निवेदकले भनेजस्तो काठमाडौं उपत्यकाको बनोट एउटा कचौरा आकारको रहेको छ। यहाँ जनसंख्याको चाप अत्यधिक मात्रामा बढेको छ। यहाँको भू-बनोटलाई हेर्दा कुनै प्रदूषण भइसकेपछि सजिलै स्वच्छ वातावरण कायम हुन कठिन पर्दछ। काठमाडौं उपत्यकामा अत्यधिक प्रदूषण भयो भन्ने विषय मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको लागि पाइप लाइन विस्तार हुनुभन्दा अगाडिदेखि नै उठान भएका थिए। हाल खानेपानीका लागि विस्तार भएका पाइप लाइनका लागि खनिएका सडकहरू सानो आकारमा रहेका छन्। पाइप बिच्छयाउने साथसाथै त्यसलाई तुरुन्तै पुरी वातावरण सुरक्षा प्रणाली अवलम्बन गरिएको छ। यसको लागि सामाजिक परिचालक वातावरणसँग सम्बन्धित विज्ञहरूसँग छलफल र सुझावलाई ग्रहण गरिने गरेको छ। विगतको महाभूकम्पको कारणबाट क्षतिग्रस्त सार्वजनिक तथा निजी भवनहरू पुनर्निर्माण तथा नयाँ निर्माण गर्नु परेको, इँट्टा कारखानाहरू, क्रसर उद्योगहरूसमेत सहर केन्द्रित रहेको, काठमाडौं उपत्यकाभित्र ठूला तथा साना सडकहरू निर्माण भइरहेका हुँदा त्यसबाट धुवाँ धुलो उत्सर्ग भई वायु प्रदूषण हुन सक्ने तथा सवारी साधनहरूबाट धुवाँ निस्की प्रदूषण भएको भए सो नियन्त्रण गर्ने निकाय छुट्टै

भएकाले त्यस्ता विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रहनु औचित्यपूर्ण नहुँदा रिट निवेदन बदर भागी छ।

काठमाडौं उपत्यकामा खानेपानी सुधार गर्न मेलम्ची खानेपानी उप-आयोजना २ (आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय) बाट सोसम्बन्धी कार्य भएको पाइपलाइन बिच्छयाउँदा खनिएका सडकहरू पुनः स्थापना गर्न तथा कालोपत्रे गर्ने कार्य सडक विभागबाट हुने त्यसको लागि आवश्यक बजेटसमेत खानेपानी मन्त्रालयले सडक विभागलाई अर्खितयारी दिने गरी मिति २०७३।३।६ मा सडक विभाग र आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयबीच सडकहरूमा खानेपानी पाइपलाइन बिच्छयाइएपश्चात् सडक पुनर्स्थापना गर्नेसम्बन्धी सम्झौतासमेत सम्पन्न भएको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रहन नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भनी **खानेपानी तथा सरसफाइ मन्त्रालयले पेस गरेको लिखित जवाफ।**

स्वच्छ बाँच्न पाउने हकको सुनिश्चितताको लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ बमोजिम जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६० तोकी लागू गराउँदै आएको र विभागबाट अनुगमन गर्दा कसैले उक्त मापदण्डविपरीत कार्य गरेको पाइएमा विद्यमान ऐन नियमावलीअनुसार कारबाही गर्न विभागले सिफारिस गर्दै आएको हुँदा निवेदकको जिकिरअनुसार वायु प्रदूषणको सम्बन्धमा विभागले कुनै काम कारबाही नगरी बसेको भन्ने जिकिर आधारहीन छ।

काठमाडौं उपत्यकामा हाल बढिरहेको धुवाँ धुलोको समस्या समाधानको निमित्त सरोकारवाला निकायहरूबीच छलफल गरी अन्तरनिकायगत समन्वय एवं सहकार्यमा प्रदूषण न्यूनीकरणका प्रयासलाई तिब्रता दिने उद्देश्य राखी विभागले मिति २०७३ साल माघ १० गते छलफल कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो। उक्त छलफलमा वायु प्रदूषण नियन्त्रण

सम्बन्धमा विभिन्न पाँचवटा निर्णयहरू गरिएको थियो। विभागले उक्त निर्णयहरूको छायाँप्रतिसहित सम्बन्धित निकायहरूमा पत्राचार गरिसकेको छ भने सोही निर्णयअनुसार सडक विभागलाई उक्त विभागअन्तर्गत रहेको सडक आयोजनाहरू (विशेषतः काठमाडौं उपत्यकामा रहेको आयोजनाहरू) को र घरेलु तथा साना उद्योग विभागलाई काठमाडौं उपत्यकामा सञ्चालन हुने गरी विभागमा दर्ता भएका उद्योगहरूको प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन यस विभागलाई उपलब्ध गराउन अनुरोध गरी पठाइएको र उक्त विभागहरूबाट स्वीकृत प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि आयोजनाहरूले स्वीकृत प्रतिवेदनअनुसार निर्माण कार्य सञ्चालन गरेको छ वा छैन अनुगमन गरी स्वीकृत वातावरणीय अध्ययनमा उल्लिखित सर्तहरूको पालना नभएको पाइएमा पालना गर्न लगाउने र पालन गर्न नचाहेमा प्रचलित वातावरण ऐनअनुसारको कारबाही गर्न प्रक्रिया अगाडि बढाइने नै हुँदा हाललाई मागअनुसार रिट जारी हुनुपर्ने होइन।

काठमाडौं उपत्यकामा बढ्दै गएको धुलो र धुवाँको कारणले वायु प्रदूषण अत्यधिक मात्रामा बढ्दै गएको सन्दर्भमा राष्ट्रिय योजना आयोगको मिति २०७३।१०।५ को निर्णयानुसार विभागका महानिर्देशकज्यूको संयोजकत्वमा एक कार्यदलको गठन भएकोमा उक्त कार्यदलले यस विषयमा व्यापक छलफल गरी काठमाडौं उपत्यकाको वायु प्रदूषण नियन्त्रण कार्ययोजना पेस गरिसकेको छ। त्यसैगरी काठमाडौं उपत्यकाको वायु प्रदूषणमा प्रमुख भूमिका खेल्ने सवारी साधनले फ्याँक्ने धुवाँ रहेको र यस धुवाँलाई कम गर्न तथा हाल प्रचलनमा ल्याएको हरियो स्टिकर प्रणाली प्रभावकारी नभएको सन्दर्भमा प्राविधिक र कानूनी जटिलता पहिचान गरी प्रतिवेदन पेस गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगको मिति २०७३।१०।२६ गतेको पत्रानुसार यस विभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा गठित समितिले यस

विषयमा रहेको प्राविधिक र कानूनी जटिलताहरू पहिचान गरी सोको समाधान गर्न सुझावहरू पेस गरेकोले उक्त सुझावहरूलाई कार्यान्वयन गरी उपत्यकाको प्रदूषण नियन्त्रणको लागि यस विभागबाट आवश्यक कार्य गरिने नै हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन।

विभागले समय समयमा विभिन्न सडक विस्तार आयोजनाहरूको अनुगमन निरीक्षण गरी सम्बन्धित निकायहरूलाई प्रदूषण नियन्त्रणको लागि सचेत गराउँदै आएको छ। यसै सिलसिलामा २०७३ साल माघ ११ र १२ गते कलंकी नागढुंगा सडक खण्डको स्थलगत अनुगमन निरीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन आवश्यक कारबाहीको लागि जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयमा पेस गरिसकेकोले यस सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट प्राप्त हुने निर्देशनअनुसारको कार्य विभागबाट यथाशीघ्र सम्पन्न गरिने नै हुँदा हाललाई रिट खारेज गरिपाउँ।

विभागबाट काठमाडौं उपत्यकामा वायु गुणस्तरको यथार्थ तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने र सर्वसाधारणलाई सुसूचित गर्ने उद्देश्यले हाल काठमाडौं उपत्यका र बाहिर धुलिखेल क्षेत्र गरी ३ वटा वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याई सकिएको छ। उक्त मापन केन्द्रबाट प्रदान गरिने जानकारी सर्वसाधारणले www.pollution.gov.np बाट प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइएकोले सर्वसाधारणले हरेक समयको वायु प्रदूषणको अवस्था एवं तथ्याङ्क सजिलै प्राप्त गर्न सक्ने र विभागले समेत यसैको आधारमा वायु प्रदूषणको न्यूनीकरणको उपायहरू अपनाउनको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्दै आएकोले निवेदन जिकिर आधारहीन छ तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गर्दछु भनी **वातावरण विभागबाट पेस भएको लिखित जवाफ।**

विपक्षीरिटनिवेदकलेकाठमाडौं उपत्यकामा वायु

प्रदूषणको कारण जनस्वास्थ्यमा गम्भीर असर परेको विषय चासो र सरोकार बनाई भएका जिकिरहरूप्रति यस मन्त्रालय गम्भीर एवं सदैव सचेत रहेको छ । नेपाल सरकार कार्यविभाजन नियमावलीले यस मन्त्रालयलाई सहरी क्षेत्रको विकासको लागि नीति निर्माणलगायत महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ । उक्त जिम्मेवारी पूरा गर्न यस मन्त्रालयबाट अन्य विभिन्न निकायहरूसँग समन्वय गरी समग्र सहरी क्षेत्रको विकास, सहरी पूर्वाधार विकास र सहरी सुन्दरतालगायतका विषयमा विभिन्न नीतिगत व्यवस्था गरी सोबमोजिम विभिन्न कार्यक्रमहरूसमेत सञ्चालन गरी रहेको व्यवस्था सम्मानित अदालतसमक्ष अवगत गराउँदछु । रिट निवेदकले उल्लेख गर्नु भएका विषयहरूलाई पनि यस मन्त्रालयले गम्भीर रूपमा लिएको र सरोकारवाला अन्य निकायहरूसँग समन्वय गरी उपत्यकाको वातावरण संरक्षण गर्ने कार्यमा निरन्तर रूपमा लागि रहेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भनी **सहरी विकास मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव दीपेन्द्रनाथ शर्माले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

मेलम्ची खानेपानी विकास समिति ऐन, २०१३ बमोजिम गठित समिति हो । यस विकास समितिको मुख्य कार्य भनेको सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा अवस्थित रहेको मेलम्ची खोलाबाट २६.५ कि.मि. सुरुङ तथा हेडवर्कको निर्माण गरी सो सुरुङबाट पानी पथान्तरण गरी सुन्दरीजलसम्म ल्याउने रहेको छ । गोकर्ण नगरपालिकामा अवस्थित रहेको सुन्दरीजलमा पानी प्रशोधन केन्द्रको निर्माण गरी मेलम्ची खोलाबाट पथान्तरण गरी ल्याएको पानीलाई प्रशोधन गर्नेसम्मको कार्य यस समितिको रहेको छ । काठमाडौं उपत्यकामा हाल भइरहेको पाइपलाइन बिच्छ्याउने कार्य यस समितिअन्तर्गत नरहेको हुँदा उक्त कार्यबाट भएको वातावरण प्रदूषणलगायत रिट निवेदकले लिनुभएको

दाबी यस कार्यालयको दायित्वभित्र पर्ने बेहोरा अनुरोध छ भनी **मेलम्ची खानेपानी विकास समितिको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त धनश्याम भट्टराईले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

रिट निवेदकले उल्लेख गरेको धुवाँ धुलो उत्पादन गर्ने, पाइप बिच्छ्याउने, सडक मर्मत गर्नेलगायतको वातावरण प्रदूषित हुनेलगायतका कार्य यस मन्त्रालयले गरे गराएको छैन । प्रत्येक नागरिकले सफा, स्वच्छ वातावरणमा स्वस्थ भई आफ्नो जीवनयापन गर्न पाउनुपर्छ भन्ने यस मन्त्रालयको मान्यता रही आएको छ । तसर्थ यस मन्त्रालयको कुनै काम कारबाहीले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा नेपालको संविधानको धारा ३० को उल्लङ्घन गरेको छैन । यस मन्त्रालय सबै नागरिकको स्वास्थ्यप्रति सजग तथा संवेदनशील हुनुका साथै मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने कार्यको विरुद्धमा र सकारात्मक प्रभाव पर्ने कार्यको पक्षमा रहेको परिप्रेक्ष्यमा यस मन्त्रालयको नाउँमा कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने वस्तुनिष्ठ आधार र कारण निवेदकले उल्लेख गर्न नसकेकोले निवेदन खारेज भागी छ । खारेज गरिपाउँ भनी **स्वास्थ्य मन्त्रालयले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

निवेदकले व्यवस्थापिका संसद, वातावरण संरक्षण समितिलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने वस्तुनिष्ठ आधार र कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन । विपक्षी रिट निवेदकले व्यवस्थापिका संसदको वातावरण समितिको के-कस्तो काम कारबाहीबाट काठमाडौंवासीको संविधान प्रदत्त वातावरणसम्बन्धी मौलिक हक तथा कानूनी हकबाट वञ्चित गराएको भन्ने कुनै पनि तथ्य र कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन । यसैले बिना आधार र कारण विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज योग्य छ । वातावरण संरक्षण समिति कार्यकारी निकाय नभई मन्त्रालय, विभागअन्तर्गतका निकायको नीति तथा कार्यक्रम, स्रोत परिचालन, व्यवस्थापन र अन्य यस्तै निकायको मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित

निकायलाई आवश्यक निर्देशन दिनेलगायतका कार्य गर्ने अधिकार भएको समिति हो। समितिले आफैँ कुनै पनि नीतिगत निर्णय तथा कार्य गर्दैन, सरकारले गरेका काम कारबाहीको सम्बन्धमा समिति आफैँले निरीक्षण गरेर वा अन्य कुनै स्रोतबाट जानकारी भएसम्म समितिका विभिन्न बैठकहरूबाट सरकारलाई आवश्यक सुझाव र निर्देशन समितिले दिने गरेको नै छ। अतः प्रस्तुत विषयमा व्यवस्थापिका संसद्, वातावरण संरक्षण समितिलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार र कारण नभएको हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी **व्यवस्थापिका संसद् वातावरण संरक्षण समितिले यस अदालतमा पेस गरेको लिखित जवाफ।**

सर्वप्रथम यस मन्त्रालयको के कुन काम कारबाहीबाट निवेदकलाई संविधान प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुग्न गएको हो सो कुरा निवेदकले निवेदनमा स्पष्ट गर्न नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ। काठमाडौँ उपत्यकामा दिन प्रतिदिन बढ्दो वायु प्रदूषणप्रति मन्त्रालय निकै संवेदनशील रहेको र यस समस्याको निराकरणको लागि आफ्नो मातहतका निकायहरूलाई परिचालन गरी आफ्नो स्रोत, साधन र क्षमताले भ्याएसम्म प्रयत्न रहेको जानकारी गराउन चाहन्छु। स्वच्छ बाँच्न पाउने हकको सुनिश्चितताको लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ बमोजिम मन्त्रालयले वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६० तोकी लागू गराउँदै आएको र मन्त्रालयअन्तर्गतको विभागबाट अनुगमन गर्दा कसैले उक्त मापदण्डविपरीत कार्य गरेको पाइएमा विद्यमान ऐन, नियमावलीअनुसार कारबाही गर्न विभागले सिफारिस गरेअनुसार सजाय गर्दै आएको हुँदा काठमाडौँ उपत्यकामा बढ्दै गएको धुलो र धुवाँको कारणले वायु प्रदूषण अत्यधिक मात्रामा बढ्दै गएको सन्दर्भमा राष्ट्रिय योजना आयोगको मिति २०७३।१०।०५ को निर्णयानुसार वातावरण विभागका महानिर्देशकको

संयोजकत्वमा एक कार्यदलको गठन भएकोमा उक्त कार्यदलले यस विषयमा व्यापक छलफल गरी काठमाडौँ उपत्यकाको वायु प्रदूषण नियन्त्रण कार्ययोजना पेस गरिसकेको छ। त्यसैगरी काठमाडौँ उपत्यकाको वायु प्रदूषणमा प्रमुख भूमिका खेल्ने सवारी साधनले फ्याँक्ने धुवाँ रहेको र यस धुवाँलाई कम गर्न तथा हाल प्रचलनमा ल्याइएका हरियो स्टिकर प्रणाली प्रभावकारी नभएको सन्दर्भमा प्राविधिक र कानूनी जटिलता पहिचान गरी प्रतिवेदन पेस गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगको मिति २०७३।१०।२६ गतेको पत्रानुसार विभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा गठित समितिले सुझावहरू पेस गरेकोले उक्त सुझावहरूलाई कार्यान्वयन गरी उपत्यकाको प्रदूषण नियन्त्रणको लागि यस मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरूबाट आवश्यक कार्य गरिने नै हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन। यस मन्त्रालयअन्तर्गतको वातावरण विभागबाट समय समयमा विभिन्न सडक विस्तार आयोजनाहरूको अनुगमन निरीक्षण गरी सम्बन्धित निकायहरूलाई प्रदूषण नियन्त्रणको लागि सचेत गराउँदै आएको छ। यसै सिलसिलामा कलंकी नागढुंगा र चाबहिल गौशाला सडक खण्डको स्थलगत अनुगमन निरीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन आवश्यक कारबाहीको लागि मन्त्रालयमा पेस गरिसकेकोले सो प्रतिवेदनमा उल्लिखित सुझाव कार्यान्वयन गराउन सम्बन्धित निकायलाई मन्त्रालयबाट आवश्यक पहल गरिने नै हुँदा हाललाई रिट खारेज गरिपाउँ।

काठमाडौँ उपत्यकामा वायु गुणस्तरको यथार्थ तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने र सर्वसाधारणलाई सुसूचित गराउने उद्देश्यले हाल काठमाडौँ उपत्यकाको पुल्चोक क्षेत्र, रत्नपार्क क्षेत्र र उपत्यकाबाहिर धुलिखेल क्षेत्र गरी ३ वटा वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याइसकिएको छ। उक्त मापन केन्द्रबाट प्रदान गरिने जानकारी सर्वसाधारणले www.pollution.gov.np बाट प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था

मिलाइएकोले सर्वसाधारणले हरेक समयको वायु प्रदूषणको अवस्था एवं तथ्याङ्क सजिलै प्राप्त गर्न सक्ने र वातावरण विभागले समेत यसैको आधारमा वायु प्रदूषणको न्यूनीकरणको उपायहरू अपनाउनको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्दै आएकोले निवेदन जिकिर आधारहीन छ खारेज गरिपाउँ ।

वातावरण संरक्षणसम्बन्धी विषयमा नेपाल सरकारलाई नीतिगत मार्गदर्शन र राय सल्लाह दिन वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा विज्ञता हासिल गरेका व्यक्तिहरूलाई वातावरण संरक्षण परिषद्को सदस्यमा मनोनयन गरी वातावरण परिषद्को गठन गरिसकिएको हुँदा यस कार्यबाट समेत वातावरण संरक्षणमा टेवा पुग्न जाने बेहोरा सम्मानित अदालतमा निवेदन गर्दछु भनी **जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

फोहोर मैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ को दफा २८ ले यस केन्द्रको काम कर्तव्य र अधिकार बारेमा प्रस्ट रूपमा व्यवस्था गरेको छ । केन्द्रको काम कर्तव्य नगरपालिकाहरूलाई फोहोरमैला व्यवस्थापनमा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने प्रविधिको आयात विस्तार तथा प्रचारप्रसार गर्ने फोहोरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गराउने हानिकारक स्वास्थ्य संस्थाजन्य रासायनिक फोहोरमैलाको व्यवस्थापनका लागि सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गराउने, फोहोरमैलाको प्रकृतिको आधारमा त्यसको उत्पादन र न्यूनीकरण गर्ने तरिकाको पहिचान तथा विकास गरी अवलम्बन गर्न प्रोत्साहन गर्ने, फोहोरमैला व्यवस्थापनको प्राविधिक पक्षको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी सोमा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा स्थानीय निकायलाई सुझाव दिनेलगायत काम कर्तव्यहरू तोकिएबाट केन्द्र फोहोरमैला व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष कार्यान्वयन गर्नेभन्दा बढी सहयोग र समन्वय गर्ने निकाय भएको प्रस्ट हुन्छ । सोहीबमोजिम नै यस केन्द्रले फोहोरमैला

व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गरिरहेको बेहोरा अनुरोध छ । नगरपालिकाहरूको अनुरोधबमोजिम केन्द्रले फोहोरमैला व्यवस्थापनका विविध पक्षमा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइरहेको छ भने बेलाबेलामा नगरपालिकाको फोहोरमैला व्यवस्थापनको प्राविधिक पक्षमा अनुगमन गरी सुधार गर्नुपर्ने आवश्यक विषयमा सुझावसमेत उपलब्ध गराइरहेको बेहोरा अनुरोध छ । अतः फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ ले निर्दिष्ट गरेका काम कर्तव्य यस केन्द्रले निर्वाह गरिरहेको आवश्यकता र अनुरोधबमोजिम नगरपालिकाहरूलाई फोहोरमैला व्यवस्थापनमा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइरहेको केन्द्रले नगरपालिकाहरूको आवश्यकता र मागबमोजिम सहयोग र समन्वय गरी कार्य गरिरहेकोले केन्द्रको नाममा परमादेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नरहेको बेहोरा अनुरोध छ । अतः माथि उल्लिखित तथ्यहरूको आधारबाट यस केन्द्रको नाममा परमादेशको आदेश जारी गर्नु पर्ने बेहोरा प्रस्ट नभएकोले विपक्षीले लिएको निवेदन दाबी खारेज गरिपाउँ भनी **फोहोरमैला व्यवस्थापन प्राविधिक सहयोग केन्द्रले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

अतिकम विकसित मुलुक नेपाल सन् २०२२ सम्ममा विकसित राष्ट्रको स्तरमा स्तरोन्नती हुँदैछ । नेपाल सरकारले मुलुकमा उपलब्ध भएसम्मका अत्याधुनिक उपकरणहरूको प्रयोग गरी सार्वजनिक सडकको निर्माण सम्भार वा सुधार गर्दै आइरहेको छ । विशेष गरी काठमाडौं उपत्यकामा सडक विस्तार, दैनिक उपभोग्य पानी मेलम्चीबाट ल्याई वितरण गर्दा पाइपहरू बिच्छ्याउनुपर्ने कार्य एवं भूकम्पपछिको पुनःनिर्माण कार्य एकैपटक गर्नुपर्दा वातावरणीय रूपमा असहज अवस्था आएको भए तापनि यसकै व्यवस्थापन गर्न सरकार सजग छ । हाल नेपाल सरकारले विभिन्न अञ्चल यातायात कार्यालयहरूमा दर्ता भएका २० वर्ष पुराना भाडाका सार्वजनिक सवारी साधनहरूको व्यवस्थापन गर्न मिति २०७१।११।१८ सूचना प्रकाशन

गरी कार्यान्वयन गर्न सुरु गरिसकेको बेहोरा अनुरोध छ। नेपाल सरकार नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने प्रत्येक नागरिकको मौलिक हकको पालना गर्न प्रतिबद्ध रहेको बेहोरासमेत अनुरोध गर्दै वातावरणीय हासबाट मानव जाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्रकृति तथा भौतिक वस्तुमाथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथाशक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वास्थ्य वातावरण कायम गर्न र प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थापनबाट वातावरण संरक्षणमा जागरूक भई वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी वा जनजीवन र जनस्वास्थ्यका लागि खतरा हुनसक्ने किसिमले प्रदूषण सृजना वा तोकिएको मापदण्डविपरीत हुने गरी कुनै पनि कार्य नगरिएको बेहोरा अनुरोध छ। साथै प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरेर मात्र सडकहरू निर्माण एवं विस्तार गर्ने गरिएको बेहोरा उल्लेख गर्दै मानिस, जीवजन्तु, जलचरलगायत प्राकृतिक स्रोतहरू र स्वस्थ्य जीवनमा प्रतिकूल असर पुग्ने कार्यलाई प्रोत्साहन नगरिएको, जनस्वास्थ्य तथा जनजीविकाका सबालमा विशेष ध्यान दिई वातावरणीय प्रदूषण नियन्त्रणमा यस मन्त्रालय कटिबद्ध भई विकास निर्माणसम्बन्धी कार्यहरू सम्पादन गरी आइरहेको परिप्रेक्ष्यमा रिट निवेदकले बिना कारण प्रमाण र आधार यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यपूर्ण नहुँदा खारेज भागी छ। निवेदकलाई नेपालको संविधान, अन्य प्रचलित कानून र वातावरणीय कानूनका अन्तर्राष्ट्रिय मान्य सिद्धान्तहरूद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा प्रतिकूल असर पुग्ने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै काम कारबाही भए गरेको नहुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी **भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले पेस गरेको लिखित जवाफ।**

फोहोरमैलाको प्रबन्ध एवं व्यवस्थापनको

लागि काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालय एवं अन्तर्गतको निकायहरूले उपलब्ध स्रोत साधन एवं जनशक्ति परिचालन गरी विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूमार्फत जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी स्वच्छ, सफा र सुन्दर सहरको नारासहित आफ्नो जिम्मेवारी गर्दै आइरहेको छ। जनस्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालयको तर्फबाट कुनै क्रियाकलाप भएको छैन। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, नियमले परिकल्पना गरेको दायित्वबाट काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालय विमुख भएको छैन। रिट निवेदनमा माग गरिएको कार्य सम्पन्न गर्ने प्रयोजनको लागि काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालयमा उपलब्ध साधन, स्रोत, जनशक्ति एवं विनियोजित बजेट कति हो सोको यकिन नै नगरी एकतर्फी रूपमा आफ्नो दायित्वबाट विमुख रहेको बेहोरा उल्लेख गरी रिट निवेदन दायर गर्दैमा मागबमोजिम आदेश जारी हुन सक्दैन। फोहोरमैला व्यवस्थापन गरी काठमाडौं महानगरपालिकाको सुन्दरतामा निखार ल्याउन काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालय एवं अन्तर्गतको निकायसँग हाल उपलब्ध स्रोत, साधन र जनशक्तिको परिचालनले मात्र सम्भव हुन सक्दैन। अर्थात् काठमाडौं महानगरपालिकाको एकलो प्रयासले मात्र वायु प्रदूषण व्यवस्थापन हुन सक्दैन। रिट निवेदक स्वयंले अन्य निकायसमेतलाई विपक्षी बनाई निवेदन दायर गरेबाट पनि सो बेहोरा स्पष्ट हुन्छ। स्वच्छ, सफा र सुन्दर महानगरपालिका बनाउन एवं कायम राख्न प्रत्येक नगरबासी जागरूक हुन जरूरी छ। फोहर व्यवस्थापनको कार्यमा प्रत्येक नागरिक, घर, समाज एवं निकायको सहयोग र साथ रहेको छ कि छैन भन्ने विषय अधिक महत्त्वपूर्ण हुने हुनाले प्रचलित कानूनको दायराभित्र रही आफ्नो दायित्व वहन गरिरहेको निकायलाई वातावरण रोकथामबाट विमुख भएको उल्लेख गरी ठोस र वस्तुगत आधार प्रमाण बिना बाटो निर्माण, खानेपानी एवं ढल

निर्माणको कार्य, बिजुलीको पोल व्यवस्थापन जस्ता कार्य कुनै एक निकायको प्रयासबाट मात्र दीर्घकालीन रूपमा समाधान हुने नभई उक्त कार्यसँग सम्बन्धित निकायका समन्वय र सहकार्यबाट मात्र समाधान हुने एवं उल्लिखित कार्यबाट उत्पन्न फोहर व्यवस्थापन काठमाडौं महानगरपालिकाको हाल उपलब्ध स्रोत, साधन एवं जनशक्तिबाट व्यवस्थापन हुन सक्छ कि सक्दैन भन्नेतर्फ सोच नै नपुऱ्याई काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालय आफ्नो दायित्वबाट विमुख भएको कारण वायु प्रदूषणको भयावह स्थितिमा नगरबासी बाँच्न बाध्य रहेको बेहोरा उल्लेख गरी रिट दायर गर्दैमा मागबमोजिम आदेश जारी हुन नसक्ने हुँदा काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेजभागी छ । अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेशमा प्रगति विवरणसमेत पेस गर्नु भनिएकोमा काठमाडौं महानगरपालिकाले वातावरण प्रदूषण कम गर्न शहिदगोट, रत्नपार्क, दरबारमार्ग, प्रदर्शनीमार्ग, रामशाहपथ, माइतीघर हुँदै त्रिभुवन विमानस्थलसम्म, लैनचौरदेखि शीतलनिवाससम्म, सोल्टीमोडदेखि त्रिपुरेश्वरसम्म उपलब्ध ब्रुमर प्रयोग गरी दैनिक रूपमा पालैपालो सरसफाइको काम हुँदै आएको छ । जमलदेखि राष्ट्रपति कार्यालय, माइतीघरदेखि त्रिभुवन विमानस्थल, सोल्टीमोडदेखि त्रिपुरेश्वर, त्रिभुवन विमानस्थलदेखि चाबहिलसम्म ट्यांकरबाट पानीको प्रयोग गरी धुलो न्यूनीकरण गर्ने कार्य गरिएको छ । काठमाडौं महानगरपालिकाअन्तर्गतका सबै वडा (वडा नं. १ देखि ३५ सम्म) को फोहोरमैला दैनिक रूपमा सङ्कलन हुँदै आइरहेको छ । जेट मेसिनको प्रयोगले आवश्यकताअनुसार ढल खोल्ने, फोहोरमैला न्यूनीकरण गर्न औषधी छर्ने, सडक पेट्टीमा रोपिएका विरूवाहरूमा पानी हाल्ने एवं फोहर बोक्ने गाडीहरू सर्भिसिड गर्ने एवं उपलब्ध स्रोत साधन र जनशक्तिको प्रयोग गरी अन्य दैनिक कार्य सम्पादन हुँदै आएको हुँदा काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालयको हकमा

विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी **काठमाडौं महानगरपालिकाले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको कुरा सकारात्मक छ । काठमाडौं उपत्यकामा हाल विविध कारण वायु प्रदूषण वृद्धि भएको कुरा निर्विवाद तथ्य हो । वायु प्रदूषणलाई कसरी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ र नगरबासीलाई कसरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरणमा बस्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा ललितपुर उपमहानगरपालिका चिन्तित र प्रयासरत छ । यस ललितपुर उपमहानगरपालिकामा हाल मूलतः काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमेटेडले खानेपानीको पाइप बिच्छ्याउने कार्यको लागि सडक खन्दा र चीनको सहयोगमा नेपाल सरकारले चक्रपथ सुधार गर्ने कार्यबाट वायु प्रदूषण भइरहेकोमा सो वायु प्रदूषण न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण गर्नको लागि सक्दो प्रयास गरी आएको छ । ६ मिटरभन्दा कम चौडाइका सडक यस उपमहानगरपालिका र के.यु.के.एल. बीच मिति २०७२।१।२३ मा खानेपानीको पाइप बिच्छ्याउने तथा सडक पिच गर्नेसम्बन्धी सहमति तथा समझदारी पत्र भएकोमा सोमा के.यु.के.एल.ले खानेपानीको पाइप बिच्छ्याएपछि पूरै सडक कालोपत्रे गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । खानेपानीको पाइप बिच्छ्याइसकेको ठाउँमा यथाशीघ्र सडक कालोपत्रे गर्न के.यु.के.एल. लाई ताकेता गर्ने कार्य गरिएको छ । सम्मानित अदालतको आदेश प्राप्त भएपश्चात् धुलो नियन्त्रणको लागि यस उपमहानगरपालिकाको सार्वजनिक निर्माण महाशाखालाई आवश्यक निर्देशन दिइएको छ । मिति २०७३।१।१० गते प्रमुख जिल्ला अधिकारी, स्थानीय विकास अधिकारी, यस उपमहानगरपालिकालगायत ललितपुर जिल्लाका अन्य नगरपालिकाका कार्यकारी अधिकृत तथा ललितपुर जिल्ला स्तरका प्रायः सबै कार्यालय प्रमुखहरूको संयुक्त बैठक बसी वायु प्रदूषण नियन्त्रणको लागि यथाशीघ्र सडक मर्मत / कालोपत्रे गर्ने, पानी हाल्ने, निर्माणाधीन सडकमा सवारी साधन

गुडाउन रोक्नेलगायतका निर्णय भई कार्यान्वयन प्रक्रियामा छ भनी **ललितपुर महानगरपालिकाले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

विपक्षी रिट निवेदकले मिति २०७२।०९।१२ को महाभूकम्पबाट धेरै मठ मन्दिरलगायत ऐतिहासिक, पुरातात्विक महत्त्वका संरचनाहरू भत्कन गएकोले सोको जिर्णोद्धार नगरिएको साथै वातावरणलाई असर पर्ने गरी धुवाँ धुलो सडकका फोहोर वस्तुहरूका कारण श्वासप्रश्वासमा समस्या भइरहेको र सोका कारण विभिन्न प्रकारका रोगहरूको मारमा आम जनसमुदाय परिरहेको र यस्ता वातावरण प्रदूषण गर्ने गराउने कार्य सरकारी निकायबीच समन्वय गरी तत्काल रोक्नुपर्ने माग लिई दायर गर्नुभएको रिट यथार्थपरक रहेको हुँदा रिटमा दाबी लिएझैं हुनुपर्छ भन्ने यस प्राधिकरणको पनि सहमति रहेको छ किनकि यस प्राधिकरण र यसअन्तर्गतका कार्यालयका कर्मचारीहरू पनि काठमाडौं उपत्यकाको प्रदूषणबाट ग्रसित छन् । यस प्राधिकरणका कर्मचारीले वातावरण प्रदूषित गराई अरुलाई सास्ती दिई आफूहरू प्रदूषणरहित छुट्टै बसोबास गरेजस्तो गरी निवेदन दायर भएको आभाष भएकोले यस प्राधिकरण र यसअन्तर्गतका कर्मचारीहरू प्रदूषित वातावरणबाट प्रताडित रहेको सादर निवेदन छ । यस प्राधिकरणले काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५ बमोजिम कार्य गर्ने निकाय भएकोले नेपाल सरकारको नीति निर्देशनबमोजिम कार्य गरिआएको र तत्कालीन काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिले काठमाडौं उपत्यकामा अव्यवस्थित बस्ती बढ्दै गएको र पर्याप्त सडकको अभावमा भविष्यमा विभिन्न किसिमका कठिनाई आउन सक्ने सम्भावना देखी २०४५।०७।२९ र २०४६।०५।१२ मा काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुरका विभिन्न स्थानमा सडकको चौडाइ निर्धारण गरेको यस प्राधिकरणले सोही निर्णय कार्यान्वयन गर्न तत्काल कायम गरिएका सहरी सडक, राजमार्ग, जिल्ला मार्ग, सहायक मार्गका

सडकका जग्गा अतिक्रमण गरी बनाइएका संरचना हटाउने कार्य गरी आएकोले यस प्राधिकरणले सडकमा परेका भौतिक संरचना हटाई दिएपश्चात् ६ मिटरसम्मको चौडाइको सडक सम्बन्धित नगरपालिकाले ढल, पानी, पाइपलगायत आधारभूत संरचना निर्माण गरी पिच गर्ने गर्दछ र ८ मिटरभन्दा बढी फराकिलो चौडाइ भएको सडक सडक विभागबाट पिच कालोपत्रे लगायतका कार्य गर्ने हुँदा समयमा कालोपत्रे गर्ने कार्य उपर्युक्त निकायबाट निर्माण समयमा हुने हो भने निवेदकले उठाउनु भएको समस्या तत्काल समाप्त हुने थियो । तथापि नगरपालिका ऐन, सडक विभागबाट कालोपत्रे गर्न विभिन्न स्थानमा केही व्यक्तिहरूले सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा एवं मातहतका अदालतमा रिट निवेदन दायर गरी सम्मानित अदालतहरूबाट भएका अन्तरिम आदेशबाट केही स्थानमा सडक कालोपत्रे गर्नेलगायतका कार्यहरू रोकिन गई सो स्थानमा पानी परे हिलो, घाम लागे धुलोको सामना गरिरहनु परेकोसमेत सादर निवेदन छ । अर्कोतर्फ बडा मुस्किलबाट विवाद सल्टाएर सडक कालोपत्रे गरिन्छ । तत्पश्चात् लगत्तै खानेपानीका पाइप, ढल, बिच्छ्याउने भनी सडक खनी कुरूप पार्ने कार्यले पनि प्रदूषणको समस्या उत्पन्न भएको छ । सडक पिच गर्नुपूर्व पानीका पाइप, ढल, इत्यादि जो निर्माण गर्नुपर्ने थियो सो समयमा नगरले कार्यले गर्दा काठमाडौं बासीलाई सास्ती भएका आम काठमाडौंबासीले भोगी आएको र विस्तार भएका अधिकांश सडक कालोपत्रेसमेत भइसकेको हुँदा यस प्राधिकरणबाट काठमाडौंको वातावरण प्रदूषण गर्ने कार्य नगराएको र निवेदकले आफ्नो निवेदनमा यस प्राधिकरणबाट के-कति वातावरण प्रदूषण गऱ्यो भन्ने स्पष्ट नगरी केवल सडक फराकिलो पार्ने भन्ने अपजस लगाई यस काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणलाई विपक्षीसम्म बनाई दायर भएको विपक्षीको रिट निवेदन यस प्राधिकरणको हकमा खारेज गरिपाउँ भनी **काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणको तर्फबाट**

पेस गरेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकको संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ । नेपालको संविधानको धारा ३० ले स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा संवैधानिक प्रत्याभूति दिएको छ । काठमाडौँ उपत्यकालगायतका क्षेत्रलाई स्वच्छ तथा सफा राख्नेसमेत उद्देश्यले फोहोरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ समेत जारी भई कार्यान्वयनमा रहेका छन् । साथै उक्त कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने तथा राजधानी काठमाडौँलाई स्वच्छ र सफा राख्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार र सम्बन्धित निकायले नीतिगत कानूनी तथा संस्थागत प्रबन्ध गर्दै आएका छन् । जहाँसम्म सडक विस्तार, ढल निर्माण, मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको पाइप बिच्छ्याउने काम सबैतिर भइरहेको कारण उपत्यकामा वायु प्रदूषण बढेको यथार्थ हो । नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरू संवेदनशील रही धुलो न्यूनीकरण गर्ने सम्बन्धमा निरन्तर पहल गरिरहेको अवस्थासमेत छ । धुलोका कारण मानव स्वास्थ्यमा परिरहेको नकारात्मक प्रभावप्रति सचेत रहँदै धुलो नियन्त्रण गर्ने प्रयासलाई अझ बढी संगठित र योजनाबद्ध रूपमा अघि बढाइनेछ र वायु प्रदूषण नियन्त्रणको लागि प्रचलित कानूनको व्यवस्था तथा उक्त कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत जारी भएको मापदण्डको कार्यान्वयन र सोको अनुगमनको लागि समेत सम्बन्धित निकायलाई अझ बढी प्रभावकारी रूपले परिचालन गरिनेछ । साथै सम्मानित अदालतबाट मिति २०७३।११।१५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश कार्यान्वयनको लागि यस कार्यालयबाट सम्बन्धित निकायमा पठाइसकिएको

र अन्य काम कारबाहीको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट प्रस्तुत हुने लिखित जवाफबाट प्रस्ट हुने नै हुँदा प्रस्तुत लिखित जवाफमा थप उल्लेख गरिरहनु परेन भनी **नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ. को सचिव राजिव गौतमले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्न यस विभाग तथा मातहत निकायबाट खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्दा वातावरण सन्तुलनमा ध्यान दिने गरेको, उपत्यकाको रिड रोडभित्र कुनै पनि आयोजना निर्माणाधीन नरहेको, बाहिर अर्धसहरी ग्रामीण क्षेत्रहरूमा यस विभाग मातहतको कार्यालयद्वारा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना निर्माण गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम खासै असर नपर्ने, प्रतिकूल वातावरणीय प्रभाव कम गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने विभिन्न उपायहरूसहित वातावरणीय व्यवस्थापन योजना तयार गरी लागू गर्ने गरिएको छ । यस सम्बन्धमा कुनै जन गुनासोसमेत नरहेको अवस्था हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी **खानेपानी तथा ढल निकास विभागको तर्फबाट ऐ. का महानिर्देशक तेजराज भट्टले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

निवेदकको निवेदन गराई जन पक्षीय र स्वच्छ वातावरण कायम गर्न सम्बन्धित निकायहरूले गर्नुपर्ने वा पुर्‍याउनुपर्ने सकारात्मक भूमिका हो भन्ने यस नगरपालिकाको बुझाइ रहेको अनुरोध छ । निवेदकले प्रस्तुत निवेदन गर्नुपूर्व यस नगरपालिकामा फ्याक्समार्फत निवेदनमा उल्लिखित कार्य तदारूकताका साथ होस् भनी लिखित निवेदन गरेको भन्ने रह्यो । निवेदन गराई एकदम सकारात्मक छ । तर निवेदकले प्रस्तुत निवेदन गर्नुपूर्व यस भक्तपुर नगरपालिकामा स्थलगत निरीक्षण गरी सत्य तथ्य र स्थानीय वातावरण नबुझी निवेदन गरेको देखिन्छ । यस भक्तपुर नगरपालिका सफा सुगन्ध, सुन्दर नमुना

सहरको रूपमा विकास भइरहेको र सफा सुगन्धमा नेपालको मात्र होइन एसियाको १० सहरहरूमध्येमा पर्दछ भनी पुरस्कारबाट विभूषित भएबाट प्रस्ट हुन्छ । यसरी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा समेत सफा सहरको ख्याति प्राप्त यस नगरपालिकालाई विपक्षी बनाई प्रस्तुत निवेदन गरेको हुँदा हाम्रो हकमा खारेज भागी छ । निवेदकले उठाएका कुराहरू हामीले धेरै वर्ष पहिलेदेखि नै आफ्नो दायित्व निर्वाह गरी सडक, विद्युत् प्राधिकरण, टेलिकमको कार्य विस्तार गर्दा हुने धुलो र माटोलाई यथासमयमै हटाउन ताकेता गर्ने र नगरेको खण्डमा स्थानीय वातावरण प्रतिकूल असर नपर्ने गरी यथाशक्य चाँडो हटाउने कार्य सम्पन्न गर्ने गराउने कार्य भइआएको छ । साथै मिति २०७२।१।१२ र २९ गते गएको भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त भग्नावशेषसमेत यस नगरपालिकाबाट हटाउने कार्य गरी आएको बेहोरा सादर अनुरोध छ । निवेदनमा उल्लेख भएअनुसार मेलम्ची आयोजनाबाट हालसम्म यस भक्तपुर नगरपालिका क्षेत्रभित्र ढल खनी पाइप बिच्छ्याउने कार्य भए गरेको छैन । यसर्थ वास्तविकता नबुझी यस नगरपालिकासमेतलाई विपक्षी बनाई गरेको प्रस्तुत निवेदन सो हदसम्म खारेज होस् भनी **भक्तपुर नगरपालिका कार्यालयतर्फबाट कार्यकारी अधिकृत रोहितराज पोखरेलले पेस गरेको लिखित जवाफ ।**

यस सम्मानित अदालतको एक सदस्यीय इजलासबाट काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको नाउँमा खानेपानी पाइप बिच्छ्याउने, ढल विस्तार सुधार कार्यबीच उचित समन्वय हुने गरी कार्य गर्नु भन्नेसमेत सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी भई लिखित जवाफ पेस गर्दा आदेशबमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्ने सन्दर्भमा भएको प्रगति विवरणसमेत पेस गर्नु भन्नेसमेतको आदेश भएको अन्तरिम आदेशसहित लिखित जवाफ पेस गर्न आदेश भएकोमा रिट निवेदकले विपक्षी बनाएका अन्य निकायहरूको हकमा सम्बन्धित

निकायहरूबाट नै लिखित जवाफ पेस हुने हुँदा काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको तर्फबाट यो लिखित जवाफ पेस गरेका छौं ।

प्रत्येक व्यक्तिले स्वच्छ वातावरणमा स्वस्थ रूपमा बाँच्न पाउने संविधान प्रदत्त मौलिक हक भएको र त्यसको उपभोग गर्न पाउने सबैको नैसर्गिक अधिकार हो भन्ने विषयमा विवाद गर्ने कुनै ठाउँ छैन । स्वास्थ्य एवं स्वच्छ वातावरणको सृजना गर्ने राज्यको सबै निकायहरूको क्रियाशील र सक्रिय सहभागिता हुनुपर्दछ । धुलो, धुवाँ र प्रदूषणको वातावरणबाट नागरिकहरूको सुरक्षा गर्नु सबैको कानूनी दायित्व र कर्तव्य हो । स्वस्थ र सफा वातावरण निर्माणको लागि वातावरण संरक्षणको लागि राज्यका तर्फबाट वातावरणसम्बन्धी विभिन्न कानूनहरू निर्माण भई कार्यान्वयन पनि गरिएको छ । वातावरणसम्बन्धी कानूनको कार्यान्वयनमा सबैको सकारात्मक योगदान र सहभागिता हुनुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा दुईमत छैन । मानिसले लिने श्वासप्रश्वाससम्बन्धी विषय मात्र वातावरणीय विषय केन्द्रित नभई वातावरणीय दुष्प्रभावले पिउने पानीलगायत मानिस र मानिसको दैनिक जीवनमा उपभोगमा आउने सबै वस्तुहरूको वातावरणीय दुष्प्रभावबाट सुरक्षित गर्नु हामी सबैको कानूनी एवं नैतिक कर्तव्य हो । लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको मुख्य काम काठमाडौं, भक्तपुर तथा ललितपुरको सहरी क्षेत्रमा ढल निकासको समुचित प्रबन्ध गर्नु र पानी सङ्कलन गरी सफा र स्वच्छ खानेपानीको समुचित प्रबन्ध गर्नु हो । यस हिसाबले लिमिटेडले निर्वाह गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व निरन्तर रूपले निर्वाह गरी आएको छ ।

जहाँसम्म रिट निवेदकले रिट निवेदनमा दाबी लिनुभएको विषयमा काठमाडौं उपत्यकाका विभिन्न आयोजनाहरूबाट निस्कने धुवाँ धुलोको कण हावामा मिसिन गएको र त्यसैगरी नयाँ ढल तथा पुरानो ढल

मर्मत, खानेपानीको पाइप मर्मत तथा नयाँ पाइप जडान तथा मेलम्ची खानेपानीको पाइप सडकमा बिच्छ्याउँदा निकालिएको माटोले उच्च वायु प्रदूषण भई वातावरण प्रदूषण भएको भन्ने उल्लेख छ । तर काठमाडौं उपत्यकाभित्र हाल मेलम्ची खानेपानी आयोजनाका लागि बिच्छ्याइएको पाइपको आयोजनासँग लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेड सो आयोजनाको निर्माण कार्यसँग सम्बद्ध छैन । मेलम्ची खानेपानी आयोजनाका लागि काठमाडौं, भक्तपुर, ललितपुर नगरपालिकाका क्षेत्रमा पाइपलाइन ओछ्याउने कार्य खानेपानी सरसफाइ मन्त्रालयअन्तर्गत सोही मन्त्रालयबाट सञ्चालित हुने आयोजना कार्यान्वयन विभागबाट सो कार्य सञ्चालन हुँदै आएको छ । यसप्रकार मेलम्ची खानेपानी वितरण गर्ने आयोजनाको लागि पुरानो जीर्ण भएको पाइपहरू परिवर्तन गर्ने कार्य पनि सोही आयोजनाबाट सञ्चालित हुँदै आएको छ । यसरी मेलम्ची खानेपानी वितरणका लागि विस्तार गरिएका नयाँ पाइपलाइनको कार्य तथा जिर्ण भएका पाइप लाइनहरू परिवर्तन गर्नसमेत आयोजनाबाट नै सम्पन्न भइराखेको र यसरी सडक खनी पाइपलाइन बिच्छ्याउन तथा विस्तार गर्ने स्वीकृत कार्ययोजना सम्पन्न गर्ने जिम्मेवारी र दायित्वभित्र लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता लिमिटेडको जिम्मेवारीभित्र नपरेको बेहोरा सम्मानित अदालतलाई सादर अनुरोध गर्दछौं । अतः रिट निवेदकले कुन-कुन निकायबाट कुन-कुन प्रकृतिका निर्माण कार्ययोजनाहरू सम्पन्न गरी राखेका छन् भन्ने कुराको यकिन र किटान पहिचान नगरी लिमिटेडसमेतलाई विपक्षीमा समावेश गर्नुभएको छ तर सडक खन्ने र माटो थुपार्ने धुलोको कणसमेतबाट प्रदूषण गर्ने कार्यमा यस लिमिटेडको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कुनै पनि तवरबाट जिम्मेवारी छैन । यस लिमिटेडको तर्फबाट त्यस्तो कुनै पनि आयोजना सञ्चालन गरेको छैन । लिमिटेडलाई जानकारी हुन आएसम्म आयोजनाले पाइप लाइन विस्तार गर्न

खनेको सडक पुर्न सडक विभागअन्तर्गतका सडकहरू खनेको ठाउँ पुर्न सडक विभागले नै पुर्नका लागि ८०/८५ करोड रकम विनियोजन गरी सम्झौता भएको र त्यसैगरी काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर उपमहानगरपालिका र भक्तपुर नगरपालिकाअन्तर्गत पाइप लाइनको लागि खनिएको सडकहरू पुर्न कार्यको लागि उल्लिखित निकायहरूले नै जिम्मेवारी ग्रहण गरेको कुराको सविनय अनुरोध छ ।

यस लिमिटेडले ढल निकासको लागि तथा पाइप लाइन बिछ्याउने भनी कुनै पनि आयोजना एवं निर्माण कार्य लिमिटेडतर्फ सञ्चालित बाँकी खन्ने खनाउने कार्य नगरेको र सडक खन्ने कार्यबाट भएको धुलोलगायत वायुमण्डलीय विकार पैदा गर्ने कुनै पनि कार्य लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता यस लिमिटेडबाट नभएको हुँदा काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडले निवेदकलगायत काठमाडौं उपत्यकामा रहने आम सर्वसाधारण कसैको पनि स्वास्थ्यमा प्रतिकूल परिस्थिति सृजना हुने गरी नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३ तथा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २(ज), ७ को (१)(२) ले प्रदत्त संवैधानिक एवं कानूनी हक कुण्ठित हुने गरी कुनै पनि कार्य नभएको नगरेको र रिट निवेदकले रिट निवेदनमा औल्याएको खनिएका सडकहरू तत्काल पुर्नुपर्ने भन्ने कार्य यस लिमिटेडको कार्य क्षेत्राधिकारभित्र पनि नपर्ने हुँदा लिमिटेडको हकमा निवेदन माग गरेको आदेश जारी गर्नुनपर्ने बेहोरा सादर अनुरोध छ भनी काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ११ त्रिपुरेश्वरस्थित कम्पनी रजिस्टारको कार्यालयमा दर्ता रहेको काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको अख्तियारप्राप्त महाप्रबन्धक डा. महेशकुमार भट्टराईले पेस गरेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदनसहितको निवेदनमा

निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री रविनारायण खनाल, प्रा.डा.श्री अम्बरप्रसाद पन्त, डा. श्री सुरेन्द्र भण्डारी, श्री विजयकान्त मैनाली, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री पदमबहादुर श्रेष्ठ, श्री श्यामकुमार बस्नेत, डा. श्री दिनमणी पोखरेल, श्री राजु फुयाल, श्री शान्ति खनाल, श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री गणेश दाहाल, श्री नेवल चौधरी, श्री सुजित भुजेल, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले, श्री कुमार कोइराला, श्री चिरन्जीवि भट्टराई, श्री सुलोचना धिताल, श्री प्रेमकुमार थोकर, श्री विष्णुकुमार थोकर, श्री षटकोण श्रेष्ठ, श्री आरजु कार्की, डा. श्री नारायण घिमिरे, श्री अच्युतराज बुढाथोकी, श्री हरिश्चन्द्र सुवेदी, श्री नारायण आचार्य, श्री दिपक दाहाल, श्री जोनी मैनाली, श्री प्रविण सुवेदी, श्री हेमकला कटेल, श्री सान्ता पन्त, श्री विकाश भट्टराई र अधिवक्ता श्री अभिशेक अधिकारीले वायु प्रदूषण रोक्ने दायित्व भएका विपक्षी कार्यालय एवं पदाधिकारीहरूले सुशासन व्यवस्थापन र सञ्चालन ऐन, २०६४ का सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यविधि अवलम्बन नगरेको, धुवाँ धुलो प्रदूषण नियन्त्रण नगरेकोले निजहरूउपर वायु प्रदूषण रोक्नको लागि निरन्तर परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ । वायु प्रदूषण अत्यधिक बढी भएकोले मानववलायत सम्पूर्ण सजिव प्राणीको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पारेकोले Clean Air Act बनाउन विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गोपाल लामिछानेले सरकारी निकायले काठमाडौं उपत्यकाको प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने विषयलाई प्राथमिकतामा राखेको बेहोरा सम्मानित अदालतको आदेशानुसार मिति २०७४।०९।१२ मा पेस गरेको प्रतिवेदन तथा वातावरण विभागको वातावरणीय प्रदूषण नियन्त्रण तथा अनुगमन शाखाले मिति २०७३।०७।१९ मा पेस गरेको प्रतिवेदनबाट स्पष्ट भएको छ । इँटा भट्टाबाट

निस्कने धुवाँ तथा चिमिनको उचाईसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४, सवारी प्रदूषण मापदण्ड, २०६९, वायुको गुणस्तरसम्बन्धी मापदण्ड आदि विभिन्न मापदण्ड बनाई लागू भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकले माग गरेबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नभएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारीले वातावरण स्वच्छ र सफा हुनुपर्छ भन्ने कुरामा महानगर सचेत रहेको छ । यस कार्यालयमा वातावरण संरक्षण शाखा नै रहेको छ । महानगरको बजेट र जनशक्तिले भ्याएसम्म वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण गर्न महानगर सचेत र सजग छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हरेराम तिवारीले प्रस्तुत निवेदनमा यस कार्यालयबाट के काम गर्नुपर्ने हो सो कुरा स्पष्ट उल्लेख गरिएको छैन । यस कार्यालयको काम काठमाडौं उपत्यकाको बाटाहरू चौडा पार्ने मात्र भएकोले हाम्रो पक्षमा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बच्चुसिंह खड्काले काठमाडौं उपत्यकाको खानेपानी व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी मात्र यस कार्यालयको हो । वातावरण स्वस्थ स्वच्छ हुनुपर्छ भन्ने कुरामा यस कार्यालयको विमति छैन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत निवेदनसहितको मिसिल र बहस नोटसमेत अध्ययन गरी विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदनमा उठाएको वातावरण संरक्षण तथा वायु प्रदूषणको नियन्त्रणसम्बन्धी विषय सामान्य रूपमा हेर्दा स्वच्छ र स्वास्थ्य वातावरणमा बाँच्न पाउने संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन् भएको भन्ने तथ्यको रूपमा काठमाडौं उपत्यकामा निर्माणाधीन सडक, विभिन्न आयोजनाहरू, झुँटा भट्टा, पुराना गाडीहरूको बाहुल्यता र तिनीहरूले पालना गर्नुपर्ने वातावरणीय मापदण्डहरू पालना गराउन सरकार सक्रिय नरहेको कारण परमादेशलगायतको आदेश जारी गरी पाउन रिट निवेदनमा माग भएको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा खानेपानीको पाइप लाइनको लागि सडक खन्दा तुरुन्त पाइप बिच्छ्याई सो स्थान पुरी पानी छर्कने र जतिसक्दो चाँडो सडक पुनः स्थापना गर्ने गरिएको तथा एसियाली विकास बैंकको सुरक्षा उपाय नीति, २००९ पालनासमेत गरिएको, राष्ट्रिय योजना आयोगको २०७३।१०।५ को निर्णयानुसार वातावरण विभागको निर्देशकको संयोजकत्वमा गठन भएको कार्यदलले काठमाडौं उपत्यकाको वायु प्रदूषण नियन्त्रण कार्य योजना पेस गरिसकेको, प्रदूषण न्यूनीकरणको प्रयासलाई तिब्रता दिने उद्देश्यले वातावरण विभागले मिति २०७३।९।२० मा विभिन्न निकायहरूबीच छलफल गराई वायुप्रदूषण नियन्त्रण सम्बन्धमा विभिन्न ५ वटा निर्णयहरू गरिएको, वातावरण संरक्षण ऐन, नियमावली जारी भएको छ। स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको सुनिश्चितताको लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ बमोजिम वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६० लागू गराउँदै आएको छ। २० वर्ष पुरानो भाडाका सवारी साधनहरू व्यवस्थापन गर्न मिति २०७१।१।१८ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कार्यान्वयनसमेत सुरु भइसकेको छ। नेपाल सरकारअन्तर्गत सम्बन्धित निकायहरूबाट राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार कानूनबमोजिम तोकिएका प्रक्रिया

र मापदण्डअनुसार नै सडक विस्तारको कार्य हुँदै आएको र जनतालाई असुविधा हुने विषयमा सरकार र सम्बन्धित निकाय सजग रहेको छ भन्नेसमेतको बेहोरा विपक्षीहरूको लिखित जवाफहरूबाट देखिन आएको छ।

३. वातावरण एउटा स्थान वा देशको मात्र सरोकारको विषय नरही हाल विश्वव्यापी चासोको विषय भएको छ। वातावरण प्रदूषणले एक स्थानका मानिस मात्र होइन जनावर र विरूवा वनस्पतिसमेतलाई असर पार्दै त्यसको दायरा फराकिलो हुँदै जाने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। वातावरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा विभिन्न सम्मेलनहरूबाट चासो दिइनुको कारण पनि यही नै हो। त्यसकारण, वायुको प्रदूषण नियन्त्रण हुनुपर्छ।

४. निवेदकले उल्लेख गरेजस्तै वातावरण संरक्षण गर्नुपर्ने निकायहरू उदासिन भएकै कारण काठमाडौं उपत्यकामा वातावरण प्रदूषण वृद्धि भएको हो, होइन भन्नेतर्फ हेर्दा नेपाल देश नै विकासोन्मुख अवस्थामा रहेकोले यसलाई Under construction country को रूपमा लिन सकिने अवस्था छ। विकास कार्य सञ्चालन गर्न वन, पहाड, खोलानालामा केही दखल, केही परिवर्तन पर्छ नै। बढ्दो सहरीकरणले यातायातको साधनमा वृद्धि, खानेपानी, सडक निर्माणजस्ता विकास निर्माणका कार्य तथा परियोजनाहरू सञ्चालन हुनु पनि स्वभाविक हो। तर त्यसरी सञ्चालन हुने आयोजना, परियोजना तथा निर्माण कार्यहरूले वातावरण संरक्षण कार्य गरेर मात्र विकास निर्माणको कार्य गर्नुपर्छ।

५. यस सम्बन्धमा खानेपानीको पाइपलाइन विस्तार गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम मेलम्ची खानेपानी आयोजना एसियाली विकास बैंक "ख" श्रेणीमा पर्ने भएकोले प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी प्रतिकूल वातावरणीय प्रभाव कम गर्न विभिन्न उपायहरूसहित

वातावरणीय व्यवस्थापन योजना तयार गरी लागू गरेको यस्तो आयोजनामा ADB को सुरक्षा उपाय नीति, २००९ समेत पालना गरिएको छ भन्नेसमेत खानेपानी तथा सरसफाइ मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिएको छ। त्यस्तैगरी वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ बमोजिम जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयले वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६० तोकी लागू गराउँदै आएको तथा मिति २०७३।१०।०५ को राष्ट्रिय योजना आयोगको निर्णयानुसार एक कार्यदल गठन भई सो कार्यदलले काठमाडौं उपत्यकाको वायु प्रदूषण नियन्त्रण कार्य योजना पेस गरेको भन्ने वातावरण विभागको लिखित जवाफबाट देखिएको तथा सोसम्बन्धी कार्य योजनाको प्रतिलिपिसमेत मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ।

६. काठमाडौं उपत्यकामा आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयले सडक विभागअन्तर्गतका सडकहरूमा खानेपानी पाइपलाइन बिच्छ्याएपश्चात् सडक पुनर्स्थापना गर्ने व्यवस्थाको लागि आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय र सडक विभागबीच भएको सहमतिपत्रको प्रतिलिपिबाट यथाशीघ्र सडक पुनर्स्थापना गर्ने प्रतिबद्धता उल्लेख भएकोसमेत देखिएको छ। काठमाडौं महानगरपालिकाले सडकको धुलो धुवाँ कम होस् भन्ने हेतुले आफूसँग भएका साधन ब्रुमर र धुलाम्मे भएका सडकमा पानी छर्कने गरेको भनी आफ्नो लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको छ। त्यसैगरी यस कार्यालयमा वातावरण संरक्षण निमित्त वातावरण संरक्षण शाखाको व्यवस्थासमेत गरेको भनी लिखित जवाफमा आफ्नो भनाइ राखेको देखियो। वातावरण विभाग वातावरणीय प्रदूषण नियन्त्रण तथा अनुगमन शाखाबाट काठमाडौं जिल्लाको कलंकी नागढुंगा सडकको वातावरणीय अनुगमन निरीक्षण गरी दाखिला गरेको प्रतिवेदनको प्रतिलिपिसमेत मिसिल संलग्न रहेको देखियो। उक्त प्रतिवेदनबमोजिम आवश्यक कारबाहीको लागि जनसंख्या तथा वातावरण

मन्त्रालयमा पेस गरिएको भन्ने लिखित जवाफबाट समेत देखिएको अवस्था छ। यस अदालतबाट मिति २०७३।१०।१७ मा भएको आदेशानुसार वायुप्रदूषण नियन्त्रण सम्बन्धमा विभिन्न निकायहरूसँग छलफल भई प्रदूषण नियन्त्रणका लागि ५ वटा निर्णयहरू भएको तथा सम्बन्धित निकायलाई सचेत गराउँदै आएको भन्नेसमेतको जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतबाट लेखी आएको प्रगति विवरण प्रतिवेदनहरूसमेत हेर्दा वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण गर्नुपर्ने निकायहरू रिट निवेदकले उल्लेख गरेजस्तै र उदासिन भई निष्क्रिय बसेको अवस्था देखिएको छैन। वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण कुनै एक व्यक्ति वा निकायले मात्र स्वतः गर्न सक्ने अवस्था पनि नभएकोले निवेदन मागबमोजिमको परमादेश जारी गरेर मात्र तत्काल पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सक्ने अवस्थाको विषय नभएकोले निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिरहनु परेन। तसर्थ परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

७. रिट निवेदन खारेज भए तापनि निवेदकले रिट निवेदनमा उठाएको विषय समसामयिक र सकारात्मकसमेत देखिएकोले सोतर्फ निवेदकले उठाएको सडक यातायातका साधनले उत्सर्जन गर्ने धुवाँधुलोको वृद्धि तथा विभिन्न आयोजना परियोजना निर्माण एवं सम्पन्न गर्दा सडक भत्काउने र समयमै निर्माण सम्पन्न नभई सहर धुलाम्य भई जनस्वास्थ्यलाई प्रतिकूल असर पारिरहेको भन्ने विषयमा सम्बन्धित निकायले विभिन्न अध्ययन र वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणको उपायहरू अपनाए तापनि दैनिक जीवनयापनका क्रममा सवारी साधनहरूले उत्सर्जन गरेको धुवाँ धुलो, ईँटा भट्टाका चिमनीहरूबाट निस्किएका धुवाँ धुलो, खानेपानी तथा ढल निर्माणका क्रममा भत्काइएका सडक समयमै पुनर्स्थापना नगर्दा बढेको धुलोसमेतले वरपरका वातावरण असन्तुलित

भई बटुवा, सवारी साधनका व्यक्तिहरू मात्र नभई घर, पसलभित्रसमेत रहेका व्यक्तिहरूलाई पनि जीवनयापन गर्न कठिन बनाइरहेको यथार्थ हामीले दैनिक जीवनमा देखी भोगीरहेको तथ्यलाई भने बेवास्ता गर्न सकिँदैन ।

८. वातावरण वायुप्रदूषण नियन्त्रण गर्ने विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गरी काठमाडौं उपत्यकालगायतको वातावरण सन्तुलित राख्नका लागि यसै अदालतबाट विकास निर्माण मानव जीवनलाई समृद्ध एवं सहज बनाउन अति आवश्यक हुन्छ तर विकास निर्माणको कार्य गर्दा मानवीय जीवनलाई नै खतरामा पार्ने गरी गर्दा त्यो सन्तुलित विकास हुन नसक्ने । वातावरण गम्भीररूपले असर पार्ने गरी भएको विकासले मानवको अस्तित्वमा नै खतरा उत्पन्न गर्ने भएकाले त्यस प्रकारको विकास अभिशापमा परिणत हुन पनि सक्छ । यसले मानवीय जीवनलाई सहजता तुल्याउनुको साटो झन् कठिन बनाउँदै लैजान्छ । वर्तमानमा गुणस्तरीय जीवनयापन गर्न, हाम्रो भविष्यलाई बचाई राख्न र भावी पुस्ताको जीवनलाई सुरक्षित बनाउन उचित वातावरणीय स्तर कायम गराई राख्नु सबैको साझा दायित्व हुन आउने भनी ने.का.प. २०७४ अंक ६ नि.नं.९८२९ मा मिति २०७४।०९।२९ मा फैसला भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्थामा वातावरण प्रदूषणको उच्च दर कायम रहनु शोभनीय देखिँदैन ।

९. नेपालको संविधानको विभिन्न धाराहरूमा प्रदत्त मौलिक हकका प्रावधानहरूले पनि प्रत्येक व्यक्तिबाट समुदायलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक प्रत्याभूत गरेको अवस्था देखिन्छ । धारा ३० द्वारा प्रदान गरिएको स्वच्छ वातावरणको हकअन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी वातावरणलाई मौलिक हकको रूपमै प्रत्याभूत गरेको हुँदा वातावरण संरक्षणको र प्रदूषण नियन्त्रणको कार्यमा प्रयासरत रहेको भन्ने आधारमा मात्र सरकार तथा सम्बन्धित

निकाय सुस्त रही बस्न नसक्ने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भए तापनि निम्नबमोजिमका कार्यहरू गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा निम्नानुसार निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ ।

१. २० वर्ष पुराना भाडाका सार्वजनिक सवारी साधनहरू व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा २०७९।११।१८ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिमको कारबाहीलाई चुस्त, दुरुस्त रूपमा कार्यान्वयन गर्न नियमित रूपमा सवारी चेक जाँच गर्ने व्यवस्था मिलाउनु ।
२. २० वर्ष पुराना भइसकेका सवारी साधनहरूबाट पनि धुवाँको कारण प्रदूषण बढी भई वातावरण बिग्रने अवस्था भएकोले साना, ठूला प्रत्येक सवारी साधनहरूको नियमित र अनिवार्य जाँच गर्ने प्रणाली स्थापित गर्नु ।
३. दैनिक रूपमा सडकको सरसफाइको जिम्मेवारी लिएका निकायहरू महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र गाउँपालिकाहरूले अनिवार्य रूपमा सदैव सडकको सरसफाइको व्यवस्थाको लागि पर्याप्त कर्मचारी तथा आवश्यक मेसिनरी साधनसमेतको व्यवस्था गरी निश्चित व्यक्ति वा कर्मचारी वा संस्थालाई जिम्मेवारी दिनु र त्यस्तो जिम्मेवारी पूरा नगर्ने व्यक्ति, कर्मचारी वा संस्थालाई कारबाही गर्ने संयन्त्रसमेत निर्माण गर्नु ।
४. विभिन्न आयोजना र परियोजनाहरूले सडक भत्काउँदा तथा निर्माण कार्य गर्दा एकआपसमा समन्वय गरी निर्माण गर्न तथा भत्काएका सडक, संरचनाहरूबाट प्रदूषित हुने धुवाँ धुलो नफैलने व्यवस्था गरी

- यथाशीघ्र सडक पुनःस्थापनाको कार्य गर्न संयन्त्र निर्माण गरी शीघ्र कार्यान्वयन गर्नु ।
५. काठमाडौं उपत्यकाभित्रका सडक निर्माणको कार्य गर्दा परियोजना समयमा नै सम्पन्न गराउनेतर्फ सम्बन्धित निकायले निरन्तर अनुगमन र निरीक्षण गर्नु गराउनु होला । सडक खन्दा वा निर्माण गर्दा वातावरण र जनसाधारणको स्वास्थ्यलाई बढीभन्दा बढी ध्यान दिई समय समयमा धुलो धुवाँ नउड्नेको लागि सम्बन्धित क्षेत्रमा नियमित पानी छर्कने व्यवस्था मिलाउनु ।
६. २०७२ साल वैशाख १२ गते नेपालमा गएको विनासकारी भूकम्प र त्यसपछि सो भूकम्पका निरन्तर गएका परकम्पबाट भत्केका घर, पुरातात्विक महत्त्वका संरचनालगायतका कार्यहरूको काठमाडौं उपत्यकामा पुनः निर्माण गर्दा वातावरणीय स्वच्छतालाई ध्यान दिई घर बनाउँदा सडकमा हिँड्ने मानिस वा सवारी साधनलाई क्षति नहोस् भन्नको लागि निर्माणस्थलमा जालीद्वारा घेराबेरा गरेर मात्र गर्ने गराउने व्यवस्था गराउनु ।
७. काठमाडौं उपत्यकाभित्रको सडकमा खानेपानीको पाइपलाइन विस्तार गर्ने क्रममा सडक खनेर तत्काल खानेपानीको पाइप राखेपछि त्यसलाई छोप्ने र पक्की नबन्दासम्म त्यसमाथि कार्पेटिङ गर्नु गराउनु र समयसमयमा ब्रुमर र पानी छर्कने व्यवस्था गर्नु गराउनु ।
८. काठमाडौं उपत्यकामा गुड्ने सवारी साधनबाट वायुप्रदूषण गराउने खालका धुवाँ र अत्यन्त कुरूप सवारी साधनको निरन्तर अनुगमन र निगरानी गरी त्यस्ता सवारी साधनलाई वातावरणीय प्रदूषणमा न्यूनीकरण गर्ने संयन्त्र राख्न लगाउनु ।
९. फोहोर मैला र निर्माण सामग्री बोकेर हिँडेका सवारी साधनलाई फोहोर मैला र निर्माण सामग्री अनिवार्य रूपमा छोपेर मात्र गुड्ने व्यवस्था मिलाउनु ।
१०. हाम्रो वातावरण हाम्रै लागि हो भन्ने सोची वातावरण संरक्षणलाई सबै विपक्षी निकाय र पदाधिकारीले स्वच्छ र सफा राख्ने उपायहरू गर्नु गराउनु । यसको कार्यान्वयनलाई पूर्ण रूपमा सचेत भई काठमाडौं उपत्यकालाई वातावरणीय स्वच्छ र हरियाली सहरको रूपमा परिचित गराउनेतर्फ अग्रसर हुन आवश्यकता देखिँदा सोअनुसार गर्नु गराउनु । काठमाडौं उपत्यकाको सडक पेटीमा रूख विरूवा रोप्ने रोपाउने, दूबो र घाँसको व्यवस्थापन गर्ने गराउने गर्नु ।
११. सरकारी तवरमा काठमाडौं उपत्यकाको प्रदूषणको स्तर मापन गर्न उपत्यकाको तीनै जिल्लामा सवारी बढी आवागमन हुने र विकास निर्माण कार्य भइरहेका स्थानमा प्रदूषण मापनयन्त्र स्थापना गरी तोकिएको मापदण्ड नाघेको छ, छैन भनी नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने संयन्त्र स्थापना गर्नु ।
१२. सडकको फोहोरमैला र सवारी साधनबाट निस्कने धुवाँ धुलोले स्वच्छ वातावरण कायम हुनेमा प्रत्यक्ष असर परेको देखिएकोले वायुको गुणस्तरसम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९ र नेपाल सवारी प्रदूषण मापदण्ड, २०६९ लाई तत्काल कार्यान्वयन गर्नु ।
१३. निर्माण कार्यबाट उत्सर्जन भएको माटोसहितको फोहोरमैला, सडकमा छाडेको र सडक खाल्टाखुल्टी भएको कारण वातावरणमा प्रत्यक्ष रूपमा असर

परेकोले तत्काल त्यसको व्यवस्थापन गरी सदैव सफा राख्ने कार्य गर्नु ।

१०. यो निर्देशनात्मक आदेशको कार्यान्वयनको लागि आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयमा प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि पठाउनु । प्रस्तुत निवेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत: प्रेम खड्का

इति संवत् २०७४ साल पुस ३० गते रोज १ शुभम् ।

४४४ ३३३

निर्णय नं. १०१३२

प्रस्तुत मुद्दामा गोपनीयताको लागि पीडित र परिवारको सदस्यको नाममा राखिएको छ ।

- सम्पादक

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

फैसला मिति : २०७४।१।१३

०६७-CR-०८४३

मुद्दा: जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक / वादी :को जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : कैलाली जिल्ला, चौमला गा.वि.स. वडा नं.२ कटानपुर बस्ने कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउद

■ कुनै व्यक्तिले आफू कुनै अपराधबाट पीडित भएको भनी जाहेरी दिन्छ र सोको आधारमा राज्यका जिम्मेवार निकायहरूबाट अनुसन्धान र अभियोजन भई सक्षम अदालतसमक्ष मुद्दासमेत दायर भइसकेको अवस्थामा अदालतमा जाहेरी दिने व्यक्ति वा पीडितले प्रतिकूल बकपत्र गर्छ भने सोको आधारमा मात्र उक्त अपराध घटेको थिएन भनी निष्कर्षमा पुग्न नमिल्ने ।

■ घटना घटेको समय व्यतित हुँदै जाँदा प्रतिवादीउपरको आक्रोश विस्तारै मत्थर हुँदै जाने, प्रतिवादी र पीडितहरू एउटै समाजमा बस्नुपर्ने, आर्थिक तथा सामाजिक कारण तथा कतिपय अवस्थामा पीडितलाई पर्याप्त मात्रामा सुरक्षा प्रदानसमेत गर्न नसक्दा पीडितले अदालतमा प्रतिकूल बकपत्र गर्न सक्छ तर पीडितले प्रतिकूल बकपत्र गन्यो भन्दैमा अपराधीलाई आपराधिक दायित्वबाट उन्मुक्ति दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री नारायण रिमाल

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री शोभा कार्की

अवलम्बित नजिर :

■ ने.का.प.२०६१, नि.नं.७४११, पृ.८९३

■ ने.का.प.२०७४, अंक ५, नि.नं.९८१२
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा. जिल्ला न्या. श्री नारायणप्रसाद धिताल
कैलाली जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.का.मु.मुख्य न्या. श्री गोविन्दकुमार श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश रामप्रसाद खनाल
पुनरावेदन अदालत दिपायल, डोटी

फैसला

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

मेरो श्रीमतीलाई मिति २०६६।३।१४ गते आफ्नो कोठामा सुतिरहेको अवस्थामा ऐ. राति २३:०० बजेको समयमा गाउँकै कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउदले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजलाई आवश्यक कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरी दरखास्त।

कैलाली जिल्ला चौमाला गा.वि.स. वडा नं.३ झिल स्थित उत्तरमा १० मिटर टाढा जमुनाको रुख तथा जमिन, दक्षिण नरजिते साउदको कच्ची घर, पूर्वमा २० मिटर टाढा बुद्धी साउदको कच्ची घर, पश्चिममा अं. २ मिटर टाढा कृष्णप्रसाद वस्तीको खेत जमिन यति चार किल्लाभिन्न माथिल्लो तलामा जाँदा विना ढोकाको खुल्ला पाली कोठामा विछ्यान लगाई मिति २०६६।३।१४ गते सुतिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी कर्ण साउदले जबरजस्ती करणी गरेको भनी देखाइएको घटनास्थल मुचुल्का।

म मिति २०६६।३।१४ गते साँझको खाना खाएर कोठामा सुतिरहेको अवस्थामा ऐ. राति ११

बजेको समयमा प्रतिवादी कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउदले मेरो मेक्सी र पेटीकोट माथि गरी मेरो मुख थुनी १५।२० मिनेटसम्म करणी गरी रहेको अवस्थामा मैले हो-हल्ला गरी चिच्याउँदा निज कोठाबाट भागी गएको थियो भन्नेसमेत बेहोराको शान्ति रावलले मौकामा गरेको कागज।

मैले मिति २०६६।३।१४ गते मादक पदार्थ रक्सी सेवन गरी निजको कोठामा सुतिरहेको अवस्थामा गई निजलाई मैले करणी गर्दा कुनै प्रतिकार गरेकी थिइनन् भन्नेसमेत बेहोराको कर्णबहादुर साउदले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

मिति २०६६।३।१४ गते निज पीडित आफ्नो घरको माथिल्लो तलाको पालीमा सुतिरहेको अवस्थामा हाल प्रहरी हिरासतमा रहेको प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदले निज सुतेको स्थानमा गई निजलाई करणी गरी रहेको अवस्थामा पीडितले रोई कराई गर्दा जाहेरवाला र निजकै सासुसमेतले थाहा पाउँदा उक्त स्थानबाट भागी गएको थियो भन्नेसमेत बेहोराको गगन सिंह विष्ट, विरमा देवी रावल, कृष्णप्रसाद वस्तीसमेतले गरेको करिब एकै मिलानको कागज।

मिति २०६६।३।१४ गते निज पीडितलाई हाल प्रहरी हिरासतमा रहेको प्रतिवादीले सुतिरहेको अवस्थामा जबरजस्ती करणी गर्दा निजले हो-हल्ला गर्दा उक्त स्थानबाट भागी फरार रहेको भन्ने कुरा मिति २०६६।३।१५ गते सुनी थाहा पाएको थिएँ भन्नेसमेत बेहोराको रामबहादुर वि.क. समेतले गरेको वस्तुस्थिति मुचुल्का।

आफ्नै कोठामा सुती रहेकीलाई निजको हात मुख च्यापी बलसमेत प्रयोग गरी निजको मन्जुरीविना करणी गरी प्रतिवादी कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउदले मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणी महलको १ नं., ३(३) नं. विपरीतको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएकाले निजलाई सो कसुर अपराधमा सोही महलको ३(३) नं.बमोजिम सजायको मागदाबी

र सोही महलको १० नं.अनुसार पीडितलाई प्रतिवादी कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउदबाट मनासिब क्षतिपूर्ति भराई पाउनेसमेतको दाबी लिइएको छ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग पत्र ।

जाहेरवालाको पत्नी निद्रामा मस्त रहेको समयमा मैले करणी गरी आफ्नो घरतर्फ लागेको हुँ । पछि निजले आफ्नो योनिमा वीर्य जस्तो पदार्थ देखी आफ्नी सासुलाई हाम्रो घरमा को मान्छे आएको थियो र म सुतेको कोठामा को गएको थियो भनी जानकारी लिँदा म गएको जानकारी दिएपछि आफूलाई करणी गरी गएको कुरा सासुसँग भनेकोमा सोही आधारमा हर्क रावल घरमा आइपुगेपछि सो बेहोरा बताई जाहेरी दिन लगाएकी हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कन्थे भन्ने कर्णबहादुर रावलले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

पीडित भनिएकीलाई निजका पतिले तथा पीडितकी सासुले घरमा राम्रो व्यवहार नगरी घरमा सधैं कुटपिट गरी निकाल्ने गरी रहेका थिए, त्यसैमा प्रतिवादी कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउद र हर्क रावलको झगडा रहने हुनाले श्रीमतीलाई हर्क रावलले झुठ्ठा आरोप लगाई कर्णबहादुरसँग लागेको बात लगाई झुठ्ठा जाहेरी दिएको हो । कागज गर्नेले पनि अनुमानकै भरमा कागज लेखी दिएका हुन् । पीडित शान्ति रावललाई निजका श्रीमानले घरबाट निकाल्ने बहाना बनाएको हो, जबरजस्ती करणी भए गरेको केही होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीका साक्षी हरी सिंह साउदले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पीडितलाई प्रतिवादी कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउदले जबरजस्ती करणी गरेको छैन, जबरजस्ती करणी गन्यो भनी ३।४ दिनपछि हल्ला मात्र सुनेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका टेकराज ओझाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

उक्त राति मैले चोर आयो भनेर कराएकी पनि होइन, सासुलाई प्रतिवादीले मलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भनेकी पनि होइन, सासुले प्रहरीमा

उक्त कागज किन लेखाएकी हुन् उनलाई थाहा होला भन्नेसमेत बेहोराको वादीका तर्फबाट कागज गर्नेले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदले जबरजस्ती करणी गरेको हो होइन मलाई थाहा भएन, गाउँले मान्छेले भनेर मैले थाहा पाएको हो भन्नेसमेत बेहोराको मौकामा कागज गर्नेले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीले मौकामा अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्ष आई बयान गर्दा आफूले शान्तिलाई करणी गरेको तर निज निद्रामा हुँदा हो-हल्ला नभएको भनी करणी गरेको कुरा स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ । पीडितको कागज बुझिएकी विरमासमेतको भनाइ र प्रतिवादीको साबिती बयानसमेतबाट घरमा सुतेकी शान्तिलाई निजले करणी गरेको होइन भनेको कारणले मात्र प्रतिवादीले अपराधबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने हुँदा जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. विरुद्धको कसुर अपराधमा सोही ऐनको ३(३) नं.बमोजिम घटनाको अवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गर्दा ६(छ) वर्ष कैदको सजाय ऐ.ऐ.१० नं. बमोजिम रु.२५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाउने र झुठ्ठा बकपत्र गर्ने शान्ति तथा विरमालाई जनही रु.५००।- जरिवानासमेत ठहर्छ भनी सुरु कैलाली जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।११।१० मा भएको फैसला ।

पीडित शान्ति रावलले अनुसन्धानको क्रममा उठेका कागज प्रमाण झुठ्ठा हुन् । प्रतिवादीले मलाई करणी गरेको होइन भनी अदालतमा बकपत्र गरेको र पीडितको सासु जो प्रत्यक्षदर्शी छन् निजले करणी गरेको होइन भनी भनेको अवस्थामा मैले पीडितलाई करणी गरेको होइन । वादी नेपाल सरकार भए पनि पीडित शान्ति रावल नै हुन्, पीडितले नै अदालतमा आई स्वतन्त्रपूर्वक करणी गरेको होइन भनिसकेपछि सुरु अदालतले अनुमानकै भरमा कैद सजाय गर्ने गरी

गरेको फैसला न्यायसङ्गत नभई आत्मनिष्ठ भएकाले उक्त फैसला बदर गरी मलाई कैदबाट छुटकारा दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी पुनरावेदक कर्णबहादुर साउदको पुनरावेदन अदालत दिपायलमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पीडित भनिएकी शान्ति रावलले नै आफूलाई प्रतिवादीले करणी गरेको होइन भनी स्पष्टसाथ बकपत्र गरी रहेको अवस्थामा पीडितलाई अभियोग दाबीबमोजिम जबरजस्ती करणी गरेको ठहर गर्नु न्यायको मर्मविपरीत हुन जाने हुन्छ । पीडकलाई दण्ड सजाय दिने न्यायको एउटा पक्ष हो भने पीडितले राहत वा उपचार पाउनु पर्ने अर्को पक्ष हो । पीडितले नै आफ्नो सतित्व हरण भएको होइन छैन भनी कुनै प्रकारको उपचार नै खोजेको छैन भने त्यस्तो अवस्थामा निजमाथि जबरजस्ती करणी भएको र निजको सतित्व हरण भएको हो भनी ठहर गर्दा निजको सामाजिक मर्यादा हरण हुने र कानूनबमोजिम प्राप्त गर्न सकिने अन्य सुविधा एवं कानूनी हक अधिकारसमेतबाट वञ्चित हुने अवस्था रहन्छ । अतः उल्लिखित तथ्यगत स्थिति र साक्षी प्रमाणको मूल्याङ्कनबाट अभियोग दाबीबमोजिम जबरजस्ती करणी भएको ठहर्नुलाई प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुर अपराधमा सोही ऐनको ३(३) नं. बमोजिम ६(छ) वर्ष कैद र क्षतिपूर्तिसमेत भराई दिने ठहर्नुएको सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसला मनासिब नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादीले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०६७।५।२० मा भएको फैसला ।

जाहेरवालाले किटानी रूपमा प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी जाहेरी दरखास्त दिएका र उक्त किटानी जाहेरी दरखास्त मिसिल संलग्न अन्य आधार प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा जाहेरवाला कामको सिलसिलामा भारतमा गएको कारणले गर्दा बकपत्रसम्मको लागि सुरु अदालतमा उपस्थित हुन नसकेको अवस्थालाई

ठूलो प्रमाण मानी प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीले अदालतसमक्ष कसुर गरेकोमा साबित रही बयान गरेका छन् । सो स्वीकारोक्तिको विपक्षमा ठहर भएको फैसला आफैँमा त्रुटिपूर्ण छ । साथै मौकामा बुझिएकी विरमादेवीले बकपत्रमा जबरजस्ती करणी गरेको गाउँलेले भनेर थाहा पाएको भनी लेखाएकी, टेकराज ओझाले बकपत्रको स.ज.८ मा प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको भनी सुनेको हो भनी लेखाएकासमेतका आधार प्रमाण र पीडितको उमेर तथा शारीरिक परीक्षणसमेतबाट उक्त वारदात स्थापित भएको अवस्थालाई नजरअन्दाज गरी भएको उक्त फैसलामा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं.को व्याख्यात्मक त्रुटिसमेत हुँदा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीले अदालतमा समेत करणी गरेको भन्नेमा साबिती बयान गरेको, जाहेरवालालाई उपस्थित नगराइएको, जाहेरीमा र अभियोग पत्रमा पीडितको उमेर १५ वर्ष भनी उल्लेख भएको सन्दर्भमा प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी मिति २०६७।५।२० मा पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट भएको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।५।११ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयको लागि यस इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री नारायण रिमालले जाहेरवालाले किटानी रूपमा प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी जाहेरी दिएको अवस्था छ भने

प्रतिवादीले पनि अदालतमा गरेको बयानमा आफूले पीडित निद्रामा रहेको अवस्थामा करणी गरेको भनी स्वीकार गरेको छ । पीडितको उमेर तथा शारीरिक परीक्षणसमेतबाट उक्त वारदात स्थापित भएको अवस्थालाई नजरअन्दाज गरी प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री शोभा कार्कीले पीडितले नै अदालतमा आई प्रतिवादीले मलाई करणी गरेको होइन भनी बकपत्र गरिसकेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर अपराधमा कसुरदार ठहर गर्न मिल्दैन । प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला कानूनबमोजिम भएकोले सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसलालाई उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला मिलेको छ वा छैन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरो श्रीमती शान्ति रावललाई मिति २०६६।३।४ गते राति आफ्नो कोठामा सुतिरहेको अवस्थामा कन्थे भन्ने कर्णबहादुर साउदले जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निजलाई आवश्यक कारबाही गरिपाउँ भन्ने बेहोराको जाहेरी दरखास्तबाट अनुसन्धान प्रारम्भ भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १ नं. र ३(३) नं.विपरीतको कसुर अपराधमा सोही महलको ३(३) नं.बमोजिम सजाय गरी र सोही महलको १० नं.अनुसार पीडितलाई प्रतिवादीबाट मनासिब क्षतिपूर्ति भराई पाउँ भन्ने अभियोग

मागदाबी रहेको देखिन्छ । उपर्युक्त अभियोग मागदाबी रहेकोमा सुरु कैलाली जिल्ला अदालतले प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदलाई जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. विरुद्धको कसुर अपराधमा सोही ऐनको ३(३) नं.बमोजिम ६(छ) वर्ष कैद र सोही महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई रु.२५,०००।- क्षतिपूर्ति भराउने ठहर्‍याई फैसला गरेको रहेछ भने पुनरावेदन अदालत दिपायलले सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत दिपायलको उक्त फैसलामा चित्त नबुझ्‍याई वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दायर गरेको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले पीडितलाई राति आफ्नै कोठामा सुतिरहेको अवस्थामा जबरजस्ती करणी गरेको भनी किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ भने पीडितले मौकामा गरेको कागजमा राति सुतिरहेको अवस्थामा करणी गरेको, सुरुमा आफ्नो श्रीमान् सोची केही नबोलेको तर पछि आफ्नो श्रीमान् नभएको थाहा पाई हो-हल्ला गरेको भनी प्रस्ट रूपमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी त्यस दिन उक्त घरमा रहेकी पीडितकी सासु विरमादेवी रावलले प्रतिवादी उक्त दिन आफ्नो घरमा आएको, जाहेरवाला हर्क रावल छ, छैन भनी सोधेको, आफूलाई बिँडी पनि खान दिएको र बुहारी सुतेको कोठामा गई बुहारी सुतेको मौका छोपी जबरजस्ती करणी गरेको भनी मौकाको कागजमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा समेत उक्त दिन आफूले मादक पदार्थ सेवन गरी पीडितको कोठामा पीडित सुतिरहेको अवस्थामा गई करणी गर्दा कुनै प्रकारको प्रतिकार गरेकी थिइन् भन्ने बेहोराको बयान गरेको देखिन्छ भने सुरु अदालतमा गरेको बयानमा पनि आफूले पीडितलाई करणी गरेको र करणी गर्दाको अवस्थामा पीडित मस्त निद्रामा रहेकोले निजलाई

थाहा नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । जसबाट पीडितलाई आफूले करणी गरेको भनी स्वयं प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष स्वीकार गरेको पाइयो । अतः प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यहरूको विश्लेषण गरी हेर्दा यी प्रतिवादी रातिको समयमा मादक पदार्थ सेवन गरी पीडितको घरमा गई पीडितको श्रीमान् भएको झुक्यानमा पारी पीडितलाई करणी गरेको देखिन्छ ।

४. कुनै व्यक्तिले कसैलाई निजको सहमति बिना करणी गर्छ भने त्यो जबरजस्ती करणी हुन्छ । जबरजस्ती करणी हो वा होइन भनी हेर्नको लागि करणी गर्दा दुवै पक्षको सहमति थियो वा थिएन भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ र त्यसरी दिइने सहमति कुनै पनि प्रकारको डर, धम्की, दबाव, प्रभाव वा झुक्यानमा नपारी स्वतन्त्र किसिमबाट दिइएको हुनुपर्छ । यसै सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको दफा १ (ख) मा डर, त्रास, धाक देखाई वा करकाप, अनुचित प्रभाव, झुक्यानमा पारी वा जोर जुलुम गरी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक राखी लिएको मन्जुरीलाई मन्जुरी मानिने छैन भनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी कुनै व्यक्तिले कसैलाई तथ्यको भ्रममा पारी करणी गर्छ भने पनि त्यसलाई सहमतिमा भएको करणी भनी मान्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले पीडितलाई करणी गरेको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । स्वयं प्रतिवादीले नै अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा सुरु अदालतमा उक्त कुरालाई स्वीकार गरेको छ । प्रतिवादीले आफ्नो बयानमा आफूले करणी गर्दा पीडितले कुनै प्रकारको प्रतिकार नगरेको भनी उल्लेख गरेको भए तापनि रातिको समयमा पीडितले प्रतिवादीलाई आफ्नो श्रीमान् ठानी प्रतिकार नगरेको देखिन्छ । रातिको समयमा आफू सुतेको कोठामा आएको मान्छेलाई पीडितले आफ्नो श्रीमान् ठान्नु स्वभाविक नै हो । अर्को व्यक्तिलाई आफ्नो श्रीमान् ठानी प्रतिकार नगरेको कारणले पीडितले करणीको लागि सहमति

दिएकी थिइन् भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । रातिको समयमा अर्काको श्रीमतीको कोठामा गई आफू नै श्रीमान् भएको भ्रम पारी पीडितलाई झुक्यानमा पारी करणी गरिन्छ भने त्यसलाई जबरजस्ती करणी नै मान्नु पर्ने हुन्छ । यी प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको नै देखिन्छ ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा पीडितले सुरु अदालतमा प्रतिवादीले आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन भनी बकपत्र गरेकोले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भनी पुनरावेदन जिकिर लिएको देखिन्छ भने पुनरावेदन अदालत दिपायलले पनि सोही आधारमा प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीले आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेको होइन भनी पीडितले सुरु अदालतमा प्रतिकूल (Hostile) बकपत्र गरेको भए तापनि मौकामा गरेको कागजमा प्रतिवादीले आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । कुनै व्यक्तिले आफू कुनै अपराधबाट पीडित भएको भनी जाहेरी दिन्छ र सोको आधारमा राज्यका जिम्मेवार निकायहरूबाट अनुसन्धान र अभियोजन भई सक्षम अदालतसमक्ष मुद्दासमेत दायर भइसकेको अवस्थामा अदालतमा जाहेरी दिने व्यक्ति वा पीडितले प्रतिकूल बकपत्र गर्छ भने सोको आधारमा मात्र उक्त अपराध घटेको थिएन भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन । निश्चय नै पीडितको बकपत्रले अपराधको सम्बन्धमा निर्णय गर्नको लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ तर पीडितले अदालतमा आएर आफ्नो भनाइ परिवर्तन गर्‍यो भन्दैमा अन्य सबुद प्रमाणहरूबाट अपराध घटेको पुष्टि हुँदाहुँदै प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी निष्कर्षमा पुग्न न्यायसङ्गत हुन सक्दैन । घटना घटेको समय व्यतित हुँदै जाँदा प्रतिवादीउपरको आक्रोश विस्तारै मत्थर हुँदै जाने, प्रतिवादी र पीडितहरू एउटै समाजमा बस्नुपर्ने, आर्थिक तथा सामाजिक कारण तथा

कतिपय अवस्थामा पीडितलाई पर्याप्त मात्रामा सुरक्षा प्रदानसमेत गर्न नसक्दा पीडितले अदालतमा प्रतिकूल बकपत्र गर्न सक्छ तर पीडितले प्रतिकूल बकपत्र गन्यो भन्दैमा अपराधीलाई आपराधिक दायित्वबाट उन्मुक्ति दिन मिल्दैन। यस अदालतबाट पनि यसअघि विभिन्न मुद्दाहरूमा पीडितले प्रतिकूल बकपत्र गरेको आधारमा मात्र प्रतिवादीलाई सफाइ दिन नमिल्ने भनी व्याख्या भइसकेको अवस्था छ। यसै सम्बन्धमा **नेपाल सरकार** वि. **श्याम माझी** (ने.का.प.२०६१, नि.नं.७४११, पृ.८९३) भएको मुद्दामा यसै अदालतको संयुक्त इजलासबाट **फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तले अपराध गरेको भन्ने तथ्यगत सबुदहरूको आधारहरूमा निर्णय गर्ने कुरा हो। अपराधीलाई बचाइदिने नियतले पीडितले प्रतिकूल बकपत्र दिँदा ऐनको व्यवस्था निष्क्रिय हुने गरी जबरजस्ती करणीको महलको १०. नं. आकर्षित नहुने गरी निर्णय गर्नु न्यायसङ्गत नहुने भनी व्याख्या भएको देखिन्छ। त्यसैगरी **कुमार गुरुङ** वि. **नेपाल सरकार** (ने.का.प.२०७४, अंक ५, नि.नं.९८१२) भएको मुद्दामा पनि यस अदालतबाट **हाम्रो समाजमा सामाजिक र पारिवारिक स्थितिको कारणले प्रतिवादीलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिने नियतले स्वयम् पीडितलगायत कसैले अदालतमा आई मौकाको बयानविपरीत इन्कारी बयान दिन सक्ने स्थितिलाई ध्यानमा राखी न्यायकर्ता त्यसतर्फ सजग हुनुपर्छ। मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी प्रतिवादीले कसुर गरेको हो वा होइन भनी निष्कर्षमा पुग्नुपर्छ। निरपराध ठहर हुने गरी कसैले प्रतिवादीका हकमा बयान दिएको आधारबाट मात्र प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति दिन नमिल्ने भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ। यस अवस्थामा पीडितले नै अदालतमा आई प्रतिवादीले मलाई करणी गरेको होइन भनी बकपत्र गरिसकेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर अपराधमा कसुरदार ठहर गर्न मिल्दैन भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।****

६. अतः माथि विवेचित कारण र आधारमा प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदउपर पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी किटानी जाहेरी परेको, पीडितले मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा प्रतिवादीले आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी उल्लेख गरेको तथा स्वयम् प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमक्ष गरेको बयानमा आफूले पीडित निदाएको समयमा गई जबरजस्ती करणी गरेको भनी स्वीकार गरेको अवस्थासमेतबाट यी प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको तथा पीडितले आफ्नो उमेर १७ वर्ष भनी अदालतमा खुलाएको अवस्थामा प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदलाई अभियोग मागदाबीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६७।५।२० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई यी प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ३(३) नं. विपरीतको कसुरमा सोही महलको ३(४) नं बमोजिम ५ वर्ष कैद र पीडितलाई प्रतिवादीबाट रु.२५,०००।- क्षतिपूर्ति भराइदिने ठहर्छ। सो ठहर्नाले अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

- माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी कर्णबहादुर साउदलाई ५ वर्ष कैद र प्रतिवादीबाट पीडितलाई रु.२५,०००।- क्षतिपूर्ति हुने ठहरेकोले प्रतिवादी थुनामा बसेको अवधि कट्टा गरी बाँकी कैद असुल गर्नु तथा प्रतिवादीबाट पीडितलाई रु.२५,०००।- क्षतिपूर्ति कानूनबमोजिम भराइदिनु भनी सुरु कैलाली जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु।
- विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारबाहीमा पक्षहरूको गोपनीयता राख्नेसम्बन्धी कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ बमोजिम जबरजस्ती करणी मुद्दामा पीडितको परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्नुपर्नेमा

प्रस्तुत मुद्दामा सुरु अनुसन्धानदेखि नै पीडितको नाम र अन्य विवरणहरू गोप्य राखेको नदेखिँदा आगामी दिनहरूमा निर्देशिकाले निर्दिष्ट गरेको पीडितहरूको नाम र अन्य परिचयात्मक विवरण गोप्य राखी मुद्दाको अनुसन्धान, अभियोजन र सुनुवाइ गर्नु भनी सम्बन्धित प्रहरी कार्यालय, सरकारी वकिल कार्यालय र अदालतमा लेखी पठाउनु ।

- प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिष्ठित: सन्देश श्रेष्ठ
इति संवत् २०७४ फागुन १३ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१३३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
आदेश मिति : २०७५।१।३
०७४-WO-०११०

विषय: उत्प्रेषण

रिट निवेदक : पाल्पा जिल्ला, मदनपोखरा गा.वि.स.,
वडा नं. ६ स्थायी ठेगाना भई हाल रूपन्देही
जिल्ला, बुटवल उपमहानगरपालिका, वडा नं.
४ बस्ने नारायणप्रसाद घिमिरेसमेत
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात
मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को नियम ३५क र नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को (४) को व्यवस्था हेर्दा यी दुई व्यवस्थाहरू आफैँमा पृथक व्यवस्था रहेको देखिन्छ । पृथक व्यवस्था भएको कारण सो प्रावधानहरूको व्याख्यासमेत स्वतन्त्र रूपले मूल ऐनको समग्र उद्देश्य तथा विधायिकी मनसायअनुरूप समन्वयात्मक व्याख्या (harmonious interpretation) गरिनु पर्ने देखिन्छ । कानूनको व्याख्या गर्दा कुनै एक प्रावधानलाई मात्र यान्त्रिक तरिकाले व्याख्या गर्नु व्यावहारिक हुँदैन । समग्रमा कानूनको प्रस्तावनामा उल्लिखित उद्देश्यलाई समेत मध्यनजर गरी

रचनात्मक तरिकाले ऐनकै उद्देश्य पूर्तिको लागि समन्वयात्मक व्याख्या गरिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- ऐनद्वारा प्रत्यायोजित गरिएको अधिकारको आधारमा सार्वजनिक सवारीलाई सुरक्षित रूपमा सञ्चालन गरी सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण गरी सर्वसाधारण नागरिकलाई सुरक्षित यातायात सेवा व्यवस्थापन गर्ने ऐनको मूल उद्देश्यको प्रयोजनार्थ नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले सवारी साधनको छतमा राखिने क्यारियर हटाउने गरी संशोधनद्वारा थप गरेको व्यवस्था अन्यथा नदेखिने ।
- ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन र सहजीकरणको हेतुले नेपाल सरकारले गरेको उक्त व्यवस्थालाई बाझिएको अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । संशोधित नियमावलीको व्यवस्था बसमा यात्रा गर्ने यात्रुहरूको बढ्दो दुर्घटनाबाट मृत्यु भएको सन्दर्भलाई हेरी संशोधनबाट ल्याइएको छ । यात्रुको सर्वोपरी सुरक्षालाई ध्यानमा राखी बनाइएको कानूनी व्यवस्था ऐनको प्रतिकूल हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री होमबहादुर राउत क्षेत्री र श्री छविलाल घिमिरे
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६७, नि.नं.८४५७, अंक ९ सम्बद्ध कानून :
- सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४

आदेश

न्या. दीपककुमार कार्की : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३ (१) र (२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छ:

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको बेहोरा: हामी निवेदकहरू सार्वजनिक यात्रुबाहक सवारी सञ्चालन गर्ने सवारी साधनका धनी एवं व्यवस्थापक हौं । हामीहरूले कानूनबमोजिम बाटो इजाजत लिएर सिधै (डाइरेक्ट) सेवा प्रदान गर्ने सार्वजनिक यात्रुबाहक सवारी साधन सञ्चालन गर्दै यात्रुहरूलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा यात्रा गर्न सहजीकरण गर्दै आएका छौं । हामीले सञ्चालन गरेको यात्रुबाहक सवारी साधनमा यात्रा गर्दा यात्रुहरूले आफूलाई आवश्यक पर्ने लत्ता कपडालगायतका सामानहरू साथमा लिएर हिंड्ने गरेका छन् । यात्रीको झिटीगुन्टाहरू हामीले सवारी साधनको छतमा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ६ अन्तर्गतको व्यवस्थाअनुसार सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को (४) मा निर्धारित व्यवस्थाबमोजिम जडान गरिएका क्यारियरमा सुरक्षितसँग राखी यात्रा गराउने गरेका छौं । हामी व्यवसायीहरूले सञ्चालन गर्दै आएका यात्रुबाहक सवारी साधनभित्र कानूनले निर्धारण गरेबमोजिमको नापको बडी संरचना र कानूनले तोकेको संख्यामा मात्र सिट हुने हुँदा यात्रुका झोला राख्न ठाउँ हुँदैन ।

यसैबीच, मिति २०७३।६।१९ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयबाट सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को छैठौं संशोधनमा नियम ३५क थप गरी “...*(ख) यात्रीबाहक सवारीले मालसामान (यात्रीको झिटी गुन्टाबाहेक)*

बोकेमा र मालसामान सवारी साधनले यात्रु बोकेमा... (ड) यात्रीबाहक सवारी साधनले यो नियम लागू भएको ३० दिनभित्र सवारीको छतमा सामान राख्ने क्यारियर नहटाएमा त्यस्तो सवारीको बाटो इजाजतपत्र बढीमा ६ महिनाको लागि निलम्बन गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था थप गरिएको छ । उक्त संशोधित व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि यातायात व्यवस्था विभागले ट्राफिक निर्देशनालयलाई पत्र संख्या २०७४।७५ (योजना), च.नं. १०३, मिति २०७४।०४।०८ मा पत्राचार गरी ट्राफिक प्रहरीबाट बसको क्यारियर हटाउन दबाव दिएको छ । यसरी क्यारियर हटाएमा लामो रूटमा यात्रा गर्ने यात्रीको गुन्टा लगिदिन असमर्थ हुने भई यात्रुलाई सरल र सुरक्षित तरिकाले गन्तव्यमा पुऱ्याउने हाम्रो पेसा, रोजगार, व्यवसायमा अवरोध पुग्नेछ । साथै, यात्रुबाहक सार्वजनिक यातायातबाट लामो दुरीको यात्रा गर्ने यात्रुलाई आवश्यक पर्ने न्यूनतम अत्यावश्यक सामाग्रीहरू लैजान कठिनाई हुन जान्छ । यात्रीहरू एकातिर अलपत्र र अर्कोतिर यात्रीका सामानहरू अलपत्र पर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ तथा सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ प्रचलनमा छ । उक्त ऐन तथा नियममा रहेको व्यवस्थाहरूले यात्रुबाहक सवारी साधनमा यात्रा गर्दा यात्रुहरूले आफ्ना सामान सँगै साथै ओसार पसार गर्न पाउने व्यवस्था गरेको स्पष्ट छ । त्यसका अतिरिक्त, उक्त नियमावलीको नियम १८(क)(४) मा "...बसको भित्री उचाई ६६ इन्च र छतको क्यारियर बसको कुल लम्बाइको आधा र उचाई ८ इन्च" सम्म राख्न सकिने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्था हालसम्म कहिकतैबाट बदर नभई प्रचलनमा छ । यात्रुबाहक सवारीको छतमा क्यारियर राख्न ऐनले कुनै प्रतिबन्ध लगाएको छैन । त्यसरी ऐनको उद्देश्यविपरीतको व्यवस्था गरिनु आफैँमा कानूनविपरीत छ । तसर्थ, कानूनले निर्धारण गरेको

मापदण्डअनुसार राखिएका बसका क्यारियरहरूको सम्बन्धमा संशोधनद्वारा थप गरिएको नियम ३५क को खण्ड (ड) को व्यवस्था उल्लिखित नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को (४) सँग बाझिएको अवस्था छ ।

अतः ऐन तथा नियमावलीले यात्रीबाहक बसमा यात्री गुन्टा राख्न निषेध नगरेको अवस्थामा ऐनको दफा ६ को उद्देश्यविपरीत सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को ४ मा भएको व्यवस्थाको विपरीत गरी मिति २०७३।०६।११ मा उक्त नियमावलीमा भएको संशोधनले नियम ३५क थप गरी खण्ड (ड) मा यात्रुबाहक बसबाट सामान राख्ने क्यारियर हटाउनेसम्बन्धी राखेको प्रावधानका कारण आम नागरिकको स्वतन्त्र रूपमा आवतजावत गर्न पाउने हक तथा रिट निवेदकहरूको पेसा व्यवसाय गर्न पाउने नेपालको संविधानको धारा १७ को (ड), (च) द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएको छ । तसर्थ, सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ मा मिति २०७३।०६।११ मा संशोधन भई थप गरिएको नियम ३५क को खण्ड (ड) को व्यवस्था ऐ. नियमावलीको नियम १८ को खण्ड (१) (क) को (४) सँग बाझिएको हुँदा बाझिएको हदसम्म बदर गरी, सो व्यवस्थाका आधारमा यातायात व्यवस्था विभागबाट चलानी नं. १०३, मिति २०७४।४।८ को अनुगमनलाई कडाई गरिदिनेबारे लेखिएको पत्रलगायत क्यारियर हटाउने सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण पत्राचार, कामकारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ । साथै, सो व्यवस्था तत्काल कार्यान्वयन भएमा निवेदकहरूको व्यवसायमा प्रतिकूल असर पर्ने हुँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म सोसम्बन्धी पत्राचारहरू तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु र निवेदकहरूलाई कानूनबमोजिम निर्वाध रूपमा यातायात सञ्चालन गर्न

दिनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७४।५।९ को नारायणप्रसाद घिमिरेसमेतको रिट निवेदन।

यस अदालतको आदेश: यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने मनासिब आधार, कारण र प्रमाण भए सोसमेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएको मितिले १५(पन्ध्र) दिनभित्र विपक्षीहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र निवेदन पत्रको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु। साथै यसमा दुवै पक्षको सुनुवाइ गरी अन्तरिम आदेश जारी गर्ने वा नगर्ने सम्बन्धमा टुङ्गोमा पुग्नु उपयुक्त हुने हुँदा अन्तरिम आदेश छलफलको लागि मिति २०७४।५।१९ को पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई समेत सोको सूचना दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०७४।०५।१९ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

विपक्षी नेपाल सरकार, यातायात व्यवस्था विभागको लिखित जवाफ: सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ (छैटौं संशोधन) को नियम ३५क मा सार्वजनिक सवारी साधनहरूको छतमा क्यारियर राख्न नपाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। सार्वजनिक सवारीको छतमा हुने क्यारियरको गलत प्रयोग गरी सवारी धनीहरूबाट सो छतमा क्षमताभन्दा बढी मानिसहरू एवं मालसामानहरू बोकी सवारी सञ्चालन गरेको कारणले सवारी दुर्घटना हुन गई सार्वजनिक सवारी असुरक्षित भएको घटनाहरूमा वृद्धि भएको कारणले सार्वजनिक सवारीलाई सुरक्षित रूपमा सञ्चालन गरी सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यबाट नेपाल सरकारले सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ मा संशोधन गरी सार्वजनिक सवारीको छतमा क्यारियर राख्न रोक

लगाएको हो। उक्त नियमावलीले यात्रुहरूको झिटीगुन्टा बोक्न पूर्ण प्रतिबन्ध लगाएको अवस्था होइन। यात्रुहरूको हलुका प्रकृतिका झिटीगुन्टाहरू सवारी साधनमा राखी लैजान कुनै रोक लगाएको अवस्था छैन। यसरी यात्रुहरूको सुरक्षा एवं सवारी दुर्घटना न्यूनीकरणका लागि असल नियतबाट नेपाल सरकारले गरेको नियमावलीको व्यवस्थालाई गलत प्रकारले व्याख्या गरी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, यातायात व्यवस्था विभागको लिखित जवाफ।

विपक्षी यातायात व्यवस्था कार्यालय लुम्बिनी (सवारी) बुटवलको लिखित जवाफ: सवारी साधनको छतमा क्यारियर राख्दा सवारीमा भारवहन क्षमताभन्दा बढी लोड हुने हुनाले सवारी दुर्घटना कम गर्ने हेतुले सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को नियम ३५क थप गरी उपनियम (ड) मा नियम लागू भएका मितिले तीस दिनभित्र यात्रुबाहक सवारीको छत नहटाएमा ६ महिनासम्म रुट इजाजत निलम्बन गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। यात्रुबाहक र मालबाहक सवारी भनी ऐन र नियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था रहेको साथै सवारी दर्ताको किसिमबमोजिम जुन प्रयोजनका लागि दर्ता गरिएको हो सोही प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग गर्न पाइने व्यवस्था रहेको छ। यातायात व्यवस्था विभागको च.नं. ८९०८ मिति २०७४।०३।२० को पत्रबमोजिम सवारी जाँचपाँस र रुट इजाजत दिँदा क्यारियर हटाउन लगाउने निर्देशन भएको छ भन्ने बेहोराको विपक्षी यातायात व्यवस्था कार्यालय लुम्बिनी (सवारी) बुटवलको लिखित जवाफ।

विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय, ट्राफिक निर्देशनालय, नक्सालको लिखित जवाफ: सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ११६ मा विभागले सार्वजनिक सवारीको वजनको हद निर्धारण गर्न सक्ने, ऐ.को दफा ११७ मा सार्वजनिक

सवारीमा राखिने मानिसको संख्या र मालसामानको हद निर्धारण गर्न सक्ने, ऐ.को दफा १५३ को देहाय (ख), (ग) र (झ) मा सार्वजनिक सवारी व्यवस्थापन तथा सुदृढीकरणका सम्बन्धमा विभागले आवश्यक निर्देशन तथा काम कारबाही गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६४ मा प्रहरीले तत्काल सजाय गर्न सक्ने र प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा ४ मा नेपाल सरकारको आदेश निर्देशन प्रहरी कर्मचारीले पालना गर्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को संशोधित व्यवस्थाको कार्यान्वयन प्रभावकारी नभएको देखिँदा मातहतका निकायहरूबाट कडाईका साथ अनुगमन गर्ने गरी निर्देशन गरिदिने भनी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग, मिनभवन काठमाडौंको च.नं. १०३, मिति २०७४।४।८ मा पत्र प्राप्त भएको हो । सो पत्रमा सार्वजनिक सवारी साधनहरूको छतमा क्यारियर राख्न नपाउने कानूनी व्यवस्था भएकोमा सोको अनुगमन गरी छत नहटाएका सवारी साधनहरूलाई ६ महिनासम्म रूट इजाजत निलम्बन गर्न सम्बन्धित यातायात कार्यालयमा पठाई सवारी नियन्त्रणमा लिई सार्वजनिक रूपमा सञ्चालनमा रोक लगाउने भन्ने उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ, प्रचलित यातायात व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीमा व्यवस्था भएको कानूनी प्रावधानहरू कार्यान्वयन गरी सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण गरी सर्वसाधारण नागरिकलाई सुरक्षित यातायात सेवा व्यवस्थापन गर्ने ऐनको प्रयोजनार्थ भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभागको पत्रमार्फत निर्देशित गरिएका कुराहरू कानूनबमोजिम भएकोले सोको कार्यान्वयन गर्नु ट्राफिक प्रहरीको कर्तव्य भएको हुँदा सोहीबमोजिम कार्य गरिएको हो । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय, ट्राफिक

निर्देशनालय, नक्सालको लिखित जवाफ ।

विपक्षी नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ: सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ र सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को मूल उद्देश्य सवारी तथा यातायात व्यवस्थासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरी सरल एवं सुलभ ढंगबाट सर्वसाधारण जनतालाई यातायात सुविधा उपलब्ध गराउनु हो । सार्वजनिक यात्रुबाहक सवारी सञ्चालन गर्ने सवारी साधनका धनी वा व्यवस्थापकले सवारी साधनको छतमा भएको सामान राख्ने ठाउँमा सर्वसाधारण मानिसहरूलाई राखी यात्रा गराएको र त्यसरी यात्रा गराउँदा अत्यधिक सवारी दुर्घटना बढ्न गएकोले यात्रुहरूको सुरक्षित गन्तव्य स्थलसम्म पुग्न पाउने हकलाई सुनिश्चित गरी मिति २०७३।४।३२ मा सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरी सहमति भएबमोजिम सवारी तथा यातायात व्यवस्था (छैठौं संशोधन) नियमावली, २०७३ मा संशोधन गरी सार्वजनिक सवारीको छतमा क्यारियर हटाउने व्यवस्था थप गरिएको हो । निवेदकहरूलाई नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानूनद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा प्रतिकूल असर पुग्ने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै काम कारबाही भए गरेको नहुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक नारायणप्रसाद घिमिरेसमेतको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री होमबहादुर राउत क्षेत्री र श्री छविलाल घिमिरेले “यात्रुबाहक सवारीको छतमा क्यारियर राख्न सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ तथा सवारी तथा यातायात व्यवस्था

नियमावली, २०५४ को नियम १८ को खण्ड (१) (क) को (४) ले कुनै प्रतिबन्ध लगाएको छैन। सो अवस्थामा ऐनको उद्देश्यविपरीत सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को छैटौं संशोधनद्वारा थप गरी नियम ३५क को खण्ड (ड) मा यात्रुबाहक बसबाट सामान राख्ने क्यारियर हटाउनेसम्बन्धी राखेको प्रावधानका कारण आम नागरिकको स्वतन्त्र रूपमा आवतजावत गर्न पाउने हक तथा रिट निवेदकहरूको पेसा व्यवसाय गर्न पाउने संविधान प्रदत्त हकमा आघात परेको हुँदा ऐन तथा नियमावलीसँग बाझिएको हदसम्म उक्त प्रावधान बदर हुनुपर्छ” भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

त्यसैगरी, विपक्षीहरू भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले “सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को छैटौं संशोधनद्वारा थप गरिएको व्यवस्था समग्रमा सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण गरी सर्वसाधारण नागरिकलाई सुरक्षित यातायात सेवा व्यवस्थापन गर्ने ऐनको उद्देश्यअनुकूल रहेको तथा उक्त व्यवस्थाले रिट निवेदकहरूको पेसा व्यवसाय गर्न पाउने संविधान प्रदत्त हकमा आघात नगरेको हुँदा रिट जारी हुनु पर्ने होइन” भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

उपर्युक्त तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु पर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयबाट सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को छैटौं संशोधन गरी सो सम्बन्धमा मिति २०७३।०६।११ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएकोमा कुनै विवाद छैन। सो संशोधनबाट उक्त नियमावलीमा

थप गरिएका व्यवस्थाहरूमध्ये नियम ३५क थप गरी यात्रीबाहक सवारी साधनले छतमा सामान राख्ने क्यारियर हटाउनेसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। मिति २०७४।३।२० मा यातायात व्यवस्था विभागले मातहतका सबै यातायात व्यवस्था कार्यालयलाई पत्रमार्फत सवारी जाँचपास र रूट इजाजत दिँदा क्यारियर हटाउन लगाउने सम्बन्धमा अनिवार्य ध्यान दिने भनी निर्देशन दिएको देखियो। साथै, उक्त संशोधित व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि यातायात व्यवस्था विभाग, मिनभवनले ट्राफिक निर्देशनालयलाई मिति २०७४।४।८ मा पत्रमार्फत सो संशोधनबमोजिमको व्यवस्था कार्यान्वयन प्रभावकारिताको लागि मातहतका निकायबाट कडाईका साथ अनुगमन गर्न अनुरोध गरेको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ। सोही संशोधित व्यवस्था तथा सो व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि गरिएका कामकारबाहीहरूको सन्दर्भमा यसरी यात्रीबाहक सवारी साधनको छतमा क्यारियर हटाउने गरी गरिएको संशोधित व्यवस्था ऐन एवं नियमावलीको व्यवस्थासँग बाझिएको तथा निवेदकहरूको पेसा व्यवसाय गर्ने अधिकारमा आघात पारेको हुँदा बाझिएको हदसम्म बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर रहेको देखियो।

३. यसमा सर्वप्रथमतः सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ मा मिति २०७३।०६।११ को छैटौं संशोधनबाट थप गरिएको नियम ३५क को व्यवस्था हेरिनु पर्ने देखिन्छ। उक्त नियम ३५क मा निम्नबमोजिमको व्यवस्था रहेको देखिन्छः

नियम ३५क. बाटो इजाजतपत्र निलम्बनः देहायको कार्य गरेमा अधिकारप्राप्त अधिकारीले त्यस्तो सवारीको बाटो इजाजतपत्र बढीमा छ महिनाको लागि निलम्बन गर्न सक्नेछः
(ख) यात्रीबाहक सवारीले मालसामान (यात्रीको

झिटीगुन्टाबाहेक) बोकेमा र मालबाहक सवारी साधनले यात्रु बोकेमा, (ड) यात्रीबाहक सवारीले यो नियम लागू भएको तीस दिनभित्र सवारीको छतमा सामान राख्ने क्यारियर नहटाएमा।

४. रिट निवेदकहरूले उक्त संशोधित व्यवस्था सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ६ अन्तर्गतको व्यवस्थाअनुसार सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को (४) ले गरेको व्यवस्थासँग बाझिएको जिकिर लिएको देखियो। उक्त व्यवस्थाले सिधै (डाईरेक्ट) बस सेवा प्रदान गर्ने यात्रीबाहक सवारी साधनले “बसको भित्री उचाई ६६ इञ्च र छतको क्यारियर बसको कुल लम्बाइको आधार उचाई ८ इञ्च” हुनेगरी निर्धारण गरेको देखिन्छ। नियमावलीको नियम ३५क र नियम १८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) को (४) को व्यवस्था हेर्दा यी दुई व्यवस्थाहरू आफैमा पृथक व्यवस्था रहेको देखिन्छ। पृथक व्यवस्था भएको कारण सो प्रावधानहरूको व्याख्यासमेत स्वतन्त्र रूपले मूल ऐनको समग्र उद्देश्य तथा विधायिकी मनसायअनुरूप समन्वयात्मकपूर्ण व्याख्या (harmonious interpretation) गरिनु पर्ने देखिन्छ। कानूनको व्याख्या गर्दा कुनै एक प्रावधानलाई मात्र यान्त्रिक तरिकाले व्याख्या गर्नु व्यावहारिक हुँदैन। समग्रमा कानूनको प्रस्तावनामा उल्लिखित उद्देश्यलाई समेत मध्यनजर गरी रचनात्मक तरिकाले ऐनकै उद्देश्य पूर्तिको लागि समन्वयात्मकपूर्ण व्याख्या गरिनु पर्दछ। कानून व्याख्याको सो सिद्धान्तलाई यस अदालतले ने.का.प २०६७, निर्णय नं. ८४५७, अंङ्क ९, विजयराज शाक्यसमेत विरुद्ध राष्ट्रपति रामवरण यादवसमेतको मुद्दामा समेत अङ्गिकार गरेको पाइन्छ।

५. यात्रीबाहक सवारी साधनको छतमा हुने

क्यारियरको गलत प्रयोग गरी सो छतमा भारवहन क्षमताभन्दा बढी मानिसहरू एवं मालसामानहरू बोकी सवारी सञ्चालन गरेको कारणले सवारी दुर्घटना हुने गरेको तथ्यलाई नकार्न मिल्ने अवस्था छैन। सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को प्रस्तावनामा “सवारी दुर्घटनाको रोकथाम गर्न, ...सर्वसाधारण जनतालाई सरल एवं सुलभ ढङ्गबाट यातायात सुविधा उपलब्ध गराउन वाञ्छनीय भएकोले...” भनी ऐनको उद्देश्य प्रस्टसँग उल्लेख गरिएको छ। सोही ऐनको दफा १७९ ले “यस ऐनको उद्देश्य पूर्तिको लागि नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ” भनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसरी ऐनद्वारा प्रत्यायोजित गरिएको अधिकारको आधारमा सार्वजनिक सवारीलाई सुरक्षित रूपमा सञ्चालन गरी सवारी दुर्घटना न्यूनीकरण गरी सर्वसाधारण नागरिकलाई सुरक्षित यातायात सेवा व्यवस्थापन गर्ने ऐनको मूल उद्देश्यको प्रयोजनार्थ नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले सवारी साधनको छतमा राखिने क्यारियर हटाउने गरी संशोधनद्वारा थप गरेको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिँदैन। यसरी ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन र सहजीकरणको हेतुले नेपाल सरकारले गरेको उक्त व्यवस्थालाई बाझिएको अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन। संशोधित नियमावलीको व्यवस्था बसमा यात्रा गर्ने यात्रुहरूको बढ्दो दुर्घटनाबाट मृत्यु भएको सन्दर्भलाई हेरी संशोधनबाट ल्याइएको छ। यात्रुको सर्वोपरी सुरक्षालाई ध्यानमा राखी बनाइएको कानूनी व्यवस्था ऐनको प्रतिकूल हुन्छ भन्न मिल्दैन। ऐनको त्यसप्रकारको उद्देश्य रहेको हुन्छ भनी वर्तमान कल्याणकारी राज्यको अवधारणा बोकेको विधायिका वा सरकारको हुन्छ भन्न मिल्दैन। यसबाट निवेदकहरूको कुनै संवैधानिक र कानूनी हक हनन् भएको मान्न पनि मिल्दैन।

६. अर्कोतर्फ, उक्त नियमावलीको संशोधित प्रावधानले यात्रुहरूको झिटीगुन्टा बोक्न पूर्ण प्रतिबन्ध

लगाएको अवस्था देखिँदैन । यात्रुहरूको हलुका प्रकृतिका झिटीगुन्टाहरू सवारी साधनको भित्री भाग वा पछाडि राखी लैजान कुनै रोक लगाएको अवस्था छैन । सो नियमले यात्रुहरूकै सुरक्षाको निमित्त सवारीको छतमा सामान राख्ने क्यारियर हटाउने गरी व्यवस्था गरेको हो । यसबाट उक्त व्यवस्थाले निवेदकले जिकिर लिएबमोजिम सर्वसाधारणको स्वतन्त्र रूपमा यात्रा गर्न पाउने हकमा आघात परेको भन्ने कहिँकतैबाट देखिँदैन । साथै, उक्त नियमले यात्रीबाहक सवारीले यो नियम लागू भएको ३० दिनभित्र सवारीको छतमा सामान राख्ने क्यारियर नहटाएमा अधिकारप्राप्त अधिकारीले त्यस्तो सवारीको बाटो इजाजतपत्र बढीमा ६ महिनाका लागि निलम्बन गर्न सक्नेछ भन्ने सशर्त (conditional) व्यवस्था गरेको छ । अर्थात्, यात्रीबाहक सवारीले सवारीको छतमा रहेको सामान राख्ने क्यारियर नहटाएको खण्डमा मात्र सवारीको बाटो इजाजतपत्र निलम्बन गरिन सक्ने हो । यसबाट निवेदन जिकिरबमोजिम सार्वजनिक यात्रुबाहक सवारी सञ्चालन गर्ने सवारी साधनका धनी एवं व्यवस्थापक रहेका रिट निवेदकहरूको नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त पेसा तथा व्यवसाय गर्न पाउने मौलिक हकमा आघात पुगेको भन्ने देखिएन ।

७. अतः माथि उल्लेख भएअनुसार उक्त सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ मा मिति २०७३।०६।११ मा भएको छैटौँ संशोधनले नियम ३५क थप गरी खण्ड (ड) मा यात्रुबाहक बसबाट सामान राख्ने क्यारियर हटाउनेसम्बन्धी गरेको प्रावधानले समग्रमा सवारी दुर्घटनाको न्यूनीकरण गर्न तथा सर्वसाधारण जनतालाई सरल एवं सुलभ ढङ्गबाट सुरक्षित यातायात सुविधा उपलब्ध गराउने मूल ऐनको उद्देश्यअनुरूपको रहेको तथा उक्त नियमले सर्वसाधारणको स्वतन्त्र रूपमा आवतजावत गर्न पाउने हक र रिट निवेदकहरूको पेसा व्यवसाय गर्न पाउने हकमा आघात पुऱ्याएको नदेखिँदा रिट निवेदन

मागदाबीबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मुद्दाको दायरी लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृतः दीपिका थापा मगर
इति संवत् २०७५ साल पुस ३ गते रोज ३ शुभम् ।

१०१० ३३३

निर्णय नं. १०१३४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७५।१।१३
०६८-WO-०६९९

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : दाङ जिल्ला कोइलावास गा.वि.स. वडा नं.९ को हाल रूपन्देही जिल्ला सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं.१० बस्ने रणबहादुर शाह विरूद्ध
विपक्षी : नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटार, काठमाडौँसमेत

- संविधानवादको प्रवर्द्धनको निम्ति संविधानको अक्षरशः पालना अत्यावश्यक हुन्छ र संविधानतः प्रत्याभूत गरिएका मौलिक हकहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रचलनका निम्ति अदालत अन्तिम व्याख्याता पनि हो । यसर्थ संविधानतः मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरिएको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको प्रचलनमा नागरिकले बाधा व्यवधान खेप्नु कानूनी शासनको मक्सदविपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री डिल्लीराम न्यौपाने तथा श्री हेमराज अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

आदेश

न्या.बमकुमार श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

म निवेदक एक उद्योग व्यवसायी हुँ । मैले सिद्धार्थनगरमा रजिस्टर्ड कार्यालय रहेको एभरेस्ट फाइनेन्स लिमिटेडमा संस्थापक सेयरधनीको रूपमा सेयरमा लगानी गरेको थिएँ । उक्त फाइनेन्स कम्पनीमा मेरा नाममा रहेका सेयरहरू मध्ये २१,०००

कित्ता सेयरहरू छोरी मिता शाह (राणा) लाई बकस दिई सेयरहरू दाखिल खारेज नामसारीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको सहमति लिने प्रक्रियाबमोजिम विपक्षीकोमा पेस भएकोमा विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट मिति २०६७।२।१४ मा देहायमा उल्लिखित सर्तहरूको अधीनमा रही दानबकस दिई नामसारी गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको बेहोरा अनुरोध छ भनी सर्त नं.१ मा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको संस्थापक सेयर दान बकस दिन चाहने संस्थापक सेयरधनी र दान बकस लिने व्यक्तिले संस्थापक सेयर दिने लिने कार्य गरेपछि हकप्रद र बोनस सेयरबाहेक माथि उल्लिखित नातेदारलाई दान बकस लिने दिने उल्लेखनीय सेयरधनी (५ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर धारण गर्ने) ले सम्बन्धित संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने छैनन् । आफ्नो एकाघर परिवारका सदस्य तथा निजहरूको १५ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर रहेको फर्म / कम्पनीसमेतले सो संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने छैनन् भन्ने सर्त राखिएको रहेछ । उक्त सर्त लगाइएकोबाट अब आइन्दा म बाबुले मेरी छोरीलाई मेरो सेयर बकसपत्र गरी दिएकै कारणले मैले तथा मेरी छोरीले उक्त फाइनेन्स कम्पनीको संस्थापक सेयर नै खरिद गर्न नपाउने भएको र उक्त निर्देशनले मलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) र धारा १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा ठाउँ आघात पारेको हुँदा उक्त वित्तीय संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न नपाउने प्रतिबन्धलाई हटाई खरिद गर्न पाउने व्यवस्था गरिपाउँ भनी मैले नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नरज्यूसमक्ष निवेदन दिएकोमा मिति २०६८।१।१९ मा एभरेस्ट फाइनेन्स लिमिटेड सिद्धार्थनगरलाई लेखिएको पत्रमा मिति २०६७।२।१४ को पत्रमा तोकिएको सर्त नं.१ अनुसार नै हुने गरी गर्ने / गराउने निकास भएकै हुँदा बाबु छोरीबीचमा भएका बकसपत्रअनुसारका सेयर नामसारी भएपछि सेयर बिक्रीकर्ता तथा खरिदकर्ताले सम्बन्धित

संस्थाको अन्य संस्थापक सेयर खरिद गर्न नपाउने भनी नेपाल राष्ट्र बैङ्कको मिति २०६७।२।१४ को पत्रमा उल्लिखित सर्त नं. १ तथा मिति २०६८।१।१९ को पत्र र सेयर खरिद बिक्री गर्ने संस्थापकले भविष्यमा सो संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न नपाउने गरी भएका निर्देशन, निर्णय, आदेश जे जो छन् ती सबै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १३, १९ समेतको प्रतिकूल हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी संस्थापक सेयर परिवारकै बाबुले छोरीलाई बकसपत्र गरिदिएको कारणले भविष्यमा सोही संस्थाको संस्थापक सेयरहरू खरिद गर्न नपाउने भन्ने प्रतिबन्ध हटाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदक रणबहादुर शाहको तर्फबाट दायर हुन आएको निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु पर्ने हो ? आदेश जारी नहुनु पर्ने कुनै कारण भए यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल कागजातसमेत साथै राखी आफैं वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी प्रस्तुत निवेदन र यो आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना तामेल गरी लिखित जवाफ परेपछि वा सोको अवधि व्यतित भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०६८।१०।२३ मा भएको आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले भने जस्तो संस्थापक सेयरधनीहरूले आफ्नो सेयर आफ्ना नजिकका नातेदारहरूलाई बकस पत्रद्वारा दाइजो भनी हस्तान्तरण गरी सेयर पाउने तथा दिनेले भविष्यमा पनि सोही संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने हो भने भविष्यमा एक व्यक्ति समूह नातेदारले संस्थालाई नै आफ्नो पारिवारिक नियन्त्रणमा राख्न

सक्ने भई संस्थागत सुशासनसम्बन्धी व्यवस्थामा नै प्रतिकूल असर पर्ने हुने हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ । निवेदकको पटकपटकको मौखिक अनुरोध र नेपाली समाजमा आफ्ना नजिकका आफन्त इष्टमित्रलाई रूपैयाँ पैसा तथा धन सम्पत्ति पेवा दाइजो तथा दान बकस दिने लिने परम्परा कायम रहेको तथ्यलाई ध्यानमा राख्दै यस बैङ्कले संस्थापक सेयरको हकमा पनि आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा मिति २०६७।१।३० का दिन आन्तरिक परिपत्रले इजाजत पत्र प्राप्त संस्थाका सेयर धनीहरूले आफ्नो सेयर नजिकका नातेदार (बाबु, आमा, छोरा, छोरी, बुहारी, पति, पत्नी, दिदी, बहिनी, दाजु, भाइ, धर्मपुत्र, धर्मपुत्री तथा महिलाका हकमा सासू, ससुरा) लाई सेयर दान बकस दिई नामसारी गर्न यस बैङ्कको स्वीकृति प्रदान गर्दा अपनाउनुपर्ने दान बकससम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाको तर्जुमा गरेको हो । बैङ्कले बिना कानूनी आधार त्यस्ता सर्तहरू तोक्ने गरेको छैन । नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ को परिच्छेद-९ ले बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको नियमन र निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण गर्ने अधिकार प्रदान गरेकोमा उक्त ऐनको दफा ७९ र ८० ले यस बैङ्कलाई विभिन्न निर्देशन दिन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । साथै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४९ ले समेत नेपाल राष्ट्र बैङ्कलाई बैङ्किङ क्षेत्रको नियमनका लागि आवश्यक पर्ने नियम, आदेश, निर्देशन, सूचना, परिपत्र जारी गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । कानूनका यिनै व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कले वित्तीय क्षेत्रमा पारदर्शिता जवाफदेहिता तथा संस्थागत सुशासनका लागि विभिन्न आदेश, निर्देशन, परिपत्र जारी गर्ने गर्दछ । यी व्यवस्थाहरू कुनै व्यक्तिको हक अधिकारमा आघात पार्ने उद्देश्यले नभई समग्र निक्षेपकर्ताको हित तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वको लागि कानूनले तोकेको दायित्व निर्वाह गर्ने क्रममा जारी भएका हुन् । संस्थामा

सेयरको कारोबारलाई व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ९(२) ले समेत नेपाल राष्ट्र बैङ्कलाई अधिकार प्रदान गरेको छ भने यस सम्बन्धमा एकीकृत निर्देशनमा समावेश भएका संस्थापक सेयर नामसारी वा खरिद बिक्री वा हक हस्तान्तरणसम्बन्धी निर्देशन तथा संस्थागत सुशासनसम्बन्धी निर्देशनको वैधानिकता स्वयं व्यवस्थापिका संसद्द्वारा पारित ऐन तथा सर्वोच्च अदालतका विभिन्न मितिका आदेशहरूले समेत प्रदान गरिरहेको र उक्त व्यवस्थाबाट रिट निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३), १३ तथा १९ द्वारा प्रदत्त हकमा बाधा पुऱ्याएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **विपक्षीहरू नेपाल राष्ट्र बैङ्क, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटार, काठमाडौं, ऐ. कार्यालयका गभर्नर र ऐ. कार्यालयको बैङ्क तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, बालुवाटार, काठमाडौंसमेतको संयुक्त लिखित जवाफ ।**

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा रिट निवेदक रणबहादुर शाहको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मीले रिट निवेदकले आफ्नो नाममा रहेको एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेडको संस्थापक सेयर निजकी छोरीको नाममा दानबकस नामसारीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको सहमति लिनका लागि निवेदन दिएकोमा विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०६७।२।१४ को पत्रमा उक्त संस्थापक सेयर बाबुले छोरीलाई बकसपत्रद्वारा दाइजो दिई हस्तान्तरण गर्दा सेयर पाउने तथा दिनेले भविष्यमा सोही संस्थाको संस्थापक सेयर पुनः खरिद गर्न नपाउने गरी नामसारी गर्ने भनी गरेको निर्णयबाट निवेदक तथा निजकी छोरीको नेपालको अन्तरिम संविधानले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा

आघात पर्न गएकोले विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी संस्थापक सेयर परिवारकै बाबुले छोरीलाई बकसपत्र गरिदिएको कारणले भविष्यमा सोही संस्थाको सेयर पुनः खरिद गर्न नपाउने भनी लगाइएको प्रतिबन्ध नलगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायतको उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री डिल्लीराम न्यौपाने तथा श्री हेमराज अधिकारीले रिट निवेदकले भनेजस्तो संस्थापक सेयरधनीहरूले आफ्नो सेयर आफ्ना नजिकका नातेदारहरूलाई बकसपत्रद्वारा दाइजो भनी हस्तान्तरण गरी सेयर पाउने तथा दिनेले भविष्यमा पनि सोही संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने हो भने भविष्यमा एक व्यक्ति समूह नातेदारले संस्थालाई नै आफ्नो पारिवारिक नियन्त्रणमा राख्न सक्ने र संस्थागत सुशासनमा असर पर्ने हुने हुँदा नेपाल राष्ट्र बैंकको आन्तरिक परिपत्रबमोजिम गरिएको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । साधिकार निकायबाट भए, गरेको समग्र व्यवस्थाबाट निज निवेदकको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पारेको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

निवेदक रणबहादुर शाहले आफ्नो नाममा रहेको संस्थापक सेयर आफ्नी छोरी मिता शाह (राणा) को नाममा दानबकस नामसारी गर्नेसम्बन्धी निवेदन दिएकोमा सो संस्थाको संस्थापक सेयर पुनः खरिद गर्न नपाउने गरी नामसारी गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६७।२।१४ को निर्णयसमेत बदर मागदाबीसहित प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखियो ।

उपर्युक्तानुसारको तथ्य र दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा विपक्षीको नाममा निवेदकको

मागदाबीबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निज रिट निवेदक रणबहादुर शाहको एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेडमा संस्थापक सेयरहरू रहे, भएकोमा विवाद देखिँदैन । निवेदकले आफ्ना नाममा रहेको उक्त संस्थापक सेयरहरूमध्ये २१,००० कित्ता सेयरहरू आफ्नो छोरी मिता शाहको नाममा दानबकस दिने र सेयरहरू दाखिल खारेज नामसारीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको सहमति लिन निवेदन दिएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागबाट निवेदकको सेयर रहेको कम्पनी एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेडलाई मिति २०६७।२।१४ मा लेखिएको पत्र संख्या बै.वि.नि. वि. वित्तीय संस्था “ग”-५७।०६६।६७, संस्थापक सेयर दानबकस दिई नामसारी गर्नेबारे विषयको पत्रमा “संस्थापक सेयर धनी रणबहादुर शाहको नाममा रहेको सेयरमध्ये २१,००० कित्ता संस्थापक सेयर का.म.न.पा. वडा नं. ३२ डिल्लीबजार, काठमाडौं बस्ने वर्ष ४५ की आफ्नी विवाहिता छोरी श्रीमती मिता शाह (राणा) को नाममा प्रचलित ऐन, कानून तथा देहायमा उल्लिखित सर्तहरूको अधीनमा रही दानबकस नामसारी गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको” भन्ने उल्लेख छ । उक्त तपसिल खण्डको सर्त नं. १ मा “इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको संस्थापक सेयर दान बकस लिन चाहने संस्थापक सेयरधनी र दान बकस लिने व्यक्तिले संस्थापक सेयर लिने दिने कार्य गरेपछि हकप्रद र बोनस सेयरबाहेक माथि उल्लिखित नातेदारलाई दानबकस लिने दिने, उल्लेखनीय सेयर धनी (५ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर धारण गर्ने) ले सम्बन्धित संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने छैनन् । आफ्नो एकाघर परिवारका सदस्य तथा निजहरूको १५ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर रहेको फर्म / कम्पनीसमेतले सो संस्थाको सेयर खरिद गर्न पाउने छैनन्” भन्ने उल्लेख गरी

मिति २०६७।२।१४ मा स्वीकृति प्रदान गरेको पत्र मिसिल संलग्न देखिन्छ । उक्त संस्थापक सेयर हाल नामसारी, दानबकस लेनादेना गरिसकेपछि भविष्यमा निज लेनदेन कर्ताहरूले पुनः उक्त संस्थाको संस्थापक सेयर किन्न नपाउने भनी निज निवेदक र निजकी एकाघरकी छोरीबीचमा किनबेचमा प्रतिबन्ध लाग्ने, लगाउने आशय गरी हाल एकपटकलाई सेयर नामसारी गर्न पाउनेजस्तो अर्थ गरी विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकले सहमति दिएको देखियो । उक्त बन्देजयुक्त सहमतिउपर निवेदकको नेपाल राष्ट्र बैंकका रजिस्ट्रारसमक्ष परेको निवेदनमा समेत नेपाल राष्ट्र बैंकको सोही मिति २०६७।२।१४ को पत्रबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६७।१।१९ मा निकास भएको देखियो । विपक्षीको उक्त कार्यबाट निवेदक रणबहादुर शाह र निजकी छोरी मिता शाह (राणा) को नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १९ प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पर्न गएकोले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी संस्थापक सेयर बाबुले छोरीलाई बकसपत्र गरिदिएको कारणले भविष्यमा सोही संस्थाको संस्थापक सेयरहरू खरिद गर्न नपाउने भन्ने प्रतिबन्ध हटाई पाउन विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखियो ।

३. सो सम्बन्धमा विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकसमेतको लिखित जवाफ र विद्वान् कानून व्यवसायीको बहससमेतबाट रिट निवेदकले माग गरेजस्तो संस्थापक सेयरधनीहरूले आफ्नो सेयर आफ्ना नजिकका नातेदारहरूलाई बकसपत्रद्वारा दाइजो भनी हस्तान्तरण गरी सेयर पाउने तथा दिनेले भविष्यमा पनि सोही संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने हो भने भविष्यमा एक व्यक्ति समूह नातेदारले संस्थालाई नै आफ्नो पारिवारिक नियन्त्रणमा राख्न सक्ने भई संस्थागत सुशासनमा प्रतिकूल असर पर्ने, नेपाली समाजमा रूपैयाँ पैसा तथा धन सम्पत्ति

पेवा दाइजो तथा दान बकस दिने लिने परम्परा कायम रहेको तथ्यलाई ध्यानमा राख्दै यस बैङ्कले संस्थापक सेयरको हकमा आवश्यकताको सिद्धान्तको आधारमा मिति २०६७।१।३० का दिन आन्तरिक परिपत्रले इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाका सेयर धनीहरूले आफ्नो सेयर नजिकका नातेदार (बाबु, आमा, छोरा, छोरी, बुहारी, पति, पत्नी, दिदी, बहिनी, दाजु, भाइ, धर्मपुत्र, धर्मपुत्री तथा महिलाका हकमा सासू, ससुरा) लाई संस्थापक सेयर दान बकस दिई नामसारी गर्न यस बैङ्कको स्वीकृति प्रदान गर्दा अपनाउनुपर्ने दान बकससम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाको तर्जुमा गरेको र नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट जारी यस्ता निर्देशन वा सर्तहरू बैङ्कले तोकिएको कानूनी दायित्व पूरा गर्नका लागि जारी गरिएका हुन्, रिट निवेदकको मौलिक वा अन्य हक, अधिकारमा आघात पर्ने कुनै प्रकारको कार्य नगरेकोले रिट जारी हुनुपर्ने **भनी लिखित जवाफ फिराएको देखियो ।**

४. विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६७।२।१४ को पत्रबाट निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी लगायतका संवैधानिक हकमा आघात परेको भन्ने मुख्य माग दाबी रहेको सम्बन्धमा हेर्दा, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) को “प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था, धारा १३ मा रहेको “सबै व्यक्ति कानूनको नजरमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने” प्रावधान र धारा १९ को “प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको रोहबाट हेर्दा, यी निवेदकले एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेडको संस्थापक सेयरमा लगानी गरी सेयर कारोबार गरेको देखिएबाट निजको

नाममा रहेको सेयर निजको सम्पत्तिको रूपमा रहनेमा द्विविधा छैन । एक लगानीकर्ता एवं उद्योगीका रूपमा रहेका निज निवेदकले आफ्नो नामको सम्पत्तिको रूपमा रहेको संस्थापक सेयर किनबेच, दानबकस, नामसारीलगायतका कारोबार गरिसकेपछि भविष्यमा के कति कारणले पुनः किनबेच गर्न नपाउने हो, कुन कानूनअन्तर्गत निजलाई उक्त कुरामा बन्देज लगाइएको हो भन्ने स्पष्ट कानूनी आधार विपक्षीहरूबाट पेस गर्न सकेको स्थिति देखिँदैन ।

५. विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेडलाई मिति २०६७।२।१४ मा लेखिएको पत्रको बेहोरा हेर्दा, एकातिर निज विपक्षी स्वयंले निवेदक रणबहादुर शाहकी विवाहित छोरी मिता शाह (राणा) रहे भएको भनी स्वीकार गरेको अवस्था देखिन्छ भने अर्कातिर विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६७।१।३० को आन्तरिक परिपत्रबमोजिम निर्णय गरेको भन्ने लिखित जवाफ रहेको भए तापनि सो परिपत्रको कानूनी आधार एवं के, कुन ऐन, कानूनको परिधि एवं अख्तियारीभित्र रही परिपत्र जारी भएको हो भन्ने कुरा विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट खुलेको देखिँदैन । स्पष्ट छ- संविधानवादको प्रवर्द्धनको निम्ति संविधानको अक्षरशः पालना अत्यावश्यक हुन्छ र संविधानतः प्रत्याभूत गरिएका मौलिक हकहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रचलनका निम्ति अदालत अन्तिम व्याख्याता पनि हो । यसर्थ संविधानतः मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरिएको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको प्रचलनमा नागरिकले बाधा व्यवधान खेप्नु कानूनी शासनको मक्सदविपरीत हुन जाने हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्तिमाथिको अधिकारमा खलल पुग्ने, व्यक्तिले गर्न पाउने व्यापार, व्यवसाय नै अवरुद्ध हुने गरी अर्थात् प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेडको लगानीकर्ताको रूपमा रहेका निज निवेदकको नामको संस्थापक सेयर निजले आफ्नो छोरीको नाममा दाखा नामसारी गरिसकेपछि

निजहरूले पुनः उक्त संस्थापक सेयर कालान्तरमा खरिद गर्न नपाउने भन्ने सर्त राखी भविष्यमा उक्त कम्पनीको सेयर कारोबारमा निवेदकलाई प्रतिबन्ध, अंकुश लगाउने गरी भएको विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६७।२।१४ को पत्रको तपसिल खण्डको सर्त नं १ संविधानतः प्रत्याभूत गरिएको निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी हकअन्तर्गतको कुनै पनि व्यक्तिले सम्पत्ति आर्जन गर्ने, उपभोग, बेचबिखन, खरिद बिक्रीलगायतका कार्य गर्न पाउने भन्ने प्रावधानको मर्म र भावनाविपरीत रहेको देखिन्छ। संस्थागत सुशासनका निमित्त भन्दै रिट निवेदकले लगानी गरेको कम्पनीको संस्थापक सेयरको भविष्यमा कारोबार, किनबेच, बेचबिखनलगायतका गतिविधि गर्न नपाउने भन्ने आशयको उक्त पत्र विवेचित संवैधानिक व्यवस्थाको रोहबाट मुनासिब देखिएन। यस अवस्थामा विपक्षीको लिखित जवाफ र निजका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

६. अतः उपर्युक्त विवेचित आधार, कारणबाट निवेदकले एभरेष्ट फाइनेन्स लिमिटेड नामक कम्पनीमा लगानी गरी उक्त कम्पनीको संस्थापक सेयरधनीका रूपमा निज रहे भएको देखिएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको उपभोग, प्रचलनका निमित्त निवेदक हकदार नै देखिएको अवस्थामा आफ्नो नामको संस्थापक सेयर कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा रही निजले खरिद बिक्री र बेचबिखनसमेत गर्न पाउने नै हुन्छ। यसरी निवेदकले प्रचलित ऐन नियमको कार्यविधि पूरा गरी आफ्नो नामको सेयर खरिद बिक्री, दाखा नामसारी गर्न चाहेमा हाल र भविष्यमा समेत पाउने नै देखिँदा विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६७।२।१४ को पत्रको तपसिल खण्डमा उल्लिखित सर्त नं. १ को व्यवस्था “इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको संस्थापक सेयर दान बकस लिन चाहने संस्थापक सेयरधनी

र दान बकस लिने व्यक्तिले संस्थापक सेयर लिने दिने कार्य गरेपछि हकप्रद र बोनस सेयरबाहेक माथि उल्लिखित नातेदारलाई दानबकस लिने दिने, उल्लेखनीय सेयर धनी (५ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर धारण गर्ने) ले सम्बन्धित संस्थाको संस्थापक सेयर खरिद गर्न पाउने छैनन्। आफ्नो एकाघर परिवारका सदस्य तथा निजहरूको १५ प्रतिशतभन्दा बढी सेयर रहेको फर्म / कम्पनीसमेतले सो संस्थाको सेयर खरिद गर्न पाउने छैनन्” भन्ने व्यवस्था निज निवेदक र निजको छोरीको संविधानप्रदत्त सम्पत्तिको हकको विपरीत देखिँदा उक्त मिति २०६७।२।१४ को पत्र र नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नरको मिति २०६८।१।१९ को निकास पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। साथै संस्थापक सेयर परिवारको एउटा सदस्यले अन्य सदस्यको नाममा जुनसुकै तरिकाले नामसारी गरिदिएको कारणबाट निजहरूले भविष्यमा सोही संस्थाको संस्थापक सेयरहरू खरिद गर्न नपाउने भनी पर्याप्त आधार, कारणविना नै प्रतिबन्ध लगाउनु संविधानतः प्रत्याभूत गरिएको नागरिकको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको विपरीत हुने हुँदा उक्त प्रकारको बन्देज लगाउने प्रकृतिका सर्तहरू नराख्नु, राख्न नलगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. दीपककुमार कार्की

इजलास अधिकृतः कमलकान्त जोशी
इति संवत् २०७५ साल मङ्सिर ३ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. १०१३५

अनुसार जालसाज भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ५)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७५।६।१९
०६८-CR-११५४

मुद्दा : जालसाजी

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला दाङ, नारायणपुर गाउँ
विकास समिति वडा नं. २ तुटेटाटी बस्ने
नारायणी दाहाल

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला दाङ, नारायणपुर गाउँ
विकास समिति वडा नं. २ तुटेटाटी घर भई
हाल दाङ जिल्ला, मानपुर गाउँ विकास समिति
वडा नं. ९ बस्ने माधवप्रसाद दाहालसमेत

- जालसाजी हुनका लागि जसका विरुद्ध जालसाज कार्य गरिन्छ, उसलाई थाहा नदिई वा नहुने गरी गरिने प्रक्रिया हो । तर प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी आफैँ स्वयमले आफ्नो नाममा रहेको जग्गालाई स्वतः स्फूर्तरूपमा आफ्नो इच्छानुसार नातिलाई सम्बन्धित मालपोत कार्यालयको रोहबरमा गई सनाखत भई रजिस्ट्रेशन पारित गरी दिएको तथ्यलाई हाल आएर मलाई झुक्याई बढी जग्गा र हालैको बकसपत्र पारित गरिलिए भन्ने मुख्य पुनरावेदक वादीको जिकिर भएको पाइन्छ, जुन तथ्य कित्ते कागजको ३ नं.

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट :
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
■ ने.का.प.२०५१, अंक ३, पृ.२०५
सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्यायाधीश श्री महम्मद जुनैद आजाद
दाङ जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. मुख्य न्यायाधीश श्री विश्वनाथ जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री शेषराज शिवाकोटी
पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुर, दाङ

फैसला

न्या.केदारप्रसाद चालिसे : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ग) बमोजिमपुर्ण आएको
प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

म फिरादीले मेरो अंशबापतको जग्गा जमिन
आफना नाउँमा भएकोले सोही जग्गाको आयस्रोतबाट
जीवन गुजारा गरिरहेकोमा विपक्षी नाति माधवप्रसाद
दाहाल बारम्बार मेरो सामु आई मसँग हजुरआमा
तपाइँको हेरविचार गर्छु, तपाइँको नाउँमा भएको
जग्गामध्ये मलाई २/४ कट्टा शेषपछिको बकसपत्र
गरिदिनुहोस् भनी अनुरोध गरेकाले इन्कार गर्न नसकी
मेरो नाउँमा रहेको जग्गामध्ये दाङ नारायणपुर १ ख
कि.नं. ७३८ को ०-३-१७ को जग्गा शेषपछिको
बकसपत्र गरी दिनको लागि मन्जुर भएकोमा म आँखा
नदेख्ने ७९ वर्षकी वृद्ध लेखपढ गर्न नजान्ने अशक्त

महिला भएकीले निज विपक्षी नाति माधव दाहालको विश्वासमा परी अर्को विपक्षी प्रेमबहादुर बस्नेतले पनि नातिलाई शे.व. गरिदिनुस् म साक्षी बसिदिन्छु भनी विश्वासमा परी उल्लिखित जग्गा मालपोत कार्यालयमा गई विपक्षी माधव दाहालको नाउँमा शे.व. गरिदिएको थिएँ । यसरी निज माधवलाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएपछि निज र निजको परिवारले मलाई पालन पोषण नगरी अब हामीले तिमीलाई यो घरमा राख्न सक्दैनौं बस्न पनि दिदैनौं जहाँ जान्छ्यौं जाउ भनेकाले किन यसो भन्छौं भन्दा तिम्रो नाउँका सबै जग्गा मैले हा.व.द्वारा आफ्नो नाउँमा गराई सकेको छु भनी जवाफ दिएकाले मिति २०६५ साल वैशाख १५ गते जिल्ला मालपोत कार्यालय दाङमा गई नक्कल सारी हेर्दा अन्यायी माधव दाहाल र प्रेमबहादुर बस्नेतले मलाई झुक्याई शेषपछिको बकसपत्रको लिखत लेख्नु पर्नेमा हालैको बकसपत्रको लिखत खडा गरी मेरो नाउँमा रहेको दाङ नारायणपुर वा.नं. १ कि.नं. ४३, ५४, ७३४, ७६६, ७४०, ७४२ र १३८ को सम्पूर्ण जग्गा मलाई झुक्याई लिखतमा शेषपछिको लेखिएको छ भनी अन्यायी माधव र प्रेमबहादुरले जाल प्रपञ्च र षड्यन्त्र गरी मेरो सम्पूर्ण जग्गालाई हालैको बकसपत्रद्वारा जालसाजीपूर्ण तवरबाट मेरो हक टुटाएकाले माधव दाहालको नाउँमा मिति २०६३।१।१३ मा गएको र.नं. २४९३ नं. को पारित हालैको बकसपत्रको लिखतलाई जालसाजी घोषित गरी निष्क्रिय तुल्याई अन्यायीहरूलाई सजाय जरिवानासमेत गरिपाउँ भन्ने फिरादपत्र ।

विपक्षी आफैँले मलाई मेरो वृद्ध अवस्था भयो । तैँले मेरो हेरचाह सुसार गरिस् तसर्थ मेरो नाममा रहेको विभिन्न किताहरूको ज.वि. २-११-० हालैको बकसपत्र गरिदिन्छु । मालपोत कार्यालय दाङमा हिँड जाओँ भनी पटकपटक भन्दै आएबमोजिम मैले बज्यैको इच्छालाई इन्कार गर्न नसकि साथै गई मिति २०६३।१।१३ मा र.नं. २४९३ को हालैको बकसपत्र

रजिस्ट्रेसन पारित गरिदिनु भएको हो । प्रतिवादीमध्येको म प्रेमबहादुर बस्नेतले बजै नातिको बीचमा हालैको बकसपत्र लिँदा दिँदा जालसाजी गर्नुपर्ने कुनै कारण र अर्थ रहँदैन । विपक्षी आफूले मैले नातिलाई हेरचाह गरेबापत मेरो नाममा रहेको जग्गा हालैको बकसपत्रद्वारा दिन लागेको छु संयोगले तपाइँसँग भेट भयो । उक्त लिखतमा साक्षी बसी दिनुहोस् भनी अनुरोध गरेकोले किनारामा साक्षी बसी सहिछाप गरिदिएको हुँ । यी विपक्षीले मसमेतलाई जालसाज षड्यन्त्र गरेमा मलाई समेत प्रतिवादी बनाई दायर भएको फिराद झुठ्ठा भएको प्रस्ट देखिन्छ । विपक्षी झुठ्ठा फिराद दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने संयुक्त प्रतियुक्तपत्र ।

जग्गा बकसपत्र गरिलिने दिने दुवै मन्जुरी भई राजीखुसीबाट उक्त जग्गा हा.व. पास भएको हो । प्रतिवादी माधवप्रसाद दाहालले आफ्नो घरमा राखी औषधी उपचार तथा सेवा गरेबापत खुसीराजीबाट वादीले प्रतिवादीलाई उक्त जग्गा बकसपत्र गरिदिनु भएको हो । जालसाज कार्य कुनै भएको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीका साक्षी कमला न्यौपानेले गरेको बकपत्र ।

वादी बिरामी भएको हुँदा प्रतिवादीहरूले औषधी उपचार गर्न अस्पताल लाने भनी बुढी आँखा नदेख्ने मानिसलाई झुक्याएर मालपोत कार्यालय, दाङमा लिई वादीसँग भएको सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई आफ्नो नाउँमा बकसपत्र गरी गराई जालसाजी कार्य गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको वादीका साक्षी चुके थारूले गरेको बकपत्र ।

मालपोत कार्यालय दाङबाट पारित र.नं.२४९३ मिति २०६३।१।१३ को हा.व. को प्रमाणित प्रतिलिपि मिसिल सामेल रहेको ।

फिरादीको हक मेटिने कार्य झुक्यानबाट भएको देखिएकाले फिरादीको फिरादी दाबी पुग्ने ठहर्छ । मुलुकी ऐन कित्ते कागजको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी माधवप्रसाद दाहाललाई रु.२००।- जरिवाना

हुने र प्रतिवादी प्रेमबहादुर बस्नेतले ऐ. को १४ नं. बमोजिम रु.१००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।११ को फैसला ।

आफ्नो नाममा रहेको जग्गालाई विपक्षी बज्यैले म नाति माधवप्रसाद दाहाललाई निजको सेवा र हेरचाह गरेबापत स्वतः स्फूर्ति रूपमा इच्छानुसार आफैँले मालपोत कार्यालय दाङबाट रजिस्ट्रेसन पारित गरी दिएको हालैको बकसपत्रको लिखत जालसाजीपूर्वक भएको होइन । हाल गलत नियत भएको मानिसहरूको गफलतमा परी जालसाजी गरेको भनी दिएको झुठ्ठा एवं काल्पनिक फिरादका आधारमा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणको विवेचना नै नगरी उक्त लिखतलाई जालसाज ठहर्न्याई हामीलाई सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङमा गरेको संयुक्त पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. १२६ को हालैको बकसपत्र बदर मुद्दामा विपक्षी झिकाउने आदेश भएकोले यस मुद्दामा पनि अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरको आदेश ।

लिखत पारित गरी दिँदा सो लिखतका साक्षीहरू कारणीहरूमध्ये प्रतिवादी २ जनाले मात्रै जालसाज गरेको र अन्य व्यक्तिहरू सो कार्यमा समावेश नभएको भन्नेसमेतको भनाइलाई आधार मानेर प्रतिवादीमध्येका माधवप्रसाद दाहाल र प्रेमबहादुर बस्नेतले जालसाज गरेको ठहर्न्याएको सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।११ को फैसला मिलको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहरी उक्त मिति २०६३।१।१३ को लिखत जालसाजी हो भन्ने वादी दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने मिति २०६८।१।०४ मा पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट भएको फैसला ।

अधिकारप्राप्त निकायबाट पारित भएको लिखत बदर गर्ने हो भने कानूनी प्रक्रियाकै अवमान्यता हुन जान्छ भन्ने निर्णय आधारलाई दृष्टिगत गर्दा साधिकार निकायबाट भएका गलत काम कारबाहीहरू पनि कानूनअनुरूप नै हुन्छन् र साधिकार निकाय र पदाधिकारीहरूले गल्ती नै गर्दैनन् भन्ने तर्कले चुनौती दिएको छ भने मानिसले गल्ती गर्दछ जसले गल्ती गर्दैन कि त्यो भगवान हो कि पशु हो” भन्ने प्रसिद्ध दार्शनिक भनाइलाई खिल्ली उडाएको छ । गल्ती, कर्म, कमजोरी जुनसुकै निकाय वा पदाधिकारीबाट पनि हुन सक्छ भन्ने मान्यताको आधारमा तहतह अदालत निकाय र पदाधिकारीको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । सर्वस्वीकार्य र स्थापित मान्यतालाई दृष्टिगत नै नगरी गरेको पुनरावेदन अदालत दाङको फैसला मनोगत र काल्पनिक भई बदर भागी छ । एक किता जग्गा शे.व. गरी दिन मन्जुरी गरेकोले निवेदिकाको सम्पूर्ण जग्गा हालैदेखिको बकसपत्र पारित गराई लिनेमा विपक्षी दुईजना मात्र प्रत्यक्ष संलग्न भएकोले न्यायिक र व्यावहारिक दृष्टिकोणले निजहरूलाई मात्र प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी बनाएको हुँ । सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।११ को फैसलाअनुसार विपक्षीले म पुनरावेदिकालाई झुक्याई मालपोत कार्यालय दाङबाट र.नं. २४९३, मिति २०६३।१।१३ मा पारित गराएको हालैको बकसपत्र लिखतलाई जालसाज घोषित गरी निष्क्रिय तुल्याई विपक्षीहरूलाई मुलुकी ऐन कित्ते कागजको महलबमोजिम सजाय एवम् जरिवानासमेत गरी म एक असक्त वृद्धाको संरक्षण गरिपाउँ भन्ने बेहोराको नारायणी दाहालको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको मुद्दा नं. ०६८-CI-१२७६ को हालैको बकसपत्र बदर मुद्दामा विपक्षी झिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी देखिएको हुँदा सोही आधार प्रमाणबाट यस मुद्दामा पनि अ.बं.२०२ नं. को प्रयोजनार्थ

विपक्षीहरूलाई झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने मिति २०७५।१०।१५ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मलाई झुक्याई शेषपछिको बकसपत्रको लिखत लेख्नु पर्नेमा हालैको बकसपत्रको लिखत खडा गरी मेरो नाउँमा रहेको दाङ नारायणपुर वा.नं. १ कि.नं. ४३, ५४, ७३४, ७६६, ७४०, ७४२ र १३८ को सम्पूर्ण जग्गा मलाई झुक्याई लिखतमा शेषपछिको लेखिएको छ भनी अन्यायी माधव र प्रेमबहादुरले जाल प्रपञ्च र षड्यन्त्र गरी मेरो सम्पूर्ण जग्गालाई हालैको बकसपत्रद्वारा जालसाजीपूर्ण तवरबाट मेरो हक टुटाएकाले माधव दाहालको नाउँमा मिति २०६३।१।१३ मा गएको र.नं. २४९३ नं. को पारित हालैको बकसपत्रको लिखतलाई जालसाजी घोषित गरी निष्क्रिय तुल्याई अन्यायीहरूलाई सजाय जरिवानासमेत गरिपाउँ भन्ने फिराद दाबी। विपक्षी आफैँले मलाई मेरो वृद्ध अवस्था भयो। तैँले मेरो हेरचाह सुसार गरिस् तसर्थ मेरो नाममा रहेको विभिन्न कित्ताहरूको ज.वि. २-११-० हालैको बकसपत्र गरिदिन्छु। मालपोत कार्यालय दाङमा हिँड जाऔं भनी पटकपटक भन्दै आएबमोजिम मैले बज्यैको इच्छालाई इन्कार गर्न नसकी साथै गई मिति २०६३।१।१३ मा र.नं. २४९३ को हालैको बकसपत्र रजिस्ट्रेसन पारित गरिदिनु भएको हो। प्रतिवादीमध्येको म प्रेमबहादुर बस्नेतले बज्यै नातिको बीचमा हालैको बकसपत्र लिँदादिँदा जालसाजी गर्नुपर्ने कुनै कारण र अर्थ रहँदैन। विपक्षी आफूले मैले नातिलाई हेरचाह गरेबापत मेरो नाममा रहेको जग्गा हालैको बकसपत्रद्वारा दिन लागेको छु संयोगले तपाइँसँग भेट भयो। उक्त लिखतमा साक्षी बसी दिनुहोस् भनी अनुरोध गरेकोले किनारामा साक्षी बसी सहिछाप गरिदिएको हुँ। यी विपक्षीले मसमेतलाई जालसाज षड्यन्त्र गरेमा मलाई समेत प्रतिवादी बनाई दायर भएको झुठ्ठा फिराद दाबीबाट

फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र।

फिरादीको हक मेटिने कार्य झुक्यानबाट भएको देखिएकाले फिरादीको फिरादी दाबी पुग्ने ठहर्छ। मुलुकी ऐन कित्ते कागजको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी माधवप्रसाद दाहाललाई रु. २००।- जरिवाना हुने र प्रतिवादी प्रेमबहादुर बस्नेतले ऐ. को १४ नं. बमोजिम रु. १००।- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।११ को फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परी लिखत पारित गरिदिँदा सो लिखतका साक्षीहरू कारणीहरूमध्ये प्रतिवादी २ जनाले मात्रै जालसाज गरेको र अन्य व्यक्तिहरू सो कार्यमा समावेश नभएको भन्नेसमेतको भनाइलाई आधार मानेर प्रतिवादीमध्येका माधवप्रसाद दाहाल र प्रेमबहादुर बस्नेतले जालसाज गरेको ठहर्छ। सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।११ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी गरी मिति २०६३।१।१३ को लिखत जालसाजी हो भन्ने वादी दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने मिति २०६८।१०।४ मा पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट भएको फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

अब पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा वादी नारायण दाहाल र प्रतिवादी बज्यै नाति नाताका रहेकोमा कुनै विवाद देखिँदैन। यी वादी आफैँले अधिकारप्राप्त निकाय मालपोत कार्यालय दाङमा गई प्रतिवादी माधवप्रसाद दाहाललाई मिति २०६३।१।१३ गतेका दिन र.नं. ख २४९३ को हालैदेखिको बकसपत्र लिखत रजिस्ट्रेसन पारित गरिदिएको पाइन्छ। मालपोत कार्यालयमा लिखत पारित गरिदिँदा विभिन्न चरणमा सनाखतसमेत गराउने प्रचलन रहेको देखिन्छ। हक छाडी दिने व्यक्तिलाई सो लिखतका

सम्बन्धमा सो लिखतबाट हुने परिणामको सम्बन्धमा जानकारी गराएर मात्र हक हस्तान्तरण गरी दिने प्रचलन रहेको पाइन्छ ।

३. असहाय वृद्ध लेखपढ गर्न नजान्ने रोगी फिरादी भएकोमा निजको कोही संरक्षक नराखी ३ कट्टा जग्गाको भनी २-११-० जग्गा हालैको बकसपत्र लिएकोले फिरादीको हक मेट्ने झुक्यानबाट भएको भनी सुरु अदालतबाट मिति २०६३।१।१३ को हालैदेखिको बकसपत्र लिखतलाई जालसाज ठहर्‍याएको देखिन्छ । जबकि यी प्रत्यर्थी वादीले सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतसमक्ष मिति २०६५।६।१६ मा फिराद दायर गर्दा संरक्षक नराखी आफैँ फिराद दायर गरेको देखिन्छ । **मानसिक रूपमा स्वस्थ मानिसले आफ्नो नाममा दर्ता रहेको आफ्नो हकसमेतको अचल सम्पत्ति बकसपत्र गरी दिएकोलाई जालसाजीबाट पारित गरी दिएको भन्न नमिल्ने** भनी बलदेब महतो कोइरीसमेत विरुद्ध चन्द्रेश्वर महतोसमेत भएको जालसाजी मुद्दामा (ने.का.प.२०५१, अंक ३, पृष्ठ २०५) मा यस अदालतबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भएको देखिन्छ ।

४. **मुलुकी ऐन कित्ते कागजको महलको दफा ३ मा अर्काको हक मेट्ने, हदम्याद तारेख जाने वा कुनै तरहसँग नोक्सान पार्ने इत्यादि जुनसुकै मतलबले होस नगरे नभएको झुट्टा कुरा गरे भएको हो भनी वा मिति अड्क वा बेहोरा फरक पारी सहिछाप गरी गराई कागज बनाए वा बनाउन लगाएमा समेत जालसाजी गरेको ठहर्छ** भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

५. जालसाजी हुनका लागि जहिले पनि जसका विरुद्ध जालसाज कार्य गरिन्छ । उसलाई थाहा नदिई वा नहुने गरी गरिने प्रक्रिया हो । तर प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी आफैँ स्वयम्ले आफ्नो नाममा रहेको जग्गालाई स्वतः स्फूर्तरूपमा आफ्नो इच्छानुसार नातिलाई सम्बन्धित मालपोत कार्यालयको रोहबरमा

गई सनाखत भई रजिस्ट्रेसन पारित गरी दिएको तथ्यलाई हाल आएर मलाई झुक्याई, बढी जग्गा र हालैको बकसपत्र पारित गरी लिए भन्ने मुख्य पुनरावेदक वादीको जिकिर भएको पाइन्छ । जुन कुरा तथ्य कित्ते कागजको ३ नं. अनुसार जालसाज भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन ।

६. अतः प्रतिवादीमध्येका माधवप्रसाद दाहाल र प्रेमबहादुर बस्नेतले जालसाज गरेको ठहर्‍याएको सुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।११ को फैसला उल्टी गरी मिति २०६३।१।१३ को लिखत जालसाजी हो भन्ने वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट मिति २०६८।१०।४ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत: जयराम श्रेष्ठ

इति संवत् २०७५ साल असोज १९ रोज ६ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१३६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
फैसला मिति : २०७४।०।१९
०७३-WO-०६८९

मुद्दा : उत्प्रेषण

रिट निवेदक : पाल्पा जिल्ला सहलकोट गाउँ विकास
समिति वडा नं. २ बस्ने छविलाल लामिछाने
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला पाल्पा झडेवा गाउँ विकास समिति
वडा नं. ४ बस्ने बोमबहादुर सारूसमेत

- फौजदारी कसुरमा संलग्न नभएका प्रतिवादीको अचल सम्पत्ति फौजदारी कसुरको दायित्व निर्वाह गर्ने प्रयोजनको लागि निजको सहमति नभई उपयोग गर्न सक्ने अवस्था नदेखिने ।
- पैतृक सम्पत्तिबाट अंश पाउने हक व्यक्तिको जन्मजात हकका रूपमा हाम्रो कानूनले स्वीकार गरेको छ । त्यस्तो हकलाई जहिलेसुकै र जुनसुकै अवस्थामा अंशियारलाई वञ्चित गर्न मिल्ने नदेखिने ।
- विपक्षीहरू अलगअलग अंशियार रहेको अवस्थामा एकासगोलका अंशियारले गरेको फौजदारी कसुरको सम्बन्धमा पर्न आएको दायित्व अर्को अंशियारको सम्पत्तिबाट असुलउपर गर्दा अंश हकबाट नै वञ्चित हुन सक्ने अवस्थासमेत रहन सक्ने हुन्छ । त्यसमा पनि अंशियारहरूका

बीचमा अंशबन्डा नहुँदैको अवस्थामा पनि निजी श्रम र सीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति पुष्टि भएमा त्यस्तो सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारहरूलाई बन्डा गर्नु नपर्ने भन्ने हाम्रो कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा कुनै अंशियारको फौजदारी दायित्व वहन गर्न गराउन निजी आर्जनको सम्पत्ति एकासगोलमै रहेको भन्ने आधारमा मात्र उपयोग गर्न सक्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं.४)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री
विजयप्रसाद मिश्र र अधिवक्ता श्री केन्द्रविक्रम
शाह

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री आर्या श्रेष्ठ
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या.हरिकृष्ण कार्की : नेपालको संविधान २०७२ को धारा ४६ र १३३ बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार रहेको छ:-

विपक्षी गंगाकुमारी सारूले निवेदकका छोरा गनबहादुर लामिछाने र विपक्षी लोमाया बयम्बुका छोरा लोकबहादुर बयम्बुलाई विदेश पठाउने भनी मिति २०६६।१०।१७ मा क्रमशः रु.३,७४,०००।- र रु.४,३४,०००।- लिएउपर वैदेशिक रोजगारको कसुरमा उजुरी परी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट साँवा रु.८,०८,०००।- र हर्जनाबापत ४,०४,०००।- गरी जम्मा रु.१२,१२,०००।- रकम भराई पाउने ठहरी भएको फैसला श्री सर्वोच्च अदालतबाट समेत सदर भई अन्तिम भएको छ । उक्त अन्तिम फैसलाबमोजिम बिगो भराई पाउँ भनी पाल्पा जिल्ला

अदालतमा निवेदन दिई जेथा देखाउने क्रममा निजको एकाघरको दाजु बामबहादुर सारू नाउँ दर्ताको जिल्ला रूपन्देही सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ७क कित्ता नं. १७४९ क्षेत्रफल ०-१-५-० को घरजग्गा देखाई भरिभराउको लागि दरखास्त गरेकोमा रूपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट भरिभराउ गर्न नमिल्ने भनी मिति २०७३।४।३१ मा आदेश भएको छ । उक्त आदेशउपर मुलुकी ऐन, दण्ड-सजायको ६१ नं. बमोजिम दरखास्त गरेकोमा सोही आदेशलाई सदर गरी जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०७३।७।५ मा आदेश भएकोले तत्कालीन मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. बमोजिम उच्च अदालत तुलसीपुर, बुटवल इजलासमा निवेदन गरेको थिएँ । सो अदालतबाट समेत प्रतिवादी गंगाकुमारी सारूले तिर्नुपर्ने रकम निजका दाजु बामबहादुर सारूका नाम दर्ताको सम्पत्तिबाट भराउन नमिल्ने भनी मिति २०७३।९।७ मा आदेश भएको छ । उक्त आदेशले श्री सर्वोच्च अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम बिगो भराई पाउने निवेदकको कानूनी र संवैधानिक हकको अतिक्रमण भएको र कानूनको गलत व्याख्या गरी भएको उल्लिखित आदेश बदर गर्ने अन्य वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको अभावमा नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ४६, १३३(२) (३) समेतका आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

विपक्षी गंगा सारूले गनबहादुर लामिछाने र लोकबहादुर बयम्बुलाई विदेश पठाउने भनी लिएको साँवा रू. ८०८०००।- र सोको हर्जनासमेत भराई लिन पाउने गरी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट मिति २०६९।८।१९ मा फैसला भएको र सोही फैसला सदर हुने ठहरी श्री सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७१।१।४ मा फैसला भएको छ । यसरी उक्त अन्तिम फैसला कार्यान्वयनको विकल्प नरहेको अवस्थामा सो फैसलालाई निस्तेज पार्ने गरी अंशबन्डाको १८ नं. विपरीत एकासगोलको दाजु बामबहादुर

सारूको नाउँमा दर्तामा रहेको जग्गाबाट बिगो असुल गर्न नमिल्ने गरी भएको आदेश कायम रहिरहन सक्दैन । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको २६ नं. ले दुनियाँको बिगोबापत जायजात गर्दा त्यस्तो धन खाने बाह्र वर्षभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको ऐनबमोजिमको मानो नछुट्टी सँगै बसेका वा त्यो धन खाँदा सँगै बसेका पछि भिन्न हुनेको अंशसमेत जायजात गर्नुपर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको छ । विवादित जग्गा २०५३ सालमा राजीनामा गरी खरिद गरेको जग्गा देखिँदा नोकरी गरी जग्गा खरिद गरी ऋण गरी घर निर्माण गरेको जिकिर लिए पनि सो कार्य एकासगोलमा रही भए गरेको हुँदा सगोलका जुनसुकै व्यक्तिका नाउँमा सम्पत्ति रहे पनि बन्डायोग्य नै रहने हुँदा एकासगोलमा रहँदा लिएको ऋणधन सगोलको नै हुन्छ ।

अतः एकासगोलको परिवारका कुनै सदस्यलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले लागेको बिगो असुल गर्न इन्कार गरेको कार्यबाट निवेदकको नेपालको संविधान २०७२ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक हकको उल्लङ्घन हुन गएकोले रूपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०७३।४।३१ मा भएको आदेश सदर गरेको जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०७३।७।५ को आदेश र सो आदेशलाई सदर गरेको उच्च अदालत तुलसीपुर, बुटवल इजलासको मिति २०७३।९।७ को आदेश त्रुटिपूर्ण, गैरकानूनी र बेरीतको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी बामबहादुर सारूका नाम दर्ताका जग्गाहरूबाट समेत निवेदकको बिगो असुल गर्नु गराउनु भनी परामादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी छविलाल लामिछानेले यस अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार कारणसहित यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक

१५ दिनभित्र विपक्षी नं. १ र २ ले आफैं वा आफ्नो कानून व्यवसायीमार्फत र अन्य विपक्षीहरूले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित-जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति २०७३।१०।१७ गते उपस्थित हुनु र सो अवधिसम्मको लागि सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ७क कित्ता नं. १७४९ को निवेदकको घर जग्गा अन्यत्र हस्तान्तरण नगरी यथास्थितिमा राख्नु भन्ने अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७३।१०।१५ मा भएको आदेश।

विपक्षी लोमाया बयम्बुसमेतको लेनदेन सम्बन्धमा यस कार्यालयबाट कुनै लिखत पारित नभएको र सम्मानित अदालतको मिति २०७३।१०।१० को आदेशबमोजिम बमबहादुर सारूको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला रूपन्देही सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ७क कित्ता नं. १७४९ को ज.वि. ०-१-५ को घरजग्गा रोकका राखिएको छ भन्ने मालपोत कार्यालय, रूपन्देहीले मिति २०७३।१०।१७ मा पेस गरेको लिखित जवाफ।

यसमा बिगो बुझाउनुपर्ने विपक्षी गंगामाया सारूले यी निवेदकहरूलाई बुझाउनुपर्ने ठहर भएको रकम गंगामायाले घरव्यवहार चलाउने उद्देश्यबाट लिएको भन्ने नदेखिएको, निवेदकहरूले भरिपाउने ठहरेको बिगोमध्ये गंगामायाको बाबुको नाउँमा रहेको जेथामध्ये गंगामायाको अंशभागमा पर्ने जेथाबाट आंशिक बिगो असुल भएको भन्ने देखिएकोले विपक्षी बमबहादुर सारूको नामको घरजग्गाबाट निवेदकहरूको बिगो पक्राउ गर्न नमिल्ने भनी उच्च अदालत बुटवलको मिति २०७३।१।७ को आदेशको सन्दर्भमा सुविधा र

सन्तुलनको आधारमा समेत अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु पर्ने देखिएन भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७३।१।१७ मा भएको आदेश।

रिट निवेदकले मिति २०७१।१।२ गते पाल्पा जिल्ला झडेवा गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ अन्तर्गतका विभिन्न १० कित्ता जग्गाहरू जेथा देखाई बिगो असुल गरिपाउँ भनी दरखास्त दिएको र एकलौटी रूपमा जग्गाको कम मूल्य राखी मिति २०७२।१०।२१ मा लिलाम गरी बिगो असुल गरेपछि पुनः बिगो असुलीमा छुट भएको भनी प्रस्तुत जग्गामा दाबी लिई निवेदन गरेकोसम्म हो। अघिल्लो निवेदनबाट असुल भएको बिगोलाई नदेखाई पूरा बिगोको दाबी लिई अदालतलाई गुमराहमा राखी दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनबाट निवेदक सफाहात लिई अदालत प्रवेश गरेको देखिँदैन। दाबीको कित्ता नं. १७४९ को जग्गा मेरो निजी श्रम, सीप र प्रयासबाट राष्ट्रिय बीमा कम्पनीमा २०४७ सालदेखि सुरक्षा गार्डमा नोकरी गरी कमाई र.नं. ८११८ बाट खरिद गरेको र सोही कम्पनीबाट ऋण लिई घर निर्माण गरी बसोबास गरी आएको छु। अतः मेरो निजी आर्जनको सम्पत्तिलाई सगोलको भन्न नमिल्ने भएकोले अनावश्यक दुःख हैरानी दिने उद्देश्यले दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी बमबहादुर सारूले मिति २०७३।१०।२३ मा दिएको लिखित जवाफ।

यसमा छविलाल लामिछानेसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी गंगाकुमारी सारूसमेत भएको वैदेशिक रोजगार मुद्दामा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०६९।८।१९ र सर्वोच्च अदालतको मिति २०७१।१।१४ को फैसलाबमोजिम छविलाल लामिछानेले भराई पाउने ठहरेको रु.१२,१२,०००।- भराई पाउँ भनी पाल्पा जिल्ला अदालतमा दरखास्त परी मिति २०७२।१०।२१ मा वादीले जेथा देखाएका जग्गाहरू लिलाम गरी नपुग बिगोबाट यस अदालतमा मिसिल प्राप्त भएको हो।

वादीले दाबी गरेको कित्ता नं. १७४९ को जग्गा र सोमा बनेको घरसमेत आफूले राष्ट्रिय बीमा संस्थानमा काम गरी कमाई कर्जा लिई घर बनाएको हुँदा निजी आर्जनको हो । सोबाट वादीले बिगो भराई पाउने होइन भनी प्रमाणसहित निवेदन दिएको देखिँदा उक्त सम्पत्तिबाट दाबीको बिगो असुल हुन नसक्ने भनी यस अदालतको तहसिल शाखाबाट मिति २०७३।४।३१ मा आदेश भएकोमा उक्त आदेश जिल्ला न्यायाधीश तथा उच्च अदालत तुलसीपुरबाट समेत मिति २०७३।९।७ मा सदर हुने ठहरेको हुँदा यस अदालतबाट भएको काम कारबाही कानूनबमोजिम नै गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०७३।१०।१२ को लिखित जवाफ ।

दरखास्तवाला वादी छविलाल लामिछानेले वैदेशिकरोजगारन्यायाधिकरणकोमिति २०६९।८।१९ तथा सर्वोच्च अदालतको मिति २०७१।९।८ को फैसलाबमोजिम बिगो भराई पाउँ भनी यस अदालतमा मिति २०७१।९।२ मा दरखास्त गरेको देखिन्छ । यस अदालतअन्तर्गतका जेथाहरूको सम्बन्धमा फैसला कार्यान्वयनको कार्यसम्पन्न गरी नपुग बिगो असुलीको लागि रूपन्देही जिल्ला अदालतमा पठाइएको छ । यस अदालतको के कुन कार्यले निजको मौलिक हक हनन हुन गएको हो खुल्न नआएकोले विना आधार र कारण यस अदालतलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पाल्पा जिल्ला अदालतको तर्फबाट मिति २०७३।१०।२१ मा परेको लिखित जवाफ ।

यसमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७१।१।१४ गते वैदेशिक रोजगार कसुरमा भएको अन्तिम फैसलाबमोजिम नै प्रतिवादी गंगाकुमारी सारूले तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकम निजका दाजु बोमबहादुर सारूका नाम दर्ताको सम्पत्तिबाट भराउन नमिल्ने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०७३।७।१५ मा भएको आदेश बेरीतको नदेखिँदा परिवर्तन गर्नु पर्ने

देखिएन भनी मिति २०७३।९।७ मा आदेश भएको र उक्त आदेश कानूनबमोजिम भएको हुँदा विपक्षीको हक अधिकार हनन हुने कार्य नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने उच्च अदालत तुलसीपुरको तर्फबाट २०७३।१२।१ मा पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री विजयप्रसाद मिश्र र अधिवक्ता श्री केन्द्रविक्रम शाहले विपक्षी गंगाकुमारी सारू मगरले गनबहादुर लामिछाने र लोकबहादुर बयम्बुलाई विदेश पठाई दिन्छु भनी रु.८,०८,०००।- रकम लिई वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी कसुर गरेकोले सोउपर उजुर परी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट मिति २०६९।८।१९ मा उक्त साँवा रकम र हर्जनासमेत गरी जम्मा रु.१२१२०००।- भराई पाउने ठहरी फैसला भएको छ । उक्त फैसला सदर ठहरी सर्वोच्च अदालतबाट समेत मिति २०७१।१।४ मा फैसला भई अन्तिम भइरहेको मिसिलको तथ्यबाट देखिन्छ । यसरी सर्वोच्च अदालतबाट समेत फैसला भई अन्तिम रहेको मुद्दाको बिगो भराई पाउन एकासगोलका व्यक्तिको नाउँको सम्पत्ति जेथा देखाएको कार्यलाई अन्यथा मान्न मिल्ने होइन । दण्ड सजायको २६ नं. ले समेत दुनियाँको बिगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने १२ वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मानु नछुट्टी सँग बसेका वा त्यो धन खाँदा सँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंशसमेत जायजात गर्नु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थालाई लेनदेन व्यवहारको ९ नं.ले संकुचित गर्न सक्दैन । विपक्षी गंगाकुमारी सारू कसुर गर्दाको अवस्थामा एकासगोलमा नै रहेको हुँदा निजको एकासगोलको दाजु बोमबहादुर सारूको नाउँको सम्पत्तिबाट बिगो असुल गर्न कुनै कानूनले बाधा पर्ने देखिँदैन । सर्वोच्च अदालतको अन्तिम फैसलालाई निष्क्रिय हुने गरी उच्च अदालतबाट भएको आदेश गैरकानूनी रहेको छ । अतः सर्वोच्च अदालतको

अन्तिम फैसला कार्यान्वयनको लागि एकासगोलको व्यक्तिको नाउँको जायजेथाबाट बिगो असुल हुन नसक्ने भनी रूपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट भएको आदेश सदर गरेको उच्च अदालत तुलसीपुरको मिति २०७३।९।७ को आदेश बेरीतको हुँदा बदर पाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी बोमबहादुर सारूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री आर्या श्रेष्ठले निवेदकले मिति २०७१।९।२ गते पाल्पा जिल्ला अदालतमा जिल्ला पाल्पा झडेवा गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ अन्तर्गतका १० कित्ता जग्गाहरू जेथा देखाई बिगो भराई पाउँ भनी दरखास्त गरी मिति २०७२।१०।२१ मा लिलाम गरी बिगो असुल गरी बाँकी बिगोउपर बोमबहादुरको नाउँ दर्ताको रूपन्देही जिल्लाअन्तर्गतको जेथा देखाई निवेदन दिएको तथ्यलाई लुकाई अदालतलाई गुमराहमा राखी रिट निवेदन दिएबाट निवेदक सफा हात अदालत प्रवेश गरेको अवस्था छैन । आफूले बीमा कम्पनीमा काम गरी जग्गा खरिद गरेको र सोही कम्पनीबाट ऋण लिई घर निर्माण गरेको स-प्रमाण लिखित जवाफसाथ पेस भएको अवस्थामा त्यसलाई निवेदकले अन्यथा भनेको अवस्था छैन । अतः निजी आर्जनको सम्पत्तिबाट सगोलको बिगो भराउन नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

यसरी दुवै पक्षबाट प्रस्तुत भएको तर्कपूर्ण बहस सुनी निवेदनसहितका मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा यसमा फौजदारी कसुरको परिणाम स्वरूप स्थापित दायित्व एकासगोलमा रहेका अंशियारहरूले बेहोर्नु पर्ने हो होइन ? निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने हो होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा विपक्षी गंगाकुमारी सारूले निवेदकका छोरा गनबहादुर

लामिछाने र विपक्षी लोमाया बयम्बुका छोरा लोकबहादुर बयम्बुलाई विदेश पठाउने भनी मिति २०६६।१०।१७ मा क्रमशः रु.३,७४,०००।- र रु.४,३४,०००।- लिएकोमा सोउपर वैदेशिक रोजगारको कसुरमा उजुरी परी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट साँवा रु.८,०८,०००।- र हर्जनाबापत ४,०४,०००।- गरी जम्मा रु.१२,१२,०००।- रकम भराई पाउने ठहरी मिति २०६९।८।१९ गते फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परी यस अदालतबाट समेत वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट भएको फैसला सदर हुने ठहरी मिति २०७१।१।१४ मा फैसला भई मुद्दा अन्तिम भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । उक्त अन्तिम फैसलाबमोजिम बिगो भराई पाउँ भनी जिल्ला पाल्पा झडेवा गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ अन्तर्गतका १० कित्ता जग्गाहरू जेथा देखाई बिगो भराई पाउँ भनी दरखास्त गरी मिति २०७२।१०।२१ मा लिलाम भई उक्त लिलामबाट निवेदकले केही रकम असुल गरी बाँकी बिगो असुल गर्ने क्रममा बोमबहादुर सारूका नाउँको जिल्ला रूपन्देही सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ७क कित्ता नं. १७४९ क्षेत्रफल ०-१-५-० को घरजग्गा देखाई दरखास्त गरेको देखिन्छ । उक्त दरखास्तमा रूपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट बाँकी बिगो भरिभराउ गर्न नमिल्ने भनी मिति २०७३।४।३१ मा आदेश भएकोमा मुलुकी ऐन, दण्डसजायको ६१ नं. बमोजिम जिल्ला न्यायाधीशले समेत सोही आदेश सदर भएकोमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम उच्च अदालत तुलसीपुर बुटवल इजलासमा निवेदन गरेको देखिन्छ । सो अदालतबाट समेत प्रतिवादी गंगाकुमारी सारूले तिर्नु पर्ने रकम निजका दाजु बोमबहादुर सारूका नाम दर्ताको सम्पत्तिबाट भराउन नमिल्ने गरी तहसिलदारबाट भएको आदेश सदर गरी मिति २०७३।९।७ मा आदेश भएको र सो आदेशले सर्वोच्च अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम बिगो भराई पाउने

कानूनी र संवैधानिक हकको अतिक्रमण हुने गरी कानूनको गलत व्याख्या गरी भएको उल्लिखित आदेश बदर गरी पाउन वैकल्पिक उपचारको अभाव भएको भनी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखियो ।

३. निवेदकहरू छविलाल लामिछाने र लोमाया बयम्बुसमेतले वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट बिगो र हर्जनासमेत गरी जम्मा रु.१२,१२,०००।- यस मुद्दाका विपक्षी बमबहादुर सारूबाट भराई लिन पाउने ठहरेको र सोही फैसला यस अदालतबाट समेत सदर भई मिति २०७१।१।१४ मा फैसला भएपछि बिगो असुलीका लागि पाल्पा जिल्ला अदालतमा निवेदन गरेको र सो जिल्लाअन्तर्गतका केही जग्गाहरू लिलामसमेत गरी निवेदकहरूले लिएको भन्ने विपक्षी बमबहादुर सारूको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । उक्त लिखित जवाफको साथमा पेस भएका प्रमाण कागजातहरू हेर्दा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको २०६९।८।१९ तथा सर्वोच्च अदालतको मिति २०७१।१।१४ को फैसलाबमोजिम बिगो मुद्दामा ज्ञानबहादुर सारूका नाउँका जिल्ला पाल्पा झडेवा गाउँ विकास समितिअन्तर्गतका १० कित्ता जग्गाहरू दा.खा. गरिदिनु भनी पाल्पा जिल्ला अदालतको च.नं. १४२१ मिति २०७२।१२।१८ को पत्रको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । सो सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा कुनै तथ्य उल्लेख गरेको देखिँदैन । उपर्युक्त बिगो असुलीसम्बन्धी काम कारबाहीबाट के कति बिगो असुल भएको हो के कति बाँकी छ सोसमेत कुनै बेहोरा उल्लेख नै नगरी बिगो मुद्दामा हालसम्म कुनै कारबाही नै अगाडि नबढाएको तथा कुनै बिगो असुल नभएकोझैँ गरी तथ्यलाई उल्लेख नगरी रिट क्षेत्राधिकारमा प्रवेश गरेको अवस्थालाई हेर्दा रिट निवेदक सफाहात अदालत प्रवेश गरेको मान्न सकिएन ।

४. यी विपक्षी गंगाकुमारी सारूले वैदेशिक रोजगारअन्तर्गतको कसुर गरेको र सो कसुर अपराधमा

वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण र यस अदालतबाट समेत दोषी ठहर भई मुद्दा अन्तिम भइरहेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । उक्त कसुरमा यी बमबहादुर सारूलाई प्रतिवादी कायम गरिएको वा सजाय भएको अवस्था पनि देखिँदैन । यसरी फौजदारी कसुरमा संलग्न नभएका यी बमबहादुर सारूको अचल सम्पत्ति फौजदारी कसुरको दायित्व निर्वाह गर्ने प्रयोजनको लागि निजको सहमति नभई उपयोग गर्न सक्ने अवस्था पनि देखिँदैन । पैतृक सम्पत्तिबाट अंश पाउने हक व्यक्तिको जन्मजात हकका रूपमा हाम्रो कानूनले स्वीकार गरेको छ । त्यस्तो हकलाई जहिलेसुकै र जुनसुकै अवस्थामा पनि अंशियारलाई वञ्चित गर्न मिल्ने देखिँदैन । यी विपक्षी बमबहादुर सारू र गंगाकुमारी सारू अलगअलग अंशियार रहेको अवस्थामा एकासगोलका अंशियारले गरेको फौजदारी कसुरको सम्बन्धमा पर्न आएको दायित्व अर्को अंशियारको सम्पत्तिबाट असुलउपर गर्दा अंश हकबाट नै वञ्चित हुन सक्ने अवस्थासमेत रहन सक्ने हुन्छ । त्यसमा पनि अंशियारहरूका बीचमा अंशबन्डा नहुँदैको अवस्थामा पनि निजी श्रम र सीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति पुष्टि भएमा त्यस्तो सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारहरूलाई बन्डा गर्नु नपर्ने भन्ने हाम्रो कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा कुनै अंशियारको फौजदारी दायित्व वहन गर्न गराउन निजी आर्जनको सम्पत्ति एकासगोलमै रहेको भन्ने आधारमा मात्र उपयोग गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन ।

५. यसरी वैदेशिक रोजगारको कसुरसम्बन्धी मुद्दाको अन्तिम फैसलाले प्रतिवादीमध्येकी गंगाकुमारी सारूले यी रिट निवेदक छविलाल लामिछानेसमेतलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने बिगोको सम्बन्धमा केही बिगो असुलउपर गरेकोमा सो तथ्यलाई रिट निवेदनमा उल्लेख नै नगरी सबै बिगो असुलउपर हुन बाँकी रहेको भनी अदालत प्रवेश गरेको अवस्था र केही बिगो असुल भएको र बाँकी बिगोको हकमा एकासगोलका अंशियार भनी बमबहादुर सारूको निजी आर्जनको जिल्ला

रूपन्देही सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ७क कित्ता नं. १७४९ को जग्गाबाट असुल हुन सक्ने अवस्था देखिएन।

६. अतः गंगाकुमारी सारूबाट वैदेशिक रोजगारको कसुरमा निवेदक छविलाल लामिछानेसमेतलाई भराई दिनु पर्ने ठहरेको रकम निजका एकासगोलका दाजु बमबहादुर सारूका नाम दर्तामा रहेको मिसिल प्रमाणहरूबाट निजको निजी आर्जनको प्रमाणित भइरहेको घरजग्गाबाट भराउन नमिल्ने गरी रूपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०७३।४।३१ मा भएको आदेश सदर गरेको जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०७३।७।५ को आदेश र सो आदेशलाई सदर गरेको उच्च अदालत तुलसीपुरको मिति २०७३।९।७ को आदेशलगायतका कानूनबमोजिमको काम कारबाहीबाट निवेदकको नेपालको संविधान २०७२ द्वारा निसृतः हकमा आघात परेको नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत : महेन्द्र भट्टराई
इति संवत् २०७४ साल कार्तिक १९ गते रोज १ शुभम्।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१३७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खडका
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
फैसला मिति : २०७४।६।२२
०७१-RB-०१२१

मुद्दा:- बैंकिङ कसुर

पुनरावेदक / प्रतिवादी : मकवानपुर, हेटौँडा
नगरपालिका वडा नं. ११ घर भई हाल कारागार
कार्यालय भिमफेदी मकवानपुरमा थुनामा रहेको
अर्जुनप्रसाद विडारी
विरूद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : चतुरमान घलानको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- वस्तुतः चेक अनादर व्यक्ति व्यक्तिबीच चेक काटी लिनु दिनु गरेको कारोबारसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। यसमा चेक दिनेको खातामा पर्याप्त रकम नभएको कारणबाट चेक धारकले चेकमा उल्लेख भएको रकम सम्बन्धित बैंकबाट भुक्तानी पाउन नसकी चेक अनादर हुन जाने।

(प्रकरण नं. ५)

- बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) मा भएको व्यवस्था अनुसार चेकमा उल्लिखित रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी दिएको आधारमा मात्र बैंकिङ कसुर मान्न सकिने अवस्था नदेखिने।
- बैंकिङ कसुर हुनको लागि आफ्नो खातामा

पर्याप्त रकम छैन भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै चेक काटिएको हुनुपर्ने र चेकमा उल्लिखित रकम निजको खातामा मौज्जात नभए पनि उक्त चेकअनुसारको रकमको भुक्तानी लिएको दिएकोसमेत हुनुपर्ने हुन्छ । चेक काटिएको रकमको भुक्तानी लिँदा दिँदा बैंकका कर्मचारीसमेत संलग्न हुने हुँदा बैंकका कर्मचारी संलग्न नभएको अवस्थामा एकतर्फी चेक काटिएको आधारमा मात्र बैंकिङ कसुर हुन सक्ने देखिँदैन । "भुक्तानी लिन दिन हुँदैन" भन्ने बेहोराले भुक्तानी लिने र दिने दुवै पक्षलाई जिम्मेवार बनाउन खोजेको देखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता

श्री सुरेन्द्र थापा

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७२, अंक ८, नि.नं.९४५२

सम्बद्ध कानून :

- बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४

सुरू फैसला गर्ने न्यायाधीश :

माननीय न्यायाधीश श्री जीवनहरि अधिकारी

माननीय न्यायाधीश श्री सरिता शर्मा

पुनरावेदन अदालत हेटौंडा

फैसला

न्या. मीरा खड्का : पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०७१।३।३१ को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) बमोजिम पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर

यसप्रकार छ ।

जिल्ला मकवानपुर हटिया गा.वि.स. वडा नं.६ कित्ता नं.५०६ ज.बि. ०-१२-३ मेरो हक भोगको जग्गा मिति २०६९।९।२७ गते दत्तराम दाहालसमेत मिली अर्जुनप्रसाद बिडारीको नाउँमा रजिस्ट्रेसन पास गराई दत्तराम दाहालको सिद्धार्थ बैंकमा रहेको खाताको रु.४,७०,०००।- को बाउन्स चेक दिएको हुँदा कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको चतुरमान घलानको जाहेरी दरखास्त ।

दत्तराम दाहालको यस बैंकमा कायम रहेको खाता नं.०१७१५०३८३८९ मा मिति २०६९।१२।२१ गते रु.१६८६।०३ रकम रहेको, मिति २०६९।१०।३ गते चतुरमान घलानले भुक्तानी पाउने गरी खिचिएको चेक खातामा पर्याप्त मौज्जात नरहेको कारणले बाउन्स भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको सिद्धार्थ बैंकको पत्र ।

पक्राउ परेका नवराज बुढाथोकी, शेखर घिमिरे, अर्जुनप्रसाद विडारी र मदन कार्की जाहेरीमा उल्लेख भएका व्यक्तिहरू हुन् भन्नेसमेत बेहोराको चतुरमान घलानको सनाखत कागज ।

म मालपोत कार्यालयमा लेखापढी गर्दै आएको छु । मिति २०६९।९।२७ गते दत्तराम दाहाल, अर्जुनप्रसाद विडारी, नवराज बुढाथोकी र जाहेरवाला चतुरमान घलानलगायतका व्यक्तिहरू आई दत्तराम दाहालले उल्लिखित जग्गा चतुरमान घलानबाट अर्जुनप्रसाद बिडारीको नाउँमा रजिस्ट्रेसन राजीनामा दोहोरो कागज लेखिदिनु भनेकाले मैले लेखिदिएको हो । निजहरूले चेकमार्फत लेनदेन भयो भनी पास गरेका हुन् । म लेखनदास भएको कारण लेखेको हुँ, बैंकिङ कसुर अपराध र ठगी गर्ने कार्यमा मेरो कुनै भूमिका छैन भन्नेसमेत बेहोराको शेखर घिमिरेको बयान ।

चन्द्रबहादुर स्याङ्तान र तिलक स्याङ्तानले हाप्रो साथीको हर्नामाडीमा जग्गा छ, धितो राखेर रकम निकाल्नु पन्थो भनेकाले मैले कागजात माग गर्दा

चतुरमान घलानको नाउँमा रहेको कागज ल्याएका र जग्गाको कारोबार गर्ने मैले चिनेका नवराज गिरीलाई भनी निजमार्फत उक्त जग्गा अर्जुनप्रसाद बिडारीको नाउँमा रजिस्ट्रेसन पास गराई स्कूल रोडमा दत्तराम दाहालले सिद्धार्थ बैंकको चेक दिएका हुन् । उक्त जग्गा रजिस्ट्रेसन कागज लेख्ने काम शेखर घिमिरेले गरेका हुन् । दत्तराम दाहाल, नवराज गिरी, मदन कार्की, अर्जुनप्रसाद बिडारीसमेतको संलग्नतामा उक्त काम भएको हो । सो काम गरेबापत तेल हाल्न भनी रु.६,०००।- पाएकोमा सोबाट खर्च गरी बाँकी रहेको म र तिलक स्याङ्तानले १/१ हजार लिएका हौं भन्नेसमेत बेहोराको नवराज बुढाथोकी बयान ।

मदन कार्कीमार्फत दत्तराम दाहालसँग मेरो चिनजान भएको हो । निजले मलाई रु.१,३०,०००।- दिनु, तपाइँको नाउँमा जग्गा पास गराई दिन्छु । १ महिनामा ब्याजसहित दिने र सो काम गरेबापत रु.५०,०००।- समेत दिनेछु भनेकाले उक्त जग्गा मेरो नाउँमा पास गराई अरुण फाइनान्समा राखी दत्तराम दाहालले रकम निकालेका हुन् । सो जग्गाबापत दत्तराम दाहालले जाहेरवालालाई रु.४,७०,०००।- को चेक काटी दिएका हुन् । सो चेक बाउन्स भएको कुरा पछि थाहा पाएको हुँ । सो बेला म, मदन कार्की, नवराज गिरी, नवराज बुढाथोकीसमेत थियौं भन्नेसमेत बेहोराको अर्जुनप्रसाद बिडारीको बयान ।

दत्तराम दाहाल मेरो साडु भाइ नाताका हुन् । निजले जग्गाको कारोबार गर्ने कुरा जानकारी थियो । निजले अर्जुनप्रसाद बिडारीलाई केही रकम दिनु जग्गा पास गरी दिन्छु भनेको कुरा अर्जुनले भन्दा मैले दिए हुन्छ भनेको हुँ, पछि चतुरमान घलानको जग्गा अर्जुनप्रसाद बिडारीको नाउँमा पास गरी जग्गाधनीलाई रु.४,७०,०००।- को बाउन्स चेक दिएको कुरा जानकारी भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको मदन कार्कीको बयान ।

ऋणी चतुरमान घलान धनी अर्जुनप्रसाद

बिडारी भई र.नं.१५६९ (क) मिति २०६९।९।२७ को रजिस्ट्रेसन दर्ताअनुसार उक्त ०-१२-३ जग्गाको न्यूनतम मूल्याङ्कन एवं लिखत पारित भएको रकम रु.१२,००,०००।- र राजश्व दस्तुर रु.३६,०००।- रहेको अभिलेखबाट देखिएको भन्नेसमेत बेहोराको मालपोत कार्यालय मकवानपुरको पत्र ।

जाहेरवाला चतुरमान घलानको साबिक हटिया गा.वि.स. वडा नं.६ को कि.नं.५०६ ज.बि.०-१२-३ जग्गा दृष्टिबन्धक गर्ने भनी दत्तराम दाहाल, अर्जुनप्रसाद बिडारी, नवराज बुढाथोकी, मदन कार्की, नवराज गिरी र शेखर घिमिरेसमेतको मिलोमतोमा अर्जुनप्रसाद बिडारीको नाममा रजिस्ट्रेसन पास गराई दत्तराम दाहालको सिद्धार्थ बैंकमा रहेको खातामा रकम नभएको रु.४,७०,०००।- चेक दिई बैंकिङ कसुर र ठगी गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको गणेश बानियासमेतको कागज ।

प्रतिवादी दत्तराम दाहालले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ को (ग) मा उल्लिखित कसुर गरेको देखिँदा निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम र उक्त कसुर गर्न सघाउ पुऱ्याउने प्रतिवादीहरू शेखर घिमिरे, नवराज बुढाथोकी, अर्जुनप्रसाद बिडारी, मदन कार्की, नवराज गिरी, तिलकबहादुर स्याङ्तान र चन्द्र लोलाई सोही ऐनको दफा १५(६) को कसुरमा दफा १५(१) अनुरूप १५(६) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोगपत्र माग दाबी ।

मैले अभियोग दाबीबमोजिम कसुर गरेको छैन, म लेखापढी व्यवसायीको हैसियतले काम गर्ने मानिस हुँ । मेरा चिनजानका व्यक्ति हरि न्यौपानेले राजीनामा लिखत लेखी दिनु पऱ्यो भनेकाले लिखत तयार गरी मालपोत कार्यालय प्रमुखको सामुन्ने लिखत पास भएको हो । सो काम गरेबापत चतुरमान घलानबाट रु.५००।- पारिश्रमिक पाएको हो । दिने र लिनेको बीचमा चेकको कारोबार भए नभएको सम्बन्धमा मलाई

थाहा छैन । मैले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर नगरेकोले सफाइ पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी शेखर घिमिरेले गरेको बयान ।

चतुरमानले मलाई मेरो नाउँको जग्गा आज अर्केको नाउँमा पास गर्दैछु । तिमी साक्षी बसी देउभन्दा साक्षीमा बसी दिएको हुँ । म चतुरमानलाई मात्र चिन्दछु । उक्त जग्गा राजीनामा भएपछि चेक बाउन्स भयो, पैसा नभएको चेक दिएछ भनी मलाई फोनमार्फत थाहा भएको हो । अभियोग दाबीबमोजिम कसुर नगरेकोले सफाइ पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी नवराज बुढाथोकीले गरेको बयान ।

प्रतिवादीमध्येका दत्तराम दाहाल मेरो चिनजानका व्यक्ति हुन् । निजले चतुरमान घलानलाई चेक दिएकोसम्म देखेको हुँ, कुन कारोबारको चेक हो मलाई थाहा भएन । चेक बाउन्स भएको कुरा पक्राउ परेपछि मात्र थाहा पाएको हुँ । जाहेरी बेहोरा एवं अभियोग झुठा हुँदा सफाइ पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद विडारीले गरेको बयान ।

कुनै पनि कागजहरूमा लिनादिनामा म साक्षी छैन । जग्गा धितो राखी रकम निकाल्ने कुरा मलाई जानकारी भएको भन्ने कुरा झुठा हो । राजीनामा पास भएको र चेक बाउन्स भएको भन्ने कुरा मैले पछि थाहा पाएको हुँ । अभियोग दाबीबमोजिम कसुर नगरेकोले सफाइ पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी मदन कार्कीले गरेको बयान ।

जग्गा लेनदेन गर्दासमेत मदन कार्कीलाई थाहा थिएन । चतुरमान घलानलाई समेत मदन कार्कीले चिन्नु भएको छैन । जग्गा कसको हो, कसलाई बेचबिखन गरेको हो, सो सम्बन्धमा मदन कार्कीलाई थाहा नभएको हुँदा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी मदन कार्कीको साक्षी लक्ष्मी कार्कीले गरेको बकपत्र ।

यी प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा रकम नभएको बैंक चेक दिएकाले कानूनबमोजिम सजाय

हुनुपर्ने हो, मलाई रकम नभएको चेक दत्तराम दाहालले दिएको हो र सो चेकमा दत्तराम दाहालको सहिछाप थियो । नवराज बुढाथोकीको चेकमा हस्ताक्षर छैन, दत्तरामलगायत सबै जना संलग्न देखिएकाले प्रतिवादी बनाएको हो भन्ने बेहोराको जाहेरवाला चतुरमान घलानले गरेको बकपत्र ।

चेक कसले कसलाई दिए मलाई थाहा छैन । घटना सम्बन्धमा चतुरमान घलानबाट सुनेको हुँ । साक्षी बसिदिनु भन्दा साक्षी बसी दिएको हुँ भन्ने बेहोराको मौकामा कागज गर्ने गणेश बानियाले गरेको बकपत्र ।

जग्गा पास गर्दा जाहेरवालाले साक्षी बस्नु भनेकाले साक्षी बसेको हुँदा नवराज बुढाथोकीलाई प्रतिवादी बनाएको हो । प्रतिवादी नवराज बुढाथोकी निर्दोष हुँदा सफाइ पाउनु पर्ने हो भन्ने बेहोराको प्रतिवादी नवराज बुढाथोकीका साक्षी सिता गोलेले गरेको बकपत्र ।

अर्जुनप्रसाद विडारीले जाहेरवाला चतुरमान घलानलाई चेक दिएको नभई दत्तरामले दिएको हो, उक्त चेक दत्तरामले किन दिएका हुन् थाहा छैन । उक्त चेक दिएको खाता अर्जुनप्रसाद विडारीको होइन, त्यसैले निजलाई सजाय हुनुपर्ने होइन । मेरा श्रीमान् अर्जुनप्रसाद विडारीले रजिस्ट्रेसन पास गर्दाका दिन घरबाट रु.७,००,०००/- लिएर जानु भएको थियो भन्ने बेहोराको प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद विडारीका साक्षी अन्जना विडारीले यस गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी शेखर घिमिरेले लेखापढीसम्म गरेका हुन् । अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्ने हो भन्ने बेहोराको प्रतिवादी शेखर घिमिरेका साक्षी पुर्णप्रसाद अर्यालले गरेको बकपत्र ।

दत्तरामलेदस्तखतगरीजग्गादृष्टिबन्धकबापत चतुरमानलाई उक्त बाउन्स भएको चेक दिएका हुन् । लिखत मैले देखेको छैन भन्ने बेहोराको मौकामा कागज गर्ने तोकबहादुर मोक्तानले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू दत्तराम दाहाल, नवराज गिरी,

तिलकबहादुर स्याङ्तान र चन्द्र लोले म्याद गुजारी बसेका ।

प्रतिवादीमध्येका दत्तराम दाहालले आफ्नो खाता नं.०१७१५०३८३८९ मा रकम नभएको अवस्थामा जाहेरवाला चतुरमान घलानलाई रु. ४,७०,०००/- को चेक दिई चेक बाउन्स भएको देखिएको हुँदा निजलाई बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ (ग) अनुसारको कसुरमा निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम रु.४०००/- (चार हजार) जरिवाना र अन्य प्रतिवादीहरू शेखर घिमिरे, नवराज बुढाथोकी, अर्जुनप्रसाद विडारी, मदन कार्की, नवराज गिरी, तिलकबहादुर स्याङ्तान र चन्द्र लोले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(६) को कसुर गरेको हुँदा निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(६) बमोजिम जनही रु.२०००/- (दुई हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७१।३।३१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । मैले जाहेरवालालाई बाउन्स भएको चेक दिएको हैन । सो चेक बुझिलिन जाहेरवालालाई कुनै कर पनि गरेको वा विश्वास दिलाएको छैन । खातामा रकम भएको कुरासमेत जानकारी गराएको अवस्था छैन । मैले खातामा रकम भएको कुरासमेत जानकारी गराएको अवस्था छैन । उक्त चेक दत्तराम दाहालले जाहेरवालालाई दिँदा मेरो के भूमिका रहेको थियो सो कुरा जाहेरीमा उल्लेख गरिएको छैन । बैंक खाता मेरो नाममा रहेको पनि छैन । मेरो कुन कार्यले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(६) को कसुर भयो सो कुरा जाहेरीमा उल्लेख नभएको अवस्थामा त्यस्तो हचुवाको भरमा परेको जाहेरीलाई आधार मानी मैले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेको भनी जरिवाना गरेको फैसला मिलेको छैन । मौकामा कागज गर्ने गणेश बानियाँसमेतका मानिसहरूले जाहेरवालालाई रकम नभएको बैंक खाताको चेक दिएको देखेको नभई

सुनी थाहा पाएको भनी बयान गरेको अवस्था रहेको छ । अतः मलाई बैंकिङ कसुरको अपराध गरेको ठहर्न्याई सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद विडारीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

बैंकको खातामा रकम मौज्जात नभएको जानी जानी चेक काटी दिएको कसुरमा संलग्न मतियार भनी बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(१) बमोजिम पुनरावेदकलाई रु. २,०००/- जरिवाना गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट फैसला भएको देखिन्छ । विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क मा समेत बैंकमा रकम मौज्जात नभएको चेक काटी दिनेलाई सजायको व्यवस्था भएको पाइन्छ । यस्तो कसुरमा विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ नै आकर्षित हुने भनी यस अदालतबाट पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार प्रत्यर्थी प्रतिवादी दुर्गा कार्की भएको बैंकिङ कसुर मुद्दामा (नेकाप २०७२, मङ्सिर, नि.नं.९४५२) प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तसमेतको आधारमा प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर्न्याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७१।३।३१ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. बमोजिमको प्रयोजनार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७३।१०।१० को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु एवं रेकर्ड मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सुरेन्द्र थापाले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) ले आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक

काटी भुक्तानी लिने दिने कार्यलाई स्पष्टरूपमा बैंकिङ कसुरको रूपमा परिभाषित गरेको छ । जाहेरवालालाई दत्तराम दाहालले रु.४,७०,०००/- को चेक काटी दिएका हुन् । सो चेक बाउन्स भएको पछि थाहा भएको हो भनी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयानसमेत गरेको अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादीसमेतलाई बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(६) को कसुरमा सोही दफा १५(६) बमोजिम जरिवाना गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

यसमा दत्तराम दाहालले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) मा उल्लिखित कसुर गरेकोले निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) बमोजिम तथा उक्त कसुर गर्नमा सघाउ पुऱ्याउने यी पुनरावेदक प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद विडारी, शेखर घिमिरे, नवराज बुढाथोकी, मदन कार्की, तिलकबहादुर स्याङ्तान, चन्द्र लो तथा नवराज गिरीलाई सोही ऐनको दफा १५(६) को कसुरमा सोही दफाबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी दत्तराम दाहाललाई सोही ऐनको दफा ३(ग) को कसुरमा ऐ. दफा १५(१) बमोजिम रु.४,०००/- जरिवाना हुने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई ऐ. दफा १५(६) को कसुरमा सोही नं. बमोजिम जनही रु.२,०००/- जरिवाना हुने ठहऱ्याई पुनरावेदन अदालत हेटौंडाले गरेको फैसलाउपर प्रतिवादीमध्येका अर्जुनप्रसाद विडारीको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको रहेछ ।

उल्लिखित तथ्य, पुनरावेदन जिकिर एवं विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेतको सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला मिलेको छ छैन ? र प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन जिकिर पुन गर्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. अब, निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा

प्रतिवादी दत्तराम दाहालले आफ्नो नाउँमा सिद्धार्थ बैंकमा रहेको खाता नं. ०१७१५०३८३८१ उल्लेख गरी जाहेरवाला चतुरमान घलानलाई भुक्तानी पाउने गरी रु.४,७०,०००/- चेक काटी दिएको तर चेकमा उल्लेख गरिएको रकम नभएको, सो नं.को खातामा रु.१६८६।०३ मात्र रहेकोले उक्त चेक बाउन्स भएको तथ्य सिद्धार्थ बैंकको पत्रसमेतबाट देखिएको हुँदा प्रतिवादी दत्तराम दाहालले चतुरमान घलानलाई सिद्धार्थ बैंकमा रहेको खाता नं. ०१७१५०३८३८१ बाट भुक्तानी पाउने गरी रु.४,७०,०००/- को चेक दिएको र सो खातामा पर्याप्त रकम नभई चेक बाउन्स भएको तथ्यमा कुनै विवाद रहेको देखिँदैन ।

३. चेक बाउन्स भएकोले प्रतिवादी दत्तराम दाहाललाई बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) को कसुरमा निजलाई ऐ. ऐनको दफा १५(१) बमोजिम र उक्त कसुर गर्न सघाउ पुऱ्याउने यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू अर्जुनप्रसाद विडारी, शेखर घिमिरे, नवराज बुढाथोकी, मदन कार्की, नवराज गिरी, तिलकबहादुर स्याङ्तान र चन्द्र लोलाई ऐ. ऐनको दफा १५(६) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा १५(६) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अभियोग मागदाबी लिएकोमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीअनुसार नै जरिवाना हुने ठहऱ्याई पुनरावेदन अदालतले फैसला गरेको देखिन्छ ।

४. वादी नेपाल सरकारले प्रतिवादीहरूउपर अभियोग दाबी लिएको बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) मा "कसैले पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी भुक्तानी लिन हुँदैन" भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त व्यवस्थाबाट केवल आफ्नो बैंक खातामा खाम्ने रकम छैन भनी जान्दाजान्दै चेक काट्दैमा बैंकिङ कसुर हुन नसक्ने, त्यसरी काटिएको चेकबाट भुक्तानी लिने दिनेसम्मको कार्य सम्पन्न हुनुपर्ने

देखिन्छ । सामान्यतः आफ्नो बैंक खातामा के कति रकम मौज्जात छ वा छैन भन्ने कुराको हेक्का चेक काट्ने व्यक्तिलाई हुनुपर्दछ । कुनै कारणवश सो कुरा यकिन हुन नसकी वा तथ्यको भ्रममा परी वा झुक्यानमा परी खातामा मौज्जात रहेको रकमभन्दा बढी रकमको चेक काटिन सक्दछ । बैंकिङ कसुर कायम हुन त्यस्तो चेकको रकम भुक्तानी दिने र लिने कार्य अनिवार्यरूपमा सम्पन्न भएको हुनुपर्दछ । खातामा मौज्जात रहेको रकमभन्दा बढी रकम भुक्तानी पाउने गरी चेकसम्म काटिएको तर सो चेकबाट रकम लिनु दिनु नभएको, बैंकले रकम अपर्याप्त रहेको भनी चेक धारकलाई चेक फिर्ता गरिएको कार्यलाई उक्त कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा बैंकिङ कसुर मान्न मिल्ने देखिँदैन ।

५. बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ आउनुपूर्व नै लागू भएको विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क मा "बैंकमा आफ्नो निक्षेप छैन वा निक्षेपभए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानी जानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैंकसमक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैंकबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ" भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भनी जान्दा जान्दै चेक काटेको र चेक धारकले सम्बन्धित बैंकबाट भुक्तानी पाउन नसकेको अवस्थालाई चेक अनादरको रूपमा विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क मा रहेको उपर्युक्त व्यवस्थाले चित्रण गरेको देखिन्छ । वस्तुतः चेक अनादर व्यक्ति व्यक्तिबीच चेक काटी लिनु दिनु गरेको कारोबारसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । यसमा चेक दिनेको खातामा पर्याप्त रकम नभएको कारणबाट चेक धारकले चेकमा उल्लेख

भएको रकम सम्बन्धित बैंकबाट भुक्तानी पाउन नसकी चेक अनादर हुन जाने हुन्छ ।

६. यसरी बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) मा भएको व्यवस्थाअनुसार चेकमा उल्लिखित रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी दिएको आधारमा मात्र बैंकिङ कसुर मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन । बैंकिङ कसुर हुनको लागि आफ्नो खातामा पर्याप्त रकम छैन भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै चेक काटिएको हुनुपर्ने र चेकमा उल्लिखित रकम निजको खातामा मौज्जात नभए पनि उक्त चेक अनुसारको रकमको भुक्तानी लिएको दिएकोसमेत हुनुपर्ने हुन्छ । चेक काटिएको रकमको भुक्तानी लिँदा दिँदा बैंकका कर्मचारीसमेत संलग्न हुने हुँदा बैंकका कर्मचारी संलग्न नभएको अवस्थामा एकतर्फी चेक काटिएको आधारमा मात्र बैंकिङ कसुर हुन सक्ने देखिँदैन । "भुक्तानी लिन दिन हुँदैन" भन्ने बेहोराले भुक्तानी लिने र दिने दुवै पक्षलाई जिम्मेवार बनाउन खोजेको देखिन्छ ।

७. तथ्यगत रूपमा हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी दत्तराम दाहालले जाहेरवाला चतुरमान घलानलाई रु.४,७०,०००/- को सिद्धार्थ बैंकमा रहेको खाता नं. ०१७१५०३८३८९ को चेक काटी दिएको तर सो चेकअनुसार मौज्जात रकम नभएकोले चेक अनादर भएको देखिन्छ । पर्याप्त मौज्जात रकम नभएपनि चेक धारकले उक्त रकम बैंकबाट भुक्तानी लिएको वा पाएको भन्ने देखिँदैन । यसरी चेक अनुसारको रकम भुक्तानी लिनु दिनु गरेको क्रिया नै नभएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को ३(ग) तथा दफा १५(छ) को कसुर गरेका रहेछन् भनी उक्त कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा मान्न मिल्ने देखिएन ।

८. आफूले काटेको चेकलाई खाम्ने रकम आफ्नो खातामा नभएको जानी जानी चेक काटी बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा असर पार्ने गरी भुक्तानी लिने

दिने कार्यमात्र बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत पर्ने, व्यक्ति व्यक्तिकी बीच भएको विनिमय कारोबार चेक काट्ने व्यक्तिको खातामा पर्याप्त रकम नभएको कारण सम्बन्धित बैंकबाट चेक अनादरसम्म भएको अवस्थामा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत नपरी अभियोग पत्र खारेज हुने भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट नेपाल सरकार वि. दुर्गा कार्की भएको ०६८-CR-०७२३ को बैंकिङ कसुर मुद्दामा (ने.का.प.२०७२, अंक ८, नि.नं. ९४५२) सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको देखिन्छ।

९. विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क मा भएको कानूनी व्यवस्था एवं यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले गरेको कसुर बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गतको नदेखिई विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७क अन्तर्गतको देखिँदा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ग को कसुर गरेको मानी दायर गरिएको अभियोगपत्र एवं सो अभियोगपत्र मागबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिएन।

१०. अतः उपर्युक्त आधार कारणबाट बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(६) को कसुरमा सोही नं. बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद विडारीलाई जरिवाना गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७१।३।३१ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई अभियोगपत्र नै खारेज हुने ठहर्छ। पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरू दत्तराम दाहालसमेतका अन्य प्रतिवादीहरू शेखर घिमिरे, नवराज बुढाथोकी, मदन कार्की, नवराज गिरी, तिलबहादुर स्याङतान र चन्द्र लोसमेतको हकमा मुलुकी ऐन अ.बं. २०५ नं. बमोजिम प्रस्तुत अभियोग दाबी खारेज हुने ठहर्छ। अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद विडारी तथा मुलुकी ऐन अ.बं. २०५ नं. बमोजिम पुनरावेदन नगर्ने अन्य प्रतिवादीहरू दत्तराम दाहाल, शेखर घिमिरे, नवराज बुढाथोकी, मदन कार्की, नवराज गिरी, तिलबहादुर स्याङतान र चन्द्र लोको हकमा समेत अभियोगपत्र खारेज हुने ठहरेकोले सो सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले राखेको जरिवानाको लगत कायम नरहने हुँदा सो लगत कट्टा गर्नु भनी सुरुमा लेखी पठाउनु १
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु १

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृतः उदवीर नेपाली

इति संवत् २०७४ साल असोज २२ गते रोज १ शुभम्।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०१३८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
आदेश मिति : २०७४।९।११
०६७-WO-०४९९

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कोरियामा दर्ता भई 832-2 Yuksan-dong Kangnam-ku, Seoul, Korea मा रजिस्टर्ड कार्यालय रहेको HANIL ENGEENEERING & CONSTRUCTION CO.LTD को तर्फबाट अख्तियारप्राप्त प्रतिनिधि एन्ड एसोसियट्स, ३७-९ गौरवमार्ग, माइतीघर, पो.ब.नं. १११८५, काडमाडौंका तर्फबाट अधिवक्ता देवेन्द्र प्रधान विरुद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत पाटनसमेत

- मध्यस्थ नियुक्तिको लागि सम्बन्धित करारीय सम्झौतामा वा छुट्टै सम्झौतामा पक्षहरूबीच आपसी सहमति भएको हुनुपर्दछ र सोही सम्झौतामा उल्लेख भएको कानून तथा कार्यविधिबमोजिम मध्यस्थ नियुक्त भएर निर्णय भएको हुनुपर्दछ । यो नै विदेशी मध्यस्थताको निर्णयले मान्यता पाउने वा नपाउने भन्ने बारेको मुख्य सर्त हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

- मूल करारको भागकै रूपमा रहेको भएपनि Dispute Resolution

Clause लाई एक अलग्गै करार मानिन्छ, जसलाई Doctrine of Severability भनिन्छ । यस सिद्धान्तअनुसार मुख्य करारबाट मध्यस्थतासम्बन्धी व्यवस्थालाई अलग मानेको कारणबाट दुईवटा परिणाम आउने देखिन्छ । पहिलो, मूल करारको Status ले मध्यस्थसम्बन्धी विषयलाई प्रभावित नगर्ने । दोस्रो, मध्यस्थसम्बन्धी Governing Law मूल करारको Governing Law भन्दा अलग हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- मूल करारको अंशकै रूपमा रहेको भएपनि Arbitration Clause एक अलग सम्झौता मानिने र मध्यस्थको प्रयोजनको लागि यसमा प्रयोग हुने सारवान् कानून र कार्यविधि कानून कुन देशको हुने भन्ने कुरा पक्षको इच्छामा निहित हुने विषय भएको सन्दर्भमा पक्षहरूले करारको सारवान् विषयमा कुनै देशको कानून प्रयोग हुने गरी छनौट गरेको कारणबाट मात्र त्यसको कार्यविधि कानून र नियुक्ति प्रक्रियासमेत सोही देशको नै छानेका हुन् भनी अर्थ गर्नुपर्ने देखिँदैन । यस आधारमा पक्षहरूबीच भएको करारको दफा १० मा Contract shall be Governed by Korean Law भनी उल्लेख भएकै कारणबाट मध्यस्थ नियुक्तिलगायत कार्यविधिहरूको सम्बन्धमा कोरियन कानून लागू हुन्छ भनी मान्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ७)

- Korean Arbitration Act को Article 8 र मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा २(क) को स्पष्टीकरण (२) मा मध्यस्थहरूलाई

विवाद सुम्पने गरी पक्षहरूबीच आदान प्रदान भएको पत्र, टेलेक्स, टेलिग्राफ, टेली फ्याक्स वा लिखित अभिलेख रहन सक्ने त्यस्तै प्रकृतिको दुरसञ्चार माध्यमहरूलाई पनि मध्यस्थलाई विवाद सुम्पने लिखित सहमति भएको मानिने व्यवस्था भएकोमा यसमा विपक्षी कम्पनीसँग उपर्युक्त सञ्चार माध्यमबाट पनि मध्यस्थहरूलाई विवाद सुम्पने गरी कुनै कुरा आदानप्रदान भएको नदेखिने।

(प्रकरण नं. ११)

- पक्षहरूबीचमा मध्यस्थताको नियुक्ति र कार्यविधि सम्बन्धमा कुनै सहमति नै नभएको अवस्थामा एक पक्षले दिएको निवेदनका आधारमा Korean Commercial Arbitration Board ले मध्यस्थ नियुक्ति गरेको र मध्यस्थले आफ्नै किसिमको कार्यविधि अपनाएको अवस्थालाई माथि उल्लेख भएअनुसार आपसी सहमति हुनुपर्ने मध्यस्थताको सैद्धान्तिक आधार र कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा समेत मिलेको मान्न सकिने नदेखिने।

(प्रकरण नं. १२)

- करारीय सम्झौतामा 'मध्यस्थताबाट विवाद समाधान नभएसम्म' भन्ने वाक्यांश उल्लेख भएकोले उक्त करारीय दायित्वको विषयलाई मध्यस्थताबाट समाधान गर्न पक्षहरूबीचमा करार हुँदा नै सहमति भएको मान्नु पर्ने हुन्छ। यसरी पक्षहरूले करारका सम्बन्धमा विवाद उठेमा त्यसको समाधान मध्यस्थताबाट गर्ने भन्नेसम्म उल्लेख भए पनि यसमा मध्यस्थताको नियुक्तिको प्रक्रिया, संख्या, लागू हुने

कानून मध्यस्थताको कार्यविधि वा अन्य सान्दर्भिक कुनै कुरा पनि उल्लेख भएको नपाइने।

(प्रकरण नं. १३)

- आपसी समझदारीमा सन्धियतपूर्वक विवाद समाधान गर्नुपर्ने व्यवस्था करारमा उल्लेख गर्नुको अर्थ सोअनुसारको कार्य हुनुपर्दछ वा सोको लागि प्रयास भएको थियो भन्ने स्पष्ट देखिनु अनिवार्य हुन्छ। अन्यथा सो प्रावधान राख्नुको औचित्य नहुने।
- मध्यस्थको अधिकारको मूल स्रोत नै पक्षहरूबीचमा भएको सहमति हो। पक्षहरूको बीचमा भएको करारले आपसी समझदारीमा विवाद समाधान गर्ने व्यवस्था गरेकोमा त्यसतर्फ प्रयास नै नगरी मध्यस्थताको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु र सोतर्फ ध्यान नपुऱ्याई निर्णय गर्नुबाट स्पष्ट रूपमा पक्षहरूको मनसाय र Amicable Settlement Clause विपरीत अपरिपक्व (Premature) अवस्थामा निर्णय भएको देखिन आउने।

(प्रकरण नं. १४)

- एकपटक दिएको र पाएको सूचना सबै कार्यको लागि पर्याप्त हुँदैन। कानूनले तोकेको अलग कार्यको लागि अलग अलग नै सूचना दिनुपर्ने हुन्छ। एउटा कार्यका लागि पनि सूचना दिन छुट गरी गरेको निर्णयले कानूनी मान्यता पाउँदैन। सुनुवाइको पर्याप्त मौका नपाई भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुने हुँदा कार्यान्वयनयोग्य मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं. १७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
सुरेन्द्रकुमार महतो र श्री देवेन्द्र प्रधान

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री बिमलप्रसाद
ढकाल र श्री ज्ञानप्रसाद भुसाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मध्यस्थता ऐन, २०५५

आदेश

न्या. हरिकृष्ण कार्की : तत्कालीन नेपालको
अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई
दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य
एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

निवेदक कोरियाको कानूनअन्तर्गत स्वदेश
वा विदेशमा निर्माण व्यवसाय गर्न स्थापना भई
कोरियाको सिओल सहरमा प्रधान कार्यालय भएको
कम्पनी हो । विपक्षी कोनेको प्रा.लि. नेपालको
कम्पनी कानूनअन्तर्गत निर्माण व्यवसायमा संलग्न
हुने उद्देश्य राखी कोरिया तथा नेपाली नागरिकको
संयुक्त लगानीमा स्थापित कम्पनी हो । निवेदकले
मेलम्ची खानेपानी विकास समितिद्वारा प्रस्तावित
Melamchi Adit Access Roads सम्बन्धी निर्माण
कार्य २०६१/४/१ गतेसम्ममा आफूले सम्पन्न गर्ने गरी
रु.४५,६९,८२,९५३।-सम्झौता गरेकोमा सो कार्य गर्न
विपक्षी कोनेको प्रा.लि. कम्पनीसित निवेदक कम्पनीले
रु.४३,३३,७३,०४५।- मा मिति २०५९/०६/२४
मा सहसम्झौता गरेको थियो । सोअनुसार सम्पूर्ण
निर्माण कार्य निर्धारित समयावधिभित्रै सम्पन्न गर्नुपर्ने
सर्त बन्देज रहेको थियो । सो सर्तअनुरूप विपक्षी
कोनेको प्रा.लि.ले थालनी नगरेको हुँदा पटक-पटक
ताकेतासमेत गरिएकोमा कामको थालनी भएन ।
जसका कारण मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले

निवेदकले ग्यारेन्टी स्वरूप राखेको पर्फमेन्स बोनड
एवं अग्रिम भुक्तानीबापतको जम्मा अमेरिकी डलर
१,७४३,२९६।- नेपाली रु.१३,३६,२३,६३८।४०
बराबरको बैंक ग्यारेन्टी जफत गर्‍यो । यसका अतिरिक्त
निवेदकले पर्फमेन्स बोनड जारी गर्नका लागि बैंकलाई
भुक्तानी गरेको शुल्क अमेरिकी डलर २,६९३।- अर्थात्
रु.२,००२८६।४५ तथा विपक्षी समितिबाट प्राप्त
गरेको ५ प्रतिशतको भुक्तानी रकम अमेरिकी डलर
१२,६६९।- अर्थात् नेपाली रु.९,७९,०७८।८५ गरी
जम्मा जम्मी अमेरिकी डलर १,७५८,५७८ तदनुसार
नेपाली रु.१३,४७,९५,००३।७० पैसा तथा कोरियन
वोन २,०८२,८०७,०२५।- हानि नोक्सानी सहनु
पर्‍यो ।

विपक्षीसँगको सम्झौताको धारा ७ मा कोनेको
प्रा.लि.सँग निवेदकको कुनै विवाद सिर्जना भएमा
समझदारीमा उक्त विवादको समाधान मध्यस्थताद्वारा
गर्ने एवं धारा १० मा उक्त सम्झौताका सम्बन्धमा
कोरियाली कानून लागू हुने प्रावधान भएअनुरूप
निवेदकले कोरिया स्थित Korean Commercial
Arbitration Board समक्ष कोरियाको कानूनअनुरूप
मध्यस्थताबाट विवाद समाधान गरिपाउँ भनी
निवेदन दिएको थियो । Korean Commercial
Arbitration Board ले सन् २००९ जुलाई २०
(तदनुसूच २०६६/०४/०५) मा निवेदकले विपक्षी
कोनेका प्रा.लि. बाट क्षतिपूर्तिबापत जम्मा कोरियन
वोन २,०४७,०००,०००।- अमेरिकी डलर
१,७५८,५७८।- को साथै सन् २००७ अक्टोबर
३(२०६४/०६/१६) देखि सबै रकमको वार्षिक ६
प्रतिशतले हुन आउने ब्याज रकमसहित भराई पाउने
निर्णय गरेको थियो । सो निर्णय कार्यान्वयन गरिपाउँ
भनी निवेदकको पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन
दिएकोमा पुनरावेदन अदालतले सो निवेदन तामेलीमा
राख्ने गरी मिति २०६६/१२/१७ मा फैसला
गरेको पाइयो । उक्त फैसलाले निवेदकको मौलिक

हकाधिकारको हनन् गरेको हुँदा सो फैसला उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी उक्त मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतमा परेको रिट निवेदनको बेहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदनको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. १ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाइ दिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ दिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं.२ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०६७/०७/२३ को आदेश ।

निवेदक विदेशी कम्पनी भएको र विदेशी कम्पनीको मौलिक हक नेपालको अन्तरिम संविधानले सुरक्षित नगरेको हुँदा विदेशी कम्पनीको करारीय विषयलाई लिएर विदेशी कम्पनीलाई सर्वोच्च अदालतको अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी रिट निवेदन गर्ने हकद्वारा नै छैन । निवेदकले कोनेको कम्पनी कोरियाली नागरिकको कम्पनी भनेपनि यो नेपाली र कोरियाली संयुक्त लगानीमा स्थापित कम्पनी हो । Sub contract को Section 6 मा Sub-Contractor को दायित्वको बारेमा उल्लेख छ । जसमा Guarantee रकमको बारेमा उल्लेख छैन । करारको दायित्व नै नतोकेको विषय विवादको विषय हुन नसक्नेमा काल्पनिक विवाद

खडा गरी गलत तथ्य उल्लेख गरी भएको ट्राइबुनलको निर्णय करारको क्षेत्रबाहिर गई भएको मध्यस्थताको निर्णय मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४ (२)(ग) को विपरीत भई कार्यान्वयन हुन नसक्ने प्रस्ट छ । त्यस्तै Performance Bond को विषय पनि करारभित्र नपर्ने प्रस्ट छ । त्यस्तै विवादको समाधान मध्यस्थताद्वारा गरिने भनी व्यवस्था गरेको छैन र सोसम्बन्धी अन्य सम्झौता भएको रिट निवेदकले दाबी गर्न सकेको छैन । त्यस्तै निवेदकले मध्यस्थताबाट निर्णय गराउँदा यस कम्पनीका नाममा म्याद तामेल पनि गराएको छैन । तसर्थ सुनुवाइको अधिकारसमेतबाट वञ्चित गरी भएको मध्यस्थको निर्णय बदरभागी छ । त्यसैले उक्त मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन हुन नसक्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६/१२/१७ को फैसला मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४ सम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको कोनेको कम्पनीको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

निवेदक HANIL ENGINEERING & CONSTRUCTION Co. LTD को तर्फबाट अख्तियारप्राप्त प्रतिनिधि प्रधान एन्ड एसोसिएट्सका तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता देवेन्द्र प्रधानले यस अदालतमा पेस गरेको बहसनोट मिसिल संलग्न रहेको पाइयो ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुरेन्द्र कुमार महतो र निवेदक कम्पनीको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त प्रतिनिधि प्रधान एन्ड एसोसिएट्सको तर्फबाट निवेदनकर्ता विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री देवेन्द्र प्रधानले प्रस्तुत विवाद कोरियाली कानूनबमोजिम स्थापित निवेदक कम्पनी र नेपाल कानूनअनुरूप स्थापित विपक्षी कम्पनीको बीचमा सिर्जना भएको हो । यस्तो बहुराष्ट्रिय पक्षहरू

समावेश भएको मध्यस्थसम्बन्धी कारबाहीमा सारवान् तथा कार्यविधि दुवै कुन मुलुकको कानून लागू गर्ने भन्ने विषयमा पक्षहरू स्वतन्त्र हुने भई पक्षहरूले मूल सम्झौता गर्दा वा विवाद उत्पन्न भइसकेपछि उक्त विवाद कसरी समाधान गर्ने भनी सम्झौता गर्दा आपसी सहमतिबाट मध्यस्थतासम्बन्धी विवादमा कुन देशको कानून लागू गर्ने भनी निर्धारण गरिने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन रहेको छ । यसमा दुवै कम्पनीका बीचमा अक्टोबर १०, २००२ मा भएको सम्झौताको दफा १० मा “The contract shall be governed by the laws of the Republic of Korea” भन्ने उल्लेख भएकोले कोरियाली कानून नै सम्झौताका पक्षहरूलाई लागू हुने कानूनका रूपमा अंगिकार गरिएकोमा विवाद छैन । त्यसैले कोरियाली कानूनअन्तर्गत मध्यस्थता ट्राइब्युनल गठन भई कोरियाली कानून प्रयोग गरी गरेको निर्णयलाई पुनरावेदन अदालत पाटनले बेवास्ता गरी मध्यस्थतासम्बन्धी कारबाही नेपालको मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४ अनुरूप नभएको ठहर गरी सो निर्णय नेपालमा कार्यान्वयन हुन नसक्ने भनी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण र अधिकारक्षेत्रको समेत दुरुपयोग गरी भएको छ । विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णय नेपालमा कार्यान्वयन गराउन चाहने पक्षले मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४ (१) को दायित्व पूरा गर्नुपर्नेमा निवेदकले सो दायित्व पूरा गरेको नै देखिन्छ । विदेशमा भएको मध्यस्थताको निर्णयलाई मान्यता दिने सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि, १९५८ तथा न्युयोर्क कन्भेन्सनको नेपाल र कोरिया पक्ष राष्ट्र भएकोले ऐनको दफा ३४(२) अनुसार विदेशमा भएको मध्यस्थताको निर्णयलाई नेपालले मान्यता दिई कार्यान्वयन गराउनु पर्ने हुन्छ । नेपालको मध्यस्थता ऐनअनुसार विदेशमा भएको मध्यस्थता नेपालले कार्यान्वयन गर्न पूरा हुनुपर्ने सबै सर्त यसमा पूरा भएको नै छ । त्यसैले पुनरावेदन अदालत पाटनलाई उक्त मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन गर्न

इन्कार गर्न पाउने अधिकार नै नभएकोले सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निर्णय कार्यान्वयनका लागि परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी कोनेको प्रा.लि.का तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री बिमलप्रसाद ढकालले मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन गर्न सो कार्यान्वयन गर्ने देश र मध्यस्थताको निर्णय दिने देशबीचमा परस्पर मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा सम्झौता भएको हुनुपर्नेमा नेपाल र कोरियाका बीचमा त्यस्तो पारस्परिक सन्धि सम्झौता भएको देखिन आउँदैन । निवेदक र विपक्षीका बीचमा भएको सम्झौताको Article 7 मा Settlement of Disputes and Arbitration बारेमा उल्लेख छ । यसअनुसार यस सम्झौताका बारेमा पक्षहरूका बीचमा कुनै विवाद उठेमा आपसी समझदारीमा विवाद समाधान गर्ने र यसरी समाधान हुन नसकेमा मध्यस्थताद्वारा गर्ने वा कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा केही उल्लेख छैन । यसमा विवाद आएपछि आपसी समझदारीमा विवाद समाधान गर्न पनि कुनै प्रयास भएको देखिँदैन । विवाद सिर्जना भएपछि पनि दुवै पक्षहरूबीचमा विवाद समाधान कुन माध्यमबाट कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा कुनै समझदारी भएको छैन । निवेदक कम्पनीले कोनेको कम्पनीलाई मध्यस्थतामा जानेबारेमा कुनै सूचना जानकारी दिएको पनि देखिन आउँदैन । साथै मध्यस्थ नियुक्तिका सम्बन्धमा सम्झौतामा कुनै कुरा उल्लेख नभएको अवस्थामा प्रत्येक पक्षले १/१ जना मध्यस्थ नियुक्त गर्नु पर्नेमा सो हुन नसके अदालतले मध्यस्थ नियुक्ति गर्नु पर्नेमा यसो गरिएको पनि देखिँदैन । मध्यस्थबाट निर्णय हुँदा यी विपक्षीले सूचना पाई आफ्ना कुरा राख्ने सुनुवाइको मौकासमेत पाएको पुष्टि हुन सकेको छैन । यसरी एकलौटी मध्यस्थ नियुक्ति गरी गराएको निर्णय आफैँमा बदर हुने हुँदा सोको निर्णय कार्यान्वयन हुन सक्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी

बहस गर्नुभयो । यस्तै विपक्षी हालको उच्च अदालत पाटनका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानप्रसाद मुसालले मध्यस्थता भएर मात्र हुँदैन । सो निर्णय कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अपनाई भएको पनि हुनु पर्दछ । यसमा मध्यस्थता कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अपनाई भएको नदेखिई एक पक्षीय आधारमा सम्पन्न भएको देखिएकोले कोरियामा भएको मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन नहुने गरी पुनरावेदन अदालतले फैसला गरेको हो । सोउपर पुनरावेदन गर्ने वैकल्पिक उपायको बाटो भई पुनरावेदनसमेत गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्र आकर्षित नै हुने होइन । त्यसैले रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

यसरी दुवै पक्षको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, यसमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णयमा पुग्नुपर्ने हुन आयो ।

यसमा कोरियामा दर्ता भएको HANIL ENGINEERING & CONSTRUCTION Co. LTD ले सन् २००२ अक्टोबर १ (तदनुसार २०५९/६/१५) मा मेलम्ची खानेपानी विकास समितिद्वारा प्रस्तावित Melamchi Adit Access Roads सम्बन्धी निर्माण कार्य २०६१/४/१ गतेसम्ममा रु.४५,६९,८२,९५३।- मा सम्पन्न गर्ने गरी सम्झौता गरी ठेक्का लिएकोमा सो कम्पनीले मिति २०५९/६/२४ मा नेपालमा दर्ता भएको कोनेको प्रा. लि. सँग सम्झौता गरी सो कार्य निर्धारित समयमा पूरा गर्ने भनी रु.४३,३३,७३,०४५।- मा सहसम्झौता गरी उक्त कम्पनीलाई दिएको पाइयो । सो सहसम्झौताबाट काम पाउने कोनेको प्रा. लि. ले सम्झौताको सर्तअनुरूप पटकपटक ताकेता गर्दासमेत कामको थालनी नभएकोले मेलम्ची खानेपानी विकास समितिले आफ्नो ग्यारेन्टी स्वरूप राखेको परफरमेन्स बन्ड एवं अग्रिम भुक्तानीबापतको जम्मा अमेरिकी डलर १,७४३,२९६।- तथा नेपाली रु.१३,३६,२३,६३८।४० बराबरको

बैंक ग्यारेन्टी जफत गर्नु । यसका अतिरिक्त आफूले परफरमेन्स बन्ड जारी गर्नका लागि बैंकलाई भुक्तानी गरेको शुल्क अमेरिकी डलर २,६१३।- अर्थात् नेपाली रु.२,००२८६।४५ तथा विपक्षी समितिबाट प्राप्त गरेको ५ प्रतिशतको भुक्तानी रकम अमेरिकी डलर १२,६६९।- अर्थात् नेपाली रु.९,७९,०७८।८५ गरी जम्मा अमेरिकी डलर १,७५८,५७८ तदनुसार नेपाली रु.१३,४७,९५,००३।७० पैसा तथा कोरियन वोन २,०८२,८०७,०२५।- हानि नोक्सानी सहनु पर्नु भनी निज निवेदकले कोरिया स्थित Korean Commercial Arbitration Board समक्ष कोरियाको कानूनअनुरूप मध्यस्थताबाट विवाद समाधान गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको देखिन आयो । Korean Commercial Arbitration Board ले सन् २००९ जुलाई २० (तदनुसार २०६६/४/५) मा निवेदकले विपक्षी कोनेका प्रा. लि. बाट क्षतिपूर्तिबापत जम्मा कोरियन वोन २,०४७,०००,०००।- अमेरिकी डलर १,७५८,५७८।- को साथै सन् २००७ अक्टोबर ३ (२०६४/६/१६) देखि सो रकमको वार्षिक ६ प्रतिशतले हुन आउने ब्याज रकमसहित भराई पाउने गरी निर्णय गरेको देखिन आयो । सो निर्णय कार्यान्वयन गरिपाउँ भनी निवेदकको पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालतले सो निर्णय कार्यान्वयन नहुने भनी निवेदन तामेलीमा राख्ने गरी मिति २०६६/१२/१७ मा फैसला गरेको पाइयो । उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटि भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन गर्न गराउन भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदकले यस अदालतमा निवेदन दिएको देखिन आएको छ । विपक्षी कोनेको कम्पनीको तर्फबाट विवादको समाधान मध्यस्थताद्वारा गरिने भनी सम्झौतामा व्यवस्था नगरेको र सोसम्बन्धी अन्य सम्झौता भएको पनि दाबी गर्न सकेको छैन । एकलौटी तरिकाले मध्यस्थताबाट

निर्णय गराएको छ । निर्णय गराउँदा यस कम्पनीका नाममा म्याद तामेल गरी सुनुवाइको मौका दिनु पर्नेमा सोसमेत नदिइएको हुँदा उक्त मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन हुन नसक्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएकोमिति २०६६/१२/१७ को फैसला कानूनसम्मत नै भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी यस अदालतमा लिखित जवाफ परी आज इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

यस सम्बन्धमा निर्णयमा पुग्नका लागि विदेशमा भएको मध्यस्थसम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा नेपालको मध्यस्थतासम्बन्धी कानून र विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णयलाई मान्यता प्रदान गर्ने र लागू गराउने सम्बन्धमा भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको व्यवस्थाको विश्लेषण र विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ । विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णयलाई मान्यता प्रदान गर्ने र लागू गराउने सम्बन्धमा बनेको United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention, 1958) प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । यस Convention मा कोरिया र नेपाल दुवैले हस्ताक्षर गरी पक्ष बनेका छन् । यसरी करारका दुवै पक्षका राष्ट्रहरू उक्त Convention को पक्ष भएको अवस्थामा नेपालको अदालतले सम्पूर्ण कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी सम्झौताको प्रावधानबमोजिम नियुक्त मध्यस्थले सम्झौताको प्रावधानअन्तर्गत सीमित रही सार्वजनिक नीतिको विरुद्धमा नहुने गरी गरेको निर्णयलाई मान्यता प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । कस्तो अवस्थामा विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णयलाई मान्यता प्रदान गर्न सकिन्छ र कस्तो अवस्थामा इन्कार गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा नेपालको मध्यस्थता ऐन र उक्त New York Convention को व्यवस्थालाई समेत समुचित व्याख्या गर्न आवश्यक हुन्छ ।

यसरी रिट निवेदनका सन्दर्भमा हेर्दा, यसमा रिट निवेदक HANIL ENGINEERING

& CONSTRUCTION Co. LTD कोरियाको कानूनअनुसार कोरियामा नै दर्ता भएको ठेकेदार कम्पनी रहेको देखियो । उक्त कम्पनीले नेपालमा मेलम्ची खानेपानी विकास समितिद्वारा प्रस्तावित Melamchi Adit Access Roads सम्बन्धी निर्माण कार्य गर्ने ठेक्का लिई सम्झौता गरेको पाइन्छ । आफूले ठेक्का लिएको कार्य गर्न यस कम्पनीले नेपालमा नेपालको कानूनअनुसार दर्ता भएको नेपाली र कोरियाली नागरिकको संयुक्त लगानीमा स्थापित कोनेको कम्पनीसँग सम्झौता गरेको देखियो । सो सम्झौताअनुसार कोनेको कम्पनीले काम नगरेकोले जम्मा अमेरिकी डलर १,७५८,५७८/- हानि नोकसानी भएको भनी निवेदक कम्पनीले कोरियास्थित Korean Commercial Arbitration Board समक्ष कोरियाको कानूनअनुरूप मध्यस्थताबाट विवाद समाधान गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको र सो Board ले मध्यस्थहरू नियुक्ति गरी मध्यस्थहरूबाट दाबीअनुसारको क्षतिपूर्ति भराई पाउने गरी निर्णय गरेको देखियो । सो निर्णय कार्यान्वयनका लागि निवेदक कम्पनीले उच्च अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा उच्च अदालतबाट निर्णय कार्यान्वयन हुन नसक्ने गरी फैसला भएको पाइयो । सो फैसला खारेज गरी उक्त मध्यस्थताको निर्णय कार्यान्वयन गर्न आदेश जारी गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट दर्ता हुन आएको र विदेशमा भएका मध्यस्थका निर्णयहरू स्वतः कार्यान्वयन नहुने तथा यस्ता निर्णयको कार्यान्वयन यससम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून, निर्णय गर्ने मुलुकको तथा कार्यान्वयन गरिने मुलुकको कानून एवम् पक्षहरूले गरेको मध्यस्थतासम्बन्धी सम्झौतासमेतको आधारमा कार्यान्वयन हुने नहुने निर्णय गर्नु पर्ने भएको हुँदा मध्यस्थताको सैद्धान्तिक मान्यता तथा प्रचलित राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी प्रावधानको सन्दर्भमा उक्त निर्णयको समीक्षा गर्नु पर्ने देखिन आयो ।

विवादको विषय सम्बन्धमा नेपालको

मध्यस्थता ऐन, २०५५ को तत्सम्बन्धी प्रावधान हेर्दा दफा ३४ मा देहाय बमोजिमको प्रावधान रहेको पाइन्छ: "विदेशमा भएको निर्णय कार्यान्वयन हुने: (१) विदेशमा भएको निर्णय नेपालमा कार्यान्वयन गराउन चाहने पक्षले देहायका लिखतहरू संलग्न गरी उच्च अदालतसमक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ:

(क) मध्यस्थको निर्णयको सक्कल वा त्यसको प्रमाणित प्रति।

(ख) सम्झौताको सक्कल वा त्यसको प्रमाणित प्रति।

(ग) मध्यस्थको निर्णय नेपाली भाषामा भएको रहेनछ भने सोको नेपाली भाषामा भएको औपचारिक अनुवाद।

(२) विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णयलाई मान्यता दिने तथा कार्यान्वयन गराउने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको कुनै सन्धिको नेपाल पक्ष भएको रहेछ भने सो सन्धिको पक्ष भएको विदेशी मुलुकको इलाकामा यो ऐन प्रारम्भ भएपछि भएको मध्यस्थको निर्णय त्यस्तो सन्धिको व्यवस्था तथा त्यसको पक्ष बन्दा उल्लेख गरिएका सर्तहरूको अधीनमा रही देहायको अवस्थामा मान्यता दिई नेपालमा कार्यान्वयन हुनेछ:

(क) सम्झौतामा उल्लेख भएको कानून तथा कार्यविधिबमोजिम मध्यस्थ नियुक्त भई निर्णय भएको भएमा,

(ख) पक्षहरूलाई मध्यस्थताको कारबाहीको समयमै जानकारी गराइएको भएमा,

(ग) सम्झौताका सर्तहरू वा मध्यस्थलाई सुम्पिएको विषयहरूमा मात्र सीमित रही निर्णय भएको भएमा,

(घ) जुन मुलुकमा निर्णय भएको हो सो मुलुकको कानूनबमोजिम सो निर्णय पक्षहरूलाई अन्तिम र बन्धनकारी

भइसकेको भएमा,

(ङ) जुन व्यक्तिले मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन गराउन निवेदन दिएको हो सो व्यक्तिको मुलुकको कानूनमा वा मध्यस्थता भएको स्थानको मुलुकको कानूनमा नेपालमा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन हुन नसक्ने कानूनी व्यवस्था नभएमा,

(च) निर्णय भएको मितिले नब्बे दिनभित्र निर्णय कार्यान्वयनका लागि निवेदन परेको भएमा।

(३) उपदफा (१) बमोजिम परेको कुनै निवेदनमा उपदफा (२) मा उल्लिखित सर्तहरू पूरा भएको छ भन्ने कुरामा उच्च अदालत सन्तुष्ट भएमा सो अदालतले सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्न जिल्ला अदालतमा पठाउनु पर्नेछ।

(४) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका अवस्थामा विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन हुने छैन:

(क) जुन विवाद निरूपण भई निर्णय गरिएको हो सो विवाद नेपाल कानूनबमोजिम मध्यस्थद्वारा समाधान हुन नसक्ने प्रकृतिको भएमा।

(ख) त्यस्तो निर्णयको कार्यान्वयन गर्दा सार्वजनिक नीति विरुद्ध हुने भएमा।

विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयनसम्बन्धी United Nations Convention on the recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention), 1958 को Article V मा पक्ष राष्ट्रहरूले विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन गर्न

इन्कार गर्न सक्ने अवस्थाहरू उल्लेख छन्। जसको Article V.1.b मा “The party against whom the award is invoked was not given proper notice of the appointment of the arbitrator or of the arbitration proceedings or was otherwise unable to present his case” भन्ने उल्लेख छ। त्यस्तै, Article V.1.d मा “The composition of the arbitral authority or the arbitral procedure was not in accordance with the agreement of the parties, or, failing such agreement, was not in accordance with the law of the country where the arbitration took place” भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ।

प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकले २०५९।६।२४ मा निवेदक र विपक्षीबीचमा भएको सम्झौताबमोजिम दक्षिण कोरियामा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन जिल्ला अदालतलाई आदेश गरिपाउँ भनी तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटनमा दिएको निवेदनअनुसार आदेश गर्न नमिल्ने गरी फैसला भएपछि यस अदालतमा रिट निवेदनमार्फत उपचार माग गरेको अवस्था छ। प्रत्यर्थीले मध्यस्थ नियुक्ति र मध्यस्थताको कारबाहीको सम्बन्धमा आफूले सुनुवाइको अवसर नपाएको र रिट निवेदकले एकतर्फी रूपमा मध्यस्थताको कारबाही गरेको हुँदा त्यस्तो कारबाहीबाट भएको मध्यस्थको निर्णय नेपालमा कार्यान्वयन हुन नसक्ने भनी जिकिर लिएको देखियो। यसरी प्रत्यर्थीले कोरियामा भएको मध्यस्थको नियुक्ति, मध्यस्थताको प्रक्रियालगायतका विषयमा विवाद उठाएको हुँदा प्रस्तुत विवादसम्बन्धी तथ्य, माथि उल्लिखित कानूनी प्रावधान र सम्झौतासमेतका आधारमा निम्न विषयमा विवेचना गरी निर्णयमा पुग्नु पर्ने अवस्था देखिएको छः

१. कोरियामा भएको मध्यस्थको निर्णय नेपालमा कार्यान्वयनको लागि कारबाही गर्न मिल्ने हो

होइन ?

२. कोरियामा रिट निवेदकको निवेदनका आधारमा भएको मध्यस्थको नियुक्ति पक्षहरूको सम्झौताबमोजिम भएको छ छैन ?
३. मध्यस्थताको लागि अवलम्बन गरिएको प्रक्रिया पक्षहरूबीच भएको सम्झौताअनुकूल छ छैन ?
४. मध्यस्थको नियुक्ति र मध्यस्थताको प्रक्रियाको सन्दर्भमा विपक्षीलाई उचित सुनुवाइको अवसर दिइएको छ छैन ?

२. कोरियामा भएको मध्यस्थको निर्णय नेपालमा कार्यान्वयनको लागि कारबाही गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२) मा विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णयलाई मान्यता दिने तथा कार्यान्वयन गराउने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको कुनै सन्धिको नेपाल पक्ष भएको रहेछ भने सो सन्धिको पक्ष भएको विदेशी मुलुकको इलाकामा यो ऐन प्रारम्भ भएपछि भएको मध्यस्थको निर्णय त्यस्तो सन्धिको व्यवस्था तथा त्यसको पक्ष बन्दा उल्लेख गरिएका सर्तहरूको अधीनमा रही मान्यता दिई नेपालमा कार्यान्वयन हुन सक्ने व्यवस्था रहेको पाइयो। नेपाल र कोरिया दुवै राष्ट्र विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णयलाई मान्यता दिने र कार्यान्वयन गर्नेसम्बन्धी माथि उल्लिखित New York Convention का पक्ष राष्ट्र भएको तथ्यमा विवाद देखिएन। यस रिट निवेदनमा विवादमा रहेको मध्यस्थताको निर्णय मिति २०६६।४।५ मा भएकोले मध्यस्थता ऐन, २०५५ लागू भएपश्चात् सो निर्णय भएको भन्ने तथ्यमा समेत विवाद रहेन। यसरी कार्यान्वयनको माग गरिएको मध्यस्थको निर्णय कोरियामा भएको र नेपाल तथा कोरिया दुवै New York Convention, 1958 का पक्ष राष्ट्र भएकोले मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा

३४(२) बमोजिम विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन हुनको लागि निवेदकले नेपालमा कारबाही गर्न मिल्ने नै देखिँदा सो सम्बन्धमा थप विवेचना गर्नु परेन ।

३. अब कोरियामा रिट निवेदकको निवेदनका आधारमा भएको मध्यस्थको नियुक्ति पक्षहरूको सम्झौताबमोजिम भएको छ छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२)(क) मा विदेशमा भएका मध्यस्थका निर्णय नेपालमा कार्यान्वयन हुनको लागि पक्षहरूबीच भएका सम्झौतामा उल्लेख भएको कानून तथा कार्यविधिबमोजिम मध्यस्थ नियुक्त भई निर्णय भएको हुनुपर्ने सर्त रहेको पाइन्छ । त्यस्तै, मध्यस्थता मूलतः पक्षहरूबीचमा आपसी सहमतिमा भएको सम्झौतामा आधारित प्रक्रिया हो । मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गर्ने सम्झौताका आधारमा नै मध्यस्थले आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्ने हो । मध्यस्थको निर्णय सो सम्झौताले निर्धारण गरेको परिधिभन्दा बाहिर जान सम्भव हुँदैन । त्यसैले New York Convention को Article V.1.d मा विदेशमा भएका मध्यस्थका निर्णय कार्यान्वयन हुन नसक्ने आधारको रूपमा "The composition of the arbitral authority or the arbitral procedure was not in accordance with the agreement of the parties, or, failing such agreement, was not in accordance with the law of the country where the arbitration took place" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । पक्षको सहमतिमा वा सहमतिअनुसारको कानूनबमोजिम मध्यस्थको नियुक्ति भएको खण्डमा मात्र त्यस्ता मध्यस्थले गरेको निर्णय कार्यान्वयन हुन सक्ने नियमलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले अवलम्बन गरेको पाइन्छ । Arbitration Act of Korea को Article 8 मा पनि Arbitration Agreement हुनको लागि दुवै पक्षको आपसी सहमति

हुनुपर्ने र त्यस्तो सम्झौता लिखित रूपमा भएको हुनुपर्ने सर्त तोकिएको देखिन्छ । त्यसैले मध्यस्थ नियुक्तिको लागि सम्बन्धित करारीय सम्झौतामा वा छुट्टै सम्झौतामा पक्षहरूबीच आपसी सहमति भएको हुनुपर्दछ र सोही सम्झौतामा उल्लेख भएको कानून तथा कार्यविधिबमोजिम मध्यस्थ नियुक्त भएर निर्णय भएको हुनुपर्दछ । यो नै विदेशी मध्यस्थताको निर्णयले मान्यता पाउने वा नपाउने भन्नेबारेको मुख्य सर्त हो ।

४. प्रस्तुत विवादमा जुन तरिकाबाट मध्यस्थको नियुक्ति भएको छ त्यो पक्षहरूबीच भएको सम्झौताअनुसार भएको छ छैन भनी विचार गर्दा पक्षहरूबीच भएको मूल सम्झौताको दफा ७ र १० का आधारमा रिट निवेदकले मध्यस्थको नियुक्तिको वैधता कायम गर्न खोजेको देखिन्छ । उक्त दफा १० मा The contract shall be governed by the laws of the Republic of Korea भन्ने उल्लेख छ । सो प्रावधानका आधारमा कोरिया स्थित Korean Commercial Arbitration Board समक्ष कोरियाली कानूनअनुसार मध्यस्थताबाट विवाद समाधान गरिपाउन माग दाबी पेस गरेकोले उक्त Board ले तीनजना मध्यस्थ रहेको ट्राइबुनल गठन गरी विपक्षी कोनेको प्रा.लि. लाई प्रतिवादको अवसर प्रदान गरी निर्णय भएको हो भन्ने बेहोरा निवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा हेर्दा, सम्झौताको दफा ७ मा विवाद उत्पन्न भएमा आपसी समझदारीबाट समाधान गर्ने र मध्यस्थताबाट समाधान नभएसम्म काम चालु राख्ने कुरा उल्लेख भएकोमा सो मध्यस्थता कसरी, कहाँ, कुन कानूनअनुसार र कसबाट हुने भन्ने जस्ता dispute settlement clause मा सामान्यतया उल्लेख हुनुपर्ने सर्तहरू यस सम्झौतामा उल्लेख छैनन् । सम्झौताको दफा १० को उल्लिखित व्यवस्थाको आधारमा मध्यस्थले अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरेको भन्ने निवेदन दाबी छ । मूल करारको भागकै रूपमा रहेको भएपनि Dispute resolution clause

लाई एक अलगगै करार मानिन्छ, जसलाई Doctrine of Separability भनिन्छ । यस सिद्धान्तअनुसार मुख्य करारबाट मध्यस्थतासम्बन्धी व्यवस्थालाई अलग मानेको कारणबाट दुईवटा परिणाम आउने देखिन्छ । पहिलो, मूल करारको status ले मध्यस्थसम्बन्धी विषयलाई प्रभावित नगर्ने । दोस्रो, मध्यस्थसम्बन्धी governing law मूल करारको governing law भन्दा अलग हुन सक्ने । यो सिद्धान्त international commercial arbitration मा समेत स्वीकार गरिएको मान्य सिद्धान्त हो ।

५. पक्षहरूले स्पष्ट उल्लेख नगरेको अवस्थामा करारको governing law नै मध्यस्थको नियुक्ति तथा प्रक्रियाको लागि पनि governing law हुन्छ भन्ने मान्न मिल्दैन । यस विषयमा Dr. Reinmer Wolff को Commentary on New York Convention नामक पुस्तकमा उल्लिखित भनाइ सान्दर्भिक देखिन्छ: " There has been some controversy about whether a general choice of law clause is an underlying contract also applies to the arbitration clause, if no specific body of law is specified to govern such clause. In practice, if the Parties made a choice of law for the main contract containing the arbitration agreement, that choice of law is usually understood to apply to the arbitration agreement as well. ... however, this is not an inevitable interpretation due to the fact that according to the doctrine of separability, the main contract and the arbitration agreement are two separate agreements that could be governed by different laws." (Wolff (ed.), New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, Commentary- C.H. Beck.

Hart Nomos P 275-276).

६. उल्लिखित Principle of Separability लाई नेपालको कानूनी व्यवस्थाले पनि स्वीकार गरेको छ । नेपालको मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा १६(३) मा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ " ...करारको वैधता वा प्रभावकारिताको सम्बन्धमा निर्णय गर्ने प्रयोजनका लागि कुनै करारमा मध्यस्थताद्वारा विवादको समाधान गर्ने प्रावधान रहेछ र सो प्रावधान सोही करारको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको रहेछ भने सो करारको मध्यस्थतासम्बन्धी प्रावधानलाई छुट्टै सम्झौताको रूपमा लिइनेछ । मध्यस्थले त्यस्तो करार बदर वा अमान्य हुने गरी वा प्रभावहीन भएको निर्णय गरे तापनि सोही कारणले त्यस्तो प्रावधान कानूनतः बदर वा अमान्य वा प्रभावहीन भएको मानिने छैन ।" त्यस्तै Korean Arbitration Act of Korea, 1999 को दफा १७(१) मा रहेको प्रावधान यसप्रकार छ: "The arbitral tribunal may rule on its own jurisdiction, including any objections with respect to the existence or validity of the arbitration agreement. For that purpose, an arbitration clause which forms part of a contract shall be treated as an agreement independent of the other terms of the contract."

७. त्यसैले, मूल करारको अंशकै रूपमा रहेको भएपनि Arbitration clause एक अलग सम्झौता मानिने र मध्यस्थको प्रयोजनको लागि यसमा प्रयोग हुने सारवान् कानून र कार्यविधि कानून कुन देशको हुने भन्ने कुरा पक्षको इच्छामा निहित हुने विषय भएको सन्दर्भमा पक्षहरूले करारको सारवान् विषयमा कुनै देशको कानून प्रयोग हुने गरी छनौट गरेको कारणबाट मात्र त्यसको कार्यविधि कानून र नियुक्ति प्रक्रियासमेत सोही देशको नै छानेका हुन् भनी अर्थ गर्नुपर्ने देखिँदैन । यस आधारमा पक्षहरूबीच भएको करारको

दफा १० मा Contract shall be governed by Korean Law भनी उल्लेख भएकै कारणबाट मध्यस्थ नियुक्तिलगायत कार्यविधिहरूको सम्बन्धमा कोरियन कानून लागू हुन्छ भनी मान्न मिल्ने देखिएन।

८. करार हुँदाका बखत वा तत्पश्चात् पक्षहरूले मध्यस्थ नियुक्ति गरेको वा मध्यस्थको संख्या वा नियुक्तिको लागि निश्चित प्रक्रियामा सहमति कायम गरेका छैनन्। पक्षहरूले मध्यस्थ नियुक्त गर्नको लागि कुनै संस्था वा व्यक्तिलाई appointing authority को जिम्मेवारी दिने गरी सहमति गरेका भन्ने पनि देखिएको छैन। यस्तो अवस्थाका मध्यस्थको नियुक्ति कसरी हुने भन्ने सम्बन्धमा पक्षहरूले मध्यस्थको प्रक्रियाको लागि छानेको कार्यविधि कानून आकर्षित हुनु स्वाभाविक हुन्छ। तर यस करारमा पक्षहरूले मध्यस्थको नियुक्ति र कार्यविधिसम्बन्धी कानून छानेको नदेखिएको भन्ने विषयमा माथि विवेचना गरिएको छ। यस विवादमा मध्यस्थताको नियुक्तिसम्बन्धी कोरियन कानून आकर्षित हुने भन्ने रिट निवेदकको जिकिरको सन्दर्भमा मध्यस्थताको नियुक्ति कोरियन कानूनअनुसार भएको पनि देखिँदैन। Arbitration Act of Korea को दफा १२(२) मा Parties are free to agree on a procedure of appointing the arbitrator or arbitrators भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यस स्थितिमा निवेदक कम्पनी कसरी Korean Commercial Arbitration Board मा दाबी लिएर मध्यस्थको लागि गएको हो भन्ने निवेदन कथन तथा Arbitration Award समेतबाट स्पष्ट हुन सकेको छैन। Korean Arbitration Act को दफा १२(२) ले वा अन्य कुनै पनि प्रावधानले उक्त बोर्डलाई सोझै अधिकार क्षेत्र प्रदान गरेको पनि देखिँदैन। उक्त ऐनको दफा १२ मा Arbitrator सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। जसअनुसार दफा १२ (३) को व्यवस्था यसप्रकार छ। Failing such agreement referred to in paragraph (2),

1. In an arbitration with a sole arbitrator, if the parties are unable to agree on the arbitrator within thirty days after a party has received a request for initiating the procedure for his appointment from the other party, he shall be appointed, upon request of a party, by the court; or
2. In an arbitration with three arbitrators, each party shall appoint one arbitrator, and the two arbitrators thus appointed shall appoint the third arbitrator. If a party fails to appoint the arbitrator within thirty days of receipt of a request to do so from the other party, or if the two arbitrators fail to agree on the third arbitrator within thirty days of their appointment, the appointment shall be made, upon request of a party, by the court.

९. पक्षहरूबीचमा मध्यस्थ नियुक्ति गर्ने सम्बन्धमा कुनै सहमति नभएको अवस्थामा वा सहमति भएको भएपनि सोअनुसार नियुक्त हुन नसकेको अवस्थामा के गर्ने भन्ने सम्बन्धमा उल्लिखित कोरियन कानून जस्तै नेपालमा पनि मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ६ र ७ ले व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त दफा ६ अनुसार सम्झौतामा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक मध्यस्थताद्वारा विवादको समाधान गराउनु पर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले तीन महिनाभित्र मध्यस्थ नियुक्ति गर्ने प्रक्रिया सुरु गर्नु पर्नेछ। सो दफाका मुख्य व्यवस्था यसप्रकार छन्:

(१) सम्झौतामा मध्यस्थ हुने व्यक्तिको नाम

उल्लेख भएकोमा सम्झौतामा उल्लिखित व्यक्ति नै मध्यस्थ नियुक्ति भएको मानिनेछ।

(२) सम्झौतामा मध्यस्थ नियुक्ति गर्ने सम्बन्धमा कुनै छुट्टै व्यवस्था भएको रहेछ भने सोहीबमोजिम मध्यस्थ नियुक्ति गरिनेछ।

(३) सम्झौतामा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक प्रत्येक पक्षले एक / एकजना मध्यस्थ नियुक्त गर्नेछन् र त्यसरी नियुक्त भएका मध्यस्थहरूद्वारा नियुक्त तेश्रो मध्यस्थले मुख्य मध्यस्थ भई काम गर्नेछ।

त्यस्तै उक्त दफा ७ मा देहायको अवस्थामा कुनै पक्षले मध्यस्थको नियुक्तिको लागि उच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ:

१. सम्झौतामा उल्लेख भएको प्रक्रिया अपनाउँदा मध्यस्थ नियुक्ति हुन नसकेमा।
२. सम्झौतामा मध्यस्थ नियुक्ति गर्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नभएमा।

१०. यसरी हेर्दा कोरियन कानूनमा पनि नेपालको मध्यस्थता ऐनले मध्यस्थता नियुक्तिसम्बन्धी गरेको व्यवस्थासँग मिल्दोजुल्दो व्यवस्था रहेको देखिन्छ। दुवै पक्षहरूको बीचमा मध्यस्थ नियुक्तिको प्रक्रिया सम्बन्धमा सहमति नभएमा वा एक पक्षले मध्यस्थ नियुक्तिको लागि अर्को पक्षलाई अनुरोध गरेकोमा अर्को पक्षले मध्यस्थ नियुक्ति नगरेमा वा दुवै पक्षहरूबाट नियुक्ति गरेका मध्यस्थहरूले *Third Arbitrator* नियुक्ति गर्न नसकेमा नियुक्तिका लागि अदालतमा निवेदन गर्नुपर्ने देखिन्छ। *Arbitration Act of Korea* को दफा १२ हेर्दा मध्यस्थ नियुक्तिको पूर्वसहमति नभएको र तत्काल हुन पनि असम्भव भएको अवस्थामा कुनै पक्षले मध्यस्थको नियुक्ति गर्न चाहेमा अर्को पक्षलाई तोकिएको माध्यमबाट सूचना दिनु पर्ने र अर्को पक्षले सो सूचना पाएको वा पाउने भरपर्दो अवस्था पुगेको तीस दिनभित्र सोमा सहमति नजनाएमा

मात्र सम्बन्धित पक्षको अनुरोधमा अदालतले मध्यस्थ नियुक्त गरी यसको कार्यविधि निर्धारण गर्न सक्ने देखिन्छ। नेपाललगायत अन्य देशको कानून हेर्दा पनि पक्षहरूबीच आपसी सहमति हुन नसकी पक्षले निवेदन दिएको अवस्थामा मात्र सम्बन्धित देशको कानूनअनुसार अदालतबाट मध्यस्थको नियुक्ति हुने तथा प्रचलित कानूनअनुसारको मध्यस्थताको कार्यविधि निर्धारण हुने हुन्छ। त्यसैले मध्यस्थताको नियुक्तिमा कुनै प्रकारले पनि सहमति हुन नसकेको अवस्थामा अदालतबाट मध्यस्थहरूको नियुक्ति हुनुपर्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत सन्दर्भमा सो विषयमा सहमतिको प्रयास गर्दागर्दै पनि सहमति नभएको भन्ने आधारहरू देखिएका छैनन् र निवेदक कम्पनीले पनि सो कुरा देखाउन सकेको पाइँदैन।

११. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा निवेदक कम्पनीले विवाद समाधानका लागि अर्को पक्षसँग लिखित सहमति गरी मध्यस्थ नियुक्त गर्न खोजेको वा त्यस्तो सहमति हुन असम्भव भएको अवस्थामा आफैँले मध्यस्थ नियुक्त गरी सोको सूचना विपक्षी कम्पनीलाई पठाएको भन्ने देखिँदैन। कोरियाको मध्यस्थतासम्बन्धी कानूनअनुसार यस्तो सूचना पठाएको भए सोमा तीस दिनभित्र अर्को पक्षले सहमति नजनाएको अवस्थामा मात्र अदालतबाट मध्यस्थ नियुक्ति गर्ने प्रक्रिया सुरु हुने देखिन्छ। यसमा निवेदक कम्पनीको एक पक्षीय निवेदनका आधारमा मात्र *Korean Commercial Arbitration Board* ले मध्यस्थ नियुक्ति गरेको देखिएको छ। यसैगरी *Korean Arbitration Act* को Article 8 र मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा २(क) को स्पष्टीकरण (२) मा मध्यस्थहरूलाई विवाद सुम्पने गरी पक्षहरूबीच आदान प्रदान भएको पत्र, टेलिक्स, टेलिग्राफ, टेली फ्याक्स वा लिखित अभिलेख रहन सक्ने त्यस्तै प्रकृतिको दुरसञ्चार माध्यमहरूलाई पनि मध्यस्थलाई विवाद सुम्पने लिखित सहमति भएको मानिने व्यवस्था भएकोमा यसमा विपक्षी कम्पनीसँग

उपर्युक्त सञ्चार माध्यमबाट पनि मध्यस्थहरूलाई विवाद सुम्पने गरी कुनै कुरा आदानप्रदान भएको देखिँदैन । यसरी पक्षहरूको सहमतिविना भएको मध्यस्थको नियुक्ति र सोले दिएको निर्णय कोरियाको कानूनी व्यवस्था र नेपालको कानूनी व्यवस्थाको समेत प्रतिकूल रहेको देखिन्छ ।

१२. पक्षहरूबीचमा मध्यस्थताको नियुक्ति र कार्यविधि सम्बन्धमा कुनै सहमति नै नभएको अवस्थामा एक पक्षले दिएको निवेदनका आधारमा Korean Commercial Arbitration Board ले मध्यस्थ नियुक्ति गरेको र मध्यस्थले आफ्नै किसिमको कार्यविधि अपनाएको अवस्थालाई माथि उल्लेख भएअनुसार आपसी सहमति हुनुपर्ने मध्यस्थताको सैद्धान्तिक आधार र कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा समेत मिलेको मान्न सकिने देखिएन । माथि विवेचना भएका आधारमा यस विवादमा करार भएको र व्यवसाय सञ्चालन भएको देश नेपालको कानूनको प्रावधान तथा मध्यस्थता भएको भनिएको देश कोरियाको मध्यस्थतासम्बन्धी कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी मध्यस्थ (Arbitration Tribunal) को नियुक्ति भएको नदेखिँदा रिट निवेदकले कार्यान्वयनको माग गरेको मध्यस्थको निर्णय मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२)(क) बमोजिम सम्झौतामा उल्लेख भएको कानून तथा कार्यविधिबमोजिम मध्यस्थ नियुक्त भई निर्णय भएको मान्न मिलेन ।

१३. अब मध्यस्थताको लागि अवलम्बन गरिएको कार्यविधि पक्षहरूबीच भएको सम्झौताअनुकूल छ छैन भन्ने प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२)(क) अनुसार मध्यस्थले निर्णयमा पुग्नको लागि अवलम्बन गरिएको कार्यविधि पक्षहरूले गरेको सम्झौताअनुकूल नभएमा त्यस्तो मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन हुन सक्दैन । New York Convention को Article V.1.d मा पनि उक्त प्रावधानलाई स्वीकार गरिएको छ । प्रस्तुत निवेदनमा

विवादको तथ्य हेर्दा निवेदक कम्पनी र विपक्षी कम्पनीका बीचमा विवाद समाधानका सम्बन्धमा मूल सम्झौताको दफा ७ बाहेक छुट्टै सम्झौता भएको देखिँदैन । यी पक्षहरूबीचमा भएको मूल सम्झौताको Article 7 मा Settlement of Disputes and Arbitration शीर्षकमा If any dispute or ambiguity arises between the Parties, it shall be settled amicably and in good faith by the Parties. Unless otherwise directed by the contractor, the subcontractor must continue to perform the works while awaiting the settlement of dispute through arbitration. भनिएको छ । यस प्रावधानअनुसार यस सम्झौताका बारेमा पक्षहरूका बीचमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा सदनियतसाथ आपसी समझदारीमा विवाद समाधान गर्ने र यदि यसरी समाधान हुन नसकेमा सम्झौताका पक्षहरूले मध्यस्थताबाट विवादको समाधान नभएसम्म र Contractor ले अन्यथा निर्देशन दिएमा बाहेक Subcontractor ले कामलाई निरन्तरता दिनुपर्ने गरी सहमति भएको पाइन्छ । प्रस्तुत विवाद करारीय दायित्वको विषयलाई लिएर सृजना भएको र सो करीय सम्झौतामा 'मध्यस्थताबाट विवाद समाधान नभएसम्म' भन्ने वाक्यांश उल्लेख भएकोले उक्त करारीय दायित्वको विषयलाई मध्यस्थताबाट समाधान गर्न पक्षहरूबीचमा करार हुँदा नै सहमति भएको मान्नु पर्ने हुन्छ । यसरी पक्षहरूले करारका सम्बन्धमा विवाद उठेमा त्यसको समाधान मध्यस्थताबाट गर्ने भन्नेसम्म उल्लेख भए पनि यसमा मध्यस्थताको नियुक्तिको प्रक्रिया, संख्या, लागू हुने कानून मध्यस्थताको कार्यविधि वा अन्य सान्दर्भिक कुनै कुरा पनि उल्लेख भएको पाइँदैन । तर सो सम्झौताले विवाद उत्पन्न भएमा त्यसको समाधान गर्न आपसी सहमति कायम गर्ने इमानदार प्रयास गर्नुपर्ने कार्यलाई भने अनिवार्य सर्त मानेको कुरामा कुनै द्विविधा छैन ।

१४. उल्लिखित सम्झौताअनुसार विवादको समाधान आपसी सहमतिबाट हुन नसक्ने परिस्थिति उत्पन्न भएको भए पनि विवादको समाधान गराउने बारेमा पक्षहरूबीच मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गराउन सोको प्रक्रिया, कानून आदि विषयमा दुवै पक्षहरूबीचमा सहमति गर्ने अवसर पक्षहरूलाई उपलब्ध भएपनि त्यसतर्फ कुनै प्रयास भएको देखिँदैन । आपसी समझदारीमा सदनियतपूर्वक विवाद समाधान गर्नुपर्ने व्यवस्था करारमा उल्लेख गर्नुको अर्थ सोअनुसारको कार्य हुनु पर्दछ वा सोको लागि प्रयास भएको थियो भन्ने स्पष्ट देखिनु अनिवार्य हुन्छ । अन्यथा सो प्रावधान राख्नुको औचित्य हुँदैन । उक्त दफा ७ मा विवाद उत्पन्न भएमा त्यसको समाधान आपसी सहमतिबाट गर्नुपर्ने अनिवार्य सर्त रहेको अवस्थामा निवेदकले मध्यस्थताको प्रक्रियाको खोजी गर्नुपूर्व उक्त सर्तको इमानदारीपूर्वक पालन गर्नु पर्ने हुन्छ । सो प्रयास सफल नभएमा मात्र मध्यस्थताको प्रक्रिया सुरु गर्न मिल्ने भएको हुँदा वैध रूपमा नियुक्त भएका मध्यस्थले समेत अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्नुभन्दा अगाडि करारमा उल्लिखित उक्त व्यवस्थाको पालना भएको छ छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गरेर मात्र आफूसमक्ष आएको विवाद हेर्नको लागि परिपक्व (mature) भएको पाइएमा मात्र मध्यस्थको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने हुन्छ । मध्यस्थको अधिकारको मूल स्रोत नै पक्षहरूबीचमा भएको सहमति हो । पक्षहरूको बीचमा भएको करारले आपसी समझदारीमा विवाद समाधान गर्ने व्यवस्था गरेकोमा त्यसतर्फ प्रयास नै नगरी मध्यस्थताको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु र सोतर्फ ध्यान नपुऱ्याई निर्णय गर्नुबाट स्पष्ट रूपमा पक्षहरूको मनसाय र Amicable settlement clause विपरीत अपरिपक्व (premature) अवस्थामा निर्णय भएको देखिन आएको छ । तसर्थ, सम्झौतामा आपसी सहमतिबाट विवाद समाधान गर्ने प्रावधानको अवलम्बन नगरी मध्यस्थको प्रक्रियामा आएको तथ्यतर्फ ध्यान

नदिई अवलम्बन गरिएको मध्यस्थताको प्रक्रिया पक्षहरूको सहमतिअनुकूलको मान्न मिल्ने देखिएन ।

१५. रिट निवेदकको मागबमोजिम भएको मध्यस्थको नियुक्ति र मध्यस्थताको प्रक्रियाको सन्दर्भमा विपक्षीलाई उचित सुनुवाइको अवसर दिए नदिएकोसम्बन्धी अर्को प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२)(ग) अनुसार पक्षहरूलाई मध्यस्थताको कारबाहीको समयमै जानकारी गराइएको भएमा मात्र विदेशमा भएको त्यस्तो निर्णय नेपालमा कार्यान्वयन हुन सक्दछ । त्यस्तै New York Convention को Article V.1.d मा विदेशमा भएका मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयन गर्न इन्कार गर्न सकिने आधारमा “The party against whom the award is invoked was not given proper notice of the appointment of the arbitrator or of the arbitration proceedings or was otherwise unable to present his case” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । यी प्रावधानहरूबाट मध्यस्थको प्रक्रियामा पक्षहरूलाई सुनुवाइको यथेष्ट अवसर दिएको हुनुपर्ने र उनीहरूले आफ्नो बचाउमा प्रमाण पेस गर्न नपाएको देखिएमा त्यस्ता निर्णय अमान्य हुने गरी स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तलाई महत्त्वका साथ आत्मसात् गरेको देखिन्छ ।

१६. निवेदकले विपक्षी कोनेको कम्पनीलाई मध्यस्थताको नियुक्ति सम्बन्धमा सूचना दिएको भनी दाबी गरेतर्फ हेर्दा, निवेदकले सन् २००९ फेब्रुअरी ६ मा Korean Commercial Arbitration Board मा आफ्नो दाबी प्रस्तुत गरेको र ऐ.२७ मा सो बोर्डले मध्यस्थकर्ता नियुक्त गर्नको लागि सूचना पठाएको, उक्त सूचना नेपालको ठेगानामा पुग्न नसकी पुनः सूचना पठाउँदा पनि नपुगेकोले कोनेकोको प्रबन्ध निर्देशक Mr. Hyunil Chung लाई ऐ. अप्रिल २९ मा कोरियामा नै म्याद सूचना पठाएकोमा सो सूचना निजले प्राप्त गरी १७ जुलाई २००९ मा आफ्नोतर्फबाट

प्रतिवादसमेत गरेको भनी निवेदनमा उल्लेख गरी प्रतिवादको प्रतिलिपिसमेत रिट निवेदनका साथ संलग्न गरेको पाइन्छ। तर सूचना पाउने व्यक्ति निज प्रबन्ध निर्देशक Mr. Hyunil Chung उपर समेत दाबी रहेको र निजउपरको दाबी निवेदकले विनाआधार कारण फिर्ता लिएको देखिएबाट निजले प्राप्त गरेको सूचनालाई कम्पनीले नै सूचना पाएको र निजले नै कम्पनीको तर्फबाट मध्यस्थताको प्रक्रियामा सहभागी भएको भनी मान्न मिल्ने देखिएन। निजले कम्पनीको तर्फबाट मध्यस्थताको प्रक्रियामा सहभागी हुने, कम्पनीको तर्फबाट सुनुवाइमा भाग लिने वा प्रतिरक्षा गर्ने गरी कुनै अधिकारपत्र पाएको भन्ने जिकिर पनि निवेदकले लिन सकेको पाइँदैन। नेपालमा कार्यालय रहेको कोनेको कम्पनीले नै मध्यस्थताको कारबाहीको सूचना प्राप्त गरेको भन्ने स्वयं निवेदकको भनाइबाट र अन्य कुनै मिसिल संलग्न कागजबाट खुल्न आएको छैन।

१७. यसमा निज प्रबन्ध निर्देशकले बुझेको भनिएको सूचना केवल मध्यस्थकर्ता नियुक्तिका लागि मात्र दिएको स्वयं निवेदकको भनाइबाट देखिन्छ। सोबाहेक मध्यस्थताको प्रक्रियामा प्रतिवाद गर्ने वा सुनुवाइ प्रक्रियामा सहभागी हुने सम्बन्धमा अर्को सूचना पठाएको भनी निवेदक कम्पनीले भन्न सकेको पाइँदैन। मध्यस्थको निर्णय (Arbitration Award) मा पनि सो कम्पनीलाई मध्यस्थताको कारबाहीको सूचना यो मितिमा जारी भएको हो वा यो मितिमा सोसम्बन्धी सूचना प्राप्त गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा केही उल्लेख गरेको पाइँदैन। साथै यी विपक्षीले प्रतिरक्षा वा प्रतिवाद गरेको भन्ने पनि देखिन आउँदैन। यसैगरी एकपटक दिएको र पाएको सूचना सबै कार्यको लागि पर्याप्त हुँदैन। कानूनले तोकेको अलग कार्यको लागि अलग अलग नै सूचना दिनुपर्ने हुन्छ। एउटा कार्यका लागि पनि सूचना दिन छुट गरी गरेको निर्णयले कानूनी मान्यता पाउँदैन। सुनुवाइको पर्याप्त मौका नपाई

भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुने हुँदा कार्यान्वयनयोग्य मान्न सकिँदैन। त्यसैले प्रस्तुत मध्यस्थतामा पनि निज कोनेको कम्पनीका प्रबन्ध निर्देशक Mr. Hyunil Chung ले मध्यस्थ नियुक्ति गर्ने सूचना बुझेकोमा सूचनाअनुसारको कुनै काम तथा प्रयास नगरी कम्पनीको आधिकारिक पत्र विना नै केवल प्रतिवाद मात्र गरेकोलाई मध्यस्थतासम्बन्धी कानूनअनुसार मध्यस्थ नियुक्तिको मौका पनि दिएको र सुनुवाइको पनि मौका दिएको भनी मान्नु न्यायसङ्गत हुँदैन। यसरी भएको निर्णयले कानूनी मान्यता नपाउने हुँदा त्यस्तो निर्णय कार्यान्वयनयोग्य पनि हुन सक्दैन।

१८. विवाद समाधानको लागि अपनाइने जस्तोसुकै उपायमा पनि अर्को पक्षलाई सुनुवाइको लागि पर्याप्त मौका नदिई सो पक्षलाई असर पर्ने निर्णय गर्नु हुँदैन भन्ने विश्वव्यापी मान्यता हो। यो कागजी औपचारिकताको मात्र विषय होइन। यस्तो सूचना सम्बन्धित पक्षले पाएको हुन सक्ने र सो पाएअनुसार वास्तविक प्रतिवाद गर्न सक्ने पर्याप्त आधार रहेको हुनुपर्दछ। यसै कारण त्यस्तो सूचना तामेल गर्ने स्पष्ट रीत प्रक्रिया कानूनमा नै उल्लेख हुन्छ। साथै प्रतिवाद गर्ने कार्य प्राकृतिक व्यक्तिको हकमा आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिम रीत पुर्‍याई नियुक्त गरेको प्रतिनिधि र कानूनी व्यक्तिको हकमा कानूनबमोजिम रीत पुर्‍याई नियुक्त गरेको प्रतिनिधिले मात्र गर्न पाउने हुन्छ। त्यसैले प्रतिवाद गर्न कम्पनीबाट प्रतिरक्षाको लागि अधिकार प्राप्त व्यक्ति हुनुपर्ने देखिन्छ। अन्यथा कम्पनीको सही प्रतिनिधित्व हुन नसकी कम्पनीको अहितसमेत हुने सम्भावना रहन्छ। तसर्थ, यस मध्यस्थतामा विपक्षलाई मध्यस्थ नियुक्ति र कारबाहीको क्रममा विपक्षीको स्वच्छ सुनुवाइको हक सुनिश्चित हुने गरी आधिकारिक रूपमा सूचना दिएको नदेखिँदा मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२)(ख) तथा New York Convention को Article V.1.d बमोजिमको सर्त पूरा गरेको मान्न मिल्ने।

१९. अतः माथि विवेचना भएबमोजिम कोरियामा रिट निवेदकको निवेदनका आधारमा भएको मध्यस्थको नियुक्ति र मध्यस्थको कार्यविधि पक्षहरूबीचमा सम्झौता वा निजहरूबाट तोकिएको कानूनबमोजिम नभएको, पक्षहरूले गरेको सम्झौताबमोजिम विपक्षीलाई आपसी सहमतिबाट विवाद समाधान गर्न पाउने हकबाट वञ्चित गरिएको, स्वच्छ सुनुवाइको मान्य सिद्धान्तअनुसार मध्यस्थ नियुक्ति नभएको र कारबाहीको क्रममा विपक्षीलाई समयमा आधिकारिक सूचना नदिई प्रतिनिधित्वको अवसरविना निर्णय गरिएको देखिन आयो । उक्त अवस्थाबाट मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ३४(२) को खण्ड (क) र (ख) तथा Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards को Article V.1.b तथा V.1.d मा उल्लिखित विदेशमा भएको मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयनको लागि हुनुपर्ने आधारभूत सर्त पूरा भएको देखिएन । तसर्थ, निवेदकको मागबमोजिम सो मध्यस्थको निर्णय कार्यान्वयनका लागि जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउन नमिल्ने ठहर्नाई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६६/१२/१७ मा भएको फैसला बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश र सो निर्णय कार्यान्वयन गर्न परमादेशको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत : यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७४ साल पौष ११ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१३९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

फैसला मिति : २०७५।१।१३

०७४-CR-०४०५

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला भोजपुर बोया गाउँ
विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने निमतेम्बा शेर्पा
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : पेमलमु शेर्पाको जाहेरीले नेपाल
सरकार

■ ज्यानसम्बन्धी मुद्दाहरूमा आवेशको अवस्थालाई अपराधको गाम्भीर्य घटाउने परिस्थितिको रूपमा लिइने हुँदा यस्तो हत्यालाई मनसायप्रेरित हत्याको वर्गमा राखेर हेरिएको पाइँदैन । यस्तो हत्यामा प्रतिवादीमा पीडितउपर आक्रमण गर्ने उत्तेजना भने तत्काल जागृत भएको हुन्छ । आवेशको उत्तेजनामा गरिने कार्यमा कर्ताले त्यसबाट उत्पन्न हुने परिणामको ख्याल नगर्ने र त्यस सम्बन्धमा कुनै सोच विचारसमेत नगर्ने हुँदा आवेशको अवस्थालाई तत्कालीन भावावेश र उत्तेजनाको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । यस्तो आवेश वा त्यस्तो उत्तेजना मृतकको क्रियाकलापबाट वा निजसँग अन्योन्याश्रित क्रियाकलापबाट प्रतिवादीको मानसिकतामा तत्काल सिर्जित गराउने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
श्री किरण कुमारी गुप्ता
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री अम्बरराज पौडेल
भोजपुर जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री रामचन्द्र यादव
माननीय न्यायाधीश श्री केदार पौडेल
पुनरावेदन अदालत धनकुटा

फैसला

न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०७०/८/९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

मिति २०६८/१२/१८ गते बेलुका १९:०० बजेको समयमा मृतक, प्रतिवादी, जाहेरवालालगायतका स-परिवार बसी खाना खाइरहेको अवस्थामा प्रतिवादीले एक टुक्रा मात्र मासु खाएर अन्य फालिदिए। मृतकले किन फालेको भनी अगेनाबाट अगुल्टो झिकी प्रतिवादीको खुट्टामा हिकार्यो। प्रतिवादीले मादक पदार्थ सेवन गरेको सुरमा चिरपट दाउराले मृतकको बायाँपट्टिको गालामा हाने मृतक भुइँमा ढले केही समयपछि मृतक लाक्पानुरु शेर्पाको घरमा गएछ। सोही समयमा नै निजको मुखबाट रगत निस्कन थालेपछि मिति २०६८/१२/१९ गते उपचारको लागि जिल्ला अस्पताल भोजपुरमा लगी

उपचारको क्रममा मिति २०६८/१२/२१ गते बिहान २ बजेको समयमा मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरी कारबाही गरी पाउँ भनी मिति २०६८/१२/२१ गते पेमालमु शेर्पाले दिएको जाहेरी दरखास्त।

भोजपुर जिल्ला अस्पतालमा मृतक पेमाछिरी शेर्पा मृत अवस्थामा रहेको भन्ने बेहोराको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का।

भोजपुर जिल्ला बोया गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित घटनास्थलमा रगतजस्तो रातो देखिने टाटाहरू देखिएको ठीक साँचो हो भन्नेसमेत बेहोराको बरामदी मुचुल्का।

मिति २०६८/१२/१८ गते दाजु लाक्पानुरु शेर्पाले खाना खान मलाई बोलाएकोले खाना खाई सामान्य जाँड खाई बेलुकी १७:०० बजेको समयमा छिमेकीको घरबाट आफ्नो घरमा फर्किएँ। १९:०० बजेको समयमा खाना खाने क्रममा एक टुक्रा मासु मात्र खाएँ र अन्य सबै कुकुरलाई दिएँ। मृतक छोराले किन फालेको भनी मलाई कराई दाउराले दाहिने खुट्टामा हिकार्यो। मैले रिस थाम्न नसकी रिसको आवेगमा आएर चिरपट दाउराले अनुहारलगायतका भागमा हिकार्येँ, रगताम्मे भई भुइँमा लड्यो मिति २०६८/१२/१९ गते उपचार गर्न भोजपुर जिल्ला अस्पतालमा लग्योँ। उपचारको क्रममा मिति २०६८/१२/२१ गते बिहान २ बजेको समयमा मृतकको मृत्यु भएको भनी प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पाले मिति २०६९/१०/१०/३ गते अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

प्रतिवादीले मादक पदार्थ सेवन गरी निजको छोरालाई कुटपिट गरी घाइते बनाएको कुरा घटना भएको भोलिपल्ट बिहान भोजपुर अस्पतालबाट एम्बुलेन्स बोलाएपछि थाहा पाएको हुँ। उपचारको क्रममा मिति २०६८/१२/२१ गते बिहान २ बजेको समयमा मृत्यु भएको हो। निज अभियुक्तलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी बुझिएका मानिसहरू दालाक्पा शेर्पा र कृष्णधन तामाडले प्रायः एकै मिलान हुने गरी

गरिदिएको कागज ।

मिति २०६८।११।१८ मेरो घर पैचो कार्यक्रम भएकोले प्रतिवादीलगायतका स-परिवारलाई बोलाई खाना नास्तासमेत खाई बेलुकी अन्दाजी १७:०० बजेको समयमा घर फर्की घरमा प्रतिवादीले खाना खाने क्रममा खाना कुकुरले जुठो लगाएको कारण प्रतिवादीले खाना फालेको सुरमा निहुँ खोजी खाना फालेपछि मृतकले किन खाना फालेको भनी बुबा प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पालाई हिक्राएपछि प्रतिवादी रिसको आवेगमा आई दाउराले अनुहारलगायतका भागमा हिक्राई घाइते बनाएपछि मृतक मेरो घरमा आयो। निजको आमाले, बाबुले छोरालाई हिक्राएको भनी बताएकोले मैले थाहा पाएको हुँ। मिति २०६८।१२।१९ गते जिल्ला अस्पताल भोजपुरमा उपचार गर्न लगी उपचारको क्रममा मिति २०६८।१२।२१ गते मृत्यु भएको हो भनी बुझिएका मानिस लाकपानुरू शेर्पाले गरिदिएको कागज ।

बुबा प्रतिवादीले खाना खाने क्रममा एक टुक्रा मासु खाई अन्य खाना मासु फाली कुकुरले खान थालेपछि मृतक दाजुले प्रतिवादी बुबालाई कराउँदै लड्छिन्ने बुबाको खुट्टामा प्रहार गरेपछि बुबाले पनि दाउराले मृतक दाजुलाई हिक्राउनु भयो । दाजुको मुखबाट रगत बगी रहेको थियो । दाजु र आमा बडाबाको घर गएकोले र राति त्यहीँ सुती भोलिपल्ट उपचारको लागि भोजपुर जिल्ला अस्पताल लगी उपचारको क्रममा मिति २०६८।१२।२१ गते दाजुको मृत्यु भएछ भनी बुझिएका मानिस निमलमु शेर्पाले गरिदिएको कागज ।

मृतकको मृत्यु Subdural Hemorrhage को कारण भएको भन्नेसमेत बेहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

प्रतिवादीले आफ्नो छोरा पेमाछिरी शेर्पालाई मिति २०६८।१२।१८ गते बेलुका खाना खाने क्रममा खाना कुकुरले जुठो लगाएकोले प्रतिवादीले

खाना फालिदिएको हुँदा सो देखेर मृतकले कराउँदा प्रतिवादीले मातेको सुरमा लड्छिन्ने कुटपिट गरेको कारण मृतक घाइते भई उपचार गर्न मिति २०६८।१२।१९ गते भोजपुर जिल्ला अस्पतालमा लगेको र उपचारको क्रममा मिति २०६८।१२।२१ गते मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँ, भनी तिर्थबहादुर तामाडसमेतले प्रायः एकै मिलान हुने गरी लेखाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

पेमाछिरी शेर्पाको मृत्यु प्रतिवादीले छोडेको चोटकै कारण भएको तथ्य प्रमाणित भएको, मृतकलाई मार्नु पर्नेसम्मको इची प्रतिवादीसँग नरही प्रतिवादीलाई तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी निजले आफ्नै छोरालाई दाउराले प्रहार गरी घाइते बनाएको र उक्त चोटकै कारण निजको मृत्यु भएको भन्ने सबुद प्रमाणबाट देखिएको र प्रतिवादीले गरेको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत १४ नं. द्वारा परिभाषित कसुरजन्य अपराध भएकोले निज प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पालाई ऐ.महलको १४ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग पत्र ।

मिति २०६८।१२।१८ गते बेलुका मेरो दाजु लाकपानुरू शेर्पाको घरबाट जाँड खाई घर आएको बेला मृतक छोराले जाँड खाई किन मातेको भनी मेरो खुट्टामा लड्छिन्ने हिक्राएपछि मैले पनि मृतक छोरालाई लड्छिन्ने हिक्राएपछि छोरा दाजुको घरमा गएर सुतेछ । भोलिपल्ट मृतक छोरा बिरामी भएको थाहा पाई गई हेर्दा मृतक छोराको गाला सुन्निएको थियो उपचार गराउन भोजपुर जिल्ला अस्पतालमा लगी उपचारको क्रममा मिति २०६८।१२।२१ गते मृत्यु भएको हो मैले मार्ने नियतले कुटपिट नगरेकोले अभियोग मागदाबीबाट सफाई पाउँ भनी प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनको External तथा Internal परीक्षणको महलमा हेर्दा उल्लेखनीय घा चोट नभई गालामा ५×२ से.मी. खुलिएको र २×२

से.मी. को लामो सुनिएको भन्नेसम्म उल्लिखित भएको प्रस्तुत मुद्दामा मृतकलाई चोट छाडेपश्चात् भोलिपल्ट प्रतिवादीसमेत भई उपचारको लागि ल्याएको मृतकको मृत्यु Hamorrhage बाट भएको मृतकको शरीरका भागहरूमा घा चोट नरहेको भन्ने कुरा उल्लेख हुनुको साथै जाहेरवाला वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू एवं मौकामा कागज गर्ने मानिसहरूले गरेको बकपत्र, प्रतिवादीको बयानसमेत मिसिल संलग्न सबुत प्रमाणसमेतका आधारमा हेर्दा वादी दाबीबमोजिमको कसुर देखिन आएन। प्रस्तुत वारदात ज्यानसम्बन्धी ६ नं. विपरीतको देखिन जाँदा प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पालाई ऐ. ६ नं. को देहाय २ नं. बमोजिम रु. ५००।- (पाँच सय मात्र) जरिवाना र कैद वर्ष २ हुनेमा कैद वर्ष १ (एक) र जरिवाना रु. ५००।- (पाँच सय मात्र) हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६९/७/२२ को फैसला।

भोजपुर जिल्ला अदालतले प्रतिवादीउपर कसुर ठहर गरेको कानून ज्यानसम्बन्धीको महलको ६(२) नं. प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्दैन। किनकि ज्यानसम्बन्धीको महलको ६(२) ले “आवेशको अवस्था” लाई समेट्दैन। उक्त नं. मा उल्लिखित “केही कुरा गर्दा” भन्ने शब्दावलीले आवेशमा आएको अवस्थामा ठूलो चिरपट लिएर टाउकोको भागमा प्रहार गरेको अवस्था अर्थात् कुटपिटको अवस्थालाई जनाउन सक्दैन। सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिरहरूबाट समेत प्रस्तुत मुद्दामा ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अनुसारकै सजाय गर्नु पर्नेमा ६(२) बमोजिम सजाय गरेको भोजपुर जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण एवं बदरयोग्य रहेको छ। अतः उपर्युक्त आधार प्रमाणहरूबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबी ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम सजाय गर्नु पर्नेमा अभियोग मागदाबीभन्दा कम ज्यानसम्बन्धीको महलको ६(२) नं. बमोजिम मात्र सजाय गरेको भोजपुर जिल्ला अदालतको फैसला

त्रुटिपूर्ण एवं बदरभागी रहेकोले उक्त फैसला उल्टी गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत धनकुटामा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमक्ष समेत बयान गर्दा आफूले रिसको कारण दाउराले छोराको अनुहारमा हानेको र सोही चोटका कारण छोराको मृत्यु भएको भन्ने तथ्यमा साबित भई बयान गरिरहेको अवस्थामा प्रस्तुत वारदातलाई भवितव्यको वारदात मानी प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) बमोजिम सजाय गर्ने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसला मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नम्बरको कानूनी व्यवस्था तथा सो सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको व्याख्यासमेतको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नम्बर तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार गरी मुद्दा पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०७०/२/५ गतेको आदेश।

यसमा जिल्ला भोजपुर, बोया गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने मृतक प्रेमछिरी शेर्पाको मिति २०६८/१२/२१ मा भोजपुर जिल्ला अस्पतालमा भएको शव-परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको मृत्युको कारणमा Subdural hemorrhage भनी उल्लेख गरेकोमा Subdural hemorrhage के कारणले भएको हो सो सम्बन्धमा प्रस्ट उल्लेख भएको नदेखिँदा उक्त शव-परीक्षण गर्ने भोजपुर जिल्ला अस्पतालका चिकित्सकलाई पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय धनकुटामार्फत बकपत्रको लागि झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०७०/४/१७ गतेको आदेश।

मृतक प्रेमछिरी शेर्पाको पोष्टमार्टम रिपोर्ट मैले

नै तयार गरेको हुँ । मृतकको देब्रे गालामा पिल्सिएको घाउ ५ से.मी.×२ से.मी. थियो । मुखको बायाँपट्टि ओठको छेउमा निलडाम २ से.मी.×१ से.मी. को थियो । भित्री चोटमा Left far ictal bone माथितिर २ से.मी.×२ से.मी. देखिएको Left temporal region मा करिब २०० ml Subdural Hematoma तथा (रगत जमेको) तथा Cerebral Contusion पाइएको थियो । Subdural hemorrhage टाउकोमा चोट लागेको कारणले भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको मृतकको शव परीक्षण गर्ने चिकित्सक डा. जोशनलाल बज्राचार्यले अदालतमा मिति २०७०/४/१० मा गरेको बकपत्र ।

मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पालाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. अनुसार कैद र जरिवाना हुने ठहर्‍याएको मिति २०६९/७/२२ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई निज प्रतिवादीलाई दाबीबमोजिमको कसुरमा ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०७०/८/९ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसलामा चित्त बुझेन । मृतक मेरो छोरो हो । आफ्नो थालको मासु फालेको भनी मलाई खुट्टामा हानेकोले मैले दाउराको चिरपटले छोरालाई हानेको कारण छोराको मृत्यु भएको भनी अनुसन्धान अधिकारी एवं अदालतमा समेत साबित भई बयान गरेको छु । यस्तो अवस्था विद्यमान हुँदा ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. अनुसार मलाई सजाय गर्दासमेत न्यायको मक्सद पूरा हुने हुँदा मेरो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत

मुद्दामा पुनरावेदक / प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री किरणकुमारी गुप्ताले मृतकलाई मारनुपर्ने कुनै कारण नरहेको, निजसँग पूर्वरिसइवी नरहेको साथै रिसको आवेगमा प्रहार गरेको चिरपटबाट मृत्यु भएको भनी मेरो पक्षले अदालतमा समेत साबित भई बयान गरेको हुँदा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान् अधिवक्ताको बहस बुँदालाई समेत मध्यनजर राखी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजको अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०७०/८/९ को फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुनुपर्ने हो वा होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पेमाछिरी शेर्पाको मृत्यु प्रतिवादीले छाडेको चोटकै कारण भएको तथ्य प्रमाणित भएको, मृतकलाई मारनुसम्मको इवी प्रतिवादीसँग नरही तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी निजले आफ्नै छोरालाई दाउराले प्रहार गरी घाइते बनाई सोही चोटका कारण निजको मृत्यु भएको हुँदा निज प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग दाबी भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पालाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र पाँच सय जरिवाना ठहर्‍याएको सुरुको फैसलालाई उल्टी गरी प्रतिवादीलाई दाबीबमोजिमको कसुरमा १० वर्ष कैद सजाय गरी पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको फैसलामा चित्त नबुझाई प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पाको प्रस्तुत पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस भएको पाइयो ।

३. मिति २०६८/१२/१८ गते बेलुका अन्दाजी ७:०० बजेको समयमा जाहेरवाली, मृतक छोरा र प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पासहितका परिवारहरू

बसी खाना खान लाग्दा प्रतिवादी निमतेम्बाले एक चौटा मासु मात्र खाई अरू खाना फालेबाट छोरा पेमछिरीले खाना फालेको विषयमा किन फालेको भनी अगेनाको अगुल्टो झिकी हिर्काउँदा प्रतिवादीले आवेशमा आई चिरपट दाउराले छोराको मुखमा हिर्काउँदा निज ढले र पछि निजकै काका लाक्पा नुरू शेर्पाको घरमा गएकोमा रगत छादी बेहोस भएकोमा सोको भोलिपल्ट बिहान एम्बुलेन्समा राखी जिल्ला अस्पताल भोजपुरमा प्रतिवादीसहित भई उपचारको लागि लगेकोमा मिति २०६८/१२/२१ गते छोराको मृत्यु भएको भन्ने जाहेरी देखियो । तत्काल बुझिएका मानिस दालाक्पा शेर्पा, कृष्णधन तामाङ, ताक्पानुरू शेर्पा, निलम शेर्पासमेतका मानिसहरूले जाहेरीमा उल्लिखित घटना विवरणलाई समर्थन हुने गरी लेखाइदिएका छन् । मृतकको मृत्यु Subdural hemorrhage का कारणबाट भएको भन्ने लास जाँच प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी एवं अदालतमा बयान गर्दा बरामद भएको लाठीले बायाँ गालामा प्रहार गरेको सोही चोटको कारण मृतक छोराको मृत्यु भएको हो भनी साबित भई बयान गरेको देखिन्छ ।

४. ज्यानसम्बन्धी महलको ६ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा संयोगवश केही काम कुरा गर्दा लाग्न गएको अर्थात् कुनै पूर्वज्ञान जानकारी नभई परिणामको अनभिज्ञता रहेको अवस्थामा परी मृत्यु भएकोलाई आकर्षित हुने हो । प्रस्तुत मुद्दामा काठको चिरपटले टाउकोमा प्रहार गरी भित्री भागहरू दख्खल हुने गरी प्रहार गरेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदा संयोगवश भएको मान्न मिल्ने देखिएन ।

५. मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. हेर्दा, ज्यान मार्नाको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनुपर्नेसम्मको इवी पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ, उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएमा बाहेक साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात, मुक्का इत्यादिले हान्दा

सोही चोट पिरले ऐनका म्यादभित्र ज्यान मरेमा दश वर्ष कैद गर्नुपर्छ भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यस नं. बमोजिम सजाय हुने कसुर वारदात कायम हुन निम्न सात अवस्था र तत्व विद्यमान रहेको हुनुपर्छ:

१) ज्यान मार्ने मनसाय नभएको, २) ज्यान लिनुपर्नेसम्मको इवी पनि नरहेको, ३) लुकी चोरीकन पनि नहानेको, ४) साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात, मुक्का इत्यादिले हानेको, ५) विष नख्वाएको, ६) जोखिमी हतियारले नहानेको र ७) उसै मौकामा उठेको कुनै कुरा रिस थाम्न नसकी हानेको ।

६. ज्यानसम्बन्धी मुद्दाहरूमा आवेशको अवस्थालाई अपराधको गाम्भीर्य घटाउने परिस्थितिको रूपमा लिइने हुँदा यस्तो हत्यालाई मनसायप्रेरित हत्याको वर्गमा राखेर हेरिएको पाइँदैन । यस्तो हत्यामा प्रतिवादीमा पीडितउपर आक्रमण गर्ने उत्तेजना भने तत्काल जागृत भएको हुन्छ । आवेशको उत्तेजनामा गरिने कार्यमा कर्ताले त्यसबाट उत्पन्न हुने परिणामको ख्याल नगर्ने र त्यस सम्बन्धमा कुनै सोच विचारसमेत नगर्ने हुँदा आवेशको अवस्थालाई तत्कालीन भावावेश र उत्तेजनाको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । यस्तो आवेश वा त्यस्तो उत्तेजना मृतकको क्रियाकलापबाट वा निजसँग अन्योन्याश्रित क्रियाकलापबाट प्रतिवादीको मानसिकतामा तत्काल सिर्जित गराएको हुन्छ ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा ज्यान मार्नको मनसाय, ज्यान लिनुपर्नेसम्मको इवी र लुकी चोरीकन हानेको पनि मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन । प्रस्तुत वारदात पूर्वनियोजित हत्याको वारदात होइन । प्रस्तुत वारदात प्रतिवादीले मासु फालेको निहुँमा मृतकले प्रतिवादीलाई अगुल्टोले हिर्काएकोले प्रतिकार स्वरूप उसै मौकामा उठेको रिस थाम्न नसकी आवेशमा

आइ चिरपटले प्रहार गरेको र सो कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदा प्रस्तुत वारदात ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. अन्तर्गतको कसुर देखिन आयो। प्रस्तुत वारदात न त पूर्वनियोजित न त भवितव्य नै परेको अवस्था छ। पूर्व रिसइवीले मार्नुपर्ने नियत नभए पनि तत्काल उठेको रिसबाट आवेशमा आई प्रहार गरेको देखिँदा प्रस्तुत वारदात आवेश प्रेरित हत्या (Provocation Homicide) को श्रेणीभित्र पर्ने नै देखियो।

८. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी निमतेम्बा शेर्पालाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०७०/८/१९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक / प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत:- विद्याराज पौडेल
इति संवत् २०७५ साल वैशाख १३ गते रोज ५ शुभम्।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०१४०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

फैसला मिति : २०७५।३।१०

मुद्दा : अंश चलन

०७२-CI-०७३३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : धर्मलालकी बुहारी,
वैकुण्ठलालकी श्रीमती, काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २०
कोहिटी टोल बस्ने पदम जोशीसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : धर्मलाल जोशीको छोरा काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं. २० कोहिटी टोल बस्ने माधवलाल जोशी

०७२-CI-०७३५

पुनरावेदक / वादी : धर्मलाल जोशीको छोरा काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं. २० कोहिटी टोल बस्ने माधवलाल जोशी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : धर्मलाल जोशीकी बुहारी,
वैकुण्ठलाल जोशीकी श्रीमती काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं. २० कोहिटी टोल बस्ने पदम जोशीसमेत

- ऋण लिई घर बनाएकोमा सगोलका अन्य अंशियारसमेतले उक्त ऋणको भार बेहोरेको कुनै प्रमाणबाट नदेखिई रहेको अवस्थामा सो घर सगोलको आर्जनको सम्पत्ति भनी

**बन्डा लाग्ने भनी अर्थ गर्न न्यायको रोहबाट
उपयुक्त नदेखिने ।**

(प्रकरण नं. १०)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
सविता बराल एवं विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
बालमुकुन्द श्रेष्ठ

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
बालकृष्ण न्यौपाने एवं विद्वान् अधिवक्ता श्री
हेमकुमार श्रेष्ठ

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६९, अंक ३, नि.नं.८७८८

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री खडानन्द तिवारी
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री बाबुराम रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : साबिक न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क)
बमोजिम दर्ता भई हाल न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को
दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्र रही निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष
पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर
यसप्रकार छ:

मूल पुरुष स्व.धर्मलाल जोशीका ४
सन्तानमा जेठो स्व.वैकुण्ठलाल जोशी, माहिलो
द्वारिकालाल जोशी, विवाहिता छोरी पार्वती जोशी
मल्ल र कान्छा छोरा म फिरादी माधवलाल जोशी

हैं। विपक्षीमध्येकी पदम जोशी वैकुण्ठलालको श्रीमती
भाउजू र द्वारिकालाल जोशी भाई नाताका हुन्। बुबा
आमा तथा दाजु वैकुण्ठलाल जोशीको मृत्यु भइसके
पनि बुबा र हामी दाजु भाइबीच हालसम्म अंशबन्डा
भएको छैन। हामी सबै काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.२० कोहिटी टोलस्थित
कि.नं. ५३० को घर जग्गामा नै बसी आएका छौं।
मिति २०४२/४/९ गते स्थानीय भद्रभलादमीको
रोहबरमा मानो छुट्टिई २०४६ सालमा खानेपानीको
धारा र २०५४ सालमा टेलिफोनको लाइन छुट्टाछुट्टै
लिई भिन्दै बस्दै आएका थियौं। अंश छुट्ट्याई दिनुहोस्
भनी विपक्षीलाई पटकपटक भन्दा नमानेको हुँदा
बाध्य भई फिराद गर्न आएको छु। मिति २०४२/४/९
लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सम्पूर्ण सम्पत्ति
विपक्षी भतिजा वीरेन्द्रलाल जोशीसमेतको जिम्मामा
हुँदा सम्पूर्ण सम्पत्तिको फाँटवारी लिई सो सम्पत्तिलाई
३ भाग लगाई फिरादीको १ भाग छुट्ट्याई चलनसमेत
चलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी माधवलाल
जोशीको मिति २०६७/११/१२ को फिराद पत्र।

नाता पुस्तेवारीमा विवाद नभए पनि
प्रतिवादीमध्येका द्वारिकालाल जोशीसमेतको
मिलोमतोमा प्रस्तुत फिराद परेको हो। हालसम्म पनि
सँगै बसी एकै चुलोमा खाना खाने विपक्षीले सगोलमा
बसी बढे बढाएको सम्पत्ति दबाउन छिपाउन तथा
आफूलाई फाइदा तथा मलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउन
मिति २०४२/४/९ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम
गर्न निकै कसरत गरेको देखिन्छ। दाबीबमोजिम
२०४२ सालमा मानो छुट्टिएको भन्ने कुरा झुट्टा
हो। साथै अंशभाग लेउ भनी विपक्षीले उच्चारणसमेत
गर्नु भएको छैन र अंश बन्डा गर्नुपर्नेसम्मको घटना
वा परिस्थिति हालसम्म परेकोसमेत छैन। विपक्षीका
दाजु मेरा पति वैकुण्ठलालको मिति २०६७/६/९
मा परलोक भएको ६ महिना नपुग्दै बदनियतपूर्वक
विपक्षीले प्रस्तुत अंश मुद्दा दायर गरेको हुँदा सो कुरा

मलाई मान्य छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी पदम जोशीको प्रतिउत्तरपत्र ।

नाता पुस्तेवारीमा विवाद नभएको र भद्रभलादमीको रोहबरमा नै मिति २०४२/४/९ मा मानो छुट्टिएको हुँदा सो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबन्डा भएमा मेरो मन्जुरी छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी द्वारिकालाल जोशीको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी प्रतिवादीहरू मिति २०४२ सालदेखि मानोसम्म छुट्टिई बसेकोसम्म जानकारी छ । निजहरूबिच अंशबन्डा भएको छैन । पुरानो एउटा घर छ । वादीले त्यही घरबाट अंश पाउनु पर्छ भन्नेसमेत बेहोराको वादीको साक्षी चिनियामान शाक्यले अदालतमा उपस्थित भई गरी दिएको बकपत्र ।

वादी र प्रतिवादी २५/२६ वर्ष अघिदेखि मानो छुट्टिएर बसेका छन् अंशबन्डा भएको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी द्वारिकालाल जोशीको साक्षी शंकरबहादुर कर्माचार्यले अदालतमा उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र ।

वादी / प्रतिवादी सगोलमा छन् भन्नेसम्म थाहा छ, अन्य कुरा थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी पदम जोशीको साक्षी शिसुराज बज्राचार्यले अदालतमा उपस्थित भई गरी दिएको बकपत्र ।

वादी र प्रतिवादीहरूबीच अंशबन्डा भएको छैन । सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई ३ भागको १ भाग मेरो पिता बैकण्ठलाल जोशीको हुने हुँदा पिताको भागलाई २ भाग लगाई १ भाग मैले पनि अंश पाउनु पर्छ भन्नेसमेत बेहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका वीरेन्द्रलाल जोशीको बयान ।

मिति २०४२/४/९ मा मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती फाँटवारी माग्नु पर्नेमा फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी फाँटवारी माग गर्ने गरी भएको आदेश बेरीतको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. बमोजिम बदर गरिपाउँ भनी

प्रतिवादी द्वारिकालाल श्रेष्ठले गरेको निवेदनको कैफियत प्रतिवेदनमा उक्त आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गरी रहन परेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६९/३/२४ को आदेश मिसिल संलग्न रहेको ।

तायदातीमा उल्लिखित जग्गाहरूमध्ये काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.२० कि.नं. ५३० को घर जग्गा मात्र वादी प्रतिवादीबीच बन्डा लाग्ने देखिन आएकोले सो घरजग्गालाई नरमगरम मिलाई ३ भाग गरी ३ भागको १ भाग अंश वादीले छुट्याई चलनसमेत चलाई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६९।१०।२८ को फैसला ।

कि.नं. ५३० को घर जग्गाबाट मसमेतका अंशियारले अंश पाउने र पुनरावेदक वीरेन्द्रलाल जोशीको निजी आर्जनको कि.नं. ८४० को घर जग्गा भएको हदसम्म सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त बुझ्यो । सोबाहेक कि.नं. ६४०, कि.नं. ८१६, कि.नं. ९४९ र कि.नं. ५० को घर जग्गा बन्डा नलाग्ने गरी मिति २०६९।१०।२८ मा भएको फैसला तथ्य, प्रमाण कानून र कानूनी सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भई चार कित्ता घर जग्गाको हकमा बदर भागी हुँदा उक्त फैसला बदर गरी उक्त चार कित्ता घर जग्गामा हामी पुनरावेदक पदम जोशी र वीरेन्द्रलाल जोशीको अंश हक कायम हुने ठहर गरी सुपथ इन्साफ पाउँ भनी पुनरावेदक पदम जोशी र वीरेन्द्रलाल जोशीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वीरेन्द्रलाल जोशीको नाम दर्तामा रहेको ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. २(अ) को कि.नं. ८४० को क्षे.फ. ०-५-०-० जग्गामा बनेको घर जग्गा बन्डा नलाग्ने गरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी गरी उक्त जग्गामा बनेको घर जग्गाबाट समेत अंश भाग पाउँ भनी पुनरावेदक / प्रतिवादी द्वारिकालाल

जोशीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रलाल जोशीको नाम दर्तामा रहेको ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. २(अ) को कि.नं. ८४० को जग्गासम्म निजले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेकोमा निजले उक्त जग्गामा मिति २०६२/५/२२ मा ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिकाबाट नक्सा पास गरी सगोलको सम्पत्तिबाट घर निर्माण गरेको हुँदा सो सम्पत्तिसमेत बन्डा गरिपाउँ भनी पुनरावेदक / वादी माधवलाल जोशीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदनपत्र ।

वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको देखिएकोले सो पुनरावेदनहरू अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ परस्पर सुनाई नियमानुसार पेस गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७०/१०/९ मा भएको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा नाता सम्बन्धमा कुनै विवाद देखिएन । विधिवत् रूपमा अंशबन्डा नभएको तथ्यमा वादी प्रतिवादीहरूका बीचमा मुख मिलेकै देखिन आयो । अब कुन कुन घर जग्गाहरू बन्डा हुने र कुन कुन घर जग्गाहरू बन्डा नहुने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, वादी प्रतिवादीहरूको सगोलको बन्डा लाग्ने पैतृक सम्पत्ति साबिकमा धर्मलाल जोशी र निजको शेषपछि हाल प्रतिवादीमध्येकी पदम जोशीको नाउँमा नामसारी भई आएको कि.नं. ५३० र त्यसमा बनेको पुरानो घर मात्रै हो भन्ने देखिएको अवस्थामा वादी / प्रतिवादीहरूका नाउँमा भएका अन्य घर जग्गाहरूलाई अंशबन्डा लाग्ने सगोलको सम्पत्ति हो भन्न पनि मिलेन । २०४९ सालदेखि २०६० सालसम्म विभिन्न मितिमा वादी / प्रतिवादीहरूका परिवारका नाममा विभिन्न लिखतहरूको माध्यमबाट विभिन्न कित्ता जग्गाहरू प्राप्त गरेको देखिन आउँछ । सो प्राप्त गरेका लिखतहरू अन्यथा नभएसम्म सो लिखतबाट प्राप्त

गरेका जग्गाहरूलाई अंशबन्डाको महलको १८ नं. ले बकस पाएको र निजी आर्जन गरेको मान्नु पर्ने देखिन आएकोले सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६९/१०/२८ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७०/११/१ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रलाल जोशीले ललितपुर जिल्लाको ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. २(अ) को कि.नं. ८४० को जग्गा बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको भए तापनि निजले उक्त जग्गामा मिति २०६२/५/२२ मा ललितपुर उपमहानगरपालिकाबाट नक्सा पास गरी घर बनाएको हो । सो घर निजले पैतृक कि.नं. ५३० को घरजग्गालाई मिति २०६२/३/१९ मा नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडमा दृष्टिबन्धक राखी सापटी लिई बनाएको अवस्था छ । सो घर जग्गा बन्डा नलाग्ने गरी गरेको फैसला अ.बं. १८४क., १८५ नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ एवं दफा ५४ को प्रतिकूल भई बदर भागी छ । उक्त कि.नं. ८४० को क्षेत्रफल ०-५-०-० मा बनेको घर जग्गा बन्डा नलाग्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६९/१०/२८ को फैसलालाई नै सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०७०/११/०९ को फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को अवस्था विद्यमान हुँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्नाई पाउँ भन्ने बेहोरासमेतको वादी माधवलाल जोशीले मिति २०७२/७/२३ मा यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन-पत्र ।

बद्रिमाया जोशीले विन्दुदेवी सापकोटाबाट मिति २०५८/४/१८ मा राजीनामा गरी लिएको साबिक काठमाडौं टंकेश्वरी वडा नं. ९(क) कि.नं.२७८ कित्ताकाट गरी कायम हुन आएको कि.नं.३२९, क्षेत्रफल ०-५-०-० जग्गा नै हालको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.

१३, कि.नं. ५० को जग्गा हो। सो कि.नं. ५० मा घरसमेत छ। मिति २०५८/४/१८ को र.नं. ३५० को राजीनामाको लिखतमा सो जग्गा मात्र रहेको छ। साथै कमलदेवी जोशीको नाममा रहेको काठमाडौं जिल्ला, मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. १क, कि.नं. ६४० को जग्गा कमलदेवीले बुद्धलक्ष्मीबाट खरिद गरी लिँदा जस्ताको छानो भएको टहरा भएको र.नं. ९०९७ मिति २०४९/११/२७ को लिखतबाट देखिनेमा हाल उक्त जग्गामा ढलान गरेको पक्की घर रहेको छ। यसरी उक्त जग्गाहरूमा सगोलको अंशियारहरूको आय स्रोतबाट घर निर्माण गरिएको हो। साथै उल्लिखित कि.नं. ५० र सोमा बनेको घरसमेत बद्रिमाया जोशीले आफ्ना छोराहरू धीरेन्द्रलाल र रघुबरलाललाई मिति २०६४/५/९ मा हालैदेखिको बकसपत्रबाट हक हस्तान्तरण गरेको हो। काठमाडौं जिल्ला, मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. १क, कि.नं. ८१६ कमलदेवी जोशीले हरिप्रसाद तिवारीबाट सगोलमा रहँदाका अवस्थामा खरिद गरी लिएको हो। काठमाडौं जिल्ला अदालत एवं पुनरावेदन अदालत पाटनले फिरादको अधिल्लो दिन अथवा मिति २०६७/११/११ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको छ। यसरी मानो छुट्टिएको मितिअगावै प्राप्त सम्पत्ति र निर्माण भएको घर बन्डा लाग्ने ठहर गर्नुपर्ने हो। उल्लिखित जग्गा र घर बन्डा नलाग्ने गरी भएको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सुरु फैसला सदर हुने ठहर गरी भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) को अवस्था विद्यमान हुँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी हाम्रो सुरु प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम हुने गरी इन्साफ पाउँ भन्ने बेहोरासमेतको प्रतिवादी पदम जोशीसमेतको यस अदालतमा मिति २०७२।७।२३ मा दायर भएको निवेदनपत्र।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १३ कि.नं. ५० को जग्गा

धीरेन्द्रलाल जोशी एवं रघुबरलाल जोशीले आमा बद्रिमायाबाट बकसपत्र पाएको भनी बन्डा नलाग्ने भने पनि सो जग्गा वादीसमेतको सगोलको अंशियार बद्रिमायाले २०५८ सालमा बिन्दुदेवीबाट राजीनामा गराई लिएकी हुन्। वीरेन्द्रलाल जोशीको नाउँमा दर्ता रहेको कि.नं. ८४० को जग्गामा सगोलको जग्गा धितोमा राखी ऋण लिई घर बनाएको अवस्था छ। कि.नं. ५३० को जग्गामा मात्र बन्डा हुने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०७०।११।०१ को फैसलामा मुलुकी ऐन, अंश बन्डाको महलको १८ नं. र ३० नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ को त्रुटि रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) अनुसार मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोरासमेतको मिति २०७२।०६।२१ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाउँ निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेरियो। पुनरावेदक प्रतिवादीहरू पदम जोशी एवं वीरेन्द्रलाल जोशीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपाने एवं विद्वान् अधिवक्ता श्री हेमकुमार श्रेष्ठले रीतपूर्वकको प्रमाणको अभावमा फिराद परेको अधिल्लो दिन मिति २०६७।११।११ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिएको छ। सो मितिभन्दा अघि एकासगोलको अंशियारहरूका नाममा खरिद गरिएको सम्पत्ति र सगोलमै रहँदा सगोलकै आर्जनबाट निर्माण गरेको घर निजी प्रमाणित नभएसम्म बन्डा लाग्ने नै हो। सगोलको अंशियारहरूको आय स्रोतबाट घर निर्माण गरिएकोमा त्यस्तो घर निजी आर्जनबाट निर्माण गरिएको हो भन्न सकिने विश्वासलायक प्रमाण पेस नभएको अवस्थामा सगोलका अंशियारहरूबीच भाग लाग्ने नै हुँदा पुनरावेदन

अदालत पाटनबाट मिति २०७०।१।०१ मा भएको फैसला कि.नं.५० को घर जग्गा, कि.नं. ६४० को घरजग्गा, कि.नं. ८१६ को जग्गा एवं कि.नं. ९४९ को जग्गा बन्डा नहुने ठहर भएको हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

यसैगरी पुनरावेदक वादी माधवलाल जोशीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सविता बराल एवं विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठले विपक्षी वीरेन्द्रलाल जोशीले ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. २(अ) कि.नं. ८४० को जग्गा बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको भए तापनि निजले उक्त जग्गामा मिति २०६२।५।२२ मा नक्सा पास गरी घर बनाएको हुन्। सो घर सगोलको रूपैयाँ लगानी भई निर्माण गरिएको हो। निजले कि.नं.५३० को पैतृक घर जग्गालाई नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडमा दृष्टिबन्धक राखी घर बनाउन सापटी लिएका हुन्। कि.नं.८४० मा भएको घरसमेत बन्डा लाग्नु पर्नेमा सोमा बनेको घर जग्गा बन्डा नलाग्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

अंश छुट्याई दिनुहोस् भनी विपक्षीलाई पटकपटक भन्दा नमानेको हुँदा सम्पूर्ण सम्पत्तिको फाँटवारी लिई सो सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई फिरादीको १ भाग अंश छुट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने वादीदाबी रहेछ। वादी दाबीबमोजिम २०४२ सालमा मानो छुट्टिएको भन्ने कुरा झुट्टा भएको र बदनियतपूर्वक मुद्दा दायर गरिएको हुँदा मलाई मान्य छैन भन्ने प्रतिवादी पदम जोशीको प्रतिउत्तर जिकिर रहेछ। नाता पुस्तेवारीमा विवाद नभएको र भद्र भलादमीहरूको रोहबरमा नै मिति २०४२।४।९ मा मानो छुट्टिएको हुँदा सो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंश बन्डा भएमा मेरो मन्जुरी छ भन्ने प्रतिवादी द्वारिकालाल

जोशीको प्रतिउत्तर जिकिर रहेछ। प्रतिवादीबाट पेस भएको तायदातीमा उल्लिखित जग्गाहरूमध्ये विवादित कि.नं. ५३० को घर जग्गा मात्र वादी प्रतिवादीबीच बन्डा लाग्ने देखिन आएकोले सो घरजग्गालाई नरमगरम मिलाई ३ भाग गरी सो ३ भागको १ भाग अंश वादीले प्रतिवादीबाट छुट्याई चलनसमेत चलाई लिन पाउने ठहर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको रहेछ। सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको सो फैसलाउपर वादी माधवलाल जोशी, प्रतिवादीहरू पदम जोशी तथा वीरेन्द्रलाल जोशी र द्वारिकालाल जोशीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा छुट्टाछुट्टै तीन पुनरावेदन परेको रहेछ। पुनरावेदन अदालत पाटनले सुरु फैसला सदर हुने ठहर गरी फैसला गरेको रहेछ। पुनरावेदन अदालत पाटनको सो फैसलाउपर वादी माधवलाल जोशी र प्रतिवादीहरू पदम जोशीसमेतको तर्फबाट यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदन परी मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको लगतमा दर्ता भई पेस हुन आएको पाइयो।

अब, पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन, पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, हामी वादी प्रतिवादीबीच मिति २०४२।०४।०९ मा स्थानीय भद्र भलादमीको रोहबरमा मानो छुट्टिएको तर अंश बन्डा हुन बाँकी नै रहेको हुँदा सो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी विपक्षीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई ३ भागमध्ये १ भाग अंश छुट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको देखिन्छ। मानो छुट्टिएको मिति २०४२।४।९ भन्ने वादी दाबी रहे पनि सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फिराद परेको अधिल्लो दिन मिति २०६७।१।११ लाई मानो छुट्टिएको मिति

तोकी आदेश भएउपर प्रतिवादी द्वारिकालाल जोशीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा १७ नं.को निवेदन परेकोमा सो आदेश सदर हुने आदेश भएको देखिएबाट मानो छुट्टिएको मिति २०६७।१।११ कायम भएको देखियो।

३. कानूनतः वादी प्रतिवादीबीच मानो छुट्टिएको मिति फिराद परेको अधिल्लो दिन मिति २०६७।१।११ कायम भएको देखिए पनि धर्मलाल जोशीका तीन छोराहरू स्व.वैकुण्ठलाल, द्वारिकालाल र माधवलाल एकै घरको अलग अलग कोठामा बसी जीविका चलाइएको पाइन्छ। “काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.२० कोहिटी टोल स्थित कि.नं.५३० को घर जग्गामा हामी ३ जना दाजुभाइ वैकुण्ठलाल जोशी, द्वारिकालाल जोशी र माधवलाल जोशीका साथै आ-आफ्नो परिवार सन्तानहरू चुल्हो छुट्टिँदै घरका कोठाहरू हकभोग गर्दै बसी जीविका चलाई आइरहेको छौं। हाल विद्युत् उपभोग गर्ने विषयमा एउटै मीटर बुबा स्व.धर्मलाल जोशीका नाममा रहेकोबाट सवमिटर राखी बाल्दा पनि विद्युत शुल्क तिर्ने विषयमा विवाद भई समस्या उत्पन्न भएको छ। तसर्थ, हामी ३ जना घरका अंशियारको नाममा छुट्टाछट्टै विद्युत् प्राधिकरणबाट विद्युत् लाइन मीटर जडान गर्न यस २० वडा कार्यालयबाट सिफारिस पाउँ” भनी यी तीनै मूल अंशियारहरू वैकुण्ठलाल जोशी, द्वारिकालाल जोशी र माधवलाल जोशीले मिति २०६३।१।२७ मा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.२० को वडा सचिवसमक्ष दिएको निवेदन सुरु मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट देखिन्छ। यस निवेदन बेहोराबाट वादी प्रतिवादीहरू कि.नं.५३० को घर जग्गामा अलग अलग कोठामा बसी आआफ्नो व्यवहार चलाउँदै आएको देखियो।

४. वादी प्रतिवादीबीच पुस्तेवारीमा विवाद देखिँदैन। सुरु मिसिल संलग्न प्रतिवादीमध्येका द्वारिकालाल जोशीको प्रतिउत्तर पत्र, मुलुकी ऐन,

अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका वीरेन्द्रलाल जोशीको इजलाससमक्ष भएको बयान र अंश बन्डा भएको देखिने कुनै प्रमाण कागजको अभावसमेतबाट अंशियारहरूबीच अंश बन्डा भएको देखिन आएन। वादी प्रतिवादीहरूबीच रीतपूर्वकको अंश बन्डा नभएको देखिएकोले निज अंशियारहरूबीच अंश बन्डा गर्नुपूर्व विवादित जग्गाहरू बन्डा लाग्ने नलाग्ने कुन प्रकृतिको हो सोको यकिन गर्नु पर्ने देखिन आयो।

५. सुरु मिसिल संलग्न प्रमाण कागज हेर्दा मूल पुरुष धर्मलाल जोशीको २०३१ सालमा मृत्यु भएको र निजकी पत्नी नारायणदेवी जोशीको मिति २०५७।१२।०१ मा मृत्यु भएको पाइन्छ। स्व. धर्मलाल र नारायण देवीका ३ छोराहरू जेठा वैकुण्ठलाल जोशी, माहिला द्वारिकालाल जोशी र कान्छा माधवलाल जोशी प्रस्तुत मुद्दाका ३ मूल अंशियारहरू रहेको पाइन्छ। जेठा छोरा वैकुण्ठलाल जोशीको मिति २०६७।६।९ मा मृत्यु भएको पाइन्छ। विवादित जग्गाहरूमध्ये स्व. वैकुण्ठलाल जोशीकी पत्नी पद्म जोशीका नाममा काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २० कि.नं.५३० को घर जग्गा र निजहरूका छोरा वीरेन्द्रलाल जोशीको नाममा ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका साबिक वडा नं. २(अ) को कि.नं.८४० को घर जग्गा रहेको पाइन्छ। त्यस्तै दोस्रा मूल अंशियार द्वारिकालाल जोशीकी पत्नी बद्रिमाया जोशीको नाममा काठमाडौं जिल्ला, स्वयम्भू डल्लु ९(ख) को कि.नं.९४९ को जग्गा र निजहरूका छोराहरू रघुबरलाल जोशी र धीरेन्द्रलाल जोशीको नाममा संयुक्त दर्ताको हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १३ को कि.नं. ५० को घर जग्गा रहेको पाइन्छ। त्यस्तै तेस्रा मूल अंशियार माधवलाल जोशीकी पत्नी कमलदेवी जोशीका नाममा काठमाडौं जिल्ला, मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. १(क) को कि.नं. ६४० को घर जग्गा र ऐ. कि.नं. ८१६ को जग्गा रहेको पाइन्छ।

६. विवादित कि.नं.५३० को घर जग्गातर्फ विवेचना गर्दा, काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.२० कि.नं.५३० को घर जग्गा प्रतिवादी पदम जोशीसमेत स्ववासी भई निजका पति अंशियारमध्येका वैकुण्ठलाल जोशीबाट नामसारी भई मिति २०६७।०७।१२ मा प्रतिवादी पदम जोशीको नाममा आएको देखिन्छ। सो कि.नं.५३० को घरजग्गा पैतृक सम्पत्तिको रूपमा कायम रहेको कुरा प्रतिवादी निज पदम जोशीले सुरु मिसिल संलग्न तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। निज प्रतिवादी पदम जोशीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा नै सो कि.नं.५३० को घर जग्गा पैतृक भई बन्डा हुनुपर्ने सम्पत्ति भएको भन्ने बेहोरा उल्लेख भएबाट उक्त कि.नं.५३० को घर जग्गा सगोलको अबन्डा रहेको पैतृक सम्पत्ति देखिन आयो।

७. निज पदम जोशीका छोरा वीरेन्द्रलाल जोशीको नाममा ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. २(अ) को कि.नं. ८४० को जग्गा रहेको देखिन्छ। सो जग्गा निज वीरेन्द्रलालले मिति २०५९।२।२३ मा चन्द्रबहादुर कंसाकार र हिकमतबहादुर कंसाकारबाट हालैदेखिको बकसपत्रबाट आधाहक हिस्सा र बाँकी आधा हक हिस्सा मिति २०६०।५।१८ मा जयन्ती जोशीबाट हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ। अब उल्लिखित कित्ता नं. ८४० को जग्गा निजमा हालैदेखिको बकसपत्र भई आएकोमा सोसमेत बन्डा लाग्ने हो वा होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा, मुलुकी ऐन अंशबन्डाको महलको १८ नं. मा मानो नछुट्टिई सँगै बसेका अंशियार छन् भने जुनसुकै अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढे बढाएको सगोलको आर्जन र लेनदेन व्यवहारको महलको ८ नम्बरबमोजिम लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ। सोबाहेक कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट

निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको महलको ५ नम्बरबमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउँछ। बन्डा गर्न करलाग्दैन। अंश नभएपनि मानो छुट्टिई भिन्न बसेका वा रजिस्ट्रेसन नगरी खती उपति आफ्नो आफ्नो गरी आफ्नो हिस्सासँग मात्र राखी खानु पिउनु गरेकोमा एकै ठाउँमा भएपनि मानो छुट्टिई भिन्न भएको ठहर्छ। त्यस्तो कमाएको धन लाएको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यस कानूनी व्यवस्थाअनुसार कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान, सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको, कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको महलको ५ नम्बरबमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउने देखिन आयो।

८. यसै सम्बन्धमा ने.का.प.२०६९ साल, अंक ३, भाग ५४, नि.नं. ८७८८, वादी बुद्धिलाल महर्जन र प्रतिवादी सानुमाया महर्जनसमेत भएको अंश चलन मुद्दामा बकसपत्रको लिखत गर्दा राजीनामासरह रकम लेनदेन भएको, अन्य अंशियारलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्न मात्र बकसपत्र शब्द लेखिएको र दाताले प्राप्तकर्तालाई बकस दिनुपर्ने कुनै कारण तथा औचित्य नरहेको कुरा सो लिखतमा उल्लिखित सम्पत्ति बन्डा लागोस् भन्ने पक्षले प्रमाण दिई सो प्रमाणित भएमा बकसपत्र लेखिएको सम्पत्ति पनि बन्डा हुन सक्ने भन्ने न्यायिक सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त सिद्धान्तका आधारमा बकसपत्र लिखतबाट हक प्राप्त गर्ने व्यक्तिका नामको सम्पत्ति अन्य अंशियारले पनि हाप्ने अंशहक लाग्ने हो भन्ने दाबी गर्दा सो दाबी कर्ताले नै प्रमाण पुर्‍याउनु पर्ने देखिन आउँछ। प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरूबाट कि.नं.८४० को जग्गामा त्यस्तो

प्रमाण पुन्याएको अवस्था देखिन आएन।

९. अब विवादित कि.नं.८४० मा बनेको घर बन्डा लाग्ने वा नलाग्नेतर्फ विवेचना गर्दा, वीरेन्द्र लाल जोशीले २०६२ सालमा घरको नक्सा पास गरेको र मिति २०६२।३।१९ मा कि.नं.५३० लाई दृष्टिबन्धकमा राखी ऋण लिएको देखिन्छ। मिति २०६२।०३।१९ को दृष्टिबन्धकीको लिखत हेर्दा वीरेन्द्रलाल जोशीले नेपाल टेलिकमबाट ७ वर्षको तलब सापटीबापत ने.रु. ४,९९,५२०।- (चार लाख उनान्सय हजार पाँच सय बीस रूपैयाँ) ऋण सापटी लिएको र सो ऋणको किस्ता प्रत्येक महिना कम्पनीबाट निजले पाउने मासिक तलबको रकमबाट कट्टा गरी चुक्ता गर्ने बेहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। सो ऋणको साँवा र ब्याज तिर्ने दायित्व अरु अंशियारहरूले बेहोरेको वा तिरे बुझाएको देखिन आउने कुनै प्रमाण कागज मिसिल संलग्न रहेको देखिन आएन।

१०. त्यस्तै निज वीरेन्द्रलाल जोशीले मिति २०६२।०५।०२ मा कर्मचारी सञ्चयकोषलाई गरी दिएको धितो बन्धकको कागजबमोजिम निजको नाममा रहेको कि.नं.८४० लाई कर्मचारी सञ्चयकोषको नाममा जेथा जमानी दिई ने.रु.९,००,०००।- (नौ लाख रूपैयाँ) ऋण लिएको देखिन आउँछ। जसअन्तर्गत निजले कर्मचारी सञ्चयकर्ता घर सापटी कार्यक्रमअन्तर्गत पहिलो किस्तामा ने.रु.३,७९,०००।- (तीन लाख उनानी हजार रूपैयाँ) र दोस्रो किस्तामा ने.रु. ५,२१,०००।- (पाँच लाख एक्काइस हजार रूपैयाँ) लिएको देखिन आउँछ। यसरी ऋण लिई घर बनाएकोमा सगोलका अन्य अंशियारसमेतले उक्त ऋणको भार बेहोरेको कुनै प्रमाणबाट नदेखिई रहेको अवस्थामा सो घर सगोलको आर्जनको सम्पत्ति भनी बन्डा लाग्ने भनी अर्थ गर्न न्यायको रोहबाट उपयुक्त देखिएन।

११. विवादित कि.नं. ५० को घर जग्गातर्फ विचार गर्दा, साबिक काठमाडौं टंकेश्वरी वडा नं.

९(क) कि.नं.२७८ को ०-५-२-२ को जग्गामध्ये पूर्व उत्तरतर्फबाट ०-५-०-० जग्गा विन्दुदेवी सापकोटाबाट मूल अंशियारमध्येका द्वारिकालाल जोशीकी पत्नी बद्रिमाया जोशीले र.नं.३५० मिति २०५८।०४।१८ मा राजीनामा पारित गरी लिएको पाइन्छ। उक्त साबिक कि.नं.२७८ को जग्गा कित्ता काट भई साबिक कि.नं.३२९ कायम रहेकोमा हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.१३ कि.नं.५० को जग्गा रहेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको सुरु मिसिल संलग्न Hotel Malla को January 25, 1991 को पत्र हेर्दा निज बद्रिमायाका छोरामध्येका धीरेन्द्रलाल जोशी उक्त होटलमा September 1, 1989 देखि January 25, 1991 सम्म Dining Hall Cashier को रूपमा काम गरेको पाइन्छ। त्यस्तै सुरु मिसिल संलग्न Embassy of Japan को December 25, 2012 को पत्रानुसार निज धीरेन्द्रलाल जोशी October 11, 1990 देखि Embassy of Japan मा Assistant Administrative Officer भई स्थायी कर्मचारीको रूपमा काम गरी आएको देखिन्छ। त्यस्तै Embassy of Japan कै December 25, 2012 को पत्रानुसार यी धीरेन्द्रलाल जोशीले August 1, 2001 (मिति २०५८।०४।१७) अथवा बद्रिमाया जोशीले कि.नं.५० राजीनामा गरी लिँदाको अधिल्लो दिनमा ने.रु.३,६४,०००।- (तीन लाख चौसठ्ठी हजार रूपैयाँ) बराबरको Provident fund निकालेको बेहोरा उल्लेख भएको देखिन आउँछ।

१२. यी अंशियारहरू छुट्टी भिन्न भएको नदेखिए पनि अलग अलग कोठामा बसेको देखिएको र यसरी अलग अलग बसेकै अवस्थामा आआफ्नो मिहिनेत परिश्रमबाट आआफ्ना नाममा सम्पत्तिहरू आर्जन गरी आआफ्नो व्यवहार आआफ्नो ढंगबाट गरी आइरहेको देखियो। यसरी अलग बसी आफ्नो निजी ज्ञान, सीप र कामबाट कमाएको सम्पत्ति लगानी गरी बद्रिमाया जोशीले राजीनामाबाट हक प्राप्त गरी लिएको

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १३ को कि.नं. ५० को जग्गा अन्य अंशियारको श्रम, पसिनाबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्न मिल्ने अवस्था भएन।

१३. अब विवादित कि.नं. ५० मा बनेको घर बन्डा लाग्ने वा नलाग्ने सम्बन्धमा हेर्दा, सुरु मिसिल संलग्न Embassy of Japan को December 25, 2012 को पत्र र Council for Technical Education & Vocational Training, Balaju School of Engineering and Technology को 24 June 2011 को पत्र, रघुबरलाल जोशीको नाममा निजले Federal Republic of Germany मा advanced training scholarship पाएकोसमेतका पत्रहरू सुरु मिसिल संलग्न रहेको देखिएबाट रोजगारीको लागि धीरेन्द्रलाल जोशी जापानी राजदुतावासमा र रघुबरलाल जोशी इलेक्ट्रीकल ट्रेनरको रूपमा नोकरी गरिआएको देखिन आउँछ। यस्तै सुरु मिसिल संलग्न कागज प्रमाण हेर्दा धीरेन्द्र लाल जोशी र रघुबर लाल जोशीले कि.नं. ५० लाई निरूपण बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेडमा मिति २०६७।८।२७ मा धितोबन्धक राखी धितोबन्धकीको कागज गरी ने.रु.५०,००,०००।- (पचास लाख रूपैयाँ) ऋण / कर्जा लिएको देखिन्छ। माथि उल्लेख भएका प्रमाणहरूको विवेचना गर्दा, दुवैजनाको निजी ज्ञान, सीप, प्रयासबाट निजी आर्जन गरी घर जोडेको देखिन आउँछ। यस्तो आर्जन गरेको सम्पत्ति सो आर्जन गर्नेहरूको निजी नै देखिन आउँछ, यस परिप्रेक्ष्यमा उक्त कि.नं. ५० मा बनेको घर बन्डा गर्न मिल्ने देखिन आएन।

१४. उल्लिखित कि.नं. ५० को घर जग्गामा यस्तो पैतृक सम्पत्ति र सबै अंशियारको लगानी परेको भन्ने पुष्टि गर्ने प्रमाण आउन सकेको अवस्था पनि छैन। उक्त कि.नं. ५० निज बद्रिमाया जोशीले आफ्ना छोराहरू धीरेन्द्रलाल र रघुबरलाललाई मिति

२०६४।५।९ मा हालैदेखिको बकसपत्रबाट हक हस्तान्तरण गरिदिएको देखिन्छ। यस परिप्रेक्ष्यमा उक्त कि.नं. ५० बद्रिमाया जोशीको निजी आर्जनको सम्पत्ति देखिन आएकोले निजले उक्त घर जग्गा निजका छोराहरू धीरेन्द्रलाल जोशी एवं रघुबरलाल जोशीलाई हालैदेखिको बकसपत्रबाट हक हस्तान्तरण गरेको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

१५. अब विवादित काठमाडौं जिल्ला, स्वयम्भू डल्लु ९(ख) कि.नं. ९४९ तर्फ विचार गर्दा, सुरु मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट सो कित्ता प्रतिवादीमध्येका मूल अंशियार द्वारिकालाल जोशीकी पत्नी बद्रिमाया जोशीले हरिनारायण महर्जनबाट २०५२ सालमा हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको र सो कित्ता जग्गा हाल चमति जग्गा एकीकरण आयोजनाको नाममा रहेको देखिन्छ। अब सो कित्ता बकसपत्रको लिखतबाट हकहस्तान्तरण भई आएकोमा सो लिखतमा उल्लिखित सम्पत्ति बन्डा लागोस् भन्ने पक्षले प्रमाण दिई सो प्रमाणित भएमा बकसपत्र लेखिएको सम्पत्ति पनि बन्डा हुन सक्ने देखिन आउँछ। प्रस्तुत मुद्दामा कि.नं. ९४९ समेत बन्डा लागोस् भन्ने जिकिर लिने पुनरावेदक पक्षले उक्त कि.नं. ९४९ पनि बन्डा लाग्ने हो भनी पुष्टि हुनेसम्मको कुनै प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा उल्लिखित कि.नं. ९४९ मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. बमोजिम सो बकस पाउने व्यक्तिको निजी नै देखिन आउँछ।

१६. अब, तेस्रो अंशियार वादी माधवलाल जोशीकी पत्नी कमलदेवी जोशीका नाममा रहेका कि.नं. ६४० को घरजग्गा र कि.नं. ८९६ को जग्गातर्फ विचार गर्दा, निजका नाममा रहेको काठमाडौं जिल्ला, मनमैजु गा.वि.स. वडा नं. १क, कि.नं. ६४० को घरजग्गा निजलाई बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठ (राना) बाट मिति २०४९।११।२७ मा र ऐ. कि.नं. ८९६ को जग्गा हरिप्रसाद तिवारीबाट मिति २०५६।७।२९ मा

हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतबाट हक प्राप्त भई निजको नाममा दर्ता रहेको देखिन्छ।

१७. विवादित कि.नं.६४० र कि.नं.८१६ को जग्गातर्फ विचार गर्दा, यी दुवै कित्ता जग्गा कमलदेवी जोशीमा हकहस्तान्तरण भई आएको लिखतमा हालैदेखिको बकसपत्र भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यी कित्ता जग्गाहरू कि.नं.६४० र कि.नं.८१६ समेत बन्डा लागोस् भन्ने जिकिर लिने पुनरावेदक पक्षले यी कित्ता पनि बन्डा लाग्ने हुन् भनी पुष्टि हुनेसम्मको कुनै प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा यी उल्लिखित कि.नं.६४० र कि.नं.८१६ मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. बमोजिम बकसपत्रद्वारा हक प्राप्त गर्ने व्यक्तिको निजी नै हुने देखिन आउँछ।

१८. अब कि.नं.६४० मा बनेको घर बन्डा लाग्ने वा नलाग्नेतर्फ विचार गर्दा, सबै अंशियारहरू पैतृक जग्गा कि.नं.५३० मा बनेको घरको अलग अलग कोठामा बसी आआफ्नो जीविका आआफ्नै किसिमले चलाई आएको देखियो। यसरी अंशियारहरूले अलग अलग कोठामा बसी आआफ्नो मिहिनेत परिश्रमबाट पछि सम्पत्तिहरू आर्जन गरेको देखिँदै रहेको र सगोलको बन्डा लाग्ने पैतृक सम्पत्ति उल्लिखित कि.नं.५३० को घर जग्गा मात्रै हो भन्ने देखिएको अवस्थामा उल्लिखित कि.नं.६४० मा बनेको घरको निर्माणमा कुनै पैतृक सम्पत्ति वा सबै अंशियारहरूको लगानी परेको छ भन्ने सहज अनुमान अदालतले गर्न सक्ने अवस्था रहेन। कि.नं.६४० मा बनाएको घरलाई पनि निजी आर्जनबाटै जोडेको सम्पत्ति मान्नुपर्ने देखियो।

१९. अतः माथि विवेचित तथ्य, कानूनी व्यवस्था, आधार प्रमाण र कानूनी सिद्धान्तसमेतबाट कि.नं. ५३० को घरजग्गा मात्र वादी र प्रतिवादीहरूबीच बन्डा लाग्ने ठहर गरेको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन

अदालत पाटनको मिति २०७०।११।१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। तसर्थ, वादी र प्रतिवादीहरू दुवै पक्षले लिएको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: कृति थापा
इति संवत् २०७५ साल आषाढ १० गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १०१४१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई
फैसला मिति : २०७५।६।१०

मुद्दा : अंशचलन

०७०-CI-०००३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : ध्रुवमान सिंह बस्न्यातको छोरा
काठमाडौं जिल्ला, शेष नारायण गा.वि.स. वडा
नं. ४ बस्ने प्रल्हादमान सिंह बस्न्यात

विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : काठमाडौं जिल्ला, शेष नारायण
गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई हाल कीर्तिपुर
नगरपालिका वडा नं. ८ बस्ने आइस्था भन्ने
योगिना बस्न्यातको हकमा संरक्षक भई तेज
बहादुर बुढाथोकीको छोरी प्रल्हादमान सिंह
बस्न्यातको पत्नी अनिता बस्न्यात

०६९-CI-१२८२

पुनरावेदक / प्रतिवादी : इन्द्रमान सिंह बस्न्यातको
बुहारी ध्रुवमान सिंह बस्न्यातको पत्नी का.जि.
शेषनारायण गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने मैया
बस्न्यातसमेत

विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : काठमाडौं जिल्ला, शेष नारायण
गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई हाल कीर्तिपुर
नगरपालिका वडा नं. ८ बस्ने आइस्था भन्ने
योगिना बस्न्यातको हकमा संरक्षक भई तेज
बहादुर बुढाथोकीको छोरी प्रल्हादमान सिंह
बस्न्यातको पत्नी अनिता बस्न्यात

- कुनै लिखतलाई अविभाज्य हो वा पृथकीय हो भनी छुट्याउनु परेको अवस्थामा सो लिखतको स्वरूप, त्यसबाट असर पर्ने पक्षहरूको संख्या र स्वीकार्यता जस्ता समग्र पक्षमा विचार गरिनु पर्दछ । यो केवल प्राविधिक वा यान्त्रिक विषय मात्रै होइन । खासगरी अंश भरपाई गरेको सन्दर्भमा हेर्दा एउटा अंशियारले निजका समान तहका अंशियारहरूसँग मिलेमतो गरी अन्य अंशियारको हक हितमा असर पुऱ्याउने गरी व्यवहार गरेको देखिन्छ भने त्यसबाट असर परेका र दाबी गर्न आएका पक्षहरूको

हकमा सम्म लिखत बदर गर्न कानूनी बाधा नदेखिने ।

(प्रकरण नं.६)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री सुनिल रंजन सिंह

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान् अधिवक्ता श्री जगदिश चन्द्र पाण्डे

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री लेखनाथ घिमिरे
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री एकराज आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री रामचन्द्र यादव
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

विपक्षीहरू ध्रुवमानसिंह बस्न्यात र मैयाँ बस्न्यात हामी फिरादीको हजुरबुबा, हजुरआमा तथा सासू / ससुरा र प्रल्हादमानसिंह बस्न्यात पति तथा बुबा हुन् भने यशोदा बस्न्यात र राधा बस्न्यात नन्द तथा फुपू दिदीहरू हुन् । प्रभाकर बस्न्यात हामीहरूको देवर तथा काका नाताको हुनुहुन्छ । यशोदा बस्न्यात, राधा बस्न्यात र प्रभाकर बस्न्यात अविवाहित

हुनुहुन्छ । हालसम्म हामीहरू र विपक्षीहरूबीच अंशबन्डा नभएको र हामीहरूलाई विपक्षीहरू मिली खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरेबाट फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको फाँटवारी विपक्षीहरूसँग माग गरी विवाह खर्च परसारी ६ भाग लगाई सोमध्ये एक भाग छुट्ट्याई सो एक भागलाई पुनः ३ भाग लगाई सोबाट २ भाग छुट्ट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको फिराद दाबी ।

विपक्षीहरूको पति पिता प्रल्हादमानसिंह बस्न्यातले आफ्नो सम्पूर्ण अंश हकबापत नगद बुझी लिई मिति २०६९/६/६ गते भिन्न भइसकेको हुँदा निजै प्रल्हादमान सिंह बस्न्यातबाट विपक्षी वादीहरूले अंश पाउने हो । हामीबाट विपक्षी वादीले अंश लिन पाउने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मैयाँ बस्न्यात, यशोदा बस्न्यात, राधिका बस्न्यात, प्रभाकर भनिएको प्रभातमानसिंह बस्न्यात र ध्रुवमानसिंह बस्न्यातको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर ।

म मिति २०६९/६/६ देखि आफ्नो अंश लिई छुट्टी भिन्न भई बसेको हुँदा मेरा नाउँमा दर्ता भएको सम्पत्तिबाट विपक्षी वादीलाई अंश छुट्ट्याई दिन मेरो मन्जुरी नै छ भन्नेसमेत प्रतिवादी प्रल्हादमानसिंह बस्न्यातको प्रतिउत्तर जिकिर ।

वादी र प्रतिवादीहरूका साक्षीहरूले आ-आफ्ना पक्षको मिलान हुने गरी गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

वादी अनिता तथा प्रतिवादीमध्येका प्रल्हादमानसिंह बस्न्यात पति पत्नी नाताको व्यक्ति रहेकोमा विवाद छैन । वादीले छोरीको समेत अंश दाबी गरी फिराद दायर गरेको अवस्था भए तापनि नाबालिका छोरीको तर्फबाट मुद्दा गर्ने अनुमति वादीले लिएको नपाउँदा फिरादपत्रमा नाबालिका छोरीको नाम उल्लेख गर्दैमा त्यसतर्फ अदालतबाट अहिले नै बोल्न मिल्ने अवस्था भएन । वादी स्वयंको हकमा लिएको दाबीको

सन्दर्भमा वादी प्रल्हादमान सिंह तथा प्रतिवादी अनिता बस्न्यात भएको फौ.नं.२३७८ को सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा वादी दाबीबमोजिम वादी प्रतिवादीबीचको लग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद भई प्रतिवादीले कानूनबमोजिम पाउने अंशसमेत छुट्ट्याई लिन पाउने ठहर भई आजै यसै इजलासबाट फैसला भएको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दाबाट पुनः दोहोरो पर्ने गरी अंशतर्फ बोल्न मिल्ने अवस्था भएन । नाबालिका छोरीको हकमा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याई फिराद दायर भएको नपाउँदा त्यसतर्फको वादी दाबी पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत बेहोराको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।३।२ को फैसला ।

सुरु जिल्ला अदालतले मेरी सानी छोरीको हकमा संरक्षक भनी फिराद दायर भएपछि निजको हकमा के कस्तो कानूनी प्रक्रिया पुऱ्याउनुपर्ने हो सो सम्बन्धमा अदालतबाट केही नबोली एकै पटक फैसला हुँदा नाबालिका छोरीको हकमा प्रक्रिया पूरा नगरी फिराद दायर भएको देखिँदा त्यसतर्फ बोल्न मिलेन भनी गरेको फैसलाले नाबालिक छोरीको हकमा अन्यायपूर्ण फैसला भएको छ । त्यसैगरी मेरा श्रीमान्ले आफूले पाउनुपर्ने अंश भागभन्दा धेरै कम मोल बिगो स्वीकार गरी हामी आमा छोरीलाई सबै अंशियार बराबर अंश पाउने हकबाट वञ्चित गर्ने प्रपञ्चबाट अंश बुझेको भरपाई भएको हुँदा सबै अंशियारले सामाजिक न्यायअनुसार अंश दिलाई पाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदकले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूउपर प्रस्तुत अंश मुद्दा दिएकोमा लगाउको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाबाट सो मुद्दामा प्रतिवादी कायमै नभएका अंशियारबाट समेत अंश पाउने ठहरी फैसला भएको र बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५९ ले आफ्नो नाबालक छोरीको हकमा आमा यी पुनरावेदकले संरक्षक भई अंशमा दाबी गर्न पाउनेमा मुद्दा गर्न अनुमति नलिएको भन्ने आधारमा छोरीले अंश

नपाउने ठहराएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।३।२ को फैसला फरक पर्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थीहरूलाई झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१।१४ को आदेश।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २३(२) र ५१ को व्यवस्थाबाट नाबालकको हकमा अनुमति लिन नपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था नरहेकोमा विपक्षीले मुलुकी ऐन, अ.बं. ८३ नं. बमोजिम छोरीको हकमा अनुमतिको निवेदन नदिई अंशमा दाबी गर्न मिल्दैन। विपक्षी वादीको पति प्रल्हादमानसिंह बस्न्यातले म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता ध्रुवमानसिंह बस्न्यातसँग मिति २०६९।६।६ मा अंश भरपाईको लिखत गरी छुट्टिसकेको अवस्थामा निजबाट अंश पाउनुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेकोमा मलाई समेत विपक्षी बनाई प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको हुँदा विपक्षीको पुनरावेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रत्यर्थी / प्रतिवादी ध्रुवमानसिंह बस्न्यातले पुनरावेदन अदालतमा पेस गरेको लिखित प्रतिवाद।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २३(२) र ५१ को व्यवस्थाबाट नाबालकको हकमा अनुमति लिन नपर्ने भन्ने होइन। विपक्षीले मुलुकी ऐन, अ.बं. ८३ नं. बमोजिम छोरीको हकमा अनुमतिको निवेदन नदिई अंशमा दाबी गर्न मिल्दैन। विपक्षी वादीका पति प्रल्हादमानसिंह बस्न्यातले ध्रुवमानसिंह बस्न्यातसँग मिति २०६९।६।६ मा अंश भरपाईको लिखत गरी छुट्टी सकेको अवस्थामा निजबाट अंश पाउनुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेकोमा हामीलाई समेत विपक्षी बनाई प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको हुँदा विपक्षीको पुनरावेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी मैयाँ बस्न्यात, यसोदा बस्न्यात, राधिका बस्न्यात र प्रभातमानसिंह बस्न्यातले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको लिखित प्रतिवाद।

वादी नाबालिका आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातको हकमा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराई सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।३।२ गते भएको फैसला केही उल्टी भई सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ६ भाग लगाई सोको १ भागलाई पुनः ३ भाग गरी सोको १ भाग पुनरावेदक वादी आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातले अंश पाई चलनसमेत पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।७।१६ को फैसला।

प्रस्तुत अंश चलन मुद्दामा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने गरी फैसला गरेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष विपक्षीको पुनरावेदन परेकोमा सुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी छोरी आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातको हकमा अंश दिलाउनु पर्ने भएमा म पुनरावेदक एवम् विपक्षीहरूसँग मुलुकी ऐन अंशबन्डाको महलको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी माग गरी सोको प्रक्रिया पूरा गरी मात्र फैसला गर्नु पर्नेमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट तायदाती फाँटवारी माग नगरी अंश दिलाई दिने गरी भएको फैसला उल्लिखित कानूनको विपरीत हुँदा उक्त फैसला उल्टी हुने प्रस्ट छ। यसैगरी वादी म पुनरावेदक प्रल्हादमान सिंह बस्न्यात, प्रतिवादी विपक्षी अनिता बुढाथोकी बस्न्यात भएको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा विपक्षी अनिता बुढाथोकीलाई छुट्टी भिन्न भइसकेका मेरा पितासमेतबाट अंश दिलाई दिने गरी फैसला भएकोमा सो फैसला गर्नुभन्दा अगाडि निजहरूलाई उक्त मुद्दामा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझी तायदाती फाँटवारी माग गरी अंश लाग्ने नलाग्ने के हो सोबमोजिम फैसला गर्नु पर्नेमा सो मुद्दामा समेत निज पितासमेतलाई प्रतिवादीसरह कायम नभएबाट समेत छुट्टी भिन्न भइसकेका व्यक्तिहरूको सम्पत्ति बन्डा गर्न मिल्दैन।

अतः म पुनरावेदक पिता ध्रुवमान सिंह बस्न्यातसँग छुट्टी भिन्न भइसकेको हुँदा विपक्षीहरूले

आफ्नो अंश भाग मबाट मात्र प्राप्त हुने हुँदा छुट्टी भिन्न भइसकेका अन्य अंशियारसँग अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।७।१६ को फैसला अ.बं. १८४क, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४, नं., अंश बन्डाको १, ३० नं. समेतको विपरीत हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको उक्त फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने प्रल्हादमान सिंह बस्न्यातको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रस्तुत अंश चलन मुद्दामा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले वादी दाबी नपुग्ने गरी फैसला गरेकोमा नाबालक छोरी आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातको हकमा अंश दिलाउनु पर्ने भएमा हामीबाट अंशबन्डाको २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी माग गरी प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र अंश दिलाउने फैसला गर्नु पर्नेमा सो नगरी एके चोटी अंश दिलाउने ठहर गरेको फैसला कानूनविपरीत छ । लगाउको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा समेत हामीलाई प्रतिवादीसरह कायम गरेको छैन । अतः नाबालक छोरीको अंशभाग छुट्याउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीहरू मैया बस्न्यात, यशोदा बस्न्यात, राधिका बस्न्यात, प्रभातमान सिंह बस्न्यात र ध्रुवमान सिंह बस्न्यातको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी प्रल्हादमान सिंहसँग वादी अनिता बस्न्यातको सम्बन्ध विच्छेद भइसकेको अवस्था छ । अंशबन्डाको १० नं. ले नाबालकले अंश लिई भिन्न बस्न पाउने व्यवस्था गरेको देखिँदैन । पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाले वादी दाबीबमोजिम नाबालकको अंश छुट्याउँदा निजको अंश निजको संरक्षकले चलाउन नपाउने गरी सम्पत्ति संरक्षकतर्फ कुनै कुरा बोलेको पनि देखिँदैन । मिति २०६९।६।६ को बन्डापत्र प्रतिवादीहरूको हकमा कायम रहेको तर वादीको हकमा बदर भएको देखिन्छ तर प्रस्तुत

बन्डापत्र लिखत यस प्रकारले पृथकीय (separable) हुने किसिमको लिखत नभई अविभाज्य (Non-divisible) लिखत देखिन्छ । यी सब कारणबाट पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।७।१६ को फैसला फरक पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।१२।३ को आदेश ।

वादी प्रतिवादीहरूबीच अंशियार र नातामा विवाद देखिएन । अतः वादी प्रतिवादीबीच फिराद परेको मितिको अधिल्लो दिनलाई मानो छुटिएको मिति कायम गरी सो मितिसम्म बन्डा गर्नु पर्ने चल अचल सम्पत्तिको फाँटवारी अंशबन्डाको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम वादी प्रतिवादीबाट तायदाती पेस गर्न लगाई पेस भएको फाँटवारी एक अर्कालाई सुनाई दर्ता स्वेस्ता बुझी नपुग कोर्ट फी वादीबाट दाखिला गर्न लगाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।२।९ को आदेश ।

वादी प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारी र प्रतिक्रिया मिसिल सामेल रहेको ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान् अधिवक्ता श्री जगदिश चन्द्र पाण्डेले प्रतिवादी प्रल्हादमान सिंह बस्न्यातसँग वादी अनिता बस्न्यातको सम्बन्ध विच्छेद भइसकेको छ । नाबालक बच्चालाई खान लाउन दिने कर्तव्य बाबुको हुन्छ । खान लाउन नदिए मात्र अंश दिनुपर्ने अवस्था आउँछ । नाबालकले अंशको इच्छा व्यक्त गर्न सक्दैन । उमेर पुगेपछि अंशमा बाबुसँग दाबी गर्न सक्ने र नाबालकको अंश हक बाबुसँग सुरक्षित रहनेमा सम्बन्ध विच्छेद भइसकेकी वादी संरक्षक भई नाबालकको हकमा अंश दाबी गर्न कानूनी र व्यावहारिक दुवै हिसाबले न्यायोचित नहुँदा पुनरावेदन

अदालतले नाबालकको अंश हक छुट्टाउने गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सुनिल रंजन सिंहले नाबालकको लागि आमा स्वतः प्राकृतिक संरक्षक हुन्छन् । उमेर नपुगेकाको हकमा आमा संरक्षक भई मुद्दा गर्न पाउने कुरामा विवाद गर्नुपर्ने देखिँदैन । आमाको वैवाहिक स्थितिले नाबालक छोरीको संरक्षक बन्नमा प्राकृतिक आमालाई कुनै कानूनले रोकेको छैन । प्रतिवादीहरूको आपसी मिलाउबाट वादी र नाबालकको अंश हक मार्ने नियतले अंश छोडपत्र गरेको मिसिलको तथ्यबाट प्रस्ट हुन्छ । सो लिखतलाई प्रल्हादमानले स्वीकार गरेको हुँदा निजको हकमा लिखत बदर हुनु नपर्ने अवस्थासमेत हुँदा नाबालिका वादीले अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला न्यायपूर्ण हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

अब प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।७।१६ को फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षीहरू सासु, ससुरा, पति तथा नन्दहरू मिली खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गरेकाले सगोलको सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ६ भाग लगाई प्रल्हादमान सिंह बस्न्यातको १ भागलाई ३ भाग गरी सोबाट २ भाग अंश छुट्ट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातको हकमा संरक्षक भई आफ्नो हकमा समेत अनिता बस्न्यातको फिराद दाबी परेको देखियो । म २०६९।६।६ देखि अंश लिई छुट्टी भिन्न भएकोले मेरो भागबाट अंश दिन मन्जुर छु भन्ने प्र. प्रल्हादमान सिंहको प्रतिउत्तर तथा वादीका पति पिताले अंशबापत नगदै बुझिलिई छुट्टी भिन्न भइसकेकोले हामीले अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने अन्य प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर

जिकिर रहेको पाइयो । वादी अनिता बस्न्यातले सम्बन्ध विच्छेद मुद्दाबाट अंश पाउने ठहर भइसकेको र नाबालक छोरीको हकमा कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी फिराद दायर गरेकोले वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको सुरु फैसला केही उल्टी गरी सम्पूर्ण सम्पत्तिबाट ६ भागको १ भागबाट ३ भाग गरी सोको १ भाग अंश नाबालक वादी आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातले पाउने ठहर्न्याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।७।१६ को फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन परी प्रस्तुत मुद्दा पेस हुन आएको पाइयो ।

३. यस अदालतबाट प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश हुँदा अंशबन्डाको १० नं. ले नाबालकले अंश लिई भिन्न बस्न पाउने व्यवस्था नगरेको, पुनरावेदनको फैसलामा संरक्षकले नाबालकको सम्पत्ति चलाउन नपाउने गरी सम्पत्तिको संरक्षकतर्फ कुनै कुरा नबोलेको र मिति २०६९।६।६ को बन्डापत्र प्रतिवादीको हकमा कायम रहेको तर वादीको हकमा बदर भएकोमा यस्तो लिखत पृथकीय (Separable) हुने किसिमको नभई अविभाज्य (Non-divisible) रहेको सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने भन्ने आधार लिएको देखियो ।

४. मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, वादी अनिता बुढाथोकी (बस्न्यात) को प्रतिवादीमध्येका प्रल्हादमान सिंह बस्न्यातसँग मिति २०५९।३।१९ मा विवाह भएकोमा मिति २०६०।१।१५ मा निजहरूबाट छोरी आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातको जन्म भएको देखिन्छ । वादी अनिता बुढाथोकी बस्न्यातले मिति २०६६।१०।२९ मा अंश मुद्दाको फिराद दिँदा नाबालक छोरी आइस्था बस्न्यातको संरक्षक भई आफ्नो हकमा समेत भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । छोरीको जन्म भएपछि घर परिवारसँग सम्बन्ध बिग्रेको भनी वादीले फिरादमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसपछि मिति २०६९।६।६ मा वादीका पति प्रल्हादमान सिंह

बस्न्यातले २ लाख नगद बुझी अंश भरपाई लिखत गरेउपर वादीको अंशबन्डा लिखत बदर, माना चामल र जालसाजीसमेतका मुद्दा परेको र नाबालक छोरी आमा अनिता बुढाथोकी बस्न्यातको संरक्षकत्वमा रहेको भन्ने मिसिलबाट देखिन्छ ।

५. प्रतिवादी प्रल्हादमान सिंह बस्न्यातले सम्बन्ध विच्छेद गरिपाउँ भनी गाउँ विकास समितिमा मिति २०६५।२।३० मा निवेदन दिँदा मिति २०५९।१२।२० देखि नै अनिता बुढाथोकी बस्न्यातले घरमा झगडा गरी माइती पक्ष घरमा ल्याई पटक पटक धम्की दिने गरेको र मिति २०६०।१।८ देखि महिला समूहका मानिससमेत जम्मा भई घर घेराउ गरेकोमा मिति २०६१।९।१७ देखि निज अनिताले घर नै छोडी माइती गई बसेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । मिति २०६१।६।६ मा भएको अंश भरपाई लिखत हुनुभन्दा अगाडिबाट नै वादी अनिता र प्रतिवादी पक्षबीच मनमुटाव र विवाद परेको तथ्य स्थापित भएको देखिन्छ । कागज प्रमाणबाट नाबालिका छोरी आमाकै संरक्षकत्वमा रहेको कुरामा सन्देह गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदैन । नाबालक छोरीको अंश बाबुसँग रहने हो, आमा संरक्षक भई अंश दाबी गर्न मिल्दैन भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर र बन्डापत्र लिखत अविभाज्य (Non-divisible) भएकोले प्रतिवादीको हकमा कायम रहने र वादीको हकमा मात्र बदर हुन नसक्ने भन्ने प्रत्यर्थी झिकाउँदा लिएको आधारको सन्दर्भमा हेर्दा वादी र प्रतिवादीहरूबीच विवाद परेपछि नै नगद बुझी अन्य सम्पत्तिमा हक छाडेको भन्ने सो बन्डापत्रसमेतका लिखतबाट देखिएको छ । बन्डापत्र लिखतमा २ लाख नगद बुझी अन्य सम्पत्तिमा दाबी नगर्ने भन्ने उल्लेख भएको अवस्थाबाट पनि मिति २०६१।६।६ को अंश बुझेको भरपाई लिखत वादी अनितासमेतलाई अंश प्राप्त गर्ने हकबाट वञ्चित गर्ने अभिप्रायबाट भएको देखिन्छ । नाबालिका छोरीको अंश भागसमेत बाबुसँगै रहन्छ भन्ने कुरा कुनै

कानूनमा आधारित देखिँदैन । अन्यथा प्रमाणित भएको अवस्थामा बाहेक सामान्यतया: नाबालकको प्राकृतिक संरक्षक निजको आमा नै हुने र निजको सर्वोत्तम हितको रक्षा आमाबाट नै हुने हुन्छ । केवल पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद गरेको कारणबाट आफ्ना नाबालक छोराछोरीको संरक्षक हुन पाउने अधिकार र दायित्व समाप्त भएको सम्झन मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा नाबालिका छोरी जन्मेदेखि नै आमाको पालन पोषण र संरक्षकत्वमा रहेको देखिएको छ । यस अवस्थामा नितान्त प्राविधिक कुराको तर्क गरी अंश पाउने नैसर्गिक हकबाट नाबालिका वादीलाई वञ्चित गर्नु सर्वथा अनुचित हुन्छ । बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २३, दफा ५१ मा रहेका प्रावधानतर्फ दृष्टिगत गर्दा नाबालकको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको संरक्षण र प्रचलनका लागि निजको प्राकृतिक संरक्षकको रूपमा रहेकी आमाले आवश्यक कानूनी उपाय अपनाउन सक्ने नै देखिन्छ । यसका लागि मुलुकी ऐन, अ.बं. ८३ नं. बमोजिम अनुमति प्राप्त गर्नुपर्ने अनिवार्यता देखिँदैन ।

६. अंश भरपाई लिखत अविभाज्य हो वा पृथकीय हो भन्ने सन्दर्भमा पनि केही कुरा उल्लेख गर्नु पर्ने हुन आएको छ । कुनै लिखतलाई अविभाज्य हो वा पृथकीय हो भनी छुट्याउनु परेको अवस्थामा सो लिखतको स्वरूप, त्यसबाट असर पर्ने पक्षहरूको संख्या र स्वीकार्यता जस्ता समग्र पक्षमा विचार गरिनु पर्दछ । यो केवल प्राविधिक वा यान्त्रिक विषय मात्रै होइन । खासगरी अंश भरपाई गरेको सन्दर्भमा हेर्दा एउटा अंशियारले निजका समान तहका अंशियारहरूसँग मिलेमतो गरी अन्य अंशियारको हक हितमा असर पुऱ्याउने गरी व्यवहार गरेको देखिन्छ भने त्यसबाट असर परेका र दाबी गर्न आएका पक्षहरूको हकमा सम्म लिखत बदर गर्न कानूनी बाधा देखिँदैन । अदालतले इन्साफ गर्दा वादीको दाबीमा सीमित रहनु पर्ने, वादीले गरेको दाबीभन्दा बढी पाउने गरी फैसला

गर्न नहुने न्यायिक मान्यताअनुसार पनि अंश भरपाई लिखतलाई अविभाज्य नभएर पृथकीय लिखत मानेर बदर गर्नु स्वभाविक देखिन्छ। तसर्थ प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश गर्दा उल्लेख गरिएका आधारहरूसँग सहमत हुन सकिएन।

७. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ६ भाग लगाई सोको १ भागलाई पुनः ३ भाग गरी सोको १ भाग आइस्था भन्ने योगिना बस्न्यातले अंश छुट्टयाई चलनसमेत चलाई पाउने ठहर्न्याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।७।१६ को फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत:- ढाकाराम पौडेल
इति संवत् २०७५ साल असोज १० गते रोज ४ शुभम्।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१४२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७५।९।२५

मुद्दा:- परीक्षाको परिणाम फेरबदल गरी भ्रष्टाचार
गरेको

०७१-CR-१६३२

पुनरावेदक / प्रतिवादी : मणिप्रसाद ढकालको छोरा,
पाल्पा जिल्ला, पोखराथोक गा.वि.स., वडा
नं. ४ बस्ने विष्णु उच्च मा.वि. पोखराथोकका
शिक्षक मथुरा ढकालसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
सरीताकुमारी खतिवडाको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

०७२-CR-०२४०

पुनरावेदक / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
सरीताकुमारी खतिवडाको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : वीरबहादुर कुँवरको नाति,
गणेशबहादुर कुँवरको छोरा, गुल्मी जिल्ला
हस्तिचौर गा.वि.स. वडा नं.३ स्थायी ठेगाना
भई हाल जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रूपन्देहीमा
कार्यरत विद्यालय निरीक्षक चन्द्रबहादुर
कुँवरसमेत

फैसला

- भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुनका लागि आर्थिक लाभ वा हानि मात्र पर्याप्त आधार होइन । अवाञ्छित किसिमको दोषपूर्ण गतिविधि पनि भ्रष्टाचारजन्य कसुरको अर्को महत्त्वपूर्ण आधार हो । प्रतिवादीको गैरकानूनी र अवाञ्छित किसिमको दोषपूर्ण गतिविधिबाट कसैको हानि हुने र कसैले लाभ पाउने अवस्था हुन्छ भने सो कार्य पनि भ्रष्टाचारजन्य कसुरको दायराभित्र पर्ने नै हुन्छ । साथै प्रतिवादीले त्यस किसिमको गैरकानूनी र अवाञ्छित किसिमको गतिविधि केवल आर्थिक लाभ हानि पुऱ्याउने मनसायका साथ गरेको थिएन भन्ने आधारमा मात्र उक्त दोषपूर्ण कार्यबाट निजले उन्मुक्ति पाउने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. १०)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजाल

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री शेरबहादुर के.सी. र श्री द्रोणराज रेग्मी र अधिवक्ताहरू श्री धर्मराज रेग्मी, श्री रामचन्द्र पौडेल र श्री प्रपुशा के.सी.

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

सदस्य मा. न्यायाधीश श्री पवनकुमार शर्मा
सदस्य मा. न्या. श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी
सदस्य मा. न्या. श्री महेशप्रसाद पुडासैनी
विशेष अदालत

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदनको रोहबाट पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:

पाल्पा जिल्ला, श्री जनजागृति नि.मा. वि., भुवनपोखरी ६ मा प्रा.वि. स्तरको करार शिक्षकको आवश्यकता भएको विज्ञापनअनुसार मिति २०७०/२/१६ गते जिल्ला शिक्षा कार्यालयले लिखित परीक्षा लिई नतिजा प्रकाशनलाई १ महिना स्थगित गरी हाल आएर नतिजा प्रकाशन गर्दा विद्यालयका प्र.अ. को मिलेमतोमा विषय विशेषज्ञले दिएको नम्बरमा टिपेक्स लगाई विद्यालय निरीक्षक स्वयंले पुनः कापी चेक गरी रिजल्ट प्रकाशन गरेको भन्ने विषयको मिति २०७०/३/१७ को उजुरी / निवेदन जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पाल्पामा परेको ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय, पाल्पाको च.नं. २६११ मिति २०७०/०३/२० को पत्रद्वारा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पाल्पालाई लेखिएको पत्रको बेहोरामा मिति २०७०/०१/२४ गते शिक्षक नियुक्तिको लागि विज्ञापन गरी करार शिक्षक छनौट समितिले मिति २०७०/०२/१६ गते परीक्षा सञ्चालन गरेको र सोही दिन उत्तरपुस्तिका परीक्षण कार्य गर्नुपर्नेमा सो कार्य सम्पन्न हुन नसकी मिति २०७०/०३/१३ गते उक्त समितिको बैठक बसी उत्तर पुस्तिकाको सम्पूर्ण सङ्केत हटाई पुनः कोडिङ गरी परीक्षण गर्ने निर्णय गरेको । उत्तरपुस्तिकाको सङ्केत हटाउने, प्रश्रगत रूपमा अङ्क मापन विधि प्रयोग गरी परीक्षण गर्दा टिपेक्सको प्रयोग गरिएको पाइयो भनी उल्लेख भई आएको ।

अ.दु.अ.आ, पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय पोखराको च.नं.१०४१ मिति २०७०/१२/१० को पत्रबाट श्री केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशाला, महाराजगञ्जलाई टिपेक्स लगाइएको स्थानहरूमा के कति लेखोट रहेका छन् प्राविधिक रूपमा पत्ता लगाई खुलाई पठाई दिन अनुरोध गरिएको ।

केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशालाको च.नं. ४४६८ मिति २०७१/२/२३ को पत्रद्वारा परीक्षण प्रतिवेदनमा A1 देखि A14, B1 देखि B14, C1 देखि C16, D1 देखि D14, E1 देखि E16, F1 देखि F23, G1 देखि G15 र H1 देखि H14 को कोड राखी विभिन्न स्थानहरूमा टिपेक्स प्रयोग भएको स्थानमा लेखिएको लेखोट भनी खुलाई आएको।

म विष्णु उच्च मा.वि. पोखराथोक, पाल्पामा माध्यमिक तहको शिक्षकको रूपमा २०५८ सालदेखि कार्यरत छु। जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरीको लागि शिक्षक करारमा राख्नको निम्ति शिक्षक छनौट समितिमा म र डोलराज अर्याल विषय विज्ञको रूपमा रहेका थियौं। जनजागृति नि.मा.वि. को प्राथमिक तहको शिक्षक छनौटमा जम्मा ७ जना परीक्षार्थी सहभागी थिए। परीक्षा भएको दिनमा तीनवटा विद्यालयको परीक्षा भएको थियो। तीनवटै विद्यालयका लागि एउटै प्रश्नपत्र र उत्तरपुस्तिका निर्धारण गरिएको थियो। अन्य दुईवटा विद्यालयको परीक्षण सम्पन्न भएपछि मात्र जनजागृति नि.मा.वि.को उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरिएको थियो। उत्तरपुस्तिकाको परीक्षणको क्रममा विद्यार्थीको थप गरिएको उ.पु.मा सङ्केतहरू देखिएपछि उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने कि नगर्ने भनी निर्णय गर्न सकिएन र उक्त कापी विद्यालय निरीक्षकलाई जिम्मा दिई अर्को दिन पुनः उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने सहमति गरिएको भए तापनि शिक्षक छनौट समितिका सबै सदस्यको कार्यव्यस्तताको कारण कार्य सम्पन्न गर्न सकिएन र लामो अवधिसम्म परीक्षण कार्य स्थगित रह्यो। लामो समयपछिको बैठकपश्चात सबैको सहमतिमा पुनः कोडिङ गरी दिइएका अङ्क मेटाई परीक्षण गर्ने निर्णयअनुसार सर्वसम्मत ढङ्गले अङ्कमाथि टिपेक्स लगाई पुनः सबैको रोहबरमा उत्तरकुञ्जिकालाई आधार मानी उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्य गरियो भन्ने प्रतिवादी मथुराप्रसाद ढकालको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान।

म मिति ०४८/६/१० गतेदेखि सोही विद्यालयमा प्र.अ. भई काम गरेको छु। मिति

०७०/१/२४ मा शिक्षा कार्यालयमा शिक्षक नियुक्तिको लागि अनुमति माग गरिएअनुसार शिक्षा कार्यालय पाल्पाबाट विज्ञापन गर्ने स्वीकृति पाएबमोजिम वि.नं. १/०६९/७० अनुसार जनचेतना पत्रिकामा र गा.वि.स. भवनलगायत जिल्ला शिक्षा कार्यालयसमेतमा विज्ञापनको सूचना प्रकाशित गरेअनुसार मिति ०७०/२/१६ मा ९ जना परीक्षार्थीमध्ये ८ जनाले परीक्षा दिएकोमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णयानुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाले तोकेको स्थान र समयमा परीक्षा लिइएको हो र पछि उत्तर पुस्तिका जाँच्ने क्रममा मसमेतका ५ जनाको समितिको रोहबरमा विषय विशेषज्ञहरूको बीचमा कापी जाँच्ने काम भएकोले ३ वटा विद्यालयको परीक्षामध्ये २ वटाको परीक्षा सोही दिन भएको र हाम्रो विद्यालयको परीक्षाफल रातिको समय भएकोले भोली गर्ने भनी परीक्षार्थीको उत्तरपुस्तिका वि.नि. चन्द्र कुँवरको जिम्मा लगाई शिक्षा कार्यालयमा राख्ने भनी हामीहरू घरमा गयौं। अर्को दिन शिक्षा कार्यालयमा गई सोधनी गर्दा विषय विशेषज्ञहरू आफ्नो व्यक्तिगत काम विशेषले जुट्न नसकेको हुँदा नतिजा प्रकाशित गर्न विलम्ब भएको हो। पछि मिति २०७०/३/१५ गतेका दिन शिक्षा कार्यालयमा समितिको बैठकको निर्णयानुसार नतिजा प्रकाशित गर्ने क्रममा छलफल हुँदा कापीमा सङ्केतहरू भेटिएकोले सोही बैठकमा सल्लाह गरी निकास निकाल्ने क्रममा हामीहरूको रायबमोजिम माइनुटमा निर्णय गरी पहिले कापीमा भएका उम्मेद्वारको कोड सङ्केतसमेत सबै टिपेक्स लगाई मेटी हामी समितिको रोहबरमा विषय विशेषज्ञहरूले तुलनात्मक रूपमा कापी हेरी नम्बर दिने काम गरिएको र ८ जना परीक्षार्थीमध्ये ३ जना परीक्षार्थी मानवी सोमै, मेघराज भण्डारी, मीना भण्डारीको लिखित परीक्षा अङ्क तालिकाबमोजिम प्रकाशित गरी उच्चतम अङ्क ल्याउने ३ जना परीक्षार्थीको अन्तर्वार्ता लिइएको र पुनःवैठक बसी उच्चतम अङ्क ल्याउने मानवी सोमैको नियुक्तिको लागि सिफारिस गरी पछि छनौट समितिको सिफारिसबमोजिम विद्यालय व्यवस्थापन समितिको

मिति २०७०/३/१७ मा बसेको बैठकको बुँदा नं.१ बमोजिम नियुक्ति दिइएको र हाजिर गराई शिक्षण कार्यमा संलग्न गराइएको र नियुक्ति समर्थनको लागि शिक्षा कार्यालय पाल्पामा पठाइएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी एकप्रसाद श्रेष्ठको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाबाट अनुमति प्राप्त गरी विज्ञापन प्रकाशित गरेअनुसार मिति २०७०।२।१६ गतेका दिन ९ जना परीक्षार्थीमध्ये ८ जना सम्मिलित भई परीक्षा दिएका थिए, परीक्षा लिएपछि ३ वटा विद्यालयमध्ये पहिला जोगमणी मा.वि. र दोस्रो जनप्रिय मा.वि.को नतिजा प्रकाशन भएको र पछि जनजागृति नि.मा.वि.को कापी विषय शिक्षकबाट जाँच्ने काम भएको र कापी चेक गर्ने विषय विशेषज्ञको बीचमा विवाद परी नम्बर जोड्ने काम हुन सकेन । करिब रातिको १०:१५ बजेको थियो । कापीहरू सिल गरी विद्यालय निरीक्षक चन्द्रबहादुर कुँवरले आफ्नो जिम्मामा राखी भोलिपल्ट शिक्षा कार्यालयमा मसमेतलाई बोलाइएको त्यसपछि विषय शिक्षकहरूले आफ्ना व्यक्तिगत कारण देखाई घरमा जानुभएको र पछि असार १४ गतेका दिन म शिक्षा कार्यालयमा आई सल्लाह गरी प्र.अ. लगायत विषय शिक्षकहरूलाई खबर गरी असार १६ गतेका दिन बैठक बोलाई मलगायतका ५ जनाको समिति बसी बैठक बसी मैले पहिले दिएको अड्कबमोजिम नै नतिजा प्रकाशित गर्नुपर्छ भन्ने र परीक्षार्थीमध्येका ६ जनाको परीक्षा स्थगित गर्ने माग राखेबमोजिम प्र.अ. समेतले परीक्षा रद्द गर्नुपर्छ भन्नुभएको र पछि हाम्रोबीचमा विवाद भएपछि निकास निकाल्ने क्रममा वि.नि. चन्द्र कुँवरको भनाइअनुसार पहिले दिएको अड्क तालिकामा टिपेक्स लगाई पुनः कापी चेक गरी नम्बर दिने काम गरौं भनेको हुँदा विषय शिक्षकले नमानेपछि पुनः मलगायत वि.नि. चन्द्र, कुवर र प्र.अ. समेत भई नम्बर दिने काम गरियो । त्यसमा परीक्षार्थीमध्येका ६३ अड्क ल्याई मानवी सोमै उत्तीर्ण हुनुभएको हो र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णयअनुसार

नियुक्ति दिइएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मिनबहादुर दर्लामीको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज ।

मिति २०७०।२।१६ गते जनजागृति नि.मा. वि. र अन्य दुई विद्यालयको समेत परीक्षा लिई नतिजा प्रकाशन गरिएको बेहोरा साँचो हो । विद्यालयगत रूपमा आ-आफ्नो विद्यालयको करार शिक्षक छनौट समिति सम्बन्धित विद्यालयको अध्यक्षको अध्यक्षतामा गठन हुनेसम्बन्धी काम सकिएपछि जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरीको उत्तरपुस्तिको परीक्षणसम्बन्धी कार्य गर्न समितिको निर्णयानुसार विषय विशेषज्ञ मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याललाई जिम्मा दिइएकोमा साँझ ढिलो हुन गई परीक्षण कार्य सम्पन्न हुन नसकेकोले पुनः समितिको बैठक बसी बाँकी कार्य गर्ने निर्णयबमोजिम उत्तरपुस्तिका सिल गरी कार्य स्थगित भयो । बीचमा अध्यक्ष तथा सदस्य सचिवबाट बैठक केही समय ढिला भएको हो । प्र.अ.को सूचनाअनुसार २०७०।२।१३ गते म समितिको बैठकमा उपस्थित भएँ । उत्तरपुस्तिका परीक्षणको पूरा काम नसकिएको, केही समय ढिला हुँदा परीक्षार्थीमा केही शङ्का उब्जन सक्ने अवस्था भएकोले उत्तरपुस्तिका परीक्षणलाई शतप्रतिशत विश्वसनीय र पारदर्शी बनाउन के गर्न सकिन्छ भनी छलफल गर्दा केही परीक्षार्थीहरूले उत्तरपुस्तिकाको भिन्नपट्टि नाम, रोल नं. लेखेका हुनाले त्यसलाई टिपेक्स लगाउने, पहिले उत्तरपुस्तिकागत रूपमा परीक्षण सुरु गरिएकोमा सोभन्दा प्रश्रगत रूपमा सबै उत्तरपुस्तिकाको उत्तर तुलना गरी नम्बर दिँदा बढी विश्वसनीय हुने ठानी समितिको निर्णयानुसार उत्तरपुस्तिकाको सम्पूर्ण सङ्केत हटाई पुनः परीक्षण गर्ने सन्दर्भमा टिपेक्सको प्रयोग भएको हो । यो कुनै गलत मनसायले 'नभई स्वच्छ र विश्वसनीय परीक्षणको लागि समितिबाट गरिएको निर्णय हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी चन्द्रबहादुर कुँवरको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज ।

पहिलो दिन रिजल्ट प्रकाशित हुन नसक्नुको कारण अन्य २ वटा विद्यालयको परीक्षार्थीको कापी मैले

नै चेक गरी सबै शिक्षक तथा समितिको निर्णयानुसार रिजल्ट प्रकाशित गरिएको हो र सो विद्यालयको कापी जाँच्ने क्रममा रात परेकाले समितिको निर्णयानुसार ५ जना समितिका व्यक्तिहरूले सही गरी शिलबन्दी गरी उत्तरपुस्तिका विद्यालय निरीक्षक चन्द्र कुँवरलाई बुझाइएको हो । त्यसपछि विषय विशेषज्ञको समय नमिलेकोले पछि ५ जनाको बैठक बसी कापी जाँच्ने निर्णय गरी पुनः कापी जाँच गर्ने क्रममा परीक्षा समितिको बैठक बसी कापी जाँच्ने निर्णय भएअनुसार कापी जाँचदै जाँदा उत्तर पुस्तिकामा परीक्षार्थीहरूको नाम, रोल नम्बर र सङ्केत फेला परेकोले पारदर्शी गर्ने क्रममा सबै जनाको सहमतिका आधारमा सङ्केत हटाउनका निम्ति टिपेक्स प्रयोग गरी मेटाई समितिको रायबमोजिम पुनः कापी जाँच गरी उच्चतम अङ्क ल्याउने व्यक्तिहरूको परीक्षाफल प्रकाशित गरी प्रकाशितमध्येका ३ जना व्यक्तिहरूको अन्तरवार्ता लिई सफल उम्मेदवारको सिफारिस गरिएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी डोलराज अर्यालको अनुसन्धानको क्रममा भएको कागज ।

जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरी-६, पाल्पामा प्रा.वि. स्तरको करार शिक्षक नियुक्तिसम्बन्धी सम्पूर्ण कागजात, उत्तरपुस्तिका तथा केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन साथै सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँगको बयानको कागजातसमेत विश्लेषणगरी हेर्दा, जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरी-६, पाल्पाले प्रा.वि. स्तरको एक पद करारद्वारा पदपूर्ति गर्ने गरी सूचना प्रकाशित गरी मिति २०७०।२।१६ गते परीक्षा सञ्चालन गरेको देखिन्छ । उक्त परीक्षामा उजुरीकर्ता मीनाकुमारी उचैलगायत अन्य ७ जना गरी जम्मा ८ जना परीक्षार्थी सम्मिलित भएको देखियो । अनुसन्धानको क्रममा उक्त परीक्षामा सम्मिलित सबै उम्मेदवारको उत्तरपुस्तिकामा परीक्षकबाट एक पटक दिइएको नम्बरमा टिपेक्स प्रयोग गरी पुनः नम्बर दिने काम भएको देखिन्छ । परीक्षा सञ्चालन भएकै दिनमा नतिजा प्रकाशन गर्ने भन्ने सहमति भएको भए तापनि परीक्षाफल प्रकाशन गर्न नसक्नुमा फरक-

फरक बेहोरा दर्शाई विरोधाभासपूर्ण बयान गरेको देखिन्छ । अनुसन्धानको क्रममा टिपेक्स लगाउनुपूर्वको प्राप्ताङ्क गणना गर्दा मीनाकुमारी उचैले ६२.५०, मीना भण्डारीले ५८.० र मानवी सोमैले ५५.५० प्राप्त गरी लिखित परीक्षामा क्रमशः पहिलो, दोस्रो र तेस्रो भएको देखिन्छ । टिपेक्स प्रयोगपछिको लिखित परीक्षाको प्राप्ताङ्कअनुसार मानवी सोमैले ६२.५, मीना भण्डारीले ५२.०, मेघराज भण्डारीले ५८.० प्राप्त गरेको देखाई नतिजा प्रकाशन गरेको देखिन्छ । यसबाट सिफारिस गरिएकी मानवी सोमैलाई अगाडि ल्याउने उद्देश्यले पहिला परीक्षण गरी दिएको अङ्कमा टिपेक्स प्रयोग गरी पुनः अर्को अङ्क प्रदान गरिएको देखिन्छ । यसरी उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा पहिले दिइएको अङ्क (टिपेक्स प्रयोग गरिएको) र पछि दिएको अङ्कमा भएको फरकपनले एकातिर अन्तरवार्ताको लागि प्रकाशित हुने नतिजा प्रभावित भएको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ अन्तरवार्तापछि प्रकाशित भएको अन्तिम नतिजा पनि प्रभावित भई परीक्षाको परिणाममा फेरबदल भई सफल हुनुपर्ने उम्मेदवार असफल र असफल हुनुपर्ने उम्मेदवार सफल हुन गएको देखिन्छ । अतः प्रस्तुत परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने कार्यमा को कसको संलग्नता रहेको र निजले के कस्तो अपराध गरेकोमा के कस्तो सजायको मागदाबी लिने भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन गरी हेर्दा विषय विशेषज्ञ डोलराज अर्याल र मथुरा ढकालले एक पटक उत्तरपुस्तिका परीक्षण गरी अङ्क प्रदान गरी सकेपछि विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मिनबहादुर दर्लामी, प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ र वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरसमेतले एकआपसमा छलफल गरी मतएक्य हुन नसक्दा उक्त दिन परीक्षाको परिणाम नै प्रकाशन गरेको देखिएन । पछि करिब १ महिनापछि एकआपसको मिलोमतोमा प्राप्ताङ्कमा टिपेक्स प्रयोग गरी पुनः अङ्क प्रदान गरी परीक्षाको परिणाममा फेरबदल गरेको देखिँदा निजहरूले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ द्वारा परिभाषित कसुर अपराध गरेको देखिँदा निजहरूलाई सोही दफा १३ द्वारा व्यवस्थित हद्दसम्मको सजाय

गरिपाउँ भन्ने आरोप पत्र।

पाल्पा जिल्लाको श्री जनजागृति नि.मा.वि. को प्रा.वि. स्तरको करार शिक्षकको मिति २०७०।२।१६ मा भएको लिखित परीक्षाको उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्न विषय विशेषज्ञ डोलराज अर्याल र मलाई जिम्मेवारी दिएको थियो। हामीले उत्तरपुस्तिका पढी आपसी सल्लाह गरी अड्क दिने कार्य गरेका थियौं। ३ जना परीक्षार्थीहरूको उत्तर पुस्तिकामा सङ्केतहरू भेट्टायौं। सङ्केत भेटिएका उत्तरपुस्तिकामा पाएका अड्क नजोडी उत्तरपुस्तिका परीक्षा छनौट समितिलाई बुझाएका थियौं। उत्तरपुस्तिका परीक्षण सम्बन्धमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाको निर्देशनअनुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालयमै अड्क र सङ्केत मेटाई प्रश्नगत अड्क विधि अपनाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, विद्यालय निरीक्षकको रोहबरमा हामीले पुनः परीक्षण गरी अड्क दिएको हो। अड्क मेटाई सकेपछि पहिले कति अड्क पाएको थियो भन्ने कुरा हामीलाई जानकारी थिएन। मैले परीक्षाको परिणाममा कुनै फेरबदल गरेको छैन र कसैलाई गैरकानूनी फाइदा हुने र कसैलाई हानि पुऱ्याउने कार्य गरेको पनि छैन। आरोप दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी मथुरा ढकालले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान।

उक्त विद्यालयको प्रा.वि. तहको करार शिक्षक नियुक्तिको लागि छनौट समितिको बैठकमा म जिल्ला शिक्षा कार्यालयको प्रतिनिधिको रूपमा उपस्थित थिएँ। बैठकले उत्तरपुस्तिका परीक्षणको जिम्मेवारी विषय विशेषज्ञ मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याललाई दिइएको हो। परीक्षाको परिणाम पारदर्शी बनाउन जि.शि.का. को निर्देशनबमोजिम उत्तरपुस्तिकामा भएका सम्पूर्ण सङ्केत हटाई पुनः परीक्षण गर्ने निर्णय भई पहिलेकै उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने जिम्मेवारी पाएका विषय विशेषज्ञबाट दोस्रो पटक पनि परीक्षण भएको हो। प्राप्त अड्कमा टिपेक्स लगाएको सम्बन्धमा मलाई थाहा छैन। उत्तरपुस्तिका चेक गरी नम्बर दिने काम मबाट भएको छैन। मैले कुनै गलत कार्य नगरेकाले

मलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी चन्द्रबहादुर कुँवरले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान।

उक्त विद्यालयबाट ६ महिने करार शिक्षक नियुक्तिका लागि लिइएको परीक्षामा म र मथुरा ढकाललाई जि.शि.का. ले विषय विशेषज्ञका रूपमा उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने जिम्मेवारी दिएको हो। हामीले आपसी सल्लाह गरी उत्तरपुस्तिका परीक्षण गरेको हो। उत्तरपुस्तिकाहरूमा विभिन्न सङ्केत भेटिएका कारणले सोको जानकारी गराई सङ्केत पाएका उत्तरपुस्तिकामा पाएको अड्क जोडी परीक्षा छनौट समितिमा बुझायौं। प्रश्नगत विधिद्वारा अड्क दिने र परीक्षा मर्यादित बनाउने जिल्ला शिक्षा कार्यालयको निर्देशनबमोजिम उत्तरपुस्तिकामा भएका सम्पूर्ण सङ्केत तथा प्राप्ताड्क हटाई पुनः परीक्षण गर्न हामीलाई नै तोकिएकाले हामी २ जनाले नै पुनः परीक्षण गरेको हो। पहिले भएको परीक्षणमा प्राप्त भएको अड्कसमेत हटाइसकेकाले पहिले कति अड्क पाएका थिए हामीलाई थाहा थिएन। पछिल्लो पटक भएको परीक्षणमा प्रश्नगत अड्क विधिद्वारा अड्क दिने भन्ने निर्देशनअनुसार पुनः परीक्षणमा सोहीबमोजिम अड्क दिइएको हो। हामीले कसैलाई हानि वा लाभ पुऱ्याउने उद्देश्यले परीक्षाको परिणाम फेरबदल गरेका छैनौं। अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी डोलराज अर्यालको विशेष अदालतसमक्षको बयान।

म उक्त विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष हुँ। उक्त शिक्षक छनौट समितिमा म अध्यक्ष थिएँ। उत्तरपुस्तिका परीक्षण हुँदा केही उत्तर पुस्तिकामा सङ्केत भेटिएकाले जि.शि.का.को परामर्शबमोजिम पहिले भएको परीक्षणलाई शून्यमा ल्याई पुनः परीक्षण गरिएको हो। विशेषज्ञबाट परीक्षण भई दिएको नतिजामा मैले कुनै फेरबदल गरेको छैन। पहिलेको परीक्षणलाई शून्यमा ल्याउन मैले नै अड्कतालिकासमेतका सङ्केतमा टिपेक्स लगाउने भनेको हो। कसले कति अड्क ल्याएको हो हामीलाई थाहा थिएन। मैले सङ्केत हटाउने निर्देशनसम्म दिएको

हो । परिणाम फेरबदल गर्ने कार्य नगरेको हुँदा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी मिनबहादुर दर्लामीले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

म उक्त विद्यालयको प्र.अ.हुँ । शिक्षक दरबन्दी खाली भएकोले जि.शि.का. बाट करारमा शिक्षक नियुक्ति गर्न अनुमति पाई विज्ञापन गराई लिखित परीक्षासमेत लिएको हो । उत्तरपुस्तिका जाँच गर्दा केही उत्तरपुस्तिकामा सङ्केत रहेको कुरा विशेषज्ञबाट जानकारी भएकाले जि.शि.का. को परामर्शबमोजिम पहिले प्राप्त गरेको अङ्कसमेतका सम्पूर्ण सङ्केत हटाई पहिले परीक्षण गर्ने विशेषज्ञबाटै पुनः उत्तरपुस्तिका जाँच गराई नतिजा प्रकाशन गरिएको हो । प्राप्त अङ्कमा टिपेक्स लगाई फरक व्यक्ति छनौट भएको भन्नेबारेमा मलाई केही थाहा छैन । अङ्क दिने कामको अख्तियारी विशेषज्ञलाई नै दिएको थियो । मैले बदनियतपूर्वक काम गरेको छैन र मबाट नतिजा फेरबदल गर्ने काम पनि नभएकोले आरोप दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी एकप्रसाद श्रेष्ठले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

करार शिक्षक नियुक्तिको निमित्त लिइएको परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने कार्य प्रतिवादी एकप्रसाद श्रेष्ठबाट भएको छैन । उच्च अङ्क प्राप्त गर्ने परीक्षार्थी नै उत्तीर्ण भएको हो भन्ने प्रतिवादी एकप्रसाद श्रेष्ठका साक्षी जीवलाल भण्डारीले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी मिनबहादुर दर्लामीबाट परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने कार्य नभएकोले निजले सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने प्रतिवादी मिनबहादुर दर्लामीका साक्षी प्रदिप पौडेलले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

परीक्षा परिणाम फेरबदल गरेको भन्ने आरोप गलत हो । पहिले परीक्षण गर्दा सङ्केत भेटिएकाले उत्तरपुस्तिका पुनः परीक्षण गर्ने कार्य असल नियतबाट भएको हो भन्ने प्रतिवादी मथुरा ढकालसमेतका साक्षी नारायणप्रसाद कोइरालाले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

शिक्षक करारमा नियुक्तिसम्बन्धीको निर्णय पुस्तिका, परीक्षण भएका उत्तरपुस्तिकाहरूको फाइल

तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पा तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको छानबिन तथा निर्णयसमेतका फाइल मिसिल साथै रहेको ।

यी प्रतिवादीहरूउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ को कसुरमा सोही १३ नं. अनुसार कारबाही भई सजाय हुन मागदाबी रहेकोमा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट प्रतिवादीमध्येका विषय शिक्षक (विज्ञ) मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालले आफूले गरेको पूर्वपरिणाम परिणत हुने गरी दोस्रो पटक उत्तरपुस्तिका परीक्षण गरी पूर्वपरिणाम फेरबदल हुने कार्य गरेको देखिन आएकोले प्रतिवादी मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालले आरोप पत्रबमोजिमको कसुर गरेको देखिँदा निजहरूलाई जनही ३ महिना कैद र रु.५०००/- जरिवानासमेत हुने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादीहरू चन्द्रबहादुर कुँवर, एकप्रसाद श्रेष्ठ र मीनबहादुर दर्लामीको हकमा निजहरूको परीक्षा परिणाम फेरबदल गर्ने वा उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने भूमिका रहे भएको भन्ने खुल्न नसकेकाले निजहरूले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७१/११/२७ मा भएको फैसला ।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । हामी पुनरावेदकहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याल जनजागृति नि.मा.वि. भुवन पोखरी पाल्पाको प्रा.वि. तहको १ करार अस्थायी शिक्षक पदपूर्तिका लागि मिति २०७०।२।१६ मा परीक्षा छनौट समितिमा विषयविज्ञको रूपमा काम गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाको निर्देशनबमोजिम गई उक्त समितिमा रही काम गरेका व्यक्ति हौं । उक्त शिक्षक छनौट समितिमा हामी पुनरावेदकसहित जनजागृति नि.मा.वि.को व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मीनबहादुर दर्लामी, वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवर र विद्यालयका प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ गरी ५ जना थियौं । उक्त समितिबाट हरेक निर्णय गर्दा लिखित रूपमा गरेका थियौं । एकजना करार अस्थायी शिक्षक छनौटका लागि मिति २०७०।२।१६ मा लिइएको परीक्षामा विषय विज्ञको जिम्मेवारीबमोजिम

उत्तर पुस्तिकाको परीक्षण गर्ने क्रममा केही उत्तर पुस्तिकामा सङ्केत देखिएपछि हामीले उक्त उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरी रिजल्ट प्रकाशन गर्न नसक्ने भनी २०७०।२।१६ गते बेलुकी १०:१५ बजे उत्तर पुस्तिका वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरलाई बुझाई गएकोमा १ महिनापछि शिक्षा कार्यालयमा पुनः हामीसमेतलाई बोलाई छलफल भएको थियो। ६ महिना समयअवधि भएको करार प्रा.वि. शिक्षक नियुक्ति नगरेमा विद्यालयमा बालबालिकाको पढाइमा बाधा पर्ने भनी जिल्ला शिक्षा अधिकारी, विद्यालय प्रशासन प्रमुख र वि.नि. समेतले भनेकोमा सबैले परीक्षा परिणाम निष्पक्ष बनाउन उत्तर पुस्तिकामा रहेका सङ्केत र पहिले दिएको अङ्क हटाउन निर्देशन भई सङ्केतसमेत हटाई पुनः कोडिङ गरी परीक्षण गर्ने निर्णय भएबमोजिम सोही उत्तरपुस्तिकाको परीक्षण गरेको र उच्चतम अङ्क ल्याउने उम्मेदवारहरूको नतिजा नेपाली वर्णानुक्रमअनुसार प्रकाशित भई मिति २०७०।३।१५ मा अन्तर्वार्ता लिई मानवी सोमैलाई सिफारिससम्म गरेको हो।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ आकृष्ट हुनलाई आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने बदनियतले कुनै पनि प्रकारले परीक्षाको परिणाममा फेरबदल गर्नुपर्ने हुन्छ। हामीहरूले बदनियत चिताई त्यस्तो कुनै कार्य गरेका छैनौं। उत्तरपुस्तिकामा सङ्केत नम्बर उल्लेख भएको कारणबाट सङ्केत हटाई पुनः कोडिङ गरी परीक्षण गर्ने जिम्मेवारी डिइएबमोजिम कर्तव्य पालनासम्म गरेका हौं। लाभ हानि गराउने बदनियत चिताएर आफूखुसी गर्ने कार्य गरिएको होइन। भ्रष्टाचार जस्तो फौजदारी अपराधमा केवल शङ्का र अनुमानका भरमा कसैलाई कसुरदार ठहऱ्याउन मिल्दैन। भ्रष्टाचार हुनलाई बदनियतसाथ कार्य गरेको हुनुपर्दछ र सो कार्यबाट आफू वा कसैलाई फाइदा वा नोक्सान भएको देखिनु पर्दछ। अभियोग पत्रमा बदनियतसाथ कसैलाई फाइदा वा नोक्सान पुऱ्याएको प्रमाण स्पष्ट रूपमा प्रस्तुत हुन सकेको छैन। तसर्थ सफाइ पाउने

अन्य प्रतिवादीहरूसरह प्रमाणको समान मूल्याङ्कन गरी सफाइ दिनुपर्नेमा प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन नगरी हामी पुनरावेदकहरूलाई मात्र सजाय हुने गरी भएको विशेष अदालतको मिति २०७१।१।२७ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी हामीहरूउपर लागेको सजायसमेतबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालको यस अदालतमा पेस हुन आएको संयुक्त पुनरावेदन पत्र।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन। जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरी-६, पाल्पामा प्रा. वि. तहमा करामा शिक्षक नियुक्ति गर्नको लागि मिति २०७०।२।१६ मा लिइएको परीक्षामा उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने विषय विज्ञाका रूपमा रहेका प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याललाई आरोपपत्र मागदाबीबमोजिम सजाय हुने ठहर गरी सुरु विशेष अदालतबाट फैसला भएको हुँदा, उक्त परीक्षामा प्रतिवादीहरूले परीक्षाको परिणाम फेरबदल गरेको तथ्य पुष्टि भएको छ। उक्त विद्यालयमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाबाट प्रा.वि. तहमा करार शिक्षक नियुक्ति गर्नको लागि स्वीकृति प्राप्त भएपश्चात् मिति २०७०।१।२४ मा विद्यालयले शिक्षक नियुक्तिको लागि विज्ञापन गरी मिति २०७०।२।१६ मा परीक्षा लिएकोमा उक्त परीक्षाको परिणाम १ महिनापछाडि मात्र प्रकाशन गरिएको छ। सो परीक्षाको परिणाम शिक्षक छनोट समितिको निर्णयअनुसार प्रकाशन गरिएको छ। साथै उक्त परीक्षाको परिणाम प्रकाशन गर्दा परीक्षार्थीहरूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई टिपेक्स लगाई अङ्क फेरबदल गरी प्रकाशन गरिएको तथ्य केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत पुष्टि भइरहेको छ। उक्त परीक्षाको परिणाम प्रकाशन गर्ने कार्य शिक्षक छनोट समितिका पदाधिकारीहरूसमेत रहेका प्रतिवादीहरू विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मिनबहादुर दर्लामी, प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ र वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरसमेतको निर्णयबाट भएकोले यी प्रतिवादीहरूलाई आरोपपत्र मागदाबीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा सफाइ दिने गरी भएको फैसला

त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीहरू मिनबहादुर दर्लामी, प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ र वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवर जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरी-६, पाल्पाको शिक्षक छनौट समितिका संयोजक तथा सदस्य रहेको तथ्यमा विवाद छैन । यी प्रतिवादीहरूले अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्दा मिति २०७०।१।२४ मा जनजागृति नि.मा.वि. भुवनपोखरी-६ पाल्पामा प्रा.वि. तहको करार शिक्षक छनौट गर्नको लागि परीक्षा सञ्चालन भएकोमा १ महिनापछाडि परीक्षाको परिणाम प्रकाशन गरेको, परीक्षार्थीहरूको उत्तरपुस्तिकामा टिपेक्स लगाएको तथ्यलाई स्वीकार गरेका छन् । उत्तरपुस्तिकामा टिपेक्स लगाएको तथ्यलाई प्रतिवादीमध्ये एकप्रसाद श्रेष्ठ र चन्द्रबहादुर कुँवरले अदालतमा बयान गर्दासमेत स्वीकार गरेका छन् । साथै उत्तरपुस्तिकामा भएका सङ्केतहरू हटाउने निर्णय समितिको सर्वसम्मत निर्णयबाट भएको हो भनी उल्लेख गरेका हुँदा, उत्तर पुस्तिकामा टिपेक्स लगाउने कार्य विषयविज्ञलगायत शिक्षक छनौट समितिका सम्पूर्ण पदाधिकारीको सर्वसम्मत निर्णय भएको र सो टिपेक्स लगाउने कार्य परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्नको लागि गरिएको भन्ने प्रस्ट भएको हुँदा उक्त कार्यमा संलग्न सबै प्रतिवादीहरूलाई आरोपपत्र मागदाबीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीहरू मिनबहादुर दर्लामी, प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ र वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरलाई आरोपपत्र मागदाबीबाट सफाई दिने गरी भएको विशेष अदालतको मिति २०७१।१।२७ को फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी यी प्रतिवादीहरूलाई समेत अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय तथा जरिवाना गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकारको यस अदालतमा पेस हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाको मिति २०७०।३।२० को मिसिल संलग्न पत्र हेर्दा समग्रमा परिणाममा प्रभाव पार्ने कार्य भए गरेको नदेखिएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई जवाफ दिएको देखिएको र उत्तरपुस्तिका परीक्षण

गर्दा शिक्षक छनौट समितिमा रहेका प्रधानाध्यापक एकप्रसाद श्रेष्ठ, विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष मिनबहादुर दर्लामी र विद्यालय निरीक्षक चन्द्रबहादुरसमेतको रोहबरमा परीक्षण भएकोमा पुनरावेदकलाई मात्र सजाय गर्ने गरी भएको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०७१।१।२७ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ पेसीको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई अन्य विपक्षी चन्द्रबहादुर कुँवर, एकप्रसाद श्रेष्ठ र मिनबहादुर दर्लामीलाई झिकाई उपस्थित भएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०७३/१०/१० को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री शेरबहादुर के.सी. र श्री द्रोणराज रेग्मी र अधिवक्ताहरू श्री धर्मराज रेग्मी, श्री रामचन्द्र पौडेल र श्री प्रपुशा के.सी.ले यी प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याल स्थायी शिक्षक हुन् । जनजागृति नि.मा.वि. भुवन पोखरी पाल्पाको प्रा. वि. तहको १ करार अस्थायी शिक्षक पदपूर्तिका लागि शिक्षा कार्यालय पाल्पाको निर्देशनबमोजिम प्रश्नपत्र निर्माण र उत्तरपुस्तिका परीक्षण यिनै प्रतिवादीहरूबाट भएको हो । परीक्षा सञ्चालनका लागि गठित समितिमा यी प्रतिवादीहरूसहितका जनजागृति नि.मा. वि.को व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मिनबहादुर दर्लामी, वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवर र विद्यालयका प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ गरी ५ जना रहेका थिए । मिति २०७०।२।१६ मा लिइएको ७ जनाको उत्तरपुस्तिका परीक्षणका क्रममा केही उत्तर पुस्तिकामा सङ्केत देखिएपछि नतिजामा प्रभाव पर्न सक्ने देखिएकाले उक्त उत्तरपुस्तिका परीक्षणको कार्यलाई तत्काल स्थगित गरी उत्तर पुस्तिका वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरलाई बुझाई गएकोमा १ महिनापछि जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पामा भएको छलफल र सहमतिबमोजिम परीक्षाको

परिणामलाई निष्पक्ष बनाउन उत्तर पुस्तिकामा रहेका सङ्केत र पहिले दिएको अङ्क हटाई पुनः कोडिङ गरी परीक्षण गर्ने कार्य यी प्रतिवादीहरूबाट भएको हो। विषयगत उत्तरपुस्तिकामा Mathematical जस्तो पटकपटक परीक्षण गर्दा पनि एउटै नतिजा आउँदैन। विषयगत प्रश्नहरू रहेको र १ महिनाको अन्तरालमा दुई पटक परीक्षण गर्दा नतिजामा केही फरक पर्नु स्वभाविक हो। यी प्रतिवादीहरूको व्यक्तिगत स्वार्थका कारण उत्तरपुस्तिका दुई पटक परीक्षण गरिएको होइन। जिल्ला शिक्षा कार्यालयको निर्देशनबमोजिम पूर्व गठित ५ जनाको परीक्षा छनौट समितिको रोहबरमा उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरिएकाले नतिजामा फरकपन ल्याउन यी प्रतिवादीहरूको कुनै भूमिका रहेको छैन। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ आकृष्ट हुने आधार भनेको आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने बदनियतले कुनै पनि प्रकारले परीक्षाको परिणाममा फेरबदल गर्नुपर्ने हुन्छ तर यी प्रतिवादीहरूबाट त्यस्तो कुनै कार्य भएको छैन। केवल शङ्का र अनुमानका भरमा कसैलाई भ्रष्टाचारजस्तो कसुरमा कसुरदार ठहऱ्याउन मिल्दैन। अतः एउटै उद्देश्यका लागि गठित समितिबाट भएको संयुक्त कार्यबाट कसैलाई सफाई तथा कसैलाई सजाय गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको मिति २०७१।१।२७ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अन्य प्रतिवादीहरूसरह यी प्रतिवादीहरूलाई पनि निजहरूउपर लागेको सजायसमेतबाट सफाई दिलाई पाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट बहसमा उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजालले जनजागृति नि.मा.वि. भुवन पोखरी, पाल्पाको प्रा.वि. तहको १ जना करार अस्थायी शिक्षक पदपूर्तिका लागि परीक्षा सञ्चालन गर्न गठित समितिका ५ सदस्यहरूकै आपसी मिलेमतोमा भ्रष्टाचारजन्य कार्य भएको छ। मिति २०७०।२।१६ मा जनजागृति नि.मा.वि.का साथै अन्य २ वटा विद्यालयको पनि परीक्षा सञ्चालन भई नतिजासमेत

प्रकाशन भएको छ। अन्य २ वटा विद्यालयको नतिजा प्रकाशनका सम्बन्धमा कुनै विवाद आएको थिएन। यसै जनजागृति नि.मा.वि.को नतिजा प्रकाशन गर्दा समितिका ५ जना सदस्यहरूबीचको आपसी Conflict of Interest का कारण अन्तिम नतिजा प्रकाशनमा ढिलाई भएको हो। उत्तरपुस्तिकामा पहिले दिएको अङ्कमा टिपेक्स लगाई, हटाई पुनः अर्कै अङ्क दिँदा पहिलो पटकको परीक्षणको नतिजा र पछिल्लो पटकको नतिजामा तुलनात्मक रूपमा परिवर्तन भएको छ। उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्यमा यी दुईजना प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याल विषयविज्ञका रूपमा रहे पनि यस कार्यमा समितिका अन्य ३ जना सदस्यहरू मिनबहादुर दर्लामी, वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवर र विद्यालयका प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठसमेतको पनि बराबर भूमिका रहेको हुँदा उक्त कार्यमा संलग्न सबै प्रतिवादीहरूलाई आरोपपत्र मागदाबीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा प्रतिवादीहरू मिनबहादुर दर्लामी, प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ र वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरलाई आरोपपत्र मागदाबीबाट सफाई दिने गरी भएको विशेष अदालतको मिति २०७१।१।२७ को फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय तथा जरिवाना गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य, पुनरावेदन जिकिर तथा बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन, पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. यसमा निर्णयतर्फ हेर्दा, जनजागृति नि.मा. वि. भुवनपोखरी-६, पाल्पामा प्रा.वि. स्तरको १ जना करार शिक्षक नियुक्तिका लागि मिति २०७०।२।१६ मा सञ्चालन गरेको परीक्षाको उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा पहिले दिइएको अङ्कमा टिपेक्स लगाई पुनः अर्को अङ्क प्रदान गरी परीक्षाको परिणाममा फेरबदल गर्ने विषय विशेषज्ञ डोलराज अर्याल र मथुरा ढकालका साथै विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मिनबहादुर

दर्लामी, प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ र वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवरसमेतले आपसमा मिलेमतो गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ द्वारा परिभाषित कसुर अपराध गरेकोले निजहरूलाई सोही दफा १३ द्वारा व्यवस्थित हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने आरोप पत्र रहेकोमा प्रतिवादीमध्येका विषय शिक्षक (विज्ञ) मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालले आफूले गरेको पूर्वपरिणाम फरक पर्ने गरी दोस्रो पटक उत्तरपुस्तिक परीक्षण गरी पूर्वपरिणाम फेरबदल हुने कार्य गरेको देखिन आएकोले प्रतिवादी मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याललाई जनही ३ महिना कैद र रु.५०००/- जरिवानासमेत हुने साथै अन्य प्रतिवादीहरू चन्द्रबहादुर कुँवर, एकप्रसाद श्रेष्ठ र मीनबहादुर दर्लामीको परीक्षा परिणाम फेरबदल गर्ने वा उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्ने भूमिका रहे भएको भन्ने खुल्न नसकेकाले निजहरूले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहरी भएको विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७१/११/२७ मा भएको फैसलामा चित्त नबुझाई प्रतिवादीहरूमध्येका मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालले आफूहरूउपर लागेको सजायबाट सफाइ पाउँ भनी र वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विशेष अदालतबाट सफाइ पाएका अन्य प्रतिवादीहरू चन्द्रबहादुर कुँवर, एकप्रसाद श्रेष्ठ र मीनबहादुर दर्लामीसमेतलाई सजाय गरिपाउँ भनी छुट्टाछुट्टै रूपमा यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

३. सर्वप्रथम प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालले आफूहरूले सजाय पाउनु पर्ने होइन भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा जनजागृति नि.मा.वि. भुवन पोखरी पाल्पाको प्रा. वि. तहको १ करार अस्थायी शिक्षक पदपूर्तिका लागि मिति २०७०।२।१६ मा सञ्चालित परीक्षाका लागि गठित परीक्षा छनौट समितिमा विषयविज्ञको रूपमा यी प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालका साथै सोही नि.मा.वि.को व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मीनबहादुर दर्लामी, वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवर र विद्यालयका प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठ गरी ५

जना सम्मिलित रहेको देखिन्छ। उक्त दिन लिइएको परीक्षाको उत्तर पुस्तिका परीक्षणको सम्पूर्ण जिम्मेवारी यी दुईजना विषयविज्ञहरूलाई दिइएकोमा उत्तर पुस्तिका परीक्षणको क्रममा केही उत्तर पुस्तिकामा सङ्केतहरू देखिएपछि परीक्षण कार्यलाई तत्काल स्थगित गरिएको हो भनी यी पुनरावेदकहरूले आफ्नो बयान बेहोरामा उल्लेख गरे तापनि मिसिलसाथ प्राप्त उक्त मिति २०७०।२।१६ को माइन्युट हेर्दा समय अभावका कारण उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न हुन नसकेकोले समय मिलाई आपसी समन्वयमा बैठक बसी कार्य सम्पन्न गर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

४. परीक्षा सञ्चालन भएको करिब १ महिनापछि मिति २०७०।३।१३ मा शिक्षक छनौट समितिको बैठक बसी मिति २०७०।२।१६ मा लिइएको लिखित परीक्षाको उत्तर पुस्तिका परीक्षण कार्य सम्पन्न हुन नसकेकोले सबै उत्तर पुस्तिकाहरूको सम्पूर्ण सङ्केत हटाई पुनः कोडिङ गरी परीक्षण गर्ने निर्णय भएको कार्यबाट मिति २०७०।२।१६ मा उल्लेख गरिएको समय अभावका कारण उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न हुन नसक्नुको कारण पहिले एक किसिमको अङ्क प्रदान गरिएको र सो अङ्कका सम्बन्धमा आपसमा विवाद भई पुनः अर्को पटक अर्को अङ्क दिएको कुरालाई पुष्टि गर्छ।

५. दुई पटक उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने कार्य आफूहरूको व्यक्तिगत स्वार्थका कारण नभई उत्तर पुस्तिकामा देखिएको सङ्केतका कारण नतिजामा शुद्धता ल्याउनका लागि समितिको सर्वसम्मत निर्णयका कारण भएको हो भनी यी प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतसमक्षको बयानमा समेत उल्लेख गरेको भए तापनि एक पटक विषयविज्ञका रूपमा आफूहरूले उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरिसकेपछि अर्को पटक पनि सोही उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्न निजहरूलाई अनुरोध गरिएकोमा यी प्रतिवादीहरूले तत्काल सो कार्य गर्न इन्कार गर्न सक्ने अवस्था रहे पनि सो सम्बन्धमा यी प्रतिवादीहरूले कुनै इन्कार

गरका थिए भन्ने कुराको प्रमाण कहींकतै प्रस्तुत गर्न सकेको पाइँदैन ।

६. उक्त उत्तर पुस्तिकाहरूमा पुनः परीक्षण गर्दा पहिले प्रदान गरिएको प्राप्ताङ्क र पछि प्रदान गरिएको प्राप्ताङ्कमा फरक परे नपरेको सम्बन्धमा केन्द्रीय प्रहरी प्रयोगशालाबाट भएको परीक्षणमा देहायबमोजिमको देखिएको भनी परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

सि. नं.	उच्चतम अंक ल्याउने तीन सहभागीको नाम	टिपेक्स प्रयोग गरेको ठाउँमा दिएको नम्बरको आधारमा प्राप्त हुने नतिजाको विवरण						पछि दिएको नम्बरको आधारमा प्राप्त हुने नतिजाको विवरण					
		लि.प. विषयगत	वस्तुगत	जम्मा	अन्तर्वर्ती	जम्मा	कैफियत	लि.प. विषयगत	वस्तुगत	जम्मा	अन्तर्वर्ती	जम्मा	कैफियत
१	मानवी सोमै	३९.५०	१६.००	५५.५०	८.१०	६३.६०	II	४६.५०	१६.००	६२.५०	८.१०	७०.६०	I
२	मिना भण्डारी	४९.००	९.००	५८.००	६.९०	६४.९०	I	४३.००	९.००	५२.००	६.९०	५८.९०	III
३	मेघराज भण्डारी	३९.००	१६.००	५५.००	८.५०	६३.५०	III	४२.००	१६.००	५८.००	८.५०	६६.५०	II
४	बबिता पौडेल	३६.००	१४.००	५०.००		५०.००		३५.००	१४.००	४९.००		४९.००	
५	इन्दु ज्ञवाली	२७.००	१३.००	४०.००		४०.००		३२.००	१३.००	४५.००		४५.००	
६	मिनाकुमारी उचै	४४.५०	१८.००	६२.५०		६२.५०		३९.००	१८.००	४९.००		४९.००	
७	दिपेन्द्र रेग्मी	२६.००	१०.००	३६.००		३६.००		२५.००	१०.००	३५.००		३५.००	
८	मधु श्रेष्ठ	२५.००	७.००	३२.००		३२.००		१९.५०	७.००	२६.५०		२६.५०	

७. उक्त परीक्षण प्रतिवेदनलाई हेर्दा पहिले भएको परीक्षणमा विषयगततर्फ उच्च अङ्क ल्याउने मिनाकुमारी उचैले ४४.५० अङ्क प्राप्त गरेकोमा पुनः परीक्षण गर्दा निजले ३९.०० अङ्क पाएको देखियो । त्यसैगरी पहिलो पटकको परीक्षणमा ३९.५० अङ्क प्राप्त गर्ने मानवी सोमैको पुनः परीक्षण गर्दा ४६.५० अङ्क भई सबैभन्दा बढी प्राप्ताङ्क ल्याउने उम्मेदवार भएको देखियो । साथै पहिलो परीक्षणमा सबै परीक्षाको अङ्क जोड्दा मिना भण्डारी प्रथम, मानवी सोमै दोस्रो र मेघराज भण्डारी तेस्रो भएकोमा पुनः परीक्षण गरी प्रदान गरिएको सबै परीक्षाको अङ्क जोड्दा मानवी सोमै प्रथम, मेघराज भण्डारी दोस्रो र मीना भण्डारी तेस्रो भएको देखियो । यसरी समग्र नतिजामा नै फरकपन आई पहिलो परीक्षणमा दोस्रो स्थान हासिल गर्ने मानवी सोमै पछिल्लो परीक्षणमा पहिलो स्थान हासिल गरेको र पहिलो परीक्षणमा प्रथम स्थान हासिल गर्ने मीना भण्डारी दोस्रो परीक्षणमा तेस्रो स्थान हासिल गरेको स्थिति भई समग्र परीक्षाको नतिजामा नै व्यापक परिवर्तन भएको देखियो । साथै मिसिलसाथ प्राप्त उत्तर पुस्तिकाहरू हेर्दा पहिले दिएको प्रत्येक प्रश्नको उत्तरमा टिपेक्स लगाई मेटा नदेखिने बनाई अर्को ठाउँमा नयाँ अङ्क दिइएको स्पष्ट देखियो । यस अवस्थामा जिल्ला शिक्षा कार्यालय पाल्पाको च.नं.२६११ मिति २०७०।३।२० को पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम टिपेक्स लगाई पुनः परीक्षण गर्ने कार्यबाट समग्र परीक्षाफलमा प्रभाव पार्ने काम भए गरेको नदेखिएको भन्ने बेहोरासँग सहमत हुन सक्ने अवस्था

देखिंदैन ।

८. यसरी उक्त जनजागृति नि.मा.वि. भुवन पोखरीमा करार अस्थायी शिक्षक छनौटका लागि प्रश्नपत्र निर्माण, सोको परीक्षण गरी अन्तिम नतिजा प्रकाशन गर्ने विषयविज्ञका रूपमा रहेका यी प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालले प्रदान गरेको फरक फरक अड्कका कारण पहिलो परीक्षण र दोस्रो परीक्षणबाट फरक फरक नतिजा प्राप्त भएको देखिएको छ । विषयगत उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरी अड्क दिँदा वस्तुगत उत्तरमा जस्तो एउटै नतिजा आउन सक्दैन भन्ने कुरा केही हदसम्म उचित नै भए पनि एउटै परीक्षकले आफैँले प्रश्नपत्रका साथै कुन प्रश्नमा कति उत्तर लेखेमा कति अड्क दिने भन्ने महत्त्वपूर्ण आधारका रूपमा रहने उत्तरकुञ्जिकासमेत बनाई सोही उत्तर कुञ्जिकाका आधारमा एउटै परीक्षार्थीको उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्दा एकपटक अड्क दिँदा ४४.५० अड्क दिने र सोही परीक्षार्थीको १ महिनाको अन्तरालमा उनै परीक्षकबाट आफैँले निर्माण गरेको उत्तर कुञ्जिकालाई आधार मानी अड्क दिँदा ३१ अड्क प्रदान गरी प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा १३.५० अड्कको फरक हुनु कुनै तर्कबाट समर्थन हुन सक्ने देखिंदैन ।

९. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ मा भएको परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्नेलाई हुने सजायसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा “...कुनै राष्ट्रसेवकले आफू वा अरू कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने बदनियतले कुनै पनि प्रकारले त्यस्तो परीक्षाको परिणाममा फेरबदल गरेमा वा गर्न लगाएमा त्यस्तो राष्ट्रसेवकलाई तीन महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद र पाँच हजार रुपैयाँदेखि दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यहाँ उत्तर पुस्तिकामा फरक अड्क दिइएको स्पष्ट देखिएको छ र सो कार्यबाट परीक्षाको परिणाम फरक परेको अवस्था हुँदा कार्यको प्रकृतिबाटै यस्तो कार्य बदनियतपूर्ण रहेछ भन्ने मान्नुपर्ने हुन आयो । यी प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज

अर्याल विषयविज्ञका रूपमा परीक्षा सञ्चालनदेखि नतिजा प्रकाशनका हरेक चरणहरूमा मुख्य भूमिकामा रही कार्य गरेको साथै निजहरूले गरेको पुनः परीक्षणको कारण परीक्षाको परिणाममा समेत फेरबदल भएको अवस्थाबाट निजहरूले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिन आयो ।

१०. भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुनका लागि आर्थिक लाभ वा हानि मात्र पर्याप्त आधार होइन । अवाञ्छित किसिमको दोषपूर्ण गतिविधि पनि भ्रष्टाचारजन्य कसुरको अर्को महत्त्वपूर्ण आधार हो । प्रतिवादीको गैरकानूनी र अवाञ्छित किसिमको दोषपूर्ण गतिविधिबाट कसैको हानि हुने र कसैले लाभ पाउने अवस्था हुन्छ भने सो कार्य पनि भ्रष्टाचारजन्य कसुरको दायराभित्र पर्ने नै हुन्छ । साथै प्रतिवादीले त्यस किसिमको गैरकानूनी र अवाञ्छित किसिमको गतिविधि केवल आर्थिक लाभ हानि पुऱ्याउने मनसायका साथ गरेको थिएन भन्ने आधारमा मात्र उक्त दोषपूर्ण कार्यबाट निजले उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहँदैन ।

११. यस अवस्थामा यी प्रतिवादीहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालको फरक फरक अड्क प्रदान गर्ने दोषपूर्ण कार्यबाट शुद्ध नतिजा ननिस्कई अशुद्ध र फरक प्रकृतिको नतिजा निस्किएरहेको देखिएकोले निजहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ को कसुरमा सोही ऐनको दफा १३ बमोजिम तीन महिना कैद र पाँच हजार रुपैयाँ जरिवाना गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन ।

१२. अब प्रतिवादीहरू चन्द्रबहादुर कुँवर, एकप्रसाद श्रेष्ठ र मीनबहादुर दर्लामीलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिएउपर परेको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेतर्फ विचार गर्दा जनजागृति नि.मा.वि. भुवन पोखरी, पाल्पाको प्रा.वि. तहको १ करार अस्थायी शिक्षक पदपूर्तिका लागि मिति २०७०।२।१६ मा परीक्षा सञ्चालनका लागि गठित ५ सदस्यीय परीक्षा छनौट समितिमा विषयविज्ञहरू मथुरा

ढकाल र डोलराज अर्यालका अलावा सोही नि.मा. वि. को व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मीनबहादुर दर्लामी, वि.नि. चन्द्रबहादुर कुँवर र विद्यालयका प्र.अ. एकप्रसाद श्रेष्ठसमेत संलग्न रहेको देखिन्छ । परीक्षा सञ्चालनका हरेक चरणमा हुने निर्णयहरू समितिका पाँचै जना सदस्यहरूको लिखित निर्णयबाट हुने गरेको भन्ने कुरा मिसिलसाथ पेस भएको निर्णय पुस्तिकाबाट देखिए पनि परीक्षाका लागि आवश्यक प्रश्नपत्र निर्माण, उत्तर कुञ्जिका निर्माण र दुवै पटकको उत्तर पुस्तिका परीक्षणमा विषयविज्ञहरू मथुरा ढकाल र डोलराज अर्यालको प्रमुख भूमिका रहेको देखिन्छ । पहिलो पटक मिति २०७०।२।१६ मानतिजा प्रकाशन गर्न नसकिएको कारण पुनः २०७०।३।१३ मा उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्न भएको सहमतिबमोजिम पुनः परीक्षण गर्ने कुरामा यी प्रतिवादीहरू मीनबहादुर दर्लामी, चन्द्रबहादुर कुँवर र एकप्रसाद श्रेष्ठसमेत भई निर्णय गरेको भए पनि सो निर्णयबमोजिम भएको उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने सम्पूर्ण कार्य विषयविज्ञहरूबाट नै भएको पाइयो । साथै पुनः परीक्षण गर्दा पनि यो उम्मेदवारलाई पास र यो उम्मेदवारलाई फेल गराउन वा यो यसलाई यति अड्क दिनुपर्छ भनी यी प्रतिवादीहरूले विषयविज्ञहरूलाई दबाब र प्रभावमा पारेका थिए भन्ने कुरा उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्ने विषयविज्ञहरूले अनुसन्धान अधिकारी वा अदालतसमक्ष गरेको बयानसमेतमा पोल गर्न सकेको देखिँदैन र सोबमोजिमको वस्तुनिष्ठ प्रमाण अभियोजन गर्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पनि पेस हुन आएको देखिँदैन ।

१३. फौजदारी मुद्दामा कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षको हुने व्यवस्था प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीउपर आरोपित कसुर विश्वसनीय तवरले प्रमाणित गर्ने भार अभियोजन पक्षको हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीहरू मिनबहादुर दर्लामी, चन्द्रबहादुर कुँवर र एकप्रसाद श्रेष्ठले यी विषयविज्ञहरूलाई उत्तरपुस्तिका परीक्षण गरी परीक्षाफल नै परिवर्तन गर्नका लागि प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा दबाब र प्रभावमा पारेको भन्ने

कुरा अभियोजन पक्षले पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा शङ्काको सुविधा प्रतिवादीले पाउँछ भन्ने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार शङ्काकै आधारमा यी प्रतिवादीहरू कसुरदार हुन् भनी भन्न सकिने अवस्था नहुँदा अभियोग मागदाबीबाट यी प्रतिवादीहरू मिनबहादुर दर्लामी, चन्द्रबहादुर कुँवर र एकप्रसाद श्रेष्ठलाई सफाइ दिने गरी भएको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला कानूनसङ्गतको नै देखिन आयो ।

१४. तसर्थ: प्रतिवादीमध्येका विषय शिक्षक (विज्ञ) मथुरा ढकाल र डोलराज अर्याललाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १३ को कसुरमा सोही ऐनको दफा १३ बमोजिम जनही ३ महिना कैद र रु.५०००/- जरिवाना हुने र अन्य प्रतिवादीहरू चन्द्रबहादुर कुँवर, एकप्रसाद श्रेष्ठ र मिनबहादुर दर्लामीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०७१/११/२७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत: विष्णुप्रसाद पौडेल
इति संवत् २०७५ साल पौष २५ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१४३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश अनिलकुमार सिन्हा
माननीय न्यायाधीश श्री उम्बरबहादुर शाही
फैसला मिति : २०७४।९।१७
०७०-CR-००३५

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / वादी : राजेश कोइरालासमेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला सिन्धुली ठोकर्पा गाउँ
विकास समिति वडा नं. २ घर भई काठमाडौं
जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका ७ सिफल
बस्ने गोपी कृष्ण न्यौपानेको छोरा तारानाथ
न्यौपानेसमेत

- मृतकको पोष्टमार्टम रिपोर्ट हेर्दा, एउटा मात्र चोट भई **Sharp margins and tailing** भनी घाउको प्रकृतिमा उल्लेख गरेको छ। यस प्रकृतिको घटनामा **Dead body tells the tale** अर्थात् मृत शरीर आफैले कथा भन्छ भन्नेसमेत अवधारणा रहेको छ। सबै प्रकृतिको **Cut injury** हत्याको अकाट्य प्रमाण होइन। आत्महत्या गर्दाको मानसिक अवस्था फरक फरक हुने हुँदा त्यसमा एकरूपता खोज्न न्यायोचित हुँदैन। हत्यामा **Foresightedness of consequence** तथा **Desire of consequence** हुनु पनि आवश्यक हुने।
(प्रकरण नं. ९)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता

श्री रेवतीराज त्रिपाठी र विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री सोमकान्त भण्डारी

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री
लभ मैनाली र श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग तथा
विद्वान् अधिवक्ता श्री शेरबहादुर कार्की र श्री
भीम ढकाल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६७, अंक २, नि.नं.८३११,
पृ.२००

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री विष्णुप्रसाद कोइराला
जिल्ला अदालत काठमाडौं

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशराम मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री सत्यराज गुरुङ
पुनरावेदन अदालत, पाटन

फैसला

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पर्न
प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-
का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.७ कुटुबहाल
सिफल स्थित पूर्वमा दुर्गा मिश्रको पक्की घर,
पश्चिममा चाबहिल सिफलतर्फ आउने जाने पक्की
सडक, उत्तरमा नाम खुल्ल नसकेको व्यक्तिको पक्की
घर, दक्षिणमा प्यारजंग थापाको पक्की घर यति
चारकिल्लाभित्र रमेशकुमार भट्टराईको ३ तल्ले पक्की
घर रहेको, सो घरको भुइँ तल्लामा दक्षिणतर्फबाट
भित्र प्रवेश गर्ने मूलढोका खुल्लै रहेको, भुइँ तल्लामा
४ वटा कोठाहरू रहेको, सोमध्ये उत्तरतर्फको दक्षिण
मोहडाको शौचालय रहेको पूर्व मोहडाको कोठामा
रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेसमेतका मानिसहरू बस्ने

गरेको अन्य कोठाहरू खाली रहेको, उक्त कोठाभित्र प्रवेश गर्ने मूलढोका नजिक प्यासेजमा वर्ष ४० को हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपाने दक्षिण टाउको उत्तर खुट्टा भई उत्तानो मृत अवस्थामा रहेको उक्त प्यासेजको पूरा चौडाइ ३ फिट १० इन्च रहेको, मूलढोकादेखि मृतकसम्मको दुरी १ फिट ७ इन्च रहेको, पश्चिमतर्फको भित्तादेखि मृतकको बायाँ हातसम्मको दुरी १० इन्च रहेको, पूर्वतर्फको भित्तादेखि मृतक रहेको स्थानसम्मको दुरी १ फिट ३ इन्च रहेको, दाहिने हातले भित्तामा छोएको भित्तामा, भुइँमा रगत लत्पतिएको मृतकको टाउको रगतको आहालमा रहेको, मृतकको शरीरमा लगाएको टिर्सट भिजेको बायाँ हात नजिक भुइँमा प्लाष्टिकको बिँड भएको १० इन्च लम्बाइ २ इन्च चौडाइको स्टिलको चक्कु थान १ रहेको, मृतकको घाँटीमा २ इन्च चौडाइ ३ इन्च लम्बाइको काटेको घाउ चोटपटक रहेको मृतकको टाउको नजिक रहेको रगतको आहालबाट काटेको चोटबाट निस्केको रगत र उक्त चक्कु थान १ र मृतकले लगाएको पाइन्टको दाँहिने गोजीमा मृत्यु बोध लेखेको पाना-१ को कागज प्रहरीले उठाई लगेको मृतकको छाती पेटसमेतमा रगत लत्पतिएको देखिएको भन्नेसमेत बेहोराको घटनास्थल लासजाँच प्रकृति मुचुल्का ।

मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेले लगाएको पाइन्टको दाँहिनेतर्फको गोजीबाट फेला परेको मृत्यु बोध लेखेको पाना-१ को कागज मिसिल संलग्न रहेको ।

मिति २०६८।१।२३ गतेका बेलुका का.जि. का.म.न.पा.वडा न. ७ सिफल स्थित रमेशकुमार भट्टराईको घरको भुइँ तल्लामा रहेको रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने र राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेको कोठामा मेरो छोरा वर्ष ४० को हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपाने बस्न गई खाना खाएर सुतेकोमा मिति २०६८।१।२४ गतेका बिहानका राति अं.२.०० बजेको समयमा कोठाभन्दा बाहिरपट्टि मूलढोका नजिक प्यासेजमा घाँटीमा चोट भई मृत अवस्थामा फेला परेकाले मेरो छोरालाई को कसले कर्तव्य गरी मारेको हो या कसरी घाउचोटसित मेरो छोरा मरेको छ, अनुसन्धान गरी

कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको खोपनाथ न्यौपानेको जाहेरी दरखास्त ।

घटनास्थलबाट उठाइएको रगतजस्तो पदार्थ लागेको चक्कु थान १, रगतको आहालबाट उठाइएको रगत मृतकको घाँटीको चोटबाट निस्केको रगत तथा मृतकको शरीरबाट निकालिएको रगत परीक्षणको लागि केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालामा पठाइएको भन्नेसमेत बेहोराको पत्र ।

मिति २०६८।१।२३ गतेका बेलुका रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने बस्ने गरेको कोठामा मृतकसमेत गई खाना खाएर सुतेकोमा राति अन्धकार सुनसान भएको अवस्थामा प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेले मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई मारनको लागि कोठाबाहिर प्यासेजमा लगी धारिलो हतियार चक्कुले घाँटीको किलकिलेमा हानी घोची कर्तव्य गरी मारेको खुल्न आएकाले शंकामा परेका शंकर सापकोटासमेत प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेलाई खोजतलास पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको थिरनारायण न्यौपाने र राजेश कोइरालाको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक दाजु कुलप्रसाद न्यौपानेको घाँटीमा काटेको चोट थियो । भुइँमा तरकारी काट्ने चक्कु थियो । उक्त चोट कसरी लागेको हो थाहा भएन । मसमेतले निजलाई कर्तव्य गरी मारे मराएको होइन छैन । किन मसमेतले कर्तव्य गरी मारेको भनी किटानी जाहेरी दिएका हुन् थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मसमेतले मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मारे मराएको होइन, छैन । किन मसमेतले कर्तव्य गरी मारेको भनी किटानी जाहेरी दिएका हुन् थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरूले नै कर्तव्य गरी मारेको भनी यकिनका साथ भन्न सकिदैन भन्नेसमेत बेहोराको घरधनी रमेशकुमार भट्टराईको कागज ।

प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने र राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेसमेतले नै मेरो श्रीमानको घाँटीमा काटी प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेका हुन् । निजहरूउपर कडा कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको मृतकको श्रीमती उर्मिला भन्ने मेनुका कोइराला न्यौपानेले गरेको कागज ।

प्रतिवादीहरू शंकर सापकोटासमेतको मिलेमतोमा रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने र राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेले हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई धारिलो हतियारले घाँटीमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हुनुपर्छ । निज प्रतिवादीहरूउपर नै कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका चिरञ्जिवी न्यौपानेले गरेको कागज ।

प्रतिवादीहरू शंकर सापकोटासमेतको योजनामा तथा मिलेमतोमा रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने र राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेले हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई धारिलो हतियारले घाँटीमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ । निज प्रतिवादीहरू उपर कडा कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका भरत भन्ने यज्ञराज न्यौपाने, नारायण भन्ने नीलप्रसाद न्यौपानेको कागज ।

“penetrating injury to the neck” भन्नेसमेत बेहोराको मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेको पोष्टमार्टम रिपोर्ट ।

प्रतिवादीहरू एकदेव न्यौपाने र तारानाथ न्यौपानेले नै कुलप्रसाद न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मारे मारेनन् भन्ने सम्बन्धमा यकिन भन्न सकिदैन । प्रतिवादी शंकर सापकोटाले विगतमा मृतकलाई ज्यान मार्छु भनेको भनेपछि थाहा पाएको हो, निजहरूको संलग्नतामा र मिलेमतो गरी मारेको भन्न सकिदैन भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका रामकुमार न्यौपानेले गरेको कागज ।

मैले निज रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेको कोठा

देखेकोसम्म छैन । मृतकलाई ज्यान मार्छु भनी धम्की दिने गरेको होइन । मसमेतको संलग्नतामा मिलेमतोमा निजलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन, छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र मृतक मात्र कोठामा बसेकोमा १ जना मात्र घाँटी काटिएर मृत अवस्थामा फेला परेकाले निजलाई को कसले कर्तव्य गरी मारे वा आत्महत्या गरेका हुन् थाहा भएन । शंकर सापकोटा भन्ने व्यक्तिले मृतकलाई धम्की दिएको सम्बन्धमा थाहा छैन । अघिल्लो दिन बेलुका हो-हल्ला भएको सम्बन्धमा थाहा भएन । निज शंकर सापकोटा रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेउपर अनुसन्धान गरी कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको प्राय एकै मिलानको बुझिएका किशोरराज चालिसे र लक्ष्मणराज बरालले दफा दफामा गरेको कागज ।

शंकर सापकोटाले विगतमा मृतकलाई ज्यान मार्ने धम्की दिएको थाहा भएको थियो । निज शंकर सापकोटा, रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेसमेतको मिलेमतोमा रिसइवी राखी हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ । निजहरूउपर कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका बिमलराज पराजुलीले गरेको कागज ।

शंकर सापकोटाले विगतमा मृतकलाई ज्यान मार्छु भनी धम्की दिएको भन्ने थाहा भएन । रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने र राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेलाई चिन्दिन । निजहरू बस्ने कोठाअगाडि नै मृतक अवस्थामा फेला परेको हुँदा निजहरूले नै कर्तव्य गरी मारे वा आफैँ मरे भन्ने मलाई थाहा भएन । अनुसन्धान गरी कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको पवनकुमार अग्रवालले गरेको कागज ।

शंकर सापकोटा, रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेसमेतको मिलेमतोमा हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी

मारेकोमा विश्वास लाग्छ । निजहरूउपर कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका दीपकराज पराजुलीले गरेको कागज ।

यी प्रतिवादीहरूले नै कर्तव्य गरी मारे भनी यकिनका साथ भन्न सकिदैन । गाउँका शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले मृतकलाई ज्यान मार्छु भनेको घटनापश्चात् सुनेको हो । घटना सम्बन्धमा अनुसन्धान गरी दोषीउपर कडा कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका हरिकृष्ण पौडेलले गरेको कागज ।

प्रतिवादीहरूको उक्त कसुरजन्य कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिमको कसुर अपराध हुँदा निज प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने, शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाउपर सोही ऐनको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग मागदाबी ।

मैले कर्तव्य गरी मृत्यु गराएको होइन । मेरो १३ दिनभित्रका दाजुभाइ र म स्वयंलाई जागिर लगाई दिने शुभचिन्तकको हत्या मसमेतबाट हुने भन्ने कुरै आउँदैन । अभियोग दाबीअनुसारको कसुर नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मृतकलाई कसैले मारेजस्तो लाग्दैन, वहाँले आफैँ छुरी रोपी आत्महत्या गरेजस्तो लाग्छ । मैले मृतकलाई मारेको नहुँदा अभियोग दाबीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपाने कसरी मरे मलाई थाहा छैन । मैले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर अपराध नगरेको हुँदा अभियोग दाबीअनुसार सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले सुरु अदालतमा बयान ।

प्रतिवादीहरूलाई थुनामा राखी मुद्दाको कारबाही गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको सुरु अदालतको

मिति २०६८।२।२३ को आदेश पर्चा ।

काठमाडौँ जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालत पाटनमा दिएको निवेदनमा “प्रतिवादीहरू राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेलाई थुनामा राख्ने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०६८।२।२३ मा भएको आदेश बेरीतको नदेखिँदा परिवर्तन गरी रहनु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु । प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटालाई पछि ठहरेबमोजिम गर्ने गरी हाल अ.बं. ४७ नं.बमोजिम साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु” भन्ने प्र. नं.०८४०, ०८४१ र नि.नं.८६० को निवेदनमा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।४।२० को आदेश ।

कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाको संलग्नता छैन भन्ने प्रतिवादी गृष्मप्रसाद सापकोटाको साक्षी सोमनाथ प्याकुरेल, माधवप्रसाद न्यौपानेले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।२।१५ को कागजमा भएको सहिछाप बेहोरा मेरो नै हो । के कसरी मरे भन्नेबारेमा मलाई थाहा छैन भन्ने बुझिएका किशोरराज चालिसे, लक्ष्मणराज सत्यालले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।२।६ मा भएको घटना विवरण कागजमा भएको सहिछाप बेहोरा मेरो हो । मृतकको हातमा चक्कु थियो, के कसरी को को मिली हत्या गरेको हो मलाई थाहा छैन भन्ने बुझिएका रमेशकुमार भट्टराईले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।२।१० गरेको कागजमा भएको सहिछाप बेहोरा मेरो हो । मैले घटना देखेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका नारायण भन्ने नीलप्रसाद न्यौपानेले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।१।२४ मा दिएको जाहेरी दरखास्तमा भएको सहिछाप र बेहोरासमेत मेरो नै हो । गृष्म भन्ने शंकर सापकोटा, रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, तारानाथ न्यौपाने मिली कर्तव्य गरी मारेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला वादीको साक्षी

खोपनाथ न्यौपानेले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

कसले के गरी मृतकलाई मान्यो थाहा भएन, कुलप्रसाद न्यौपाने घटना हेर्दा आत्महत्या हो जस्तो लाग्छ । अभियोग दाबी झुट्टा हो, तारानाथसमेतले हत्या गरेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेको साक्षी चुडामणी भण्डारीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी एकदेव न्यौपाने निर्दोष हुन्, अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी एकदेव न्यौपानेको साक्षी विष्णुप्रसाद पाण्डे, ध्रुव पौडेलले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

एकदेव न्यौपाने, तारानाथ न्यौपानेसमेतले कर्तव्य गरी ज्यान मारेकोमा शंका लाग्छ भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका दीपकराज पराजुलीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मेरो श्रीमान् कुलप्रसाद न्यौपानेलाई रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र शंकर भन्ने गृष्म सापकोटा भएर मिलोमतो गरी हत्या गरेका हुन् भन्नेसमेत घटना विवरण कागजको मानिस मेनुका न्यौपाने, जाहेरवाला राजेश कोइराला, थिरनारायण न्यौपानेसमेतको सुरु अदालतमा बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेको ।

मृत्युको कारण कुनै चिजले (धारिलोले) घाँटीमा घोटिएको कारणले हो भन्ने मृतकको पोष्टमार्टम गर्ने डा. गोपालकुमार चौधरीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू तारानाथ न्यौपाने र एकदेव न्यौपानेले कसुर अपराधमा इन्कार रहेको भएपनि मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपाने र प्रतिवादीहरूसँगै खाना खाई एउटै कोठामा सँगसाथ सुतेको भन्ने बयान गरेको देखिन्छ । जाहेरवालाहरू र मृतककी पत्नीसमेतले किटानीसाथ यिनै प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मृतकको हत्या गरेको भनी उल्लेख गरेको देखियो । मृतकलाई लागेको घाउ चोटको प्रकृतिअनुसार दाहिने हात चलाएको भए देब्रे हात नेर चक्कु रहनु पर्ने कुनै कारण नरहेको घाँटीमा देखिएको चोट एउटै देखिए तापनि यी

मृतक आफैँले चोट लगाएको हुन् भन्न सकिने अवस्था नरहेको मौकाको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्कामा उक्त कुरा पुष्टि हुन नसकेको, प्रतिवादीहरूसँगै एउटै कोठामा मृतकसमेत सुतेको अन्य व्यक्तिहरू उपस्थित नभएको मृतकले आत्महत्या गर्नेसम्मको अवस्था र कारण नदेखिएको मृतकको मृत्यु आत्महत्या नभई सँगै सुतेका प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको भनी स्पष्ट पुष्टि हुन आयो । बरामद भएको चक्कु यी प्रतिवादीहरूको घर कोठामा पहिलेदेखि रहेको देखिँदैन । यी प्रतिवादीहरूले नै बरामद भएको चक्कु ल्याई राखेको देखिन्छ । प्रतिवादी एकदेव र तारानाथ मात्र उक्त कोठामा रातमा रहेको भन्ने परिस्थिति जन्य प्रमाणले नै जाहेरवालाले मौकाको जाहेरी बेहोरा पुष्टि हुने गरी र मौकामा बुझिएका किशोर चालिसेसमेतले यी प्रतिवादीहरूले ज्यान मारेकोमा शंका लाग्छ भनी मौकाको कागज बेहोरालाई पुष्टि हुने गरी गरेको बकपत्रसमेतबाट यी प्रतिवादीहरू राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेले मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने पुष्टि भएको, प्रतिवादीहरूमध्ये कसले प्रहार गरेको चोटले मृतकको मृत्यु भएको भन्ने स्पष्ट नभई दुवै प्रतिवादीहरूले मिलोमतो गरी घाँटीमा चक्कु प्रहार गरी हत्या गरेको भन्ने पुष्टि भएकोले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.अनुसार यी प्रतिवादीहरू राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेलाई ऐ.१३(३) नं.अनुसार जन्म कैद हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाको हकमा यी प्रतिवादी आरोपित कसुरमा इन्कार रहँदै आफूले प्रतिवादीहरू रहेको घरकोठा नदेखेको भनी उल्लेख गरेको इन्कारी बयानलाई निजका साक्षीहरूले समर्थन हुने गरी बकी लेखाई दिएको । अन्य प्रतिवादी सह-अभियुक्तहरूको डेराकोठासम्म पनि नदेखेको भनी यी प्रतिवादीले लिएको जिकिर मिसिल संलग्न तथ्य, प्रमाणबाट खण्डित नभएकोसमेतबाट यी प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले अभियोग दाबीबमोजिम कसुर गरेको नदेखिएकोले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने

ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।८।१ को फैसला ।

मृतकको पिता जाहेरवाला खोपनाथ न्यौपानेले मिति २०६८।१।२४ गते दिएको जाहेरीमा कुनै शंकासम्म गरेको अवस्था छैन । मृतककी श्रीमती उर्मिला भन्ने मेनुका न्यौपानेसमेत प्रतिवादीसँग कुनै झगडा भएको छैन भनी अदालतमा बकपत्र गर्नुभएको छ । स्वयम् मेनुकाले दिएको जाहेरीमा पनि निजले शंकाको कारण गृष्मप्रसाद सापकोटाको रिसइवीलाई लिएकी छिन् । जबकि काठमाडौं जिल्ला अदालतले गृष्मप्रसाद सापकोटालाई सफाइ दिएको अवस्था छ । अतः मारु पर्ने कारण, इवी, अदावत नदेखिएको अवस्थामा र मृतकको आफ्नोबाहेक कसैको कर्तव्यबाट मरेको हो भन्ने कुरासमेत कतैबाट नदेखिँदा नदेखिँदै पनि हामीलाई कसुरदार ठहर गर्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको स्पष्ट छ । मृतकको शरीरमा घाँटीमा काटिएको एउटा चोटबाहेक अन्य कुनै चोट छैन संघर्षको कुनै चिह्न छैन । लास फेला परेको स्थानमा निजको मृत्यु भएको कुरा रगत जमेकोबाट पुष्टि भएको पोष्टमार्टम रिपोर्ट र घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट प्रमाणित छ । परिपक्व उमेरको मानिसलाई कोठाबाट निकाली प्यासेजमा लगी मारेको भए त्यहाँ संघर्षको चिह्न नहुने भन्ने अवस्था हुँदैन । घटना भएको थाहा पाउने बित्तिकै हामीले घरधनी रमेशकुमार भट्टराईलाई खबर गरेका छौं । प्रहरीलाई खबर गरी प्रहरी राति २.०० बजे नै आई घटनास्थल मुचुल्का तयार भएको छ । उक्त अपराधमा संलग्न भएको भए भाग्ने प्रयास गर्दथ्यौं होला । ज्यानजस्तो अपराधमा मृत्युको कारक हतियारमा कसको हातको छापहरू रहेको छ, परीक्षणसम्म गरिएको देखिँदैन । मृतकको पाइन्टको दाहिने गोजीमा मृत्युबोध लेखेको पर्चा बरामद भएको छ । सो पर्चाले आत्महत्याको लागि उक्साएको कुरा सहज अनुमान गर्न सकिने विषय हो । सो पत्रबाट निज आफैँले आत्महत्या गरेको भन्ने प्रस्ट हुँदाहुँदै निर्दोष मानिसलाई सजाय गर्न यहाँभन्दा अन्याय के हुन सक्छ । एउटा चोट दुवैको प्रहारबाट हुन

सम्भव हुँदैन । हचुवाको भरमा फौजदारी अभियोगमा सजाय गर्न मिल्ने होइन । प्रत्यक्ष देख्ने कोही छैन । घटनाको तत्कालै देख्ने घरधनी रमेश भट्टराईले समेत आत्महत्याको शंका व्यक्त गरेका छन् । मौकामा बुझिएका मानिसहरू घटनाको तत्कालपछि देख्ने व्यक्ति होइन, छैनन् । निजहरूले प्रतिवादीउपर किटानी भन्न सकेका छैनन् । शंकाको भरमा हामीहरूलाई दोषी घोषित गरी अन्यायपूर्ण फैसला भएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादी एकदेव न्यौपाने र तारानाथ न्यौपानेको संयुक्त पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेसमेत भई मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई धारिलो हतियार चक्कु प्रहारगरी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल तथा लासजाँच मुचुल्कासमेतबाट प्रस्ट भएको छ भने सो बेहोरालाई पुष्टि गरी जाहेरवाला खोपनाथ न्यौपानेसमेतले गरेको बकपत्र एवम् बुझिएका मानिसहरूले गरेको बकपत्रसमेतबाट यी प्रतिवादीहरूले धार भएको जोखिम हतियारले हानि घोची मृतकको कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि भएको र यी प्रतिवादीहरूले कसुर गरेको कुरालाई स्वयम् अदालतले स्वीकार गरी सकेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय हुनु पर्नेमा प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेलाई जन्म कैद र प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई मार्ने धम्की दिई रहेको निजसमेतको मिलोमतोमा बुझिएका मेनुका न्यौपानेसमेतले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको अवस्थामा प्रतिवादीले कसुरमा इन्कारी बयान गर्दैमा कसुरदार होइन भन्न सकिँदैन । प्रतिवादीले गरेको इन्कारी बयान नै सफाइको आधार बन्न नसक्ने हुँदा प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटासमेत भई योजना बनाई मृतकलाई धारिलो हतियार चक्कुले घोची कर्तव्य गरी मारेको प्रस्ट भएको देखिँदादेखिँदै प्रतिवादीले गरेको इन्कारी बयानलाई मात्र आधार लिई

प्रतिवादी गृष्मप्रसाद सापकोटालाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला प्रमाणको रोहमा त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिसिल संलग्न शव परीक्षण प्रतिवेदन, लास प्रकृति मुचुल्कासमेतबाट मृतकको मृत्यु धारिलो हतियार प्रयोग भई भएको भन्ने देखिन आएको स्थितिमा प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको सुरुको फैसला कानूनको व्याख्याको प्रश्नमा फरक पर्न सक्ने देखिएको र प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षको पुनरावेदन परेकोसमेत देखिँदा अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ को प्रयोजनार्थ एक पक्षको पुनरावेदन अर्को पक्षलाई उपलब्ध गराई अनुपस्थित पक्षलाई छलफलमा झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।६।१६ को आदेश ।

मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको र उक्त कर्तव्य गर्नेमा यिनै विरुद्ध खण्डमा लेखिएका प्रतिवादीहरू नै रहेको भन्ने उल्लिखित घटनाक्रम तथा परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट देखिएको छ । प्रत्यक्ष प्रमाण नहुँदा नै परिस्थितिजन्य प्रमाण हेरिनु पर्ने हुन्छ । यस्तै प्रकृतिको मुद्दामा “यस्तै प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव छ भने यसको लाभ अभियुक्तलाई मात्र दिने हो भने परिस्थितिजन्य प्रमाणको धारण मृत प्रायः हुने स्थिति सृजना हुन जाने” (ने.का.प ०४५ अंक ११ पृ. ११९६ नेपाल सरकार वि. ठूली कान्छी माया तामाङ मुद्दा कर्तव्य ज्यान) भनी त्यस्तै “परिस्जितिजन्य प्रमाणको शृङ्खलाहरूबाट अभियोग दाबीलाई समर्थन भएको स्थितिमा प्रत्यक्ष प्रमाणकै विद्यमानता हुनुपर्ने भन्ने मिल्दैन । फौजदारी मुद्दामा परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट अभियोग दाबीलाई समर्थन गरेको अवस्थामा प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव रहेको भन्ने तर्क ग्राह्य नहुने” । (स.अ.बु ०६७, वर्ष १९, पूर्णाङ्क ४४५, मुद्दा कर्तव्य ज्यान, बुधन

लिम्बु विरुद्ध नेपाल सरकार) त्यस्तै अर्को “कुनै अभियोग लागेको अभियुक्तले कसुरसम्बन्धी कुरामा साबिती भएको वा इन्कार गरेको निजको कथनले मात्र निजको पक्ष वा विपक्षमा स्वतः प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्दैन बरु सो साबिती वा इन्कारी बयानलाई कुनै आधारभूत तथ्य परक एवं निश्चयात्मक प्रमाणबाट समर्थित गराउनु पर्ने” (ने.क.प ०६७, अंक ५ पृ. ८१४ नि.नं. ८३७४ चार्ल्स शोभराज अंक ५ पृ. ८१४ नि.नं. ८३७४ चार्ल्स शोभराज गुरुमुख वि. नेपाल सरकार मुद्दा ज्यान) भनी त्यसै गरी अर्को “घटनाको अवस्था तथा तत्काल विद्यमान परिस्थितिलाई पुनर्मूल्याङ्कन गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको अस्तित्वलाई नकार्न उचित हुन आउँदैन । तसर्थ परिस्थितिजन्य प्रमाणको भूमिका तथा अस्तित्वलाई विश्लेषण र विवेचना गर्नुपर्ने त्यतिकै सान्दर्भिक देखिने” (ने.का.प. ०६८ अंक २ पृ. २०५ नि.नं. ८५५३, फूलबेन्च मुद्दा कर्तव्य ज्यान) भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट नयाँ विधिशास्त्रीय अवधारणा प्रतिपादित भएको देखिन्छ भने उक्त मुद्दाहरूको तथ्यसँग प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यपूर्ण रूपले समीपता ग्रहण गरी रहेको अवस्थामा उक्त प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको अवज्ञा गरी भएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी रहेको छ ।

अतः उल्लिखित आधार कारणहरूबाट विरुद्ध खण्डमा लेखिएका प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम कर्तव्यमा कसुर कायम गरी सजाय गर्नु पर्नेमा सुरुको फैसला केही उल्टी गरी कसुर ठहर भएका प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको उक्त फैसलामा सम्बद्ध कानूनको प्रयोग व्याख्या, पालनामा र प्रतिपादित सिद्धान्तको पालनामा गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग मागबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मृतक आफैँले आत्महत्या गरेको कुरा वैज्ञानिक परीक्षणबाट प्रमाणित हुन नसकेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत

पाटनको फैसलामा परिस्थितिजन्य प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन हुन नसकेको कारणबाट उक्त फैसला फरक पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।५।२ को यस अदालतको आदेश।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी र विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्त भण्डारीले मृतकको मृत्यु धारिलो हतियार चक्कुले घाँटीमा काटिएको कारणबाट भएको, प्रतिवादीहरू र मृतक एकै कोठामा बसेको र घटनास्थलमा प्रतिवादीहरूबाहेक अन्य नभएको स्थिति विद्यमान भएको प्रतिवादीहरूलाई फसाउनु पर्ने कुनै कारण नभएको र मृतककी श्रीमती जाहेरवाला मेनुका न्यौपाने जाहेरी दरखास्तमा र अदालतमा बकपत्र गर्दासमेत शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले पहिले पनि कुटपिट गरेको र गुण्डा लगाएर मार्छु भनी धम्की दिएको भनी बकपत्र गरेसमेतबाट प्रतिवादीहरूले मृतकलाई धारिलो हतियार चक्कुले घोची कर्तव्य गरी मारेको प्रस्ट भएको हुँदा अभियोग मागदाबीअनुसार प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनपर्नेमा प्रतिवादीमध्ये तारानाथ न्यौपाने एकदेव न्यौपाने, गृष्मप्रसाद सापकोटालाई सफाइ दिने गरी भएको सुरु पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तारानाथ न्यौपाने र एकदेवको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री लभ मैनाली तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री शेरबहादुर कार्कीले मृतक र प्रतिवादीहरू छिमेकी भएको ज्यादै मिल्ने व्यक्तिहरू हुन्। मृतकको पिताले जाहेरीमा मृतक र प्रतिवादीहरू ज्यादै प्रेमपूर्वकसँग बसेको

कुरा उल्लेख गरेको र शंकासम्म गरेको अवस्था छैन। घरधनी रमेशकुमार भट्टराई, बुझिएका छिमेकीहरू, काम गर्ने ठाउँको साहु पवनकुमार अग्रवालसमेतले प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेको जस्तो लाग्दैन भनी कागज गरी दिएको छ। घटना भएको थाहा पाएपछि प्रतिवादीहरूले घरवाला र प्रहरीमा समेत खबर गरिदिएका छन्। अपराध गरिसकेपछि भाग्न उम्कन खोज्ने, सो व्यवहार प्रतिवादीहरूबाट भएको छैन। घटनास्थल प्रकृति र लास प्रकृति मुचुल्काले आत्महत्या गरेको देखिन्छ। घटनास्थलभरि रगत छ। प्रतिवादीहरूले टेकेको छैन। फिङ्गर प्रिन्ट छैन। संघर्षको चिह्न छैन। दुवै प्रतिवादीको प्रहरी र अदालतमा भएको बयानमा कुनै भिन्नता छैन, एउटै छ। दुविधाजनक छैन। घाउको प्रकृतिबाट आफैँले काटेको देखिन आउँछ। डा.गोपाल चौधरीले बकपत्रमा कर्तव्यबाट घाउचोट लागेको भन्न सकेको छैन। मार्नुपर्ने कुनै कारण, इवी नभएको मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कुरा कतैबाट नदेखिएको र शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउनु पर्छ। प्रत्यक्षदर्शी, वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभाव छ। पुनरावेदन अदालत पाटनबाट प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिनुभएको फैसला कानून एवम न्यायसङ्गत हुँदा उक्त फैसला सदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग र विद्वान् अधिवक्ता श्री भीम ढकालले गृष्मप्रसाद सापकोटालाई जाहेरी दरखास्तमा पनि शंकासम्म देखाएको छैन। घटनास्थलमा नै पुगेको छैन। अन्य प्रतिवादीहरूले पनि गृष्मप्रसाद सापकोटाले कोठा देखेको छैन भनी भनेका छन्। मृतककी श्रीमतीले पहिलेदेखि नै मार्ने धम्की दिएको भनी जाहेरी दिएपनि सो सम्बन्धमा मौकामा उजुरी दिएको छैन। मृतकले आफ्नो जीवनकालमा कतैपनि प्रतिवादीहरूसँग इवी थियो वा मार्ने धम्की दिएको भने देखिएको छैन। मृतक र प्रतिवादीले काम

गरेको साहु पवनकुमार अग्रवालले यी दुवैको सम्बन्ध राम्रो थियो भनेको छ । एउटै पसलमा काम गरेको भन्दै शंका लाग्छ भनी जाहेरवालाले बकपत्र गरेको, प्रतिवादी गृष्मप्रसाद सापकोटा घटनास्थल भएको घरकोठा नदेखेको अन्य प्रतिवादीहरू सँगसाथमा रहेको भन्ने कतै नखुलेको अन्य वस्तुनिष्ठ स्वतन्त्र प्रमाणको अभावमा कसुरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने हुँदा सोही आधार कारणबाट सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालत एवम् पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत प्रतिवादी गृष्मप्रसाद सापकोटालाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटा, रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेसमेतले नै ज्यान मार्ने योजना बनाई मिलोमतोमा राति अं.२.०० बजेको समयमा रमेशकुमार भट्टराईको घरको भुइँतल्लामा मूलढोका नजिक प्यासेजमा लगी राखी कोठाबाहिर प्यासेजमा निकाली प्रतिवादीहरूको कोठाभित्रको धारिलो हतियार चक्कुले हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेको घाँटीमा हानी प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत अभियोग मागदाबी भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेले मिलोमतो गरी मृतक हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई घाँटीमा चक्कु प्रहार गरी हत्या गरी कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि भएकोले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.अनुसार जन्म कैद हुने ठहर्‍याई अर्का प्रतिवादी शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले रातको समयमा साथमा रहेको नदेखिएको, अन्य प्रतिवादीको डेराकोठासम्म पनि नदेखेको, यी प्रतिवादीले लिएको जिकिर प्रमाणबाट खण्डित नभएकोसमेतबाट आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपाने र रमेश

भन्ने एकदेव न्यौपानेको पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परी सुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी तीनैजना प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएकोमा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

अब पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. जाहेरवालाको जाहेरी हेर्दा मिति २०६८।१।२३ गते अं.२१.४५ बजेतिर तीन दाजुभाइ खानाखाई एकदेव र कुलप्रसाद एउटा खाटमा सुतेको र तारानाथ छुट्टै खाटमा सुतेको, मिति २०६८।१।२४ गते बिहानको राति अं.२.०० बजे एकदेवले आफूसित सुतेका दाजुलाई छाम्दा नभेटेपछि उठेर दाजु खोई भनी बत्ती बालेर हेर्दा, कोठाको ढोका खुल्ला रहेको कोठाबाहिर प्यासेजमा रगतको आहालमाथि किलकिले घाँटीमा धारिलो हतियार चक्कु रोपेको चोट र चक्कुसमेत भएको र छोरा कुलप्रसाद मृत अवस्थामा देखेको, वरपर हो-हल्ला गरी मानिसहरू प्रहरी भेला भएको, छोरालाई को-कस्ले कर्तव्य गरी मारेको हो, अनुसन्धान गरिपाउँ कसैले कर्तव्य गरी मारे मराएको खुल्न आएमा पुनः किटानी जाहेरी दिनेछु भनी मृतकको पिता खोपनाथ न्यौपानेले मिति २०६८।१।२४ मा जाहेरी दिएको देखिन्छ ।

३. तत्पश्चात, रमेश भन्ने एकदेव न्यौपाने, तारानाथ न्यौपानेले धारिलो चक्कु कुलप्रसादको घाटी किलकिलेमा रोपी घोची कर्तव्य गरी मारेको भन्ने यकिन खुल्न आएको र शंकामा परेका शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटासमेतलाई पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भनी मिति २०६८।१।२६ मा थीरनारायण न्यौपाने र राजेश कोइरालाको जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ ।

४. मृतक दाइ हरी भन्ने कुलप्रसाद न्यौपानेलाई मैले काट्ने मार्ने जस्ता कार्य गरेको छैन । के कसरी घटना घटेको हो, थाहा भएन भन्नेसमेत

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र मृतकलाई कसैले मारे जस्तो मलाई लाग्दैन, वहाँले आफैं छुरी रोपी आत्महत्या गरे जस्तो लाग्छ, मृतकको मृत्यु गराउनुमा हामीहरूको कुनै हात छैन। म निर्दोष छु, सफाइ पाउँ भनी अदालतसमक्ष प्रतिवादी रमेश भन्ने एकदेव न्यौपानेले इन्कारी बयान गरेको देखिन्छ।

५. विगतका दिनहरूमा पनि कुराकानी हुँदा पैसा कमाउन सकिएन भनी मनोबल गिराउने कुरा गरेकोले निजले अवश्य पनि आफैंले आत्महत्या गरेको हुनुपर्छ। मैले कर्तव्य गरी मारेको छैन। के कसरी घटना घटेको थाहा भएन भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र हामीहरूले मृतकको कर्तव्य गरी मारेका होइनाँ। साथै गृष्मप्रसाद सापकोटा हामीहरूको कोठामा नदेखेको हुँदा सो कार्यमा संलग्न भए जस्तो लाग्दैन। डिप्रेसन भई आफैंले आत्महत्या गर्नु भएको जस्तो लाग्दछ। मैले अभियोग मागदाबीअनुसारको कसुर अपराध नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन। सफाइ पाउनु पर्छ भनी अदालतसमक्ष प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने तारानाथ न्यौपानेले बयान गरेको पाइन्छ।

६. मृतकलाई मसमेतले कर्तव्य गरी मारेको हैन, छैन। म घटनास्थलमा पुगेको छैन। को-कस्ले कर्तव्यगरी मारी मारेका हुन् वा आफैं आत्महत्या गरेका हुन्, मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र मृतकको मृत्यु गराउने कार्यमा मेरो कुनै संलग्नता छैन। मेरो र मृतकका बीचमा कुनै रिसइवी केही नभएको हुँदा मैले मार्नुपर्ने कुनै कारण छैन। मैले कसुर नगरेको हुँदा अभियोग मागदाबीअनुसार सजाय हुने होइन सफाइ पाउँ भन्ने शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटाले अदालतमा बयान गरेको पाइन्छ।

७. शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको मृत्युको कारण (Penetrating injury to the neck) भन्ने उल्लेख भएको र एकपटकमात्र घाँटीमा काटिएको अवस्था छ। शरीरमा प्रतिकारको कुनै निसान प्रमाण भएको भन्ने उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख छैन। मिसिल संलग्न प्रमाणहरूमा र मूलतः घटना मुचुल्कामा मृतक फेला परेको स्थानको वरिपरि वा

अन्य कुनै कोठा वा क्षेत्रमा कुनै प्रकारको दशी प्रमाण देखिँदैन। घरको माथिल्लो तलामा घरपट्टी आफैं बसेको र निजले पनि तल्लो तलामा कुनै आवाज सुनेको वा घटना प्रकृतिअनुसारको क्रिया भएको खुलाएको छैन। यी प्रतिवादीहरूसँग मृतकको कुनै प्रकारको झैं झगडा वा विवाद भएको भन्ने कुनै प्रमाण देखिएको छैन। घटनाको दिन मृतकका पिताको जाहेरीमा कुनै नाम किटान नभएकोमा पुनः २०६८।१।२४ मा थिर नारायण न्यौपाने र राजेश कोइरालाको जाहेरी दर्खास्त पर्दा यी प्रतिवादीहरूले मारेको यकिन खुल्न आएको भन्ने उल्लेख गरे पनि यी दुई जाहेरीबीच के कस्तो तथ्ययुक्त विश्वासिलो र अकाट्य प्रमाण फेला परी यकिन खुल्न आएको हो सो मिसिलबाट नदेखिएको अवस्थामा जाहेरीकै भरमा मात्र कसुरदार ठहर गर्नु न्यायोचित हुँदैन।

८. प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मार्नु पर्ने कुनै कारण अनुसन्धानबाट देखिँदैन। मार्ने कुनै योजना बनाएको देखिँदैन वा मार्ने मनसाय भएको भन्नेसमेतको प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइँदैन। प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव भएमा मालाकार कडियुक्त तथ्यबाट परिस्थितिजन्य प्रमाण जुटाउनु अभियोजन पक्षको कर्तव्य हो। अदालतले अभियोजनपक्षबाट प्रस्तुत प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने हो, आफैंले प्रमाण सङ्कलन गर्ने वा शङ्कासम्म गरी ठहर गर्ने अवस्था हुँदैन। विश्वासिलो अकाट्य भरपर्दो प्रमाणको अभावमा अनुमान आशंका र सम्भावना जस्तो मनोगत प्रमाणलाई एकमात्र आधार नभई कर्तव्यबाटै मृतकको मृत्यु भएको भनी निष्कर्षमा पुग्नु न्यायोचित हुँदैन भन्ने सर्वोच्च अदालतबाट (ने. का.प.२०६७ अङ्क २ नि.नं.८३११ पृष्ठ २००) सिद्धान्त प्रतिपादित भएको देखिन्छ।

९. माथि उल्लिखित विवेचना आधार कारण प्रमाणसमेतबाट प्रतिवादीहरू अदालत र अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष समेत आरोपित कसुरमा पूर्ण इन्कारी रहेको देखिन्छ। यसरी उक्त इन्कारी बयानहरूमा एकरूपतासमेत भएको देखिन्छ। तथ्यमा मेल खाएको देखिन्छ। घटनास्थल प्रकृति मुचुल्कामा घाँटीको

रुद्रघण्टी मुनी २ इन्च चौडाइ ३ इन्च लम्बाइ काटेको एउटा मात्र चोट रहेको देखिन्छ । मृतकको पोष्टमार्टम रिपोर्ट हेर्दा, एउटा मात्र चोट भई Sharp margins and tailing भनी घाउको प्रकृतिमा उल्लेख गरेको छ । यस प्रकृतिको घटनामा Dead body tells the tale अर्थात मृत शरीर आफैले कथा भन्छ भन्नेसमेत अवधारणा रहेकोछ । सबै प्रकृतिको Cut injury हत्याको अकाट्य प्रमाण होइन । आत्महत्या गर्दाको मानसिक अवस्था फरक फरक हुने हुँदा त्यसमा एकरूपता खोज्न न्यायोचित हुँदैन । हत्यामा Foresightedness of consequence तथा Desire of consequence हुनु पनि आवश्यक हुन्छ । प्रस्तुत घटनामा त्यस्तो अवस्था देखिँदैन । प्रस्तुत घटनाको वस्तुस्थिति, लास तथा घाउको प्रकृति एवं घटनास्थलको अवस्था हेर्दा आत्महत्या होइन भनी किटानी रूपमा भन्न सक्ने अवस्था देखिँदैन । सुरु जाहेरीमा यी प्रतिवादीहरूउपर किटानी जाहेरी नपरेको र पछि परेको जाहेरीमा मात्र किटानी गरी जाहेरी परेको भएपनि कुनै अकाट्य प्रमाण भए उक्त जाहेरी मै पनि उल्लेख हुन सक्नेमा सो अवस्था देखिँदैन । वारदात प्रत्यक्ष देख्ने अरु कोही नभएको एकै कोठामा सुतेकै भस्मा जाहेरवालाले उल्लेख गरेअनुसारको अवस्था नदेखिएको र मार्नुपर्ने उद्देश्य कारण र कस्ले किन मारेको भन्ने प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार प्रमाणित गराउन सकेको देखिँदैन ।

१०. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार कसुर प्रमाणित गर्ने भार फौजदारी मुद्दामा आफ्नो अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ भनी उल्लेख भएअनुसार तथ्य प्रमाणद्वारा अभियोग दाबी पुष्टि गर्न नसकेको, परिस्थितिजन्य प्रमाणमा तथ्यहरूको एकआपसमा सम्बन्ध रही रहेको समेत नदेखिएको, प्रतिवादीहरूले मृतकलाई चक्कुले घाँटीमा काटी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने प्रत्यक्ष चशमदिद साक्षी प्रमाण, परिस्थितिजन्य प्रमाणको साथै वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा तथा माथि उल्लिखित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त (ने.का.प.२०६७

अङ्क २ नि.नं.८३११ पृष्ठ २००) अनुरूप विश्वासिलो अकाट्य प्रमाणको अभावमा अनुमान, आशंका र सम्भावना जस्तो मनोगत प्रमाणलाई एकमात्र आधार बनाई कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको भनी भन्न न्यायोचित नहुने हुँदा प्रतिवादीहरू तारानाथ न्यौपाने, एकदेव न्यौपाने र शंकर भन्ने गृष्मप्रसाद सापकोटालाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

११. अतः पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१०।२३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. उम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत: जयराम श्रेष्ठ

इति संवत् २०७४ साल पुस १७ रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१४४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७५।२।२२
०७०-CR-१२५८

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / वादी : गीता सुनारसमेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला गोरखा, नाम्जुङ्ग
गा.वि.स. वडा नं.२ घर भई काठमाडौं जिल्ला
का.म.न.पा. वडा नं.१६ वस्ने विष्णु काप्रीसमेत

- जो जसको क्रियाबाट भएपनि व्यक्तिको ज्यान गएको अवस्थामा अनुसन्धान फितलो र कमजोर भएकै कारण कसुरदारले उन्मुक्ति पाउने, पीडितले न्याय नपाउने तथा निर्दोषले सजायको भागी हुनुपर्ने कुनै पनि विषय कानूनी राज्यमा स्वीकार्य हुन सक्दैन । यसतर्फ न्यायका सरोकारवाला सबै सचेत भई अपराधको सूचना, अनुसन्धान, अभियोजन र सुनुवाइ तथा सुनुवाइपश्चात्का कार्यान्वयन पक्ष सबै तहमा कानून र कानूनका मान्य सिद्धान्तहरूको उचित प्रयोग र व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक पर्ने ।
- हिरासतमा रहेका व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण हुने गरी यातना दिन, कुटपिट गर्न, अमानवीय व्यवहार गर्न नहुने र मानवोचित व्यवहार

गर्नुपर्नेलगायतका फौजदारी कसुरको अनुसन्धानसम्बन्धी कानूनी एवं सैद्धान्तिक मान्यतालाई आत्मसात गर्न नसकेको, त्यसअनुरूप प्रहरी कर्मचारीलाई तालिम दिन नसकेको, निर्देशन र नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्थापकीय पक्ष उत्तरदायी हुन नसकी अझै पनि पुरातन विधि र प्रक्रियाबाटै कसुरको अनुसन्धान गर्ने पद्धति रहेको आभास हुने ।

- ठगीको आरोप लागेका सानु सुनारलाई निजको व्यक्तिगत अधिकार, स्वास्थ्य स्थिति र अवस्थाको ख्यालै नगरी हिरासतमा गरिएका व्यवहारसमेतबाटै निज मृत्युको मुखसम्म पुगेको यथार्थ अवस्था देखिएकोले दोषीले सजाय, निर्दोषले सफाइ तथा पीडितले न्याय पाउने सुनिश्चितता हुने गरी अनुसन्धान, प्रमाण सङ्कलन, अभियोजन र अभियोजनलाई समर्थन गर्ने प्रमाण जुटाउनको लागि आधुनिक अनुसन्धान पद्धतिको प्रयोग कानून र तथ्यको विश्लेषण एवं मानव अधिकारको संरक्षण गर्न सक्ने अपराध अनुसन्धानसम्बन्धी तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्ति रहने छुट्टै प्रहरी समूह गठन गर्नेतर्फ सम्बन्धित अनुसन्धान निकाय र अभियोजन पक्षको ध्यानाकर्षण गराउने ।

(प्रकरण नं. १५)

- पीडितको मृत्यु भइसकेको अवस्थामा निजको हकवालालाई पर्न गएको मानसिक कष्ट र क्षतिसमेतलाई न्यायको रोहमा एउटा विशिष्ट अवस्थामा न्यायको मान्य सिद्धान्त र अन्तरनिहित अधिकारअन्तर्गत पनि अदालतले पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति भराई दिन उपयुक्त आदेश गर्न सक्ने ।
- हिरासतमा रहेका व्यक्तिको मृत्यु भएको

र फितलो तथा कमजोर अनुसन्धानको कारण कसुरदारले उन्मुक्ति पाएकै आधारमा पीडितले क्षतिपूर्तिसहितको पूर्ण न्याय पाउने हकबाट वञ्चित हुनु न्यायोचित मान्न सकिँदैन । पीडितलाई न्यायको अनुभूति गराउन राज्यले केही जिम्मेवारी लिनै पर्ने हुन्छ । प्रतिवादीले सजाय भोग्ने विषय पीडकको अनिवार्य दायित्व हो भने पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने विषय पीडितलाई न्यायको अनुभूति गराउने परिपूरणको एउटा माध्यम हो । क्षतिपूर्ति पीडकबाट भराउन नसकिने अवस्थामा त्यसको दायित्व राज्यले लिनुपर्ने कुरा लोक कल्याणकारी राज्य तथा नागरिकप्रति उत्तरदायी सरकारको दायित्व पनि हो । यसबाट नागरिकले राज्य हाम्रो अभिभावक हो भन्ने महसुस गर्न सक्ने ।

- पीडितको मृत्यु भइसकेको अवस्थामा निजमा आश्रित निजका परिवारले राज्यका तर्फबाट केही न केही राहत अनुभूति गर्न पाउनु पर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा कमजोर अनुसन्धान भएको भन्ने कुरा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र स्वयं प्रहरी संगठनबाट गठित समितिका प्रतिवेदनबाटै प्रस्ट देखिन्छ । यस अवस्था र परिवेशमा हिरासतमै रहेका व्यक्तिको मृत्यु भएकोमा पीडितका आश्रित प्रति संरक्षकत्वको भूमिकाबाट राज्य पन्छिन वा विमुख रहन मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ मृतकको नजिकको हकवालालाई बैंक खाता खोल्न लगाई सो खातामार्फत पीडित राहत कोष वा त्यस्तै प्रकारको सरकारी कोषबाट राहत स्वरूप सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयमार्फत उचित क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनु भनी नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालयको नाममा निर्देशात्मक आदेशसमेत जारी हुने ।

(प्रकरण नं. १६)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवाली
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र शेरबहादुर के.सी. तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री रामचन्द्र पौडेल र श्री नरेन्द्र भट्ट
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री बालेन्द्र रूपाखेती
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्या. श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशचन्द्र गजुरेल
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रोहमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

कृष्णबहादुर वि.क., सानु सुनार र राम तण्डुकारसमेत भई अनाथालय खोल्न भनी रु.२५,०००।- ठगी गरेको र ठगी गर्ने व्यक्तिहरूको खोजतलासका क्रममा काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.१४ कलंकी खसीबजार एरियामा फेला पारी स्थानीय मानिसहरूले कुटपिट गरेकोले छुटाएर बुझाउन ल्याएको छु भनी निवेदनसहित बुझाएको हुँदा निजहरूको स्वास्थ्य जाँचको लागि यसै पत्रसाथ पठाइएको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।९ गतेको वीर अस्पताललाई लेखेको पत्र ।

मिति २०६७।२।१९ गते दिनको अं. १३.३० बजेको समयमा मेरो पति सानु सुनारलाई ठगी गरेको भनी केही मानिसहरूले कुटपिट गरी खसी बजारमा प्रहरीलाई बुझाएको भन्ने फोनमार्फत थाहापाई कलंकी आई बुझ्दा एकजना मानिसले ठगी गरेको आरोप लगाई अन्य व्यक्तिहरूको सहयोगमा कुटपिट गरी प्रहरीमा बुझाएको भनेको हुँदा खसी बजारस्थित प्रहरीलाई बुझ्दा कालिमाटी पठाएको भन्ने जानकारी पाई यस कार्यालयमा आई बुझ्दा विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी विष्णु काप्रीसमेत भई कुटपिट गरी गम्भीर घाइते भएकोले वीर अस्पतालमा लगी उपचार भइरहेको भन्ने थाहा पाई गई हेर्दा गम्भीर चोट लागि उपचार भइरहेको देखेको हुँ । विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीसमेतलाई ठगी गरेको भन्ने निहुँमा कुटपिट गरेको र ठगी गरेको भए कानूनबमोजिम कारबाही हुनु पर्नेमा काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.१४ कलंकी खसी बजारस्थित सडकमा बोलाई मरणान्ध हुने गरी के कुन हतियार प्रयोग गरी कुटपिट गरी ज्यानमार्ने उद्योग गरेका हुन् अनुसन्धान गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने जाहेरवाला गिता सुनारको मिति २०६७।२।१० गतेको जाहेरी दरखास्त ।

प्रतिवादी विष्णु काप्रीको खोजतलासको क्रममा काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.१६ बालाजु माछा पोखरीस्थित हिँडिरहेको अवस्थामा फेला पारी आवश्यक कारबाहीको लागि यसै प्रतिवेदन साथ दाखिला गरिएको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।१० गतेको पक्राउ प्रतिवेदन ।

कुटपिट भई उद्धार गरी यस कार्यालयमा दाखिला हुन आएका सानु सुनारसमेतको उपचार भइरहेको, पक्राउ परेको प्रतिवादी विष्णु काप्रीउपर अनुसन्धान भइरहेको र जाहेरीमा अन्य स्थानीय मानिसहरूसमेत भई कुटपिट गरेको भनी उल्लेख भएको हुँदा तहाँ कार्यालयबाट प्रहरी अधिकृतको टोली खटी गई वास्तविक कुटपिट गर्ने व्यक्तिहरू पत्ता लगाई फेला परेमा पक्राउ गरी दाखिला गराउन हुन भन्नेसमेत बेहोराको महानगरीय प्रहरी बिट कलंकीलाई मिति

२०६७।२।१९ गते लेखेको पत्र ।

घाइते सानु सुनारको वीर अस्पतालमा उपचारको क्रममा मिति २०६७।२।१९ गते दिनको अं. १५.०० बजेको समयमा मृत्यु भएको भनी सम्बन्धित चिकित्सकद्वारा जानकारी गराएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।१९ गतेको प्रहरी प्रतिवेदन ।

काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.१४ स्थित कलंकी बल्खुको रिडरोड पक्की सडकको उत्तर छेउ सडक पेटीमा रहेको फलामको बिजुलीको पोल भएको स्थानमा बा.१.ज.५४४८ नं. को ट्याक्सीमा यात्रा गरी आएको कृष्णबहादुर वि.क., राम भन्ने स्याम तण्डुकार र सानु सुनारलाई प्रतिवादी विष्णु काप्रीले ठगी गर्ने व्यक्तिहरू हुन् भनी हो हल्ला गरेपछि भेला भएका मानिसहरूको भीडले कुटपिटसमेत गरी घाइते बनाएको भनी स्थानीय मानिसहरूसमेतले देखाई दिएबमोजिम लेखिएको घटनास्थल ४ किल्लासहितको विवरण ठीक छ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।१४ गतेको घटनास्थल मचुल्का ।

विपक्षी सानु सुनारसमेत भई मलाई विभिन्न प्रलोभनमा पारी अनाथालयको लागि भनी मसँग रु.२५,०००।- लिएको र पुनः मिति २०६७।२।१९ गते निजहरूले नै रु.२,००,०००।- माग गर्न आएकोमा घरमा गई दिने कुराकानी भई बुझ्दै जाँदा ठगिएको यकिन भई निजहरूको खोजतलास गर्ने क्रममा घरमा रकम लिन आउने कुरा ल्याण्ड लाइनबाट फोन गरेको हुँदा उक्त रु.२५,०००।- उठाउने सोची पैसा लिन आउनु भनी खसी बजारमा बोलाई निज बा.१ ज.५८४८ नं. को ट्याक्सी चढी कलंकी बजारमा आएकोले मैले ठग ठग भनी बताएपछि स्थानीय मासिनहरूले निज कृष्ण वि.क., सानु सुनार र राम तण्डुकारलाई कुटपिट गर्न थालेपछि छुट्याई यस कार्यालयमा आवश्यक कारबाहीको लागि बुझाउन ल्याएको छु, निजहरूले अनाथालयको लागि भनी रकम ठगी गरेको यकिन भएको हुँदा कानूनबमोजिम कारबाही चलाई उक्त ठगिएको रकमसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्ने विष्णु

काप्रीको मिति २०६७।२।१९ गतेको निवेदन ।

तत्काल नाम थाहा भएका विष्णु काप्रीले हार गुहार गरी हो हल्ला गरेपछि भेला जम्मा भएका मानिसले खसी बजारबाट लखेट्दै एमाले पार्टी कार्यालय सडक छेउमा उक्त ट्याक्सी रोकी घेरा हाली भेला जम्मा भएका मानिसहरूले ट्याक्सी चढी आएका पछि नाम थरसमेत खुल्न आएका सानु सुनार, कृष्ण वि.क.र ट्याक्सी चालक राम तण्डुकार तीनै जनालाई कुटपिट गरी रहेको अवस्थामा स्थानीय बिट कलंकीबाट तत्काल प्रहरी पुगी उद्धार गरी बिटमा लगी मानिसहरूको भिडभाड बढेको हुँदा महानगरीय प्रहरी वृत्त कालिमाटीतर्फ लैजान लागेको देखेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।१४ गतेको घटना मुचुल्का विवरण कागज ।

मिति २०६७।२।१९ गतेको घटना घट्नुभन्दा करिब १ हप्ता अगाडि साथी सानु सुनारले फोन गरी एक जना मान्छे खोज, अनाथालय खोल्ने राम्रो कमाइ हुन्छ भनेकोले लोभमा परी निज विष्णु काप्रीसँग कुरा गरी अनाथालय खोली व्यापार गर्ने, अन्य कमाइसमेत हुन्छ भन्दा सहमति जनाएकोमा मिति २०६७।२।१७ गते नै साथी तयार भएको कुरा जानकारी गराई कलंकीमा विष्णु काप्रीसँग सानु सुनारलाई भेट गराई जावलाखेल स्थित होटलमा गई सानु सुनारले १ जना धेरै पैसावाला साहु छ लिई आउँछु भनी गई एक जना मधेसी मूलको व्यक्ति लिई आएकोले चिनजान भई भोलि भेट्ने भनी सबैजना घर कोठातर्फ गर्यो, निज सानु सुनारले भोलि तास खेली निज साहुको पैसा जित्नुपर्छ भनेको, भोलिपल्ट ऐ. ८ गते कलंकीमा सबै जना भेटी सोही ठाउँमा गई तास खेल्दा म र विष्णु काप्रीले आफूसँग भएको रकम निज साहुले जित्यो, छुट्ने बेला आजको थोरै पैसा साहुलाई जिताइदिएको हुँदा भोलि १० लाख जित्ने कुरा भई ऐ. ९ गते दिउँसो १२ बजेतिर विष्णु काप्रीले २ लाख लिई आएको छु भनी भनेकोले तत्काल सानु सुनार, मसमेत ट्याक्सी चढी जाँदा ट्याक्सी रोकी भनाभन हुन लागेकाले निजले ठग ठग भनी कराउन थाली ७।८ जना व्यक्तिहरूको भिड आई मलाई र सानु सुनार र

चालकसमेतलाई बाहिर निकाली भुइँमा लडाई कुटपिट गर्न थाले, केही समयपछि प्रहरी बिटमा बुझाई प्रहरीले सोधपुछ गरी दिनको अं.१६.०० बजेको समयमा कालिमाटी प्रहरीमा ल्याई बुझाएको हो । तत्काल सोधपुछ गरी हिरासतमा राखेको, केही समयपछि मुद्दा फाँटमा समेत लगी सोधपुछ गर्ने क्रममा विष्णु काप्री र निजको श्रीमतीसमेत भएकोले मोबाइल तथा हामीसँग भएको र २२,५००।- रकम दिन्छौं भन्दा नमानेको हुँदा पुनः हिरासतमा राखेको हो । सो समयमम कुनै गाहो नभएको र राति करिब २२.०० बजेको समयमा सानु सुनार अचानक सिकिस्त बिरामी भई प्रहरीले राती नै अस्पतालमा लगेका हुन्, मसमेतलाई कलंकी तथा कालिमाटीसमेतमा प्रहरी कोही कसैले कुटपिट गरेको छैन, निज विष्णु काप्रीसमेतले बोलाई अन्य मानिससमेत लगाई कुटपिट गरेका हुन्, प्रयोग गरेको हतियारबारेमा थाहा भएन, कुटपिट गर्ने व्यक्तिहरूसमेत म चिन्दिन भन्नेसमेत बेहोराको प्रत्यक्षदर्शी कृष्णबहादुर वि.क.को मिति २०६७।२।१४ गतेको कागज ।

मैले चलाउने गरेको बा. १ ज. ५४४८ नं. का ट्याक्सी मिति २०६७।२।१९ गते दिनको अं. १३.०० बजेको समयमा कलंकीमा बसिरहेको अवस्थामा २ जना व्यक्तिले बल्लुसम्म जाने भनी चढी खसी बजारमा पुग्दा १ जना सडक पेटीमा उभिएर बसेका व्यक्तिलाई देखी ट्याक्सीमा चढ्ने व्यक्तिले रोक्न भनेपछि दुवै पक्षबीच विवाद भई चोर चोर, ठग ठग भनी हल्ला गर्दा अन्य मानिसहरूले दोडँदै आई लखेटेपछि केही पर पुगेपछि पक्राउ गरी कुटपिट गरेका हुन्, सो क्रममा म तथा ट्याक्सीमा आएका २ जनासमेत घाइते भएका थिए, निज सडकमा उभिएका व्यक्तिसमेत सोही ठाउँमा थिए, निज व्यक्ति विष्णु काप्री रहेछन् र अन्य व्यक्ति कृष्ण वि.क.र सानु सुनारसमेत रहेछन् भने कुटपिट गर्ने समूहबाट छुटाई मसमेतलाई उद्धार गरी बिटमा लगेपछि थाहा भएको हो । त्यसपछि कालिमाटी प्रहरीमा ल्याई बुझाएको हो । तत्काल सोधपुछ गरी हिरासतमा राखेको, केही समयपछि मुद्दा फाँटमा समेत लगी सोधपुछ गर्ने क्रममा विष्णु काप्री र निजको

श्रीमतीसमेत भएकोले सानु सुनारले मोबाइल र रकम रु.२२,५००।- रकम दिन्छौं भन्दा नमानेको हुँदा पुनः हामीहरूलाई हिरासतमा राखेको हो । सो समयसम्म कुनै गाह्रो नभएको र बेलुका खाना खाई बसेकोमा राति करिब २२.०० बजेको समयमा सानु सुनार अचानक सिकिस्त बिरामी भई ढलेको हुँदा अन्य थुनुवाहरूले जुत्ता र मोजासमेत सुघाएको, केही समयपछि पनि ठीक नभएकोले प्रहरीले राति नै अस्पतालमा लगेका हुन्, मैले पछि मात्र निजहरूलाई चिनेको हो । मसमेतलाई कलंकी तथा कालिमाटीसमेतमा प्रहरी कोही कसैले कुटपिट गरेको छैन, निज विष्णु काप्रीसमेतले ठग ठग भनी कराएपछि उपस्थित भिडले हातपात एवं कुटपिट गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रत्यक्षदर्शी राम भन्ने श्याम तण्डुकारको मिति २०६७।२।१४ गतेको कागज ।

मिति २०६७।२।१९ गते करिब दिनको १६.०० बजेको समयमा हिरासतमा ल्याएका सानु सुनारसमेत ३ जनालाई ठगी गरेको सम्बन्धमा सोधपुछको लागि ल्याएको भन्ने सुनेको, राति खान खाई हिरासत कक्षमा नै बसिरहेको अवस्थामा करिब २२.०० बजेको समयमा निज ३ जनामध्ये सानु सुनारले मुखबाट फिज निकाली भुइँमा ढलेको हुँदा हामीहरूले जुराफ सुगाएकोमा केही समय ठीक भई, ड्युटीवालाले समेत हेर्दा ठीक भएकोले छाडी दिएको, पुनः केही समयपछि ढलेको हुँदा ड्युटीवालाले बाहिर निकाली पानीसमेत खान दिई झन् बेहोस होला जस्तो देखी तत्काल उपचारको लागि पठाएको, निजलाई हिरासत तथा क्वाटरगार्डसमेतमा कुटपिट तथा गाली गलौज गरी अमानवीय व्यवहार गरेको छैन भन्नेसमेत बेहोराको हिरासतमा रहेका थुनुवाहरू संगम भण्डारीसमेतले मिति २०६७।२।१५ गते गरिदिएको कागज ।

म जाहेरवालाको बाबु वर्ष ४६ का सानु सुनारलाई कलंकी खसी बजार स्थित बिटबाट प्रतिवादी विष्णु काप्रीले जाहेरी दिएकोले मिति २०६७।२।१९ गते दिनको अं. १.४२ बजेको समयमा पक्राउ गरी कालिमाटीस्थित प्रहरी कार्यालयमा ल्याएको भन्ने

थाहा पाई आई भेट्न खोज्दा भेट्न नदिई त्यही कार्यालयको प्रहरीहरूले लाठी, मुक्का र लात्ताले हिकाई रहेकोले आमाले नकुट्न भन्दा आमालाई समेत कुट्न खोजेले बुझ्दा नगद रु.२५,०००।- ठगी गरेको भनी बताएकोले तत्काल रु.२२,५००।- दिई बाँकी ल्याइदिन्छु भनी आमा जानुभएपछि बुबालाई भित्र लगी कुटपिट एवं यातना दिई मरणासन्न अवस्थामा पुऱ्याई वीर अस्पतालमा लगी बेहोस अवस्थामा उपचार भइरहेको भन्ने थाहा पाई गई बुझ्दा कुटपिट गरेको र उपचारको क्रममा ऐ. ११ गते मृत्यु भएकोले कालिमाटी प्रहरी कार्यालयबाट कुटपिट गरी सोही पीडाले बुबाको मृत्यु भएको हुँदा निज अभियुक्त प्रहरीसमेतलाई कारबाही गरी हदैसम्मको कारबाही गरी लाससमेत सतगतगर्न जिम्मा पाउँ साथै कुटपिट गर्न लगाउने विष्णु काप्रीसमेतलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मनोज सुनारको जाहेरी दरखास्त ।

काठमाडौं जिल्ला महाराजगन्ज स्थित शिक्षण अस्पताल शव गृहमा रहेको मृतक वर्ष ४६ का सानु सुनारको लासमा रहेको कपडा हटाई हेर्दा टाउकोको बीच भागबाट बायाँतर्फ टाउकोको अगाडि भागबाट पछाडिसम्म उपचारको क्रममा टाँका लगाएको घाउ, नाकको दुवै प्वालबाट रगत बगेको, छातीको दायाँ बायाँतर्फ निलो कालो देखिने निल डाम रहेको, लिङ्गबाट तरल पदार्थ बगेको, दुवै खुट्टामा निलडाम, बायाँ गोडाको गोली गाँठो नजिक सानो घाउ भएको, पछाडि पिट्युमा निलो कालो, जस्तो डाम रहेको, अन्य शारीरिक अवस्था सामान्य रहेको लासको अन्य शारीरिक विवरण ठीक छ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।१५ गतेको लास जाँच मचुल्का ।

मनोज सुनारको जाहेरी दरखास्त पाना २ यसै पत्रसाथ संलग्न राखी पठाइएको छ, वारदातस्थल ताहाँ कार्यालयअन्तर्गत पर्ने भएको हुँदा उल्लिखित घटना सम्बन्धमा सूक्ष्म रूपमा सत्य तथ्य बेहोराको अनुसन्धान कार्य अगाडि बढाउनु हुन भन्नेसमेत बेहोराको महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंको मिति

२०६७।२।१५ गतेको पत्र ।

घाइते सानु सुनारको उपचारको क्रममा मिति २०६७।२।१९ गते दिनको करिब १५.०० बजेको समयमा वीर अस्पताल काठमाडौंमा नै मृत्यु भएको र मृतकका छोरा मनोज सुनारले कुटपिटबाट बुबा सानु सुनारको मृत्यु भएको र मृतक बुबालाई कुटपिट गर्ने कार्यमा श्री महानगरीय प्रहरी वृत्त कालिमाटी काठमाडौंका प्रहरी कर्मचारीहरू समेत संलग्न रहेकाले कुटपिट गर्ने व्यक्तिहरूको नामसमेत खुलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी मजकुर श्री महानगरीय प्रहरी परिसर, हनुमानढोका काठमाडौंमा जाहेरी दरखास्त दिएअनुसार मजकुर कार्यालयबाट सूक्ष्म रूपमा सत्य तथ्य बुझी अनुसन्धान कार्य अगाडि बढाउन हुन भनी पत्रसाथ जाहेरी दरखास्तलगायतका मिसिल कागजातहरू यस कार्यालयमा पठाएको हुँदा त्यसतर्फ समेत अनुसन्धान कार्य गर्नुपर्ने भएको हुँदा तपाइँलाई निम्न प्र.क. समेत यसै पत्र साथ खटाइएको छ । कमान्डमा गरिएको बोर्ड गठन टोलीसमेतसँग समन्वय गरी मृतक सानु सुनारलाई प्रहरी कर्मचारीले कुटपिट गरेको सम्बन्धमा सूक्ष्म एवं गहन रूपमा बुझी कुटपिट गरेको पाइएमा के कुन कार्यालयका के कुन दर्जाका प्रहरी कर्मचारीले कुटपिट गरेको हो, तीनपुस्ते विवरणसहितको नामावली खुलाई मिति २०६७।२।१९ गतेभित्र अनिवार्य रूपमा पेस गर्नु हुन भन्नेसमेत बेहोराको प्र.ना.नि. ईश्वरीप्रसाद तिवारीलाई मिति २०६७।२।१७ गते खटाएको पत्र ।

मृतक सानु सुनारको टाउकोमा गम्भीर चोट लागी सोही चोटका कारण मृत्यु भएको भन्नेसमेत बेहोराको फोरेन्सिक मेडिसिन विभाग, शिक्षण अस्पताल, महाराजगन्ज, काठमाडौंको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६७।२।१४ गते मेरो काठमाडौं जिल्ला बालाजुस्थित पसलमा एकजना श्याम वि.क. भनी नाम बताउने व्यक्ति आई अनाथालयको कुरा गरी धेरै तरकारी तथा मसलासमेत चाहिने हुँदा दिन सक्नुहुन्छ भने कुरा गर्छु भनेकोले व्यापार हुने सोची

सहमत भई निजले फोन नं. समेत लिई गएको, पुनः ऐ. ५ गते निज व्यक्ति नै पसलमा आएको खबर पाई पसलमा आई गफगाफ गर्दा कलंकीमा भएकोले बालाजु नसरुन्जेलसम्म दिन सक्नुपर्छ भनेकोले हुन्छ भनेको, ऐ. ६ गते फोन गरी कलंकी खरसी बजारमा निज श्याम वि.क.ले बोलाएकोले गई भेटी अनाथालय जाओँ भनी जाने क्रममा बाटामा मगर थरको व्यक्तिसँग भेट भई गफगाफ गर्दा साहुले आफ्नो बहिनीलाई बलात्कार गरेकोले आत्महत्या गरी मरेको हुँदा निजसँग बदला लिन निज व्यक्ति तास खेल्ने हुँदा धनी पनि भएकोले तास खेल्दा जिताउँछु, मलाई सहयोग गर्नुस् भनेकोले सहमतिमा ट्याक्सीमा मानभवनतर्फ गई ऐ. लजमा बस्ने क्रममा निज मगरले साहुलाई लिई आई गफ गर्दा आज खेल्न मुड नभएको, भोली खेल्ने भनेकोले भोली बोलाउनको लागि रक्सीसमेत खुवाउन भनी मसँग रु.३,५००।- लिई निज साहुलाई दिई भोली भेट्ने सल्लाह गरी ऐ. ७ गते तीनै जनाले कलंकीमा भेटी जावलाखेल स्थित हडकड गेष्ट हाउसमा बसी हामी तीनजना एकापट्टि हुने सल्लाह गरी म र श्याम वि.क.को रकम मिसाई तास खेल्दा हामीले रु.३०,००,०००।- जितेको रकम साहुजीको मुखियाले रकम लिई आउने यो रकम निज साहुलाई दिउँ भन्दा मैले इन्कार गरेपनि श्याम भन्नेले टेन्सन लिनु पर्दैन भनेको हुँदा दिई घरमा फर्की श्रीमतीसँग कुरा गर्दा ठगिएको यकिन भई निज व्यक्तिहरूसँग कुरा गर्दा उक्त रकम लिन रु.२,००,०००।- देखाउनु पर्छ लिई आउनु भनेकोले ठगिएको कुरा गर्दा कुनै प्रवाह गर्नु पर्दैन भनेका थिए, सो क्रममा श्यामसमेतले पैसा ठीक भयो भएन भनी फोनमा सोध्ने गरेका थिए त्यसपछि मिति २०६७।२।१९ गते कलंकीमा भेटौँ भनी म र श्रीमती कलंकीस्थित प्रहरी बिटमा खबर गरी २ जना प्रहरी सादा पोशाकमा पठाई दिएकोले भेट गर्ने ठाउँमा निजहरू ट्याक्सीमा चढी आई पुगेकोले ट्याक्सीबाट ओर्लनभन्दा नमानेकोले तानातान भई ट्याक्सी अगाडि बढाउन लागेको हुँदा ठग ठग भनी कराउँदा केही व्यक्तिहरूले चालक तथा अन्य २ जनासमेतलाई हातपात गरी लछार पछारसमेत

गरेको हुन् सोही समयमा प्रहरी आई उद्धार गरी नियन्त्रणमा लिई कलंकी बिटमा लगी प्रहरीले मलाई र उक्त बा.१ज.५४४८ नं.को ट्याक्सीमा आएका व्यक्तिहरूसमेतलाई सामान्य सोधपुछ गरी प्रहरी कार्यालय कालिमाटीमा ल्याएको हो, सोही समयमा कालिमाटीमा निवेदन दिई सोही विषयमा छलफल भई भएको नगद रु.२२,५००।- र मोबाइलसमेत दिने भनेकोले नमानी भोली कुरा गरौंला भनी गए । निजहरूको सक्कली नाम सानु सुनार, कृष्ण वि.क. र चालक राम भन्ने श्याम तण्डुकार भन्ने कुरा प्रहरीलाई सोधपुछका क्रममा बताएका र भोलिपल्ट निजहरूमध्ये सानु सुनार बिरामी परी उपचारको क्रममा लगेको भन्ने थाहा भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी विष्णु काप्रीको मिति २०६७।२।२९ गतेको बयान ।

मसमेतको टोली खटिई गई वास्तविकता बुझ्ने क्रममा ड्युटीमा रहँदाको अवस्थामा खटिएका प्र.स.नि. मधुसुदन विष्ट, प्र.ज. कृष्णप्रसाद खतिवडा, प्र.ज. रोशन विष्टसमेत भई पक्राउ परेको सानु सुनार, कृष्णबहादुर वि.क. र राम भन्ने श्याम तण्डुकारसमेतलाई सामान्य हातपात गरेको, स्थानीय मानिसहरूसमेतले कुटपिट गरेको बुझिन आएको हुँदा सोहीबमोजिमको प्रतिवेदन लेखी पेस गरेको छु कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।२।२५ गतेको प्र. ना.नि. ईश्वरीप्रसाद तिवारीसमेतको प्रतिवेदन ।

गिता सुनारसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी विष्णु काप्रीसमेत भएको ज्यानमार्ने उद्योगबाट कर्तव्य ज्यान मुद्दामा परिणत भएको ज्यान मुद्दाको अनुसन्धानको क्रममा उपस्थित गराउनु भनिएका प्र.स.नि. मधुसुदन विष्ट, प्र.ज. कृष्णप्रसाद खतिवडा, प्र.ज. रोशन विष्टसमेतलाई उपस्थित गराइएको भन्ने महानगरीय प्रहरी वृत्त प्रशासन शाखा, कालिमाटीको पत्र ।

मिति २०६७।२।१९ गते विहान अं.१०.०० बजे देखिको ड्युटी भएकोमा ऐ. १४.०० बजेको समयमा कलंकीबाट प्र.ना.नि.प्रकाश पराजुलीले तत्काल नाम थाहा भएका सानु सुनारसमेत ३ जनालाई ठगी गरी

हिँड्ने हुन् भनी प्रतिवादी विष्णु काप्रीसमेत आएका थिए, निजहरूको बारेमा टिपोट गरी गार्ड कमाण्डर प्र.ह. शिवहरी बस्नेतलाई हिरासतमा राख्न आदेश दिएको ऐ. २२.०० बजेको समयमा निजहरूमध्ये सानु सुनार बिरामी परेको भन्ने जानकारी पाई उपचारको लागि वीर अस्पतालमा पठाई प्र.नि. पुष्करबहादुर चन्दलाई जानकारी गराएको हुँ, सोपश्चात् सिटी स्क्यान गर्ने कार्यसमेत गराई टाउकोको अप्रेसन गर्नुपर्ने भएकोले रकमसमेतको व्यवस्था गराई अप्रेसनसमेत भएको थियो । सो कुरासमेत जानकारी गराएको थिएँ, पक्राउ परी आएका सानु सुनार, कृष्णबहादुर वि.क. र राम भन्ने श्याम तण्डुकारसमेतलाई हातपात एवं कुटपिट गरेको छैन, थुनामा समेत अन्य कोही कसैले कुटपिट गरेको छैन, उपचारको क्रममा ऐ. ११ गते मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएको हो । हिरासतमा २ पटक लडेको र सोही कारण टाउकोमा ठोकिएको र थुनुवाहरूले छारे रोग भनी मोजासमेत सुँघाएका भन्नेसमेत थाहा छ, मृतकको टाउको चोट हिरासतमा लड्दा भएको र निलडाम भिडले कुटपिट गर्दा भएको हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी मधुसुदन विष्टको बयान कागज ।

मिति २०६७।२।१९ गते राष्ट्रपतिको सवारी भएकोले कलंकी चोकमा ड्युटी भएको र सवारी सकिएपछि बिटमा गई बसिरहेको अवस्थामा लुटेरा भाग्यो भन्ने हल्ला सुनी कमाण्डर प्र.ना.नि.प्रकाश पराजुलीले गाडी निकाल्न भनेकोले बल्खुतर्फ बढ्ने क्रममा जाम भएको विस्तारै जाँदै गर्दा तीनजना व्यक्ति र ट्याक्सीसमेत प्रहरीले नियन्त्रणमा लिएको रहेछ, सोपश्चात् तीनै जनालाई गाडीमा राखी बिटमा ल्याएको हो । सो समयमा मानिसहरूको आक्रोशित भिड भएकोले चोर, ठगलाई कुटपिट गर्नुपर्छ बाहिर निकाल भनी हल्ला खल्ला गरेकोले सोही समयमा सवारी आउन लागेकोले तत्काल ड्युटीमा गई सवारी क्रस भएपछि कलंकी बिटमा आई आफ्नो गाडीमा पक्राउमा परेका सानु सुनार कृष्ण वि.क. र राम भन्ने श्याम तण्डुकारसमेतलाई गाडीमा राखी कालिमाटी कार्यालयमा ल्याई प्र.स.नि. मधुसुदन विष्टलाई

बुझाएको निजहरूलाई मैले कुटपिट गरेको छैन, अन्य प्रहरी कर्मचारी तथा स्थानीय मानिसहरूसमेतले कुटपिट गरेको देखिन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कृष्णप्रसाद खतिवडाको बयान ।

मिति २०६७।२।१ गते म सि.आर.भि. ड्युटी कलंकी चोकमा चालक कृष्ण खतिवडा र कमाण्डर प्र.ना.नि.प्रकाश पराजुलीसमेत थिए, उक्त दिन राष्ट्रपतिको सवारी भएकोले ऐ. दिन बिहान अं. ११.३० बजेको सवारी सकिएपछि कलंकी बिटमा गई पुनः फिर्ता सवारीको लागि सोही ठाउँमा ड्युटी गई सवारी सकिएपछि कलंकी बिटमा नै आएकोमा ठगी गर्ने भनी ३ जना तत्काल नाम थाहा भएका सानु सुनार, कृष्णबहादुर वि.क. र राम भन्ने श्यामबहादुर तण्डुकार र बा.१ ज. ५४४८ नं. को ट्याक्सीमा समेत पक्राउ गरी राखेका रहेछन्, निजहरूलाई प्र.ना.नि.प्रकाश पराजुलीको आदेशअनुसार सोही सि.आर.भि.गाडीमा राखी कालिमाटी ल्याउने समयसम्म म तथा अन्य कोही कसैले कुटेको छैन, प्र.ना.नि.प्रकाश पराजुलीले ट्याक्सी चलाई ल्याई कालिमाटी ल्याई डि.अ.प्र.स.नि. मधुसुदन विष्टलाई गाडी तथा मानिससमेत बुझाएकोले सबैजना फर्की गएको हो, बुझ्दा ठगिएको भनिएका निज प्रतिवादी विष्णु काप्रीले ठग भनी हल्ला गर्दा भेला भएका मानिसहरूले निज सानु सुनारसमेतलाई कुटपिट गरेको रहेछ, निजले समेत सामान्य हातपात गरेको हुनुपर्छ, प्रहरी हिरासतमा समेत निज लडेकोले सोसमेतका कारणले निजको मृत्यु भएको हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रोशन विष्टको बयान कागज ।

मिति २०६७।२।१ गते गाउँमा नै बसिरहेको अवस्थामा दिनको करिब १४.३० बजेको समयमा तत्कालीन प्र.स.नि. मधुसुदन विष्टले ३ जना व्यक्ति ठगी केसको कलंकी सि.आर.भि.ले पक्राउ गरी ल्याएको भनी हिरासतमा राख्न दिएकोले निज सानु सुनार, कृष्णबहादुर वि.क. र राम भन्ने श्याम तण्डुकारलाई सामान्य चेकजाँच गरी क्वाटरगाई हिरासतमा राखेकोमा ऐ. २२.०० बजेको समयमा ड्युटीवाला

प्र.ज. तिलक सोमैले उठाई सानु सुनार बिरामी भएको भनी बताएकोले उठी हेर्दा थुनुवाहरूले उठाई छारे रोग जस्तो देखी जुराफ सुँघाउदा उठेको पुनः भुइँमा लड्न गएकोले हेर्दा फिँज काढी थर थर कामिरहेको देखी ड्युटी अधिकृतलाई जानकारी गराई मोबाइल गाडीमा उपचारको लागि पठाई पछि टाउकोको अप्रेसनसमेत गर्नु पर्ने भएकोले खर्च आवश्यक पर्न गई क्वाटरगाईमा नै भएको र १२,०००।- डि.अ.लाई दिएको, निजलाई मैले जिम्मा लिएपछि मैले तथा अन्य कोही कसैले हातपात गरेको छैन, बाहिरबाट हेर्दा कपडा खोली नहेरेको हुँदा कुनै चोट पटक थियो, थिएन थाहा भएन तर निज हिरासतभित्रै लडेको हुँदा लड्दा लागेको चोट, ठक्करबाट र ठगिएका भनिएका विष्णु काप्रीसमेतले पक्राउ गर्ने क्रममा भिडभाडले कुटपिट गर्दा हिरासतभित्र आएपछि सोही चोटहरूको कारणले मृत्यु भएको हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका क्वाटरगाई कमाण्डर प्र.ह. शिवहरी बस्नेतको मिति २०६७।२।२७ गतेको कागज ।

मिति २०६७।२।१ बिहान करिब १०.३० बजेको समयमा कार्यालयमा आइपुग्दा प्रतिवादी विष्णु काप्री र निजकै श्रीमतीसमेत आई ठगी गर्ने व्यक्ति आउँदै छ, सहयोग चाहियो भनेकोले राष्ट्रपतिको सवारी भएकोले हेर्दै गर्नुस् भनी केही समयपछि प्रहरी जवान तोयानाथ सुवेदीलाई पठाएकोमा तत्काल मानिसहरू ठग, चोर भन्दै कराएको र मानिसहरूको भिड देखिएकोले तत्काल एउटा मोटरसाइकलमा लिफ्ट मागी अगाडि गई बा.१ज.५४४८ नं. को ट्याक्सीलाई रोकी केही व्यक्तिहरूले ट्याक्सी चालक तथा सो ट्याक्सीमा आएका २ जना व्यक्तिहरू समेतलाई कुटपिट गरेको देखेको, त्यसपछि कलंकीको सि.आर. भि.समेत पुगी उद्धार गरी सोही सि.आर.भि.गाडीमा २ जनालाई र चालकसहित उक्त ट्याक्सी प्र.ना.नि. प्रकाश पराजुलीले कलंकी बिटमा लगी राखेका हुन्, बुझ्दा निजहरूमध्ये कृष्ण वि.क. र सानु सुनारले विष्णु काप्रीसँग रु.२५,०००।- ठगी गरेको र निज सानु सुनारसमेतले तासमा हारजित भएको भनी बताएकोले

तत्काल फिर्ता सवारी भएकोले कार्यालयमा नै राखी निज तीनैजना र ट्याक्सीसमेत कालिमाटी वृत्तमा पठाइएकोमा, नियन्त्रणमा लिएपश्चात् कुटपिट गरेको देखिन। पछि थाहा पाउँदा सोही दिन राति निजहरूमध्ये सानु सुनार हिरासतमा २ पटकसम्म ढली मुखबाट फिँज काढेकोले वीर अस्पतालमा उपचारको क्रममा ऐ. ११ गते मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएको हो। मैले कोही कसै प्रहरी कर्मचारीहरूले कुटपिट गरेको देखिन भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका मानिस महानगरीय प्रहरी बिट, कलंकीमा कार्यरत प्र.स.नि. राजेश गिरीसमेतले गरिदिएको कागज।

मिति २०६७।२।१ गते राति २२.०० बजेदेखि भोलिपल्ट बिहानको राति २०.०० बजेसम्म क्वाटरगार्डमा ड्युटी भएकोले ड्युटीमा बसिरहेको अवस्थामा राति अं. २२.०० बजेको समयमा ड्युटी बुझ्दा अघिल्लो ड्युटीका चेताराम सोमैले सबै ठीक भएको तर १ जना सानु सुनार छारे रोगको लक्षण देखिई ढलेकोले अन्य थुनुवाले जुराफ सुँघाई केही ठीक भएको भनी भनेका थिए, केही समयपछि पुनः सानु सुनार मुखमा फिँज काढी थरथर काम्दै भुइँमा लडेकोले तत्काल गार्ड कमाण्डर शिवहरी बस्नेतलाई जानकारी गराई बाहिर निकाली पानी खान दिई तत्काल डि.अ.लाई जानकारी गराई केही समयपछि नै उपचारको लागि वीर अस्पतालमा लगिएको हो। उपचारको क्रममा ऐ. ११ गते सानु सुनारको मृत्यु भएको भन्ने कुरा थाहा पाएको हो। सानु सुनारलाई हिरासतमा कुटपिट एवं हातपात गरेको छैन, आफैँ लडेका कारण टाउको भित्ता तथा भुइँमा ठोकिएको थियो भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका प्र.ज. तिलक बहादुर सोमैको कागज।

मिति २०६७।२।१ गते फर्पिँडमा राष्ट्रपतिको सवारी भएकोले सवारी गएको करिब १०।१५ मिनेटपछि ठग भाग्यो भन्दै केही मानिसहरू दौडँदै गएको र केही समयपछि सि.आर.भि. कलंकीले गाडीमा राखी ल्याउने क्रममा मसमेत सोही गाडीमा आएको निजहरूलाई प्र.स.नि. राजेश गिरीसमेतले बिटमा लगी राखेका हुन्,

ट्याक्सी भने प्र.ना.नि. प्रकाश पराजुलीले रातो रङको बा.१ज. ५४४८ नं. को ट्याक्सी र ट्याक्सी चालक राम भन्ने श्याम तण्डुकारलाई ल्याई राखेको हो। पछि थाहा पाउँदा ट्याक्सीका अन्य २ जना कृष्णबहादुर वि.क. र सानु सुनारले रू.२५,०००।- ठगी गरेको भन्नेसमेत सुनेको हुँ अन्य कुनै चासो दिइन, केही समयपछि मानिसहरूको भिड आएकोले सवारीसमेत भएको हुँदा भिड हटाई सवारी गएपश्चात् प्र.ना.नि. प्रकाश पराजुलीलाई स्युचाटार अफिसमा पुऱ्याई दिन पहिला निज पक्राउ परेका व्यक्तिहरूलाई कालिमाटी पुऱ्याई स्युचाटारसम्म पुऱ्याउने कुरा भएपछि सोही गाडीमा बसी कालिमाटीमा निजहरूलाई बुझाई स्युचाटारसम्म पुऱ्याएको हो, निज पक्राउ परेको व्यक्तिहरूलाई मैले कुटपिट एवं हातपातसमेत गरेको छैन, अन्यले कुटपिट गरेकोसमेत देखेको छैन, पछि बुझ्दा मात्र विष्णु काप्रीले ठग ठग भनेपछि भेला जम्मा भएका मानिसहरूले कुटपिट गरेको भन्ने थाहा भयो। प्रहरी हिरासतमा समेत मृतक सानु सुनार छारे रोग लागेको लक्षण देखिई २ पटकसमेत लडेको भन्ने थाहा पाएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका प्र.स.नि. विजय शाहीसमेतले मिति २०६७।२।३० गते गरिदिएको कागज।

मिति २०६७।२।१ गते फर्पिँडमा राष्ट्रपतिको सवारी भएकोले सवारी गएको केही समयपछि मानिसहरू ठग भन्दै गरेको आवाज सुनी हेर्दा ठग भन्दै कराएको र ट्याक्सीसमेत बल्खुतर्फ गएको देखी मसमेत सोतर्फ जाँदा कुटपिट गरेकोसमेत देखेको, सोपश्चात् चालक कृष्ण खतिवडाले चलाएको गाडीमा कुटपिट गरिएका व्यक्तिहरू तत्काल नाम थाहा भएका सानु सुनार र कृष्ण वि.क.लाई राखी प्र.स.नि. राजेश गिरीले बिटमा ल्याई राखेको, अर्का ट्याक्सीवालालाई ट्याक्सीसहित मैले ल्याएको, केही समयपछि मानिसहरूको भिड भई सम्झाएको हो, पुनः फिर्ता सवारी भएकोले सवारी सकिएपछि कलंकी बिटबाट प्र.स.नि. राजेश गिरीले निज ३ जना व्यक्तिहरूलाई कालिमाटी पुऱ्याई दिन भनेको हुँदा सोही सि.आर.भि. गाडीमा राखी ट्याक्सी चालकलाई सोही मैले चलाएको

ट्याक्सीमा राखी कालिमाटी प्रहरी कार्यालयमा ल्याई तत्कालका डि.अ.प्र.स.नि. मधुसुदन विष्टलाई बुझाई सोही गाडीमा स्युचाटारबाट सवारी ड्युटीमा आएका प्र.स.नि. विजय शाहीसमेतलाई स्युचाटार पुऱ्याई कलंकी चोकमा आई बसेको हो, निजहरूलाई प्रहरीले पक्राउ गरेपश्चात् कुटपिट गरेको मैले देखी पछि बुझ्दा मृतक सानु सुनार हिरासतमा लडेको भन्नेसमेत सुनेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका प्र.ना.नि. प्रकाश पराजुलीले गरिदिएको कागज ।

प्रतिवादी विष्णु काप्रीले आफ्नो ठगी भएको रकम उठाउन गलत बाटो प्रयोग गरी अन्य मानिसहरूलाई समेत उक्साई सुरु गरेको कुटपिटको शृङ्खलाले प्रहरी हिरासतसम्म निरन्तरता पाएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूबाट भएको कुटपिटको कार्यले नै मृतक सानु सुनारको मृत्यु भएको हुन आएको देखिएको हुँदा प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १, १३ नं. अनुसारको कसुर गरेको देखिएको र यो यस प्रतिवादीको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने यकिन हुन सक्ने अवस्था नदेखिँदा पक्राउ प्रतिवादीहरू विष्णु काप्री, मधुसुदन विष्ट, रोशन विष्ट र कृष्णप्रसाद खतिवडालाई सोही महलको १३(३) नं. अनुसार सजाय गरी पाउन माग दाबी लिइएको अभियोग पत्र ।

मैले मृतक सानु सुनारलाई कुटपिट गरेको तथा प्रहरीमा बुझाएको होइन । मृतकले मलाई विभिन्न बहानामा ठगी गरेको रकम तथा पुन ठगी गर्ने बहानाका सम्बन्धमा प्रहरीलाई जानकारी गराई निज मृतकसमेत आएको बखत सादा पोसाकका प्रहरीलाई इसारा गर्दा प्रहरीले नै निजलाई लिई प्रहरी कार्यालयमा लगेकोमा निज सकुशल नै थिए । मैले ठग ठग भनी कराएको तथा स्थानीय व्यक्तिहरूले कुटपिट गरेका होइनन् । प्रहरी हिरासतमा यातना दिएका कारण मृत्यु भएको भन्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको प्रतिवेदन तथा विभिन्न पत्रपत्रिकामा समेत समाचार प्रकाशित भएको छ । म निर्दोष छु भन्नेसमेत बेहोराको प्र.विष्णु काप्रीले अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो कलंकीमा सवारी ड्युटी रहेकोले कलंकी बिटमा आउँदा ३ जनालाई समातेर ल्याई राखेकोमा कलंकीदेखि मसमेतले गाडीमा राखेर कालीमाटी प्रहरीमा सकुशल बुझाएको हो । अन्य मलाई केही थाहा भएन मैले कसुर अपराध गरेको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्र.रोशन विष्टले अदालतमा गरेको बयान ।

म महानगरीय प्रहरी वृत्त कालीमाटीको ड्युटी अधिकृत भएकोले त्यहाँ बुझाउन ल्याएका सानु सुनारसमेतका व्यक्तिहरूलाई बुझी लिई सकुशल गार्ड कमाण्डर तथा हिरासत व्यवस्थापकको जिम्मा लगाएकोमा सानु सुनार बिरामी परेको खबर गरेपछि उपचारको लागि लग्न र उपचार खर्चको व्यवस्था गरेको हुँ । निजको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको भन्ने कुरा पछि थाहा पाएको हुँ । निजलाई गार्ड कमाण्डर तथा हिरासत व्यवस्थापकसमक्ष बुझाउँदा बाहिरी कुनै चोट पटक थिएन । कुटपिट भएको सम्बन्धमा मलाई केही थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्र.मधुसुधन विष्टले अदालतमा गरेको बयान ।

म कलंकी एरियामा भ्यान चलाउने चालक हुँदा भ्यानमा राखेर निजसमेतलाई लगेको हो । कुटपिटका सम्बन्धमा मलाई केही थाहा भएन । म निर्दोष छु भन्नेसमेत बेहोराको प्र.कृष्णप्रसाद खतिवडाले अदालतमा गरेको बयान ।

वादीतर्फका साक्षी जाहेरवाली गिता सुनार, जाहेरवाला मनोज सुनार, प्रकाश पराजुली, विजयकुमार साही, शिवहरी बस्नेत, तिलकबहादुर सोमै मगर, राजेश गिरी, भद्रबहादुर थापा, केशव अर्याल, विशेषज्ञ डा.हरिहर वस्ती र डा. मनोज श्रेष्ठ, प्रतिवेदकहरू ईश्वरीप्रसाद तिवारी, गुप्तबहादुर क्षेत्री, प्रमोद श्रेष्ठ र बुझिएका राम भन्ने श्याम तण्डुकार तथा प्रतिवादीका साक्षी शिवराम सिंखडा, ललितबहादुर श्रेष्ठ, जनक जोशी र सुनिल गुरुडले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

सानु सुनारको मृत्यु भएको सम्बन्धमा गठन भएको छानबिन समितिको प्रतिवेदन प्रतिलिपि मिसिल सामेल रहेछ ।

प्रतिवादी मधुसुदन विष्टको संलग्नताको प्रकृति तथा तत्काल उपचारको प्रबन्ध गरेकोसमेतका समग्र अवस्थालाई विचार गर्दा ज्यानसम्बन्धी महलको ६ नं. को देहाय ४ को आधारमा प्रतिवादी मधुसुदन विष्टलाई रु.५००।- जरिवाना र एक वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने भन्ने सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।३।१५ को फैसला।

अनुसन्धान र तहकिकातबाट जे जति परिणाम आउँछ सो सीमित विषय वस्तुमा आधारित न्याय इन्साफ हुनु पर्नेमा भविष्यमा हुने नै छ भनी परमादेश प्रकृतिबाट हुन गएको फैसला मिलेको छैन। अभियोग दाबीबमोजिम मैले कुनै आपराधिक कार्य नगरेको तथ्य मिसिल संलग्न वस्तुनिष्ठ प्रमाण एवं गवाहबाट पुष्टि हुँदाहुँदै लाग्दै नलाग्ने कानून प्रयोग गरी म पुनरावेदकलाई कैद सजाय जरिवानासमेत हुने ठहर्‍याई भएको फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी मधुसुदन विष्टको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन जिकिर।

मृतक सानु सुनारलाई कलंकी बिटमा ल्याई राखी सकेपछि कालीमाटीमा जिम्मा लगाएको हुँदा प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा कुटपिट भएको अवस्था पुष्टि भएको, पक्राउ गर्दाको अवस्थामा मृतकको शरीरमा कुनै चोट नदेखिएको पक्राउपश्चात् निजको स्वास्थ्य परीक्षणसमेत मौकामा भएको देखिँदैन। टाउकोमा लागेको चोट लडेर लाग्न सक्ने अवस्था छैन भनी Autopsy Report दिने डा.ले बकपत्रमा लेखाई दिएकोसमेतबाट निज सानु सुनारको कर्तव्य गरी मारेको प्रस्ट हुँदाहुँदै प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग मागदाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन जिकिर।

यसमा सुरुको फैसलामा नबुझी वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी मधुसुदन विष्टले पुनरावेदन गरेको देखिँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनको लागि पुनरावेदन गर्ने पक्षलाई परस्पर सुनाई जानकारी गराई प्रत्यर्थी प्रतिवादी विष्णु काप्री, रोशन विष्ट र कृष्णप्रसाद

खतिवडालाई सूचना म्याद जारी गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६८।१।१४ को आदेश।

मृतक सानु सुनारको कसको कुटाइबाट घाइते भई टाउकोमा लागेको चोटको कारणबाट निजको मृत्यु भएको हो भन्ने अनुसन्धानबाट पुष्टि भएको नपाइँदा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी मधुसुदन विष्टलाई ज्यानसम्बन्धीको ६ नं. देहाय ४ को आधारमा रु.५००।- जरिवाना र १(एक) वर्ष कैद हुने ठहर्‍याई मिति २०६८।३।१५ मा भएको फैसला नमिलेकोले सो हदसम्म उक्त फैसला केही उल्टी भई निज प्रतिवादी मधुसुदन विष्टले समेत आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।६।२ को फैसला।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन। मिति २०६७।२।९ गते दिनको १३.४० बजे मृतक सानु सुनार पक्राउ परेको, सो क्रममा निजलाई कुटपिट भएको र वीर अस्पतालमा उपचारको क्रममा २०६७।०२।१९ मा निजको मृत्यु भएको तथ्य स्थापित भएको छ। लास प्रकृति मुचुल्काबाट निजको ढाड, पिठ्युँ र पैतलामा समेत निलडाम रहेको देखिन्छ। मृत्युको कारणमा Blunt force head injury भनी उल्लेख छ। प्रतिवादी विष्णु काप्रीको मौकाको बयानबाट मृतकसँग हात तानातान र हात हालाहाल भएको र पक्राउ गरी प्रहरी कार्यालयमा बुझाएको भन्ने देखिन्छ। प्रतिवादी मधुसुदन विष्ट ड्युटी अफिसर रहेको र मृतकलाई जिम्मा बुझेपछि निजलाई पैतालादेखि टाउकोसम्म यत्रतत्र जिउमा कुटपिट गरेको कारण निजको उपचारको क्रममा मृत्यु भएको तथ्य विभागीय जाँचबुझ प्रतिवेदनबाट समेत देखिन्छ। तथ्यविपरीत मृतक छारे रोगले लडेर टाउकोमा चोट लागी मृत्यु भएको भन्ने भनाइ प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा पक्राउ गरी कब्जामा लिएको मान्छेको कुटपिटबाट मृत्यु भएकोमा त्यसको जिम्मेवारी लिनुपर्नेमा सोउपर विचार नगरी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि

भएको हुँदा सो फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहोर्न्याई पाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

मृतक सानु सुनारको प्रहरी हिरासतमा रहेको अवस्थामा नै मृत्यु भएको पाइन्छ । मृतकको शरीरको विभिन्न भागमा चोट देखिएबाट निजको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको देखिएको अवस्थामा प्र.स.नि. मधुसुदन विष्टलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(४) नं. बमोजिम रु.५००१-जरिवाना र एक वर्ष कैद हुने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सो हदसम्म केही उल्टी गरी निजलाई सफाई दिएको फैसलामा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।११।०९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवालीले मृतकको मृत्यु कुटपिटकै कारण भएको तथ्यमा विवाद छैन । प्रतिवादी विष्णु काप्रीले यी मृतकलाई ठगी गरेको आरोप लगाएपश्चात् विष्णु काप्रीलगायतका व्यक्तिबाट कुटपिट भई प्रहरीमा बुझाइसकेपछि अन्य प्रतिवादीहरूको संलग्नतामा पुनः हिरासतमै कुटपिट गरेका कारण अशक्त भई उपचारको क्रममा मृतक सानु सुनारको मृत्यु भएको पुष्टि भएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी मधुसुदन विष्टका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र शेरबहादुर के.सी. तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री रामचन्द्र पौडेलले विष्णु काप्रीसमेतले ठग ठग भनेपछि मृतक सानु सुनारमाथि गम्भीर कुटपिटपश्चात् प्रहरी प्रकाश

पराजुलीको समूहले उद्धार गरेको अवस्थामा प्रहरी हिरासतमा कुटपिट भएको भन्ने आधार देखिँदैन । भिडमा को कसले पिटेको भन्ने पहिचान पनि हुँदैन । हिरासत शाखामा यी प्रतिवादी मधुसुदन विष्ट कार्यरत छैनन् । ड्युटी अफिसरले कुटपिट गर्न आदेश दिएको अवस्था पनि छैन र कुटपिटमा सहभागी नै नभएको व्यक्तिलाई कसुरदार ठहर गरी सजाय गर्न मिल्दैन । मृतकको कलेजोमा खराबी भएको कारण मृत्यु भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । तसर्थ प्रतिवादी मधुसुदन विष्टले सफाई पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिब हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादी विष्णु काप्रीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्र भट्टले प्रस्तुत वारदातमा क-कसले मृतकलाई कुटपिट गरेको भनी अनुसन्धानबाट प्रस्ट खुलेको छैन । हचुवाको भरमा मृतकउपर ठगीमा जाहेरी परेकै कारण निजले नै कुटपिट गरेको र प्रहरीलाई समेत लगाई कुटपिट गराएको भन्ने निराधार आरोप यी प्रतिवादीलाई लगाइएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी आफ्नै पीडित रहेको अवस्था छ । प्रहरीले राम्रो हालतमा नै पक्राउ गरी हिरासतमा लिएकोमा ठगीका जाहेरवालालाई अभियुक्त बनाई मुद्दा चलाउनु न्यायिक मान्यताविपरीत समेत हुँदा यी प्रतिवादी विष्णु काप्रीसमेतलाई सफाई दिएको फैसला मनासिब हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकिर र तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी मधुसुदन विष्टसमेतलाई सफाई दिने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।६।२ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी विष्णु काप्रीले आफ्नो ठगी भएको रकम उठाउन गलत बाटो प्रयोग गरी अन्य मानिसहरूलाई उक्साई सुरु गरेको कुटपिटको शृङ्खलाले प्रहरी हिरासतसम्म निरन्तरता पाएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूबाट भएको कुटपिटको

कार्यले नै मृतक सानु सुनारको मृत्यु भएको देखिँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३ नं. को कसुरमा प्रतिवादीहरू विष्णु काप्री, मधुसुदन विष्ट, रोशन विष्ट र कृष्णप्रसाद खतिवडालाई सोही महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी रहेकोमा प्रतिवादीमध्येका मधुसुदन विष्टलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६ नं. को देहाय ४ बमोजिम रु.५००।- जरिवाना र १(एक) वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरू विष्णु काप्री, कृष्णप्रसाद खतिवडा र रोशन विष्टले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।३।१५ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी मधुसुदन विष्टको पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा सो अदालतबाट सुरु फैसला केही उल्टी गरी सबै प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबमोजिम सफाइ पाउने ठहर गरी भएको मिति २०६९।६।२ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भन्ने निवेदन परी सो निवेदनउपर यस अदालतबाट मिति २०७०।१।१९ मा निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेस हुन आएको पाइयो।

३. यसमा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान हुँदा मृतकको विभिन्न भागमा चोट देखिँदा मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाटै भएको देखिएकोमा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कानूनको गम्भीर त्रुटि भएको भन्ने आधार लिएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, मिति २०६७।२।९ गते दिनको अं.१३.३० बजेको समयमा सानु सुनारलाई ठगी गरेको भनी केही मानिसहरूले कुटपिट गरी कलंकी खसी बजारमा प्रहरीलाई बुझाएको छ भन्ने फोनमार्फत थाहा पाई कलंकी आई बुझ्दा एक जना व्यक्तिले मलाई ठगी गरेको भनी अन्य व्यक्तिहरूको सहयोगमा कुटपिट गरी प्रहरीमा बुझाएको भनेकोले खसी बजार स्थित प्रहरीलाई बुझ्दा कालिमाटी पठाएको भन्ने जानकारी

पाइ यस कार्यालय बुझ्दा निज विरुद्ध खण्डका प्रतिवादी विष्णु काप्रीसमेत भई कुटपिट गरी गम्भीर घाइते भई वीर अस्पतालमा लगी उपचार भइरहेको छ भन्ने थाहा पाई हेर्दा गम्भीर चोट लागी उपचार भइरहेको देखेकोले विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीउपर ज्यान मार्ने उद्योगमा कारबाही गरिपाउँ भन्ने गीता सुनारको मिति २०६७।०२।१० गते जाहेरीले प्रस्तुत मुद्दाको उठान भई उपचारको क्रममा सानु सुनारको मिति २०६७।२।११ गते दिनको अं.१५.०० बजे मृत्यु भएको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदनपश्चात् प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान सुरु भएकोमा कालिमाटी प्रहरीमा पक्राउ भएका सानु सुनारलाई भेट्न खोज्दा भेट्न नदिएको र त्यही कार्यालयका प्रहरीले लाठी, मुक्का, लात्ताले हिकार्ई रहेकोले आमाले नकुट्नु भन्दा आमालाई समेत कुट्न खोजेकोले प्रहरीले हिरासतमा लिएपछि समेत मरणासन्न हुनेगरी कुटपिट गरेको हुँदा सोही पीडाले मृतकको मृत्यु भएको भन्ने मृतकको छोरा मनोज सुनारको जाहेरी परेको मिसिलबाट देखिन्छ। लासजाँच मुचुल्कामा छातीको दायाँ बायाँतर्फ निलो कालो देखिने निलडाम रहेको, दुवै खुट्टामा निलडाम, बायाँ गोडाको गोली गाँठो नजिक सानो घाउ भएको, पछाडि पिठ्युँमा निलो कालो जस्तो डाम रहेको भन्ने देखिन्छ भन्ने मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट टाउकोमा गम्भीर चोट लागी सोही चोटका कारण मृत्यु भएको भन्ने मिसिलबाट देखिन आउँछ।

४. अभियोग दायर भएका प्रतिवादीमध्ये विष्णु काप्रीले आफूलाई सानु सुनारले ठगी गरेको भन्ने जरियाबाट निजसमेतको समूहबाट कुटपिट भएको र प्रहरीले सानु सुनारलाई हिरासतमा लिइसकेपछि पनि लगातार कुटपिट भएको कारणबाटै मृतकको मृत्यु भएको भन्ने आधारमा अन्य प्रतिवादीहरू मधुसुदन विष्ट, रोशन विष्ट र कृष्णप्रसाद खतिवडासमेतका प्रहरी कर्मचारीउपर समेत अभियोग दायर भएको देखिन्छ। प्रतिवादी विष्णु काप्रीले मलाई विभिन्न आर्थिक प्रलोभनमा पारी रु.२५,०००।- लिई ठगी गरेको थाहा भएकोले निजलाई प्रहरीको सहयोगमा

पक्राउ गर्ने उद्देश्यले सादा पोसाकका दुई जना प्रहरीसमेत लिई ठगी गर्ने व्यक्तिहरूलाई कलंकीमा बोलाई पक्राउ गर्ने क्रममा मेरो र सानु सुनारको हात तानातान र भनाभन भएको हो । सोही समयमा मैले ठग भनी चिच्याउन थालेपछि केही व्यक्तिहरूको भीड आई हात हालाहाल एवं लछार पछार भएको हो । ती व्यक्तिहरूलाई म चिन्दिन, वतनसमेत थाहा छैन भनी अनुसन्धानको क्रममा बयान गरेको देखिन्छ । अदालतसमक्ष बयान गर्दा आफूले कुटपिट नगरेको प्रहरीले चौकीमा लगी कुटपिट गर्दै थिए, पछि कुटपिट भयो भएन थाहा भएन भनी बयान गरेको पाइन्छ ।

५. प्रतिवादी मधुसुदन विष्टले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा मिति २०६७।०२।०९ गते बिहान १० बजेदेखि ड्युटी अफिसरको ड्युटी भएकोमा ऐ. १४.०० बजे कलंकीबाट प्र.ना.नि. प्रकाश पराजुलीले तत्काल नाम थाहा भएका सानु सुनारसमेत ३ जनालाई ठगी गरी हिँड्ने हुन् भनी ल्याएको र सो बखत प्रतिवादी विष्णु काप्रीसमेत आएका थिए, निजहरूको बारेमा टिपोट गरी गार्ड कमाण्डर प्र.ह. शिवहरी बस्नेतलाई हिरासतमा राख्न आदेश दिएको हो । ऐ. २२.०० बजे निजहरूमध्ये सानु सुनार बिरामी परेकोले उपचारको लागि वीर अस्पताल पुर्‍याएको हो । निज सानु सुनार हिरासतमा दुई पटकसम्म लडेको र सोही कारण टाउको ठोकिएको र थुनुवाले छारे रोग भनी मोजासमेत सुँघाएको भन्ने थाहा छ । मृतकको चोट हिरासतमा लड्दा भएको हो र निलडाम भीडले कुटपिट गर्दा भएको हुनुपर्छ भनी लेखाएको पाइन्छ । प्रतिवादी कृष्णप्रसाद खतिवडा प्रहरीको चालक भएको र सानु सुनार, कृष्ण वि.क. र राम भन्ने श्याम तण्डुकारलाई ट्याक्सीसहित प्रहरीले नियन्त्रणमा लिएकोमा आक्रोशित भीडले ठग भनी बाहिर निकाल भनी हल्ला खल्ला गरेकोले गाडीमा हाली ड्युटी अफिसर मधुसुदन विष्टलाई बुझाएको हो । आफूले कुटपिट गरेको छैन भनी बयान गरेको देखिन्छ भने अर्का प्रतिवादी रोशन विष्टले समेत सोही मिलानको बयान गरेको देखिन्छ ।

६. प्रस्तुत वारदातमा प्रहरी हिरासतमै प्रहरीद्वारा कुटपिट भएको घटना भनी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट र प्रहरी उपरीक्षक यादवराज खनालसमेतकोसमितिबाट छानबिनभई प्रतिवेदनसमेत प्रस्तुत भएको भन्ने मिसिलबाट देखिएको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगद्वारा दिइएको अनुसन्धान प्रतिवेदनमा ठगीको सूचना पाएपछि बिना पक्राउ पुर्जी सानु सुनारसमेतलाई पक्राउ गरेको, केही समय प्रहरी बिटमा राखी महानगरीय प्रहरी वृत्त कालिमाटी लगी करिब १ बजे बुझाएको र निज सानु सुनारको मृत्यु प्रहरीद्वारा गरिएको कुटपिटबाट भएको र सो कुटपिटको घटनामा प्रहरी बिट कलंकीका प्रमुख तथा केही जवानहरू, महानगरीय प्रहरी वृत्त, कालिमाटी लैजाँदा खटिएका प्रहरी अधिकृत तथा जवानहरू र सो वृत्तका केही प्रहरीसमेत संलग्न रहेको र हिरासतमा राखिएको अवस्थामा दिइएको यातनाका कारण गम्भीर चोट लागेको पाइयो भन्नेसमेत बेहोरा उल्लेख गरेको पाइयो । महानगरीय प्रहरी आयुक्तको कार्यालयको च.नं.१०४८ मिति ०६७।१०।१२ को पत्रसाथ संलग्न रहेको सो कार्यालयबाट गठित छानबिन बोर्डको प्रतिवेदनमा सानु सुनारलाई पक्राउ गर्ने अवस्थामा भीडले कुटपिट गरेको, र निजलाई नियन्त्रणमा लिएपछि पनि सामान्य कुटपिट भएको, हिरासतमा अकस्मात ढली मुखबाट च्याल फिँज निकालेको भन्ने उल्लेख गर्दै प्रहरीका कमी कमजोरीबारे पनि केही कुरा औँल्याएको पाइन्छ । सानु सुनारलगायतका व्यक्तिहरूलाई प्रहरीले पक्राउ गरेपश्चात् आफूले निभाउनुपर्ने व्यावसायिक जिम्मेवारी बहन गरेको नपाइएको, कुटपिटबाट उद्धार गरिसकेपछि तत्काल स्वास्थ्य परीक्षण गर्न अस्पताल लैजानुपर्नेमा आफ्नो कार्यालयमा लगी थुनेको, हिरासतमा राख्नुपूर्व स्वास्थ्य परीक्षण गर्नुपर्नेमा सो नगरिएको, कार्यालय प्रमुखको रिपोर्टिङ र कमाण्ड कन्ट्रोलमा समेत फितलोपन देखिएको भन्ने कुराहरूलाई समेत इंकित गरेको पाइन्छ ।

७. मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल तथा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले

गरिदिएको कागज तथा बकपत्र, प्रतिवादीहरूले मौका र अदालतमा गरेको बयान, लास प्रकृति मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, आयोग तथा अनुसन्धान गर्ने निकायका प्रतिवेदनसमेतको समग्र मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्दा, मृतक सानु सुनारको मृत्यु टाउकोमा परेको चोट (Blunt force head injury) बाट भएको भन्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा मृत्युको कारणबारे डा.हरिहर वस्तीले एक पटक लड्दा शरीरको एकापट्टि वा लडेकोपट्टि चोट हुन्छन् तर विभिन्न विपरीत दिशामा चोट रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत मृतकको सम्बन्धमा लम्बाकार प्रसस्त निलडाम छातीमा, ढाडमा, काखीमा, पैतलामा समेत भएकोले छारे रोगबाट अचानक बेहोस भई लडेर भएको भनी भन्न नसकिने हुन्छ भनी बकपत्र गरेको देखिँदा सो चोट प्रहरी हिरासत भन्दा अगाडिको ठग ठग भनेर सडकमा जम्मा हुन पुगेको भीडको कुटपिटबाट भएको हो वा प्रहरी हिरासतको कुटपिटबाट भएको हो वा लडेर भएको हो भन्ने सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुसन्धान गरी स्पष्ट गरिएको देखिएन ।

८. वारदातको प्रकृति हेर्दा, मृतकलाई हिरासतमा लिन अगावै पनि कुटपिट भएको देखिनेमा के कस्तो घाउ चोट लागेको र को-कसले चोट छाडेको भन्ने खुलेको पाइँदैन । हिरासतमा समेत कुटपिट गरेको भनी जाहेरवालाले जिकिर लिएकोमा सोलाई पुष्टि हुने गरी को-कसले कुटपिट गरेको भनी अनुसन्धानको क्रममा खुलाउन सकेकोसमेत देखिँदैन । हिरासतमा मृतक छारे रोगले दुई पटकसम्म लडेको र लडेका बखत चोट लागी उपचारको लागि अस्पताल लगेको हो भनी प्रहरी कर्मचारीसमेत रहेका प्रतिवादीबाट दाबी गरेपनि सो पुष्टि हुने गरी वस्तुनिष्ठ प्रमाण मिसिल संलग्न रहेको पाइँदैन । यस अवस्थामा मृतकको मृत्यु को कसको कर्तव्यबाट भएको हो भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धानले स्पष्ट तथ्यगत आधार नदेखाएबाट अनुसन्धान फितलो रहेको देखियो ।

९. वादी पक्षले आफ्नो पुनरावेदन जिकिरमा प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको

१३(३) नं. बमोजिम सजायको माग दाबी लिएको देखिन्छ । यस अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर स्थापित हुनको लागि हत्या मनसाय प्रेरित हुनुपर्छ । सो मनसाय पूरा गर्ने योजना, रिसइवी र सोबमोजिमको कार्य प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्छ । प्रस्तुत वारदात घट्नुको पछाडि ठगीको आरोप, कुटपिट, पक्राउसमेतका कारक तत्व विद्यमान रहे पनि ज्यान मार्नेसम्मको मनसाय, योजना, उद्देश्य, सो परिणामको ज्ञान र परिणामको चाहाना रहेको भन्ने तथ्य स्थापित भएको पाइँदैन । यस अवस्थामा मृतकको मृत्यु भएको देखिए पनि मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम यिनै प्रतिवादीहरूकै कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको देखिएन ।

१०. प्रतिवादीमध्येका मधुसुदन विष्टलाई भवितव्यमा सजाय गरी अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको सुरुको फैसला केही उल्टी गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रतिवादी विष्णु काप्री आफू ठगिएकोले सानु सुनारसमेतलाई पक्राउ गराउने हेतुले कलंकीमा बोलाएको र सादा पोशाकका प्रहरीकै सहयोगमा पक्राउ गराई ठगीमा जाहेरीसमेत दिएको अवस्था र निज पक्राउ पर्नुपूर्व नै ठग ठग भनेर सडकमा जम्मा हुन पुगेको भीडले कुटपिट गरी चोट लागेको भन्ने भनाइ भएपनि हिरासतमा लिइसकेपछि नै उपचारको क्रममा मृत्यु भएको देखिँदा विष्णु काप्री दोषी हुन् भन्ने देखिन आएन । प्रतिवादी कृष्णप्रसाद खतिवडा प्रहरीको गाडी चालक रहेको र प्र.रोशन विष्ट प्रहरी जवानको रूपमा कलंकी प्रहरी बटमा कार्यरत रहेको देखिन्छ । प्र.कृष्णप्रसाद खतिवडाले मृतकसमेतलाई गाडीमा राखी कालिमाटी प्रहरी कार्यालयसम्म लगेको देखिनुका साथै निजले कुटपिट गरेको भन्ने खुल्दैन । प्र.रोशन विष्टसमेत मृतक सानु सुनारसमेतका व्यक्ति पक्राउ पर्दा सँगै गाडीमा गएको र बाटोमा कुटपिट गरेको भन्ने देखिँदैन । निजहरू मौका र अदालतमा समेत

कसुरमा इन्कार रहेका छन् । यी प्रतिवादी मृतकलाई हिरासतमा राखेको कालिमाटी प्रहरी परिसरमा बेलुका बसी केरकारमा संलग्न रहेको भन्ने अवस्था पनि छैन । यस अवस्थामा निजहरूको कुटपिटबाट नै मृतकको मृत्यु भएको भन्ने स्वतन्त्र प्रमाणको अभावमा यी प्रतिवादीहरू कृष्णप्रसाद खतिवडा र रोशन विष्ट कसुरदार हुन् भनी भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन ।

११. अब प्रतिवादी मधुसुदन विष्टलाई सुरुले भवितव्यतर्फ सजाय गरेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट सफाइ दिएको देखिन्छ । यी प्रतिवादी मधुसुदन विष्ट वारदातको समयमा ड्युटी अफिसर रहेको देखिन्छ । यी मधुसुदन विष्टले मृतकलाई कुटपिट गरेको हो भनी जाहेरवाला तथा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिले खुलाएको पाइँदैन । मृतक सानु सुनार हिरासतमा छारे रोगका कारण दुईपटकसम्म लडी सोही क्रममा चोट लागेको र उपचारको लागि वीर अस्पताल लगेको भनी बुझिएका व्यक्तिहरूले बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ । यी प्रतिवादीले मृतकलाई कुटपिट गर्दा नै भवितव्य पर्न गएको भन्ने मिसिलबाट देखिएको छैन । निजको कसुरमा संलग्नता प्रस्ट देखिने गरी अनुसन्धानबाट नदेखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादी ड्युटी अफिसर भएकै कारण ज्यान जस्तो फौजदारी कसुरमा कसुरदार ठहर गर्न न्यायोचित देखिएन ।

१२. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट मृतकको मृत्यु कुटपिटबाट भएको जस्तो देखिए पनि मृतकको शरीरमा परेको कुटपिटको चोट घाउ प्रहरी हिरासतभन्दा अगाडिको ठग ठग भनेर सडकमा जम्मा भएको भीडको कुटपिटबाट भएको हो वा प्रहरी हिरासतमा रहँदाको कुटपिटबाट भएको हो वा छारे रोगले लडेर टाउकोमा चोट लागेर हुन पुगेको हो वा प्रहरीको छानबिन समिति बोर्डले प्रतिवेदनमा उल्लेख गरे जस्तै हिरासतमा रहँदा अकस्मात ढली मुखबाट च्याल फिज निकालेको भन्ने जस्ता प्रस्तुत मुद्दामा अन्तरनिहित रहेका महत्वपूर्ण सबल तथ्यहरूमा सूक्ष्म, प्रभावकारी, गहिरो अनुसन्धान नगरिएको, अनुसन्धान अत्यन्त फितलो र कमजोर देखिएको

तथा सोही आधारमा अभियोजन भएपनि उल्लिखित प्रतिवादीहरूकै कुटपिटको कारण मृतकको मृत्यु भएको हो भन्ने विश्वसनीय र बलियो प्रमाणको अभावमा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले प्रतिवादी मधुसुदन विष्टलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६ नं. को देहाय ४ बमोजिम रु.५००।- जरिवाना र १ वर्ष कैद गर्ने र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने गरी गरेको मिति २०६८।०३।१५ को फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी मधुसुदन विष्टसमेतका प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।६।२ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

१३. साथै मुलुकमा शान्ति सुरक्षा अमनचयन कायम गरी नागरिकका आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु राज्यको दायित्वभित्र पर्ने विषय हुन् । राज्यले जुनसुकै बेहोराबाट होस् नागरिकलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिएपश्चात् सो व्यक्तिका आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्नुपर्छ भन्नेमा कुनै विवाद हुन सक्दैन । कुनै पनि व्यक्तिलाई जथाभावी पक्राउ, थुनछेक वा शारीरिक यातना नदिइने वा क्रूर र अपमानजनक व्यवहार वा सजाय नगरिने संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्रमा नै उल्लेख भएका विषय हुन् । व्यक्तिको बाँच्न पाउने वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकारलाई मानव अधिकारसम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले सुनिश्चित गरेको अवस्था छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र १९६६, रोम विधान १९९८, यातना तथा अन्य क्रूर अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि, १९४९ तथा सोसँग सम्बन्धित जेनेभा महासन्धि र आलेखलगायत यस सम्बन्धमा घोषित थुनुवाप्रति गरिने व्यवहारका आधारभूत सिद्धान्तहरू, १९९० समेतका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजलाई नेपालले पनि अवलम्बन गरी आएको छ ।

१४. नेपालको संविधानले नागरिकलाई

स्वतन्त्रताको हक, न्यायसम्बन्धी हक र यातना विरुद्धका हकको प्रत्याभूति गरेको छ । यसअन्तर्गत पक्राउ परेका वा थुनामा परेको व्यक्तिलाई शारीरिक तथा मानसिक यातना नदिने र निजसँग निर्मम अपमानजनक र अमानवीय व्यवहार नगरिने कुराको ग्यारेन्टी संविधानले नै गरेको छ । प्रहरी वा अनुसन्धान निकायबाट अपराध अनुसन्धानको सिलसिलामा व्यक्तिका आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षणतर्फ उचित व्यवस्थापन भएको छ, छैन ? सोको अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी महान्यायाधिवक्तालाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा प्रत्येक सरकारी वकिलको त्यसतर्फ ध्यान जानु आवश्यक पनि छ । अपराधको समुचित अनुसन्धान भएको नपाइए निर्देशन दिन सक्ने अधिकारसमेत सरकारी वकिललाई कानूनले नै प्रदान गरेको छ । प्रहरीले शान्ति सुरक्षा अमनचयन कायम गर्नको लागि अपराध हुन नदिन अपनाउनुपर्ने पूर्व सावधानी र अपराधको अनुसन्धान गर्दा पीडित र अभियुक्त दुवैका आधारभूत अधिकारतर्फ सचेत हुन प्रहरी संगठनलाई समेत कानूनले निर्देशित गरेकै हुन्छ ।

१५. प्रस्तुत वारदातमा प्रहरी कार्मचारीकै संलग्नतामा पक्राउ गरिएको र प्रहरीकै हिरासतमा गइसकेपछि मृतकको मृत्यु हुन गएको तथ्य स्थापित भएको छ । जो जसको क्रियाबाट भएपनि व्यक्तिको ज्यान गएको अवस्थामा अनुसन्धान फितलो र कमजोर भएकै कारण कसुरदारले उन्मुक्ति पाउने, पीडितले न्याय नपाउने तथा निर्दोषले सजायको भागी हुनुपर्ने कुनै पनि विषय कानूनी राज्यमा स्वीकार्य हुन सक्दैन । यसतर्फ न्यायका सरोकारवाला सबै सचेत भई अपराधको सूचना, अनुसन्धान, अभियोजन र सुनुवाइ तथा सुनुवाइपश्चातका कार्यान्वयन पक्ष सबै तहमा कानून र कानूनका मान्य सिद्धान्तहरूको उचित प्रयोग र व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक पर्छ । यस मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा प्रहरी कर्मचारीले व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र मानव अधिकारप्रति सचेत भई कार्य गरेको अनुभूति हुने गरी अनुसन्धान गरेको देखिँदैन । हिरासतमा रहेका व्यक्तिको आधारभूत

मानव अधिकारको संरक्षण हुने गरी यातना दिन, कुटपिट गर्न, अमानवीय व्यवहार गर्न नहुने र मानवोचित व्यवहार गर्नुपर्ने लगायतका फौजदारी कसुरको अनुसन्धानसम्बन्धी कानूनी एवं सैद्धान्तिक मान्यतालाई आत्मसात गर्न नसकेको, त्यसअनुरूप प्रहरी कर्मचारीलाई तालिम दिन नसकेको, निर्देशन र नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्थापकीय पक्ष उत्तरदायी हुन नसकी अझै पनि पुरातन विधि र प्रक्रियाबाटै कसुरको अनुसन्धान गर्ने पद्धति रहेको आभास हुन पुगेको छ । ठगीको आरोप लागेका सानु सुनारलाई निजको व्यक्तिगत अधिकार, स्वास्थ्य स्थिति र अवस्थाको ख्यालै नगरी हिरासतमा गरिएका व्यवहारसमेतबाटै निज मृत्युको मुखसम्म पुगेको यथार्थ अवस्था देखिएकोले दोषीले सजाय, निर्दोषले सफाइ तथा पीडितले न्याय पाउने सुनिश्चितता हुने गरी अनुसन्धान, प्रमाण सङ्कलन, अभियोजन र अभियोजनलाई समर्थन गर्ने प्रमाण जुटाउनको लागि आधुनिक अनुसन्धान पद्धतिको प्रयोग कानून र तथ्यको विश्लेषण एवं मानव अधिकारको संरक्षण गर्न सक्ने अपराध अनुसन्धानसम्बन्धी तालिमप्राप्त दक्ष जनशक्ति रहने छुट्टै प्रहरी समूह गठन गर्नेतर्फ सम्बन्धित अनुसन्धान निकाय र अभियोजन पक्षको ध्यानाकर्षण गराइएको छ ।

१६. साथै प्रस्तुत मुद्दामा सानु सुनार हिरासतमा रहेको अवस्थामा मृत्यु भएको कुरामा विवाद छैन । राज्यका तर्फबाट कसुरको यथोचित अनुसन्धान हुन नसकेको कारण कसुरदारले सजाय पाउन नसक्नुमा पीडित पक्षको कुनै दोष वा भूमिका रहेको देखिँदैन । कसुरदारले सजाय नपाएबाट पीडितले न्याय पाएको महसुस गर्न नसक्नु र पीडितले राज्यबाट कुनै सहानुभूतिसमेत प्राप्त गर्न नसक्नु उचित र न्यायोचित हुँदैन । नेपालको संविधानको धारा २१ मा अपराध पीडितको हकलाई सुनिश्चित गर्दै अपराधबाट पीडितलाई क्षतिपूर्तिसहितको न्याय पाउने हकको सुनिश्चितता गरेको पाइन्छ । २०७५ भाद्र १ बाट लागू हुने गरी मिति २०७४।६।३० मा नै जारी भएको फौजदारी

कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ४१ मा समेत कुनै कसुरको परिणाम स्वरूप पीडितको जिउ ज्यान, सम्पत्ति वा इज्जतमा कुनै क्षति पुगेमा त्यस्तो क्षतिबापत अदालतले कसुरदारबाट मनासिब क्षतिपूर्ति भराइ दिनुपर्ने व्यवस्थालाई समेत आत्मसात गरेको पाइन्छ। पीडितको मृत्यु भइसकेको अवस्थामा निजको हकवालालाई पर्न गएको मानसिक कष्ट र क्षतिसमेतलाई न्यायको रोहमा एउटा विशिष्ट अवस्थामा न्यायको मान्य सिद्धान्त र अन्तरनिहित अधिकारअन्तर्गत पनि अदालतले पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति भराई दिन उपयुक्त आदेश गर्न सक्ने नै हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा हिरासतमा रहेका व्यक्तिको मृत्यु भएको र फितलो तथा कमजोर अनुसन्धानको कारण कसुरदारले उन्मुक्ति पाएकै आधारमा पीडितले क्षतिपूर्तिसहितको पूर्ण न्याय पाउने हकबाट वञ्चित हुनु न्यायोचित मान्न सकिँदैन। पीडितलाई न्यायको अनुभूति गराउन राज्यले केही जिम्मेवारी लिनै पर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले सजाय भोग्ने विषय पीडकको अनिवार्य दायित्व हो भने पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने विषय पीडितलाई न्यायको अनुभूति गराउने परिपूरणको एउटा माध्यम हो। क्षतिपूर्ति पीडकबाट भराउन नसकिने अवस्थामा त्यसको दायित्व राज्यले लिनुपर्ने कुरा लोक कल्याणकारी राज्य तथा नागरिकप्रति उत्तरदायी सरकारको दायित्व पनि हो। यसबाट नागरिकले राज्य हाम्रो अभिभावक हो भन्ने महसुस गर्न सक्दछन्। पीडितको मृत्यु भइसकेको अवस्थामा निजमा आश्रित निजका परिवारले राज्यका तर्फबाट केही न केही राहत अनुभूति गर्न पाउनु पर्छ। प्रस्तुत मुद्दामा कमजोर अनुसन्धान भएको भन्ने कुरा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र स्वयं प्रहरी संगठनबाट गठित समितिका प्रतिवेदनबाटै प्रस्ट देखिन्छ। यस अवस्था र परिवेशमा हिरासतमै रहेका व्यक्तिको मृत्यु भएकोमा पीडितका आश्रित प्रति संरक्षकत्वको भूमिकाबाट राज्य पन्छिन वा विमुख रहन मिल्ने देखिँदैन। तसर्थ मृतकको नजिकको हकवालालाई बैंक खाता खोल्न लगाई सो खातामार्फत पीडित राहत कोष वा त्यस्तै

प्रकारको सरकारी कोषबाट राहत स्वरूप सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयमार्फत उचित क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनु भनी नेपाल सरकार गृहमन्त्रालयको नाममा निर्देशात्मक आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ। प्रस्तुत फैसलाको जनाउ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत गृह मन्त्रालय, प्रहरी प्रधान कार्यालय र जाहेरवालासमेतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत : ढाकाराम पौडेल
इति संवत् २०७५ साल जेठ २२ गते रोज ३ शुभम्।

४०४० ७७७

निर्णय नं. १०१४५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
फैसला मिति : २०७५।६।७
०७१- CI-०७९६

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक : जिल्ला रूपन्देही रायपुर गाउँ विकास
समिति वडा नं.५ बस्ने वर्ष ५८ को रमाशंकर
त्रिपाठी

विरूद्ध

विपक्षी : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रूपन्देहीसमेत

- गैरकानूनी कार्य गर्नेलाई कारबाही गर्दा पनि कानूनबमोजिम नै गर्नुपर्ने हुन्छ। गैरकानूनी कार्य गरेको भनी कुनै पनि राष्ट्रसेवकलाई बहालमा रहेको पदबाट अवकाश दिँदा वा हटाउँदा पनि पहिले निलम्बन गरी स्पष्टीकरण पेश गर्ने उचित मौका दिएर मात्र हटाउनु पर्ने।

(प्रकरण नं.५)

- विलम्बको सिद्धान्त कानूनी सिद्धान्त हो। प्राकृतिक कानूनको सही र प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गरिएको छ भने मात्र विलम्बको सिद्धान्तको मान्यताभिन्न प्रवेश गर्न मिल्छ। यदि सुनुवाइको मौका नै नदिई सोको कानूनी प्रक्रिया नै पूरा नगरी कसैउपर निजका विरुद्ध कुनै निर्णय गरिएको छ भने औचित्यहीन विलम्बको आधारमा न्यायको मर्मभिन्न प्रवेश नगर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई नै उल्लङ्घन गरेको मानिन जान्छ। पर्याप्त र उचित रूपले सुनुवाइको मौका नै नपाएको अवस्थामा विलम्बको सिद्धान्त कुन विन्दुबाट प्रारम्भ हुन्छ भन्न सकिने अवस्था नै नरहने।
- रिट क्षेत्रमा यति समयपछि नै विलम्ब सुरु हुने भनेर हदम्याद र म्याद जस्तो संवेदनशील बुँदाको विषयलाई अति कठोर भएर सीमाङ्कन गर्ने विषय पनि होइन। रिट निवेदन दिने पने म्याद र विलम्ब हुने समय दिन गन्तीको हिसाबले निर्धारण गर्न पनि सकिँदैन। तेस्रो पक्षको हक सिर्जना भई नसकेको अवस्थामा मुद्दाको तथ्यको पृष्ठभूमिबाट नै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समय अति विलम्ब भए नभएबारे सूक्ष्म रूपले अति संवेदनशील भएर निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ। जो कोहीलाई पनि नोकरीबाट अवकाश दिनुपूर्वको कारबाहीमा निजलाई

आफ्नो भनाइ राख्ने सुनुवाइको पर्याप्त मौका र अवसर दिनु पर्ने भन्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई युक्तियुक्त आधार र कारणसहितको विलम्बले निस्तेज गर्न सक्दैन। यसर्थ प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गतको सुनुवाइको मौकाको अवसरलाई अनिवार्य रूपमा अवलम्बन नगरी भएका काम कारबाहीमा विलम्बको सिद्धान्तलाई गौण रूपमा नै स्थान दिनु पर्ने।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मीबहादुर निराला

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री नारायणबहादुर थापा

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७२, अंक ९, नि.नं.९४६४
- ने.का.प.२०६८, अंक ८, नि.नं.८६६३

सम्बद्ध कानून :

- शिक्षा नियमावली, २०४९

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री वीरेन्द्रकुमार कर्ण
माननीय न्यायाधीश श्री मनोजकुमार शर्मा
पुनरावेदन अदालत बुटवल

आदेश

न्या. तेजबहादुर के.सी.: तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार भई दायर हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदनको तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

मिति २०५५/१/४ गते राधेरमण तिवारीको छोरा आशिषकुमार त्रिपाठीको हत्या भएकोमा मसमेत उपर अभियोग लगाई रूपन्देही जिल्ला अदालतमा

कर्तव्य ज्यान मुद्दा दायर भयो । म मर्चवार आदर्श माध्यमिक विद्यालयमा निम्न माध्यमिक विद्यालय शिक्षक भएकाले उक्त दिन विद्यालयमा उपस्थित भई अध्ययन गराउँदै थिएँ । मिति २०५५/१/४ गते उप्रान्तको लागि सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी मुद्दामा पुर्पक्ष गर्नका लागि विपक्षी विद्यालयसमक्ष निवेदन दिएको र रूपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४/८/२४ गते उक्त मुद्दामा मलाई सफाइ दिने गरी फैसला भयो । उक्त फैसलाउपर नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेकोमा सुरु अदालतको फैसला नै सदर भयो । दुवै अदालतले मलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ भएपछि म विद्यालयमा रुजु हाजिर हुन जाँदा विपक्षीहरूले आज भोलि भन्दै आलटाल गर्दै आउनु भएकोले तत्कालीन शिक्षा राज्य मन्त्रीसमक्ष पद बहाली गरी पाउन निवेदन गरेकोमा मन्त्रीज्यूबाट सचिवलाई कानूनबमोजिम आवश्यक कारबाही अगाडि बढाउने भनी आदेश भयो । उक्त आदेश जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीमा पठाएकोमा कारबाहीको कुनै पहल नगरी आदेशको बेवास्ता गरिएको अवस्था छ । जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीले मिति २०५६/५/७ गतेको निर्णयअनुसार मिति २०५५/१/६ गते लागू हुने गरी तत्कालीन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ५४ को उपनियम ८ बमोजिमको कारबाहीको सिलसिलामा भन्दै शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६४ को (च) बमोजिम मलाई अवकाश दिने निर्णय गर्नु । कर्तव्य ज्यान मुद्दा फैसला नहुँदै विद्यालयमा हाजिर हुन जाँदा मुद्दा अन्तिम भएपछि आउनु भनी जवाफ दिइएकोमा उक्त मुद्दाबाट सफाइ पाइसकेपछि पनि विद्यालयमा उपस्थित रहेको, तत्कालीन अवस्थामै मिति २०५५/१/४ गते पछि मेरो सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी पाउन निवेदनसमेत पेस गर्दा गर्दै मलाई अवकाश दिने गरी मिति २०५६/५/७ मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मलाई विद्यालयमा हाजिर गराउनु र मैले पाउने मुद्दा चलेको अवधिसम्मको तलब वेतनमानसमेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतको रिट निवेदक रमाशंकर त्रिपाठीको रिट

निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए सोको प्रमाणसमेत साथै राखी म्याद सूचना पाएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी जिल्ला शिक्षा अधिकारी, जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीलाई पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बुटवलमार्फत र अन्य विपक्षीहरूलाई आफैँ वा कानूनबमोजिम प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलको आदेश ।

विपक्षी रमाशंकर त्रिपाठीले सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी पाउनको लागि मर्चवार आदर्श माध्यमिक विद्यालयमा निवेदन गरेको भने पनि विद्यालयको रेकर्डबाट निजको निवेदन परेको देखिँदैन । निवेदक रमाशंकर त्रिपाठी मिति २०५५/१/६ गते देखि निरन्तर रूपमा विना सूचना गैरहाजिर भएकाले विद्यालयले मिति २०५५/१/२९ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई जानकारी गराएको छ । जिल्ला शिक्षा कार्यालयले पनि के कति कारणले विद्यालयमा अनुपस्थित भएको भनी कारण खुलाई स्पष्टीकरणसहित पत्र पाएको मितिले ७ दिनभित्र यस कार्यालयमा उपस्थित हुनु होला अन्यथा शिक्षा नियमावलीअनुसार कारबाही गरिनेछ भनी निवेदकलाई जानकारी गराउँदागाराउँदै पनि निवेदक विद्यालय र शिक्षा कार्यालयमा उपस्थित नभएकाले मिति २०५६/५/७ गते जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीले निवेदकलाई अवकाश दिएको हो । विपक्षीको रिट निवेदनको कुनै औचित्य नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको श्री आदर्श माध्यमिक विद्यालय मर्चवार र श्री आदर्श माध्यमिक विद्यालय मर्चवारको व्यवस्थापन समितिसमेतको संयुक्त लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक रमाशंकर त्रिपाठीलाई फौजदारी अभियोग लागेको र निज पक्राउमा परी अनुसन्धानमा

रहेको भन्ने सम्बन्धित निकायबाट कुनै जानकारी नआएको कारण तत्कालीन शिक्षा नियमावलीअनुसार मिति २०५६/५/७ को निर्णयअनुसार २०५५/१/६ देखि लागू हुने गरी निजलाई अवकाश दिएको हो । शिक्षा मन्त्रालयबाट यस कार्यालयमा प्राप्त पत्रमा नियमानुसार आवश्यक कारबाहीको लागि भनी उल्लेख भएको भएपनि अवकाश भइसकेका निज निवेदकलाई पुनर्वहाली गर्ने कुनै आधार नै नभएको र निजउपरको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा निजले सफाइ पाए पनि निजको नोकरी पुनः बहाली सम्बन्धमा कुनै आदेश भएको नदेखिएको हुँदा शिक्षा मन्त्रालयमार्फत प्राप्त पत्रउपर कुनै कारबाही नगरिएको हो भन्नेसमेत बेहोराको जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीसमेतको लिखित जवाफ ।

आफ्नो अधिकारप्रति सजग नरही साधिकार न्यायिक निकायभन्दा अन्यत्र निवेदन दिइ कारबाही चलाएको कारणले समेत विलम्ब क्षम्य हुन सक्दैन र त्यस्तो ढिलाई मुनासिब मान्नसमेत सकिँदैन । निवेदकले आफूले सफाइ पाएपश्चात् साधिकार न्यायिक निकायभन्दा अन्यत्र निवेदन दिई कारबाही चलाउँदासमेत ढिलो गरी चलाएको देखिन्छ । आफ्नो हक हनन भएको छ भने निवेदक आफ्नो हक प्रति सजग रहनुपर्दछ र उपचारको लागि समयमा नै उचित निकायमा जानु पर्ने हुन्छ । अतः आफ्नो हक-हितमा प्रतिकूल असर परेपछि निवेदक तत्काल उपचारको लागि आउनु पर्नेमा विलम्ब गरी आएको र विलम्ब भएको उचित कारणसमेत रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको नदेखिँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठईछ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०७१।३।३० को आदेश ।

मिति २०५५।१।१४ गतेपछिको व्यवस्थाको लागि मेरो सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी पाउन मैले विद्यालयमा निवेदन गरेको अवस्थामा शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ५४(९) बमोजिम

मलाई सेवाबाट हटाउन मिल्ने होइन । किनभने बिदा स्वीकृत गर्न निवेदन दिएको अवस्थामा अवकाश दिने कार्य स्वयम्मा कानूनविपरीत हुन्छ । मलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दा लागेपछि पटकपटक विद्यालयमा जाँदा मुद्दामा सफाइ पाएपछि हाजिर हुन आउनुहोला भनेर फर्काउने र सोही अवस्थामा सेवाबाट अवकाश दिने कार्य आफैँमा गैरकानूनी रहेको छ । कर्तव्य ज्यान मुद्दामा सफाइ पाएपछि विद्यालयमा हाजिर गराई तलब रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा सो गरिएको अवस्था छैन । अतः मिति २०५६।५।७ को निर्णय बदर गरी मुद्दा चलेको अवधिसम्मको तलब भत्ता पाउने गरी परमादेश जारी गर्नु पर्नेमा खारेज गरी भएको फैसला मिलेको छैन । शिक्षा कार्यालयबाट सेवाबाट हटाउँदाको अवस्थापूर्व नै विद्यालयसमक्ष सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी पाउन निवेदन गरेको हो । बिदा स्वीकृतको लागि निवेदन गरिसकेपछि पदबाट अवकाश दिनेगरी भएको निर्णय आफैँमा कानूनअनुकूल छैन । मुद्दाबाट सफाइ पाएपछि विद्यालयमा हाजिर गराउनु पर्नेमा नगराई सेवाबाट हटाउनु मिल्ने होइन । कर्तव्य ज्यान मुद्दा लागेपछि स्वाभाविक रूपमा विद्यालयमा उपस्थित हुन नसकेको अवस्थालाई प्रमुख आधार बनाई मुद्दामा सफाइ पाएपछि हाजिर हुन गएको बेहोरालाई गौण बनाइएको छ । सामान्य अवस्थामा विद्यालयमा हाजिर नभएको पनि होइन । मुद्दा फैसला हुन विलम्ब भएको कारण हाजिर हुन पनि विलम्बसम्म भएको हो । मेरो आफ्नो कारणले विलम्ब गरेको पनि होइन । विपक्षीहरूले पनि मेरो आफ्नो कारणले विलम्ब भएको हो भन्न सकेको अवस्था छैन । तसर्थ, मेरो पुनरावेदन जिकिर, मिसिल संलग्न मौजुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मिति २०७१।३।३० मा भएको फैसला बदर गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीको मिति २०५६।५।७ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशानुसार बदर गरी विद्यालयमा हाजिर गराउनु र मैले पाउने मुद्दा चलेको अवधिसम्मको तलब भत्तासमेत दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत

बेहोराको रमाशंकर त्रिपाठीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा रिट निवेदकले बिदा स्वीकृतिको लागि दिएको कुरा श्री मर्चवार आदर्श माध्यमिक विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मिति २०५५।१।४ को पत्रबाट देखिएकोमा त्यसतर्फ विवेचना नभएको साथै सेवाबाट बर्खास्त गर्ने सन्दर्भमा निवेदकलाई सुनुवाइको पर्याप्त र प्रभावकारी रूपबाट अवसर प्रदान गरेको नदेखिएकोले विलम्बको सिद्धान्त अवलम्बन गरी रिट निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि कानूनबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।३।२० को आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मीबहादुर निरालाले मेरो पक्षउपर रूपन्देही जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान मुद्दा परेको कारण पक्राउमा परी मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा थुनामा रहेकोले आफ्नो विद्यालयमा रुजु हाजिर हुन नसकेको कारण मिति २०५५/१/४ गते उप्रान्तको लागि सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी मुद्दामा पुर्पक्ष गर्नका लागि विद्यालयसमक्ष निवेदन दिँदादिँदैको अवस्थामा विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीले मिति २०५६/५/७ गते मिति २०५५/१/६ गतेबाट लागू हुने गरी तत्कालीन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६४ को (च) बमोजिम भनी अवकाश दिने निर्णय गर्नु गैरकानूनी छ । उक्त मिति २०५६/५/७ को गैरकानूनी निर्णय पुनरावेदन अदालतबाट उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गर्नुपर्नेमा नगरी रिट नै खारेज गर्ने गरी भएको आदेश बदर भागी हुँदा मेरो पक्षलाई विद्यालयमा हाजिर गराउनु र निजले पाउने मुद्दा चलेको अवधिसम्मको तलब वेतनमानसमेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी

गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यस्तै विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री नारायणबहादुर थापाले विपक्षीले आफ्नो निवेदनमा कुन ऐनको, कुन दफाअनुसार पद बहाली गर्न पाउने हो ? सो सम्बन्धमा केही उल्लेख गर्न सकेका छैनन् । निज पुनरावेदक विद्यालयमा लामो समयसम्म उपस्थित नभएपछि निजका नाउँमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीबाट अनुपस्थित भएको कारण खुलाई स्पष्टीकरणसहित उपस्थित हुन आउनु भनी पत्राचार भएकोमा सोपश्चात् पनि उपस्थिति हुन नआएपछि निजलाई शिक्षा ऐन नियमावलीअनुसार अवकाश दिएको हुँदा पुनरावेदकको रिट निवेदन खारेज गर्ने ठहराएको सुरु आदेश मनासिब हुँदा सदर गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिम बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट रिट खारेज गर्ने गरी भएको मिति २०७१।३।३० को निर्णय मिलेको छ छैन ? पुरावेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन ? त्यसतर्फ निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मउपर रूपन्देही जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान मुद्दा परेको कारण पक्राउमा परी मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा थुनामा रहेकोले आफ्नो विद्यालयमा रुजु हाजिर हुन नसकेको कारण मिति २०५५/१/४ गते उप्रान्तको लागि मेरो सञ्चित बिदा स्वीकृत गरी मुद्दामा पुर्पक्ष गर्नका लागि विपक्षी विद्यालयसमक्ष निवेदन दिँदादिँदैको अवस्थामा जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीले मिति २०५६/५/७ गते मिति २०५५/१/६ गतेदेखि लागू हुने गरी तत्कालीन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६४ को (च) बमोजिम अवकाश दिने निर्णय गरेकाले उक्त मिति २०५६/५/७ गतेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई विद्यालयमा हाजिर गराउनु र निजले पाउने मुद्दा चलेको अवधिसम्मको तलब वेतनमानसमेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा

परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने दाबी रहेको पाइयो । जिल्ला शिक्षा कार्यालयले के कति कारणले विद्यालयमा अनुपस्थित भएको हो ? कारण खुलाई स्पष्टीकरणसहित पत्र पाएको मितिले ७ दिनभित्र यस कार्यालयमा उपस्थित हुनु होला अन्यथा शिक्षा नियमावलीअनुसार कारबाही गरिने छ भनी निवेदकलाई जानकारी गराउँदागराउँदै पनि निवेदक विद्यालय र शिक्षा कार्यालयमा उपस्थित नभएकाले मिति २०५६/५/७ गते जिल्ला शिक्षा कार्यालयले निवेदकलाई अवकाश दिएको हो, विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्री आदर्श माध्यमिक विद्यालय मर्चवारसमेतको संयुक्त लिखित जवाफ रहेको, रिट निवेदक रमाशंकर त्रिपाठीलाई फौजदारी अभियोग लागेको र निज पक्राउमा परी अनुसन्धानमा रहेको भन्ने सम्बन्धित निकायबाट कुनै जानकारी नआएको कारण तत्कालीन शिक्षा नियमावलीबमोजिम मिति २०५६/५/७ को निर्णयअनुसार २०५५/१/६ देखि लागू हुने गरी निजलाई अवकाश दिएको हो भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालयको लिखित जवाफ रहेको देखियो । मिसिल सामेल रहेको च.नं. ३२५ मिति २०५६।५।७ को पत्रानुसार निवेदकलाई शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ८ बमोजिमको कारबाहीको सिलसिलामा यस कार्यालयको मिति २०५६।५।७ को निर्णयानुसार मर्चवार आदर्श माध्यमिक विद्यालयको निम्न माध्यमिक विद्यालय तृतीय श्रेणीको शिक्षक पदबाट मिति २०५५।१।६ देखि लागू हुने गरी शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६४ (च) बमोजिम भविष्यमा शैक्षिक सेवामा अयोग्य नठहरिने गरी भनी अवकाश दिएको पाइयो ।

३. तत्कालीन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ५४ मा शिक्षकले श्री ५ को सरकारद्वारा स्वीकृत सार्वजनिक बिदाको अतिरिक्त विभिन्न बिदाहरू पाउने व्यवस्था देखिन्छ । साथै सोही नियमको उपनियम ९ मा लिखित सूचना विना ३० दिनसम्म विद्यालयबाट अनुपस्थित रहेमा यस्तो शिक्षकलाई नोकरीबाट हटाउन सकिने छ र एक वर्षसम्म विना सूचना

अनुपस्थित रहेमा निजको पदाधिकार रहेको पद स्वतः समाप्त हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था देखिन्छ । उक्त नियमावलीको नियम ६४ मा उचित र प्रयाप्त कारण भएमा विद्यालयका शिक्षकलाई दिन सकिने विभिन्न सजायको व्यवस्था गरिएको छ । मिति २०७०।१२।७ को श्री मर्चवार आदर्श उच्च माध्यमिक विद्यालयको पत्रमा समेत रमाशंकर त्रिपाठी यस विद्यालयमा मिति २०५५।१।४ सम्म हाजिर रहनु भएको र त्यसपछि निजले बिरामी बिदाका लागि निवेदन पठाउनु भएको भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको अवस्थामै पुनरावेदकलाई तत्कालीन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ५४(९) को आधारमा सोही नियमावलीको नियम ६४ बमोजिम मिति २०५५।१।६ बाट अवकाश दिँदा निजले पेस गरेको बिदा र सञ्चित बिदाको सम्बन्धमा कुनै विवेचना नै नगरी जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीबाट मिति २०५६।५।७ गतेका दिन निज विरुद्ध कारबाही स्वरूप उठाइएको टिप्पणी आदेशका आधारमा अवकाश दिएको देखियो ।

४. जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीबाट मिति २०५५।१।६ देखि लागू हुने गरी तत्कालीन शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम ६४(च) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी अवकाश पाएका यी पुनरावेदकले आरोपित कर्तव्य ज्यान मुद्दाबाट सफाइ पाएपछि पुनर्बहाली भई सेवा गर्ने अवसर पाउँ भनी शिक्षा राज्यमन्त्रीसमक्ष दिएको निवेदनमा मिति २०६७।९।२९ मा मागबमोजिम आवश्यक कारबाही अगाडि बढाउने भन्ने तोक आदेश भएको अवस्थामा उक्त आदेशको सन्दर्भमा कुनै कारबाहीसमेत भएको अवस्था देखिन आएन । शिक्षा राज्यमन्त्रीबाट भएको तोक आदेशको सम्बन्धमा के कुन कारणबाट कारबाही अगाडि बढाउन नसकिएको हो ? सोबारे सम्बन्धित निकायले केही पनि खुलाउन सकेको अवस्थासमेत देखिन आएन । साथै सो तोक आदेशबारे केही कारबाही भए नभएको बारेको जानकारी सम्बन्धित पक्ष यी निवेदकलाई दिएको पनि देखिँदैन । निवेदक विद्यालयमा गैरहाजिर भएको

सम्बन्धमा निजलाई प्रारम्भिक रूपमा नै निलम्बनमा राखेको देखिँदैन। निज विद्यालयमा लामो समयसम्म गैरहाजिर रहेको सम्बन्धमा पनि निजउपर कारबाही भई कुनै निर्णय भएको भए निजलाई आफू विरुद्ध लागेको अभियोगमा स्पष्टीकरण पेस गर्ने पर्याप्त मौका दिनुपर्नेमा सोसमेत दिएको देखिँदैन। माथिल्लो मन्त्रीस्तरबाट भएको तोक आदेशको सम्बन्धमा पनि कुनै कारबाही नगरी अझ लामो समयसम्म विद्यालयमा गैरहाजिर रहेको भन्ने कारणले निजलाई सेवाबाट अवकाश दिने गरी निर्णय भएको देखियो।

५. यसरी निवेदकलाई एकैचोटि सेवाबाट अवकाश दिनुपूर्व उचित समयसहितको स्पष्टीकरण पेस गर्ने मौका दिनुपर्नेमा सो दिएको पनि देखिएन। गैरकानूनी कार्य गर्नेलाई कारबाही गर्दा पनि कानूनबमोजिम नै गर्नुपर्ने हुन्छ। गैरकानूनी कार्य गरेको भनी कुनै पनि राष्ट्रसेवकलाई बहालमा रहेको पदबाट अवकाश दिँदा वा हटाउँदा पनि पहिले निलम्बन गरी स्पष्टीकरण सोधी पेस गर्ने उचित मौका दिएर मात्र हटाउनु पर्ने हुन्छ। यसै सन्दर्भमा निवेदक नरेश डगौरा विरुद्ध विपक्षी सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालय, हलचोक, काठमाडौंसमेत भएको (नेकाप २०७२, अंक ९, नि.नं. ९४६४) उत्प्रेषण मुद्दामा कुनै पनि कर्मचारी विरुद्ध उसको आचरण व्यवहार सम्बन्धमा कारबाही गर्दा बढो सतर्कताका साथ कानून र नियमको पालना गरी गर्नुपर्ने हुन्छ। किनकि रोजगारीको अधिकार जीवनको अधिकारसँग जोडिएको हुन्छ र सम्बन्धित व्यक्तिमात्र होइन उससँग आश्रित परिवारमाथि पनि यस्ता कारबाहीले प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्दछ। यसरी रोजगारीको अधिकारबाट वञ्चित गर्ने गरी निर्णय गर्दा सम्बन्धित नियमले स्पष्टरूपले तोकिएको विधि र प्रक्रियाहरूको पूर्णरूपमा अवलम्बन गरी गर्नु पर्ने। राज्यको संयन्त्रबाट कुनै कर्मचारीलाई कानूनविपरीत नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णय गरिन्छ भने यस्तो अवस्थामा राज्यबाट उक्त व्यक्तिको रोजगारीको अधिकारको उल्लङ्घन भएको मान्नु पर्ने भन्ने र साथै वीरबहादुर राउत अहिर

विरुद्ध, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत भएको (ने.का.प. २०६८, अड्क ८, निर्णय नं. ८६६३) उत्प्रेषण मुद्दामा कुनै निर्णयबाट कसैको हक अधिकारमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र स्वाभाविक हुन्छ। सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको निर्णयले निर्णयको स्थान नै लिन नसक्ने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले न्यायिक प्रक्रियालाई स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउने हुँदा यसको उपेक्षा गरी भएको निर्णयलाई पूर्वाग्रही निर्णयको संज्ञा दिनु उपयुक्त हुने। सेवाबाटै बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम र कठोर सजाय गर्दा प्रचलित सेवासम्बन्धी ऐन नियममा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरशः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लङ्घन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नुपर्ने भन्ने कानूनी सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएको पाइन्छ। उपर्युक्त मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तको रोहमा हेर्दा यी निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने काम कारबाही र निर्णय गर्नुअघि निजलाई विद्यालयमा उपस्थिति हुन आउन भनी पटकपटक घर ठेगानामा पत्राचार गरी ताकेता गरेको र अन्तिम मौकाको लागि मिति २०५६।४।३ गते कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित भएको भन्ने बेहोरा निजलाई अवकाश दिने प्रयोजनको लागि उठाइएको मिति २०५६।५।७ को टिप्पणी र आदेशमा उल्लेख भएको देखिए पनि निजलाई निलम्बन गरी शिक्षक पदबाट हटाउनु पर्नेसम्मको कानूनी आधार र कारण उल्लेख गरी स्पष्टीकरणसम्म सोधिएको अवस्था देखिन आएन। निवेदकलाई सेवाबाट हटाउनु पर्ने कारण उल्लेख गरी स्पष्टीकरण नै नसोधिएको कारणले निज विरुद्धको कारबाहीमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम आफ्नो भनाइसमेत पेस गर्नेसम्मको सुनुवाइको मौकासमेत प्रदान गरिएको भन्न मिल्ने स्पष्ट अवस्था देखिन आएन।

६. कुनै पनि आरोपित कर्मचारी एवं

राष्ट्रसेवकलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्नुपूर्व निजलाई लगाएको आरोपको सम्बन्धमा आफ्नो भनाइ राख्ने वा मौका प्रदान गर्ने अवसरअन्तर्गत सुनुवाइको सिद्धान्त (Principle of hearing) विशेषतः प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमध्येको एउटा खास सिद्धान्तलाई बाध्यात्मक रूपमा नै पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । विपक्षीहरूले निवेदक धेरै लामो समयपछि मात्र रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेकाले विलम्बको सिद्धान्तअनुसार निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने जिकिर लिएका छन् । निवेदक विरुद्ध कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोग लागेपछि निज शिक्षकको नोकरीको सेवामा लामो समयदेखि अनुपस्थित रहेका र सोही कारणले निजलाई मिति ०५६।५।७ को निर्णयले सेवाबाट अवकाश दिएको र सेवाबाट अवकाश दिएउपर निज मिति २०७०।१२।२ मा प्रस्तुत रिट निवेदन लिएर अदालत प्रवेश गरेको अवस्थालाई विपक्षीहरूले धेरै विलम्ब गरी अदालत प्रवेश गरेको भनेका छन् । निवेदकलाई नोकरीबाट अवकाश दिएको लामो समयपछि मात्र निज उक्त निर्णय विरुद्ध अदालतमा प्रवेश गरे पनि निज अदालत प्रवेश गर्नमा विलम्ब हुनको कारण र निजलाई नोकरीबाट हटाउँदा अपनाएको प्रक्रिया पनि कानूनसम्मत छ, छैन ? भन्ने अर्को पाटो पनि निज ज्यादै विलम्ब गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको भन्ने जिकिरभन्दा कानूनी रूपमा कम महत्त्वपूर्ण रहेको देखिँदैन । कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर अभियोग लागी सोको कारबाही प्रक्रिया चलिरहेको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्ति नोकरीसँगको समीपमा रही रहन सक्ने अवस्था नै रहँदैन । यसै कारणले निज शिक्षक नोकरीको समीपबाट लामो समयसम्म टाढै रही निजले ज्यान मुद्दाबाट सफाई पाएपछि मात्र आफ्नो नोकरीसँगको सम्पर्कमा आउँदासम्म बीचको लामो अन्तरालको समयलाई विलम्ब भन्न खोजिए पनि निज विद्यालयमा गैर हाजिर रहनु परेको र अदालतमा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्दा विलम्ब हुनुको कारणलाई अनुचित भन्न मिल्ने आधार र अवस्था देखिन आउँदैन । निजलाई यस अवधिको बीचमा भएको कारबाहीको पृष्ठभूमिमा निजलाई निलम्बन पनि नगरी स्पष्टीकरण

पनि नसोधी पदबाट हटाउँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गत आफ्नो भनाइ राख्ने सुनुवाइको मौका अनिवार्यतः दिनुपर्नेमा सो नदिई यस्तो महत्त्वपूर्ण कानूनी प्रक्रियाको गम्भीर त्रुटि भएको कारबाहीलाई औचित्यपूर्ण रूपमा भएको विलम्बलाई विलम्बको सिद्धान्तको आधारले कानूनी हैसियत प्रदान गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । यस्तो अवस्थाको औचित्यपूर्ण विलम्बलाई अनुचित विलम्ब मान्नु हुँदैन । निवेदकलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोग लागेपछि निजले उक्त अभियोगबाट सफाई नपाएसम्म निज उक्त नोकरीमा गैरहाजिर रहनु परेको अवस्थाको अवधिमा निजलाई नोकरीबाट हटाएको विरुद्धमा उपचार माग्न दिएको प्रस्तुत रिट निवेदनलाई ज्यादै विलम्ब गरी दिएको भन्नु उचित र तर्कसङ्गत मान्न मिल्दैन ।

७. विलम्बको सिद्धान्त कानूनी सिद्धान्त हो । प्राकृतिक कानूनको सही र प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गरिएको छ भने मात्र विलम्बको सिद्धान्तको मान्यताभिन्न प्रवेश गर्न मिल्छ । यदि सुनुवाइको मौका नै नदिई सोको कानूनी प्रक्रिया नै पूरा नगरी कसैउपर निजका विरुद्ध कुनै निर्णय गरिएको छ भने औचित्यहीन विलम्बको आधारमा न्यायको मर्मभिन्न प्रवेश नगर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई नै उल्लङ्घन गरेको मानिन जान्छ । पर्याप्त र उचित रूपले सुनुवाइको मौका नै नपाएको अवस्थामा विलम्बको सिद्धान्त कुन विन्दुबाट प्रारम्भ हुन्छ भन्न सकिने अवस्था नै रहन्न । मुद्दाको प्रकृति, तेस्रो पक्षको हक सिर्जना भए नभएको र पक्षको आचरण जस्ता कुरालाई समेत मध्यनजर गरी विलम्बको सिद्धान्तको प्रयोग भई आएको हाम्रो न्यायिक अभ्याससमेत रहेको छ । रिट क्षेत्रमा यति समयपछि नै विलम्ब सुरु हुने भनेर हदम्याद र म्याद जस्तो संवेदनशील बुँदाको विषयलाई अति कठोर भएर सीमाङ्कन गर्ने विषय पनि होइन । रिट निवेदन दिनै पर्ने म्याद र विलम्ब हुने समय दिन गन्तीको हिसाबले निर्धारण गर्न पनि सकिँदैन । तेस्रो पक्षको हक सिर्जना भई नसकेको अवस्थामा मुद्दाको तथ्यको पृष्ठभूमिबाट नै रिट

क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समय अति विलम्ब भए नभए बारे सूक्ष्म रूपले अति संवेदनशील भएर निर्धारण गर्नु पर्ने हुन्छ । जो कोहीलाई पनि नोकरीबाट अवकाश दिनुपूर्वको कारबाहीमा निजलाई आफ्नो भनाइ राख्ने सुनुवाइको पर्याप्त मौका र अवसर दिनु पर्ने भन्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई युक्तियुक्त आधार र कारणसहितको विलम्बले निस्तेज गर्न सक्दैन । यसर्थ प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गतको सुनुवाइको मौकाको अवसरलाई अनिवार्य रूपमा अवलम्बन नगरी भएका काम कारबाहीमा विलम्बको सिद्धान्तलाई गौण रूपमा नै स्थान दिनु पर्ने हुँदा पर्याप्त रूपमा सुनुवाइको मौका प्रदान नगरी पुनरावेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने गरी मिति २०५६।५।७ मा भएको विद्यालयको निर्णयलाई सदर गर्ने गरी विद्यालयको उक्त निर्णयउपर यथोचित समयमा नै कानूनी उपचारको लागि अदालतमा प्रवेश नगरेको भनी अनुचित विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा रिट खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०७१।३।३० को आदेश कानून एवं प्राकृतिक न्यायको रोहमा औचित्यपूर्ण देखिन आएन ।

८. यी पुनरावेदकलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोग लागेकोमा मिति २०६४।८।२४ मा सफाइ पाउने गरी फैसला भएको देखिन्छ । कुनै पनि व्यक्ति कुनै मुद्दामा अभियुक्त हुनु र दोषी साबित हुनु अलग विषय हो । कुनै अभियोग लागेकै कारणबाट कानूनतः कसैको सेवा सुविधा समाप्त हुने गरी असर पर्ने गरेको हुँदैन, यदि त्यसो गर्ने हो भने कसैको पनि पेसा व्यवसाय, रोजगारी सुरक्षित हुन सक्दैन । आफूलाई लागेको अभियोगबाट सफाइ पाएपछि ऊ आफ्नो साबिकको पेसा, व्यवसाय र रोजगारमा पूर्ववत् रूपमा फर्कन पाउनु कुनै पनि व्यक्तिको अधिकार हो । रोजगारीको अधिकार भनेको व्यक्तिको मौलिक तथा जीवनको अधिकारसँग प्रत्यक्षरूपमा जोडिएको हक हो । यो हकलाई हाम्रो संविधानले र मानव अधिकारसम्बन्धी धेरै अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धका दस्तावेजहरूले संरक्षण

गरेका छन् । Universal Declaration of Human Rights, 1948 को धारा २३ मा Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and favorable conditions of work and to protection against unemployment भन्ने व्यवस्था गरी प्रत्येक व्यक्तिको काम गर्ने अधिकार तथा बेरोजगारी विरुद्धको अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसैगरी International Covenant on Economic, Social and Cultural Right, 1966 को धारा ६ मा The States Parties to the present Covenant recognize the right to work, which includes the right of everyone to the opportunity to gain his living by work which he freely chooses or accepts, and will take appropriate steps to safeguard this right. को व्यवस्था गरेर रोजगारीको अधिकारलाई प्रत्याभूत गरेको छ । पक्ष राष्ट्र भएको नाताले उक्त व्यवस्थाको पालना गर्नु र गराउनु नेपालको दायित्व नै हुन आउँछ । त्यसैगरी तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) को (च) मा प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ भन्ने र धारा १८ मा रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हकको उल्लेख गरी प्रत्येक नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम रोजगारीको हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी रोजगारीको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापितसमेत गरेको छ । निवेदक पहिलेदेखि नै स्थायी शिक्षक पदको पेसामा कार्यरत रहेका व्यक्ति हुन् भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद देखिँदैन । कानूनबमोजिमको उचित तथा न्यायसङ्गत प्रक्रियाबाट बाहेक निजलाई उक्त पदबाट पदच्युत गर्न नमिल्ने हुँदा त्यस्तो अवस्थामा बाहेक निजलाई आफ्नो पदमा निर्वाध रूपले कार्यरत रहन कानून एवं संविधानले नै प्रत्याभूत गरेको छ । अतएव: प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकलाई आफू विरुद्ध कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोग लागेको कारणले बिरामी बिदाको निवेदन छाडी बाध्यतावश निज कार्यरत विद्यालयमा गैरहाजिर

हुनु परेको सृजित अवस्थाको आधारले निजलाई शिक्षा ऐन तथा नियमावलीविपरीत कानूनबमोजिमको प्रक्रिया एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम सुनुवाइको मौका नै प्रदान नगरी निजलाई पेसा, व्यवसाय तथा रोजगारीको अधिकारबाट वञ्चित गर्ने गरी शिक्षक पदबाट मुक्त गरिएको निर्णयले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) को (च) र धारा १८ को मौलिक हक तथा International Covenant on Economic, Social and Cultural Right, 1966 को धारा ६ को अधिकारको उल्लङ्घन भएको देखिन आयो।

९. यद्यपि पुनरावेदकले त्यसै पनि ६० वर्ष उमेरको हदबाट मिति २०७०।३।२६ गते स्वतः अवकाश पाउने देखिन्छ। निज विरुद्ध अभियोग लागेको कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अन्तिम फैसला हुन समय लाग्नु स्वाभाविकै हुन जान्छ। यस अवस्थाको लामो समयको लागि निजले स्वीकृतिको लागि माग गरी पेस गरेको र अन्य सञ्चित रहेको बिदासमेत अपर्याप्त हुन सक्ने स्वाभाविकै हो। निजले आरोपित कसुरबाट सफाई पाएको यस्तो अवस्थासम्ममा निवेदकले सेवाबाट उमेरको हदले अनिवार्य अवकाशसमेत पाइसकेको अवस्था रहेको देखिन्छ। यसबीचको अवधिमा निजले स्वीकृतिको लागि माग गरी पेस गरेको र निजको सञ्चिती अन्य बिदाले खाम्ने अवधिसम्मको लागि वेतनमान बिदा मानवीय आधारमा समेत स्वीकृत गरिदिनु पर्ने हुन्छ। सञ्चिती सबै बिदाबाट नपुग भएमा गैर हाजिरीको अवधिको हकमा मात्र बेतलबीको अवस्था रहने अर्थात् तलबमान दिइरहनु पर्ने अवस्था हुँदैन। उल्लिखित सन्दर्भमा आफ्नो हकप्रति सजग नरही विलम्ब गरी प्रतिकूल असर परेपछि मात्र उपचारको माग गरेको भन्ने आधार देखाई रिट खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गतको सुनुवाइको सिद्धान्तलाई पूर्ण रूपले पालना नगरेको भन्ने कानूनी एवं सैद्धान्तिक दृष्टिकोणबाट उचित मान्न सकिएन।

१०. अतः उल्लिखित माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट निवेदकलाई बाध्यतावश सृजित हदम्यादको लामो अवस्थालाई विलम्बको सिद्धान्त लगाई रिट निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०७१।३।३० को आदेश कानून एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुरूप मिलेको नहुँदा सो उल्टी भई उचित र पर्याप्त सुनुवाइको मौका नै नदिई मर्चवार आदर्श माध्यमिक विद्यालय मझगावको निम्न माध्यमिक विद्यालय तृतीय पदमा कार्यरत यी निवेदक रमाशंकर त्रिपाठीलाई शिक्षक पदबाट अवकाश दिएको जिल्ला शिक्षा कार्यालय रूपन्देहीको मिति २०५६।५।७ को निर्णयलाई मनासिब ठहराएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०७१।३।३० को आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ साथै निवेदकले हाल उक्त पदबाट उमेरको हदले अवकाशसमेत पाइसकेको हुँदा निज गैरहाजिर रहेको दिनमध्येबाट निजले माग गरेको बिदा निजको सञ्चिती सबै प्रकृतिको बिदाबाट खाम्ने जति स्वीकृत गरी र बाँकी गैरहाजिरी दिनहरूको बेतलबी कायम गरी उमेरको हदको कारणले निजको निवृत्तिभरणको अवधि पुगि सकेको भए निजलाई निवृत्तिभरणको सुविधा प्रदान गर्ने र पाउने सम्बन्धमा समेत जे जो गर्नु पर्ने हो अन्य सबै बाँकी कारबाहीहरू निर्वाध रूपले अगाडि बढाइदिन परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत सम्बन्धित कार्यालयलाई नियमानुसार गरी दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. डम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत : दुर्गाप्रसाद भट्टराई
इति संवत् २०७५ साल असोज ७ गते रोज १ शुभम्।